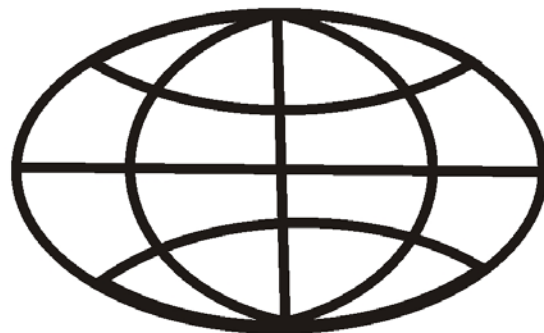

№2, 2017. (Випуск 43)
ISSN 2311-3383

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

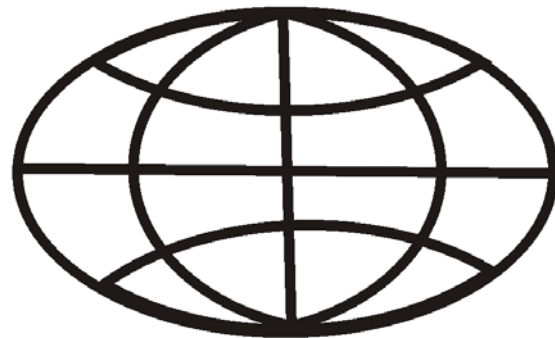
Серія: Географія

№2, 2017. (Issue 43)
ISSN 2311-3383

SCIENTIFIC NOTES

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical University

Series: Geography

ББК 26.8

Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №2 (випуск 43). – 2017. – 210 с.

ISSN 2311-3383

Адреса видавця: 46027, Україна, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса 2, каб. 130. <http://geography.tnpu.edu.ua/>

Засновано у листопаді 1997 року. Виходить 2 рази на рік.

Друкується за рішенням Вченої Ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андрейчук В'ячеслав – д.г.н., професор, Державна вища школа імені Папи Іоанна Павла II в Білій Підляській (Польща).

Брич В.Я. – д.е.н., професор, Тернопільський національний економічний університет.

Голосов В.М. – д.г.н., с.н.с., Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова (Російська Федерація).

Двінських С.О. – д.г.н., професор, Пермський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).

Заставецька Л.Б. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Ковальчук І.П. – д.г.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Кшеминь Казімеж – д.г.н., професор, Ягелонський університет (Польща).

Петлін В.М. – д.г.н., професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Позняк С.П. – д.г.н., професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Рудько Г.І. – д.г.н., д.т.н., д.г.-м.н, професор, Державна комісія України по запасах корисних копалин.

Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Збірник входить до переліку наукових фахових видань ВАК України. Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.

Затверджено рішенням Президії ВАК в якості фахового видання наказ №1328 від 21.12.2015р.

Збірник входить до української реферативної бази даних "Україніка наукова". Матеріали публікуються у реферативному журналі "Джерело", індексуються Google Scholar, Journal Factor, Jifactor.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ББК 26.8

Н 34

© Тернопільський національний педагогічний університет,
імені Володимира Гнатюка, 2017

LBK 26.8

S 34

Scientific Notes Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University. Series: Geography. - Ternopil: SMP "Tayp". – № 2 (Issue 43). – 2017. – 210 p.

ISSN 2311-3383

Publisher Address: 46027, Ukraine, Ternopil, st. M.Kryvonosa 2, cab. 130. <http://geography.tnpu.edu.ua/>

Founded in November 1997. So 2 times a year.

Published by the decision of the Academic Council of Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

EDITORIAL BOARD:

Andreychuk Vyacheslav – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Pope John Paul II state school of higher education in Biala Podlaska (Poland).

Breech V.J. – Doctor of Economics, Professor, Ternopil National Economic University.

Golosov V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Senior Research Fellow, Moscow State University named after M.V.Lomonosov (Russian Federation).

Dvinskih S.A. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Perm State National Research University (Russian Federation).

Zastavetska L.B. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Kovalchuk I.P. – Doctor of Geographical Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Kshemin KazImezh – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Jagiellonian University (Poland).

Petlin V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Poznyak S.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Lviv National Ivan Franko University.

Rud'ko G.I. – Doctor of Geographical Sciences, Doctor of Engineering, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, State Committee of Ukraine on Mineral Resources.

Svinko Y.M. – Candidate of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Siviy M.Ya. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Tsaryk L.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, (editor in Chief) Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

Tsaryk P.L. – Candidate of Geographical Sciences, docent, executive Secretary, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

The collection is listed as scientific professional editions of Ukraine. Certificate of state registration: KV-4350R № 15878 from 12.10.2010. Approved by the Presidium of the HAC as a professional edition order № 1328 of 21.12.2015, the collection is part of Ukrainian abstract database "Ukrainika Naukova". Materials published in a refereed journal "Dzherelo", indexed by Google Scholar, Journal Factor, Jifactor.

Authors of published material are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names and other information.

LBK 26.8

S 34

© Ternopil National Volodymyr Hnatyuk
Pedagogical University, 2017

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 551.4

Павло ГОРІШНИЙ

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЛЬЄФУ БЕРЕЖАНСЬКОГО ОПІЛЛЯ

Проаналізовано морфологію рельєфу Бережанського Опілля за його елементами: точковими, лінійними, площинними. Аналіз здійснений на основі побудованих морфологічних карт масштабу 1:50 000 для ключової ділянки межиріччя Нараївка – Золота Липа. Серед лінійних елементів виділяють: гребені, тальвеги, випуклі і увігнуті перегини. Спостерігається велика щільність лінійних елементів на одиницю площі (найбільшу довжину серед них мають тальвеги). Точкові елементи рельєфу (вершинні точки) є більше чи менше вираженими вершинами горбів і останців. До площинних елементів належать: вершинні поверхні, схилі, схилові сходинки, днища долин і схили (суттєво переважають за площею). Вершинні поверхні розміщені переважно у центральних частинах межиріч, причому осьова зона зміщена до заходу. Схилі, схилові сходинки – це субгоризонтальні (плоскі та слабовипуклі) поверхні на схилах. Серед схилів за формою в плані переважають випуклі. Для цієї території характерна повна узгоджена лівостороння асиметрія.

Ключові слова: Опілля, морфологічний аналіз рельєфу, морфологічна карта, елементи рельєфу.

Постановка проблеми. Морфологічний аналіз рельєфу – напрям геоморфології, завданням якого є дослідження зовнішніх рис рельєфу якісними (морфографія) і кількісними (морфометрія) методами. Одним з головних завдань морфологічних досліджень є морфологічне картографування, яке виконується шляхом виділення на топографічній карті чи за даними дистанційних матеріалів елементів (рідше форм і типів) рельєфу. Завдяки чітким якісним і кількісним критеріям (відносна крутість, форма у профілі і плані, розміщення по вертикалі) морфологічні карти об'єктивно і точно відображають рельєф певної території [2, 4, 9, 10, 17 та ін.].

У геоморфологічних роботах топонім «Опілля» використовують для західної сильно розчленованої частини Подільської височини (С. Рудницький [10] Ю. Чижевський [16], П. Цись [14] та інші), також вживають назви «Західно-Подільське горбогір'я», «Подільське горбогір'я» (Й. Свинко [11-13]).

Бережанське Опілля займає центральну частину східного Опілля. Його східна межа збігається з межею всього Опілля. Для Бережанського Опілля характерні максимальні на Волино-Поділлі (за винятком Гологір) абсолютні висоти (г. Попелиха – 443 м) і велике вертикальне розчленування рельєфу (120-180 м/км²). Головна відміна від західної частини Опілля полягає у слабшому розчленуванні первісного плато і більшій площі вершинних поверхонь. За С. Рудницьким [10] цей геоморфологічний регіон входить до Східного Опілля. Ю. Чижевський [16] за відносними висотами рельєфу відносить Бережанське Опілля до Великого Опілля. П. Цись [14] включає цю територію до Власне Опілля.

Аналіз останніх публікацій. Морфологічна (і ширше геоморфологічна) вивченість Опілля є достатньо високою. Серед геоморфо-

логічних робіт останніх десятиріч слід відзначити праці Й.М. Свинка [12, 13], у яких схарактеризовані основні риси геоморфології Західно-Подільського (Подільського) горбогір'я. Різноманітними є морфологічні дослідження цього регіону: проаналізовано морфологічну структуру рельєфу Поділля [15]; здійснено поділ Опільської височини на морфологічні райони, зокрема виділено Золотолипський морфологічний район, який відповідає Бережанському Опіллю [1]; проаналізовано особливості морфологічної структури Опілля [5], проведений загальний морфологічний аналіз рельєфу північної частини Опілля [6], його субгоризонтальних елементів [7]; Р. Гнатюком [3] виділені морфологічні типи рельєфу і рівнин Західного Поділля. Бережанському Опіллю відповідає пасмово-горбистий тип рельєфу (горбогірно-горбистий підтип) та морфологічний тип рівнин – платоподібна рівнина (значно розчленоване плато).

Мета і методи досліджень. Мета цієї статті – морфологічний аналіз елементів рельєфу Бережанського Опілля, що базується на побудованій морфологічній карті ключової ділянки у масштабі 1:50 000 (межиріччя Нараївка – Золота Липа).

Методи досліджень. У статті використані морфографічний, морфометричний і картографічний методи. Головним є картографічний метод, а саме, метод морфологічного картографування рельєфу, розроблений автором [4]. Морфографічний метод полягає в описі елементів рельєфу та їхніх сполучень за морфологічною картою. Морфометричний метод має допоміжне значення і використовувався для визначення деяких кількісних параметрів елементів рельєфу.

Виклад основного матеріалу. Лінійні і точкові елементи рельєфу. Лінійні елементи представлені чотирма типами: гребені (вододі-

ли), тальвеги, випуклі і ввігнуті перегини (рис.1.). Загальною особливістю лінійних елементів рельєфу Бережанського Опілля є їхня велика густина (загальна довжина ліній на одиницю площі). Їх мало лише на нерозчленованих схилах прямолінійного простягання.

Лінії випуклих перегинів, в більшості випадків, відділяють вершинні поверхні від нижче лежачих схилів. Деколи може бути два випуклих перегини до схилів: а) перший – виражений, другий – менш виражений; б) два не досить виражені перегини. Друга група випуклих перегинів зустрічається на схилах. Це – брівки окремих схилових сходинок, вище і нижче яких розміщені схили. Вони обмежуються, зазвичай, лініями ввігнутих перегинів. Випуклі перегини представляють собою, переважно, замкнуті лінії. На межиріччі Нараївка – Золота Липа вони мають суцільне простягання. Незамкнуті лінії випуклих перегинів зустрічаються на схилові сходинки та інших поверхнях на схилах. Ці лінії на краях майже завжди замикаються іншими лініями. Планова конфігурація ліній випуклих перегинів визначається ерозійною мережею. Дрібних звивин не спостерігається. Напрямок прямолінійних ділянок випуклих перегинів співпадає з напрямом гребенів.

Лінії ввігнутих перегинів є межами днищ більших долин, лініями підніжжя крутих схилів і, як вже написано вище, обмежують субгоризонтальні поверхні на схилах. Вони часто замінюються тальвегами, особливо у дрібних долинах. Увігнуті перегини, як правило, повторюють конфігурацію випуклих перегинів, що знаходяться вище. Ці елементи рельєфу майже зовсім не зустрічаються на правобережжі Нараївки. Два ввігнутих перегини (не розділені іншими лініями) зустрічаються дуже рідко.

Гребеневі (вододільні) лінії мають найбільше поширення як межі невеликих водозборів (басейнів дрібних долин). Гребені закінчуються, не з'єднуючись з іншими лініями, у тих випадках, коли схил, що розміщений нижче, має більш-менш правильну випуклу в плані форму, яку неможливо розділити будь-якими лініями. Вище лінії випуклих перегинів (на вершинних поверхнях) гребеневі лінії, як правило, відсутні, хоча деколи можуть бути і обидві ці лінії, одна з яких (або обидві) не чітка (допоміжна). Вони мають різну орієнтацію, але переважають, як і тальвеги, лінії широтного і субширотного (ПнЗхЗх-ПдСхСх), а також діагонального (ПнЗх-ПдСх) напрямків.

Лінії тальвегів є найпоширенішими на даній території. Вони розміщені у всіх пони-

женнях рельєфу, крім долин більших рік (заміняються лініями ввігнутих перегинів). Тальвеги мають різну орієнтацію, особливо у своїх верхів'ях, але найбільша довжина у прямолінійних ділянках тальвегів субширотного (ПнЗхЗх-ПдСхСх) і широтного напрямків.

Вершини (вершинні точки) розміщені, як правило, на гребенях (вододілах). Це може бути простий гребінь, або точка з'єднання однорангових чи різнорангових гребенів. Також є випадки, коли вершинна точка є кінцевою. В декількох випадках вершина фіксує найвищу точку ізометричної форми рельєфу. Такі форми відділені від решти території двома тальвегами і лінією ввігнутого перегину. Вершинні точки зустрічаються досить рідко. Вони бувають двох типів: добре виразні (гострі) і гірше виразні (округлі).

Площинні елементи рельєфу поділяються на субгоризонтальні і нахилені (схили). Субгоризонтальні елементи займають меншу частину досліджуваної території. До них належать: а) вершинні поверхні; б) схилові сходинки; в) днища долин (рис.). Вершинні поверхні і схилові сходинки не мають добре витриманих гіпсометричних рівнів. Найпоширенішими є рівень з висотами 320-340 м (переважно 320-330 м) і вершинний рівень 400-420 м.

Вершинні поверхні становлять верхню складову морфологічної тріади. Найбільшу площу вони, природньо, займають у центральних, вододільних частинах межиріч. Тут вершинні поверхні мають суцільне (неперервне) поширення по головному вододілу (за винятком двох місць на нашій ділянці). Головний вододіл і, відповідно, основні вершинні поверхні зміщені до заходу, що зумовлено, серед інших, такими відомими причинами: 1) коротші і крутіші схили, що обернені до заходу та довші і пологіші – до сходу; 2) у даному випадку Золота Липа і Нараївка – ріки різних порядків і розміру басейнів.

Вершинна поверхня, що йде по головному вододілу має відгалуження (другорядні вершинні поверхні), які, як правило, поступово знижуються до своїх закінчень. Характер цих відгалужень різний для західних і східних схилів межиріч. Західні відгалуження ритмічно повторюються (через певну відстань), містять, переважно, чіткий гребінь і закінчуються випуклими в плані крутими схилами. Східні відгалуження мають загальний напрямок ПнЗхЗх-ПдСхСх, часто відокремлені від основної вододільної поверхні і закінчується, як правило, чіткими гребенями. Таке ж розділення спостерігається і на головному вододілі, в результаті якого утворюються окремі вер-

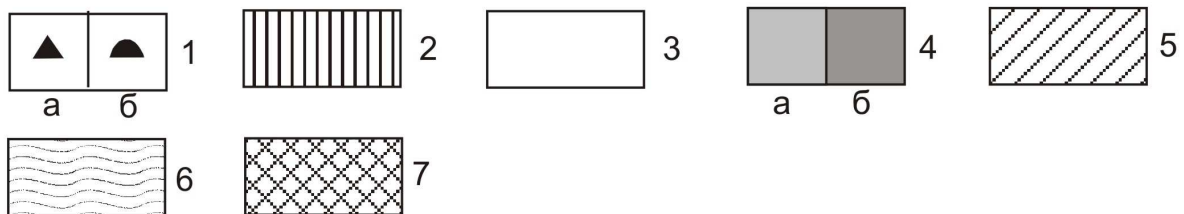

Рис.1. Точкові і площинні елементи рельєфу Березанського Опілля (фрагмент)

1 – вершинні точки (а – добре виразні, б – гірше виразні); 2 – вершинні поверхні; 3 – схилі сходинки; 4 – днища долин (а – плоскі, б – пологоувігнуті); схили: 5 – випуклі у плані, 6 – увігнуті у плані, 7 – прямі у плані.

шинні поверхні, які з'єднуються з основною поверхнею гребенем. Це відбувається внаслідок інтенсивного ерозійного розчленування.

Цікавими є вершинні поверхні на межі-

річчі Золота Липа – Ценіївка. Вони мають субмеридіональний напрям, близький до простягання самих рік. Декілька нижчих вершинних поверхонь, відділених з усіх сторін випуклими

перегінами, відокремлені від вищих (розміщених по головному вододілу) вододільних поверхонь субмеридіональними долинами.

Правобережжя Нараївки представлено бічними вододільними поверхнями різної конфігурації і звичного напрямку – від діагонального (ПнЗх-ПдСх) до субширотного (ПнЗхЗх-ПдСхСх).

Ширина вершинних поверхонь найбільша в північній осьовій частині межиріччя (до 1-1,7 км) і на деяких східних відгалуженнях (до 1 км).

На даній території трапляються вершинні поверхні таких типів:

1) вершинні поверхні-плакори ізометричної форми, а також складної конфігурації без чіткого, або будь-якого видимого гребеня;

2) лінійновидовжені вузькі вершинні поверхні з чітким гребенем, деколи односторонні (тобто, такі, що мають субгоризонтальну поверхню лише з одного боку від гребеня, а з іншого – порівняно крутий схил);

3) вершинні поверхні, сильнорозчленовані з обох сторін бічними долинами, хвилясті по поздовжньому профілю, які складаються з окремих плосковипуклих горбів і сідлоподібних знижень.

Схилі сходинок – це субгоризонтальні (плоскі та слабовипуклі) поверхні на схилах. Найчастіше трапляється така їх форма в плані: витягнута по падінню схилу, випукла (знизу) і пряма або слабовипукла (зверху). Схилі сходинок, зазвичай, відділені зверху ввігнутих, а знизу – випуклих перегином. Вони можуть містити нечіткі гребені (частково, або по всій довжині).

Днища становлять нижню складову морфологічної тріади. Їхнє поширення на даній ділянці (враховуючи масштаб карти) незначне. Днища розміщені у долинах головних рік (Золота Липа, Нараївка) та їхніх найбільших приток. За поперечним профілем вони бувають двох типів: 1) плоскі, 2) пологоввігнуті і хвилясті. Плоскі днища відповідають долинам найбільших рік (Золота Липа, Нараївка, Ценіївка) та низів'ям найдовшої притоки правобережжя Золотої Липи (біля с. Рибники). Ширина днищ різноманітна: Золота Липа - від 0,5 до 1,1 км; Нараївка - від 0,15 до 0,6 км; Ценіївка - близько 0,5 км; низів'я правої притоки Золотої Липи - 0,2 км.

Пологоввігнуті і хвилясті днища знаходяться у долинах рік нижчих порядків. На півночі досліджуваного району розташовані дві ділянки з сильнорозширеним днищем, які мають хвилясту (складну) форму поперечного профілю. Північніша з них при довжині 2,9 км

має максимальну ширину близько 1 км.

Дві ділянки ввігнутих днищ зустрічаються на правобережжі Золотої Липи (на півдні) і Нараївки. Їх ширина становить 0,1-0,3 км. Є також дві ділянки ввігнутих днищ, оточених з усіх сторін схилами (замкнуті днища). Одне з них - улоговинноподібне пониження на схід від Бережан, а друге – частина субмеридіональної долини на межиріччі Золотої Липи і Ценіївки.

Схили займають більшу частину ключової ділянки. Для їх оцінки був вибраний поділ за формою в плані: прямі (прямолінійні), випуклі і ввігнуті. При картографуванні були використані морфоізографи [3], які відділяють схили тільки різної форми. Однакові за формою в плані схили розділяють тальвеги або гребені (випуклі схили - тальвеги, ввігнуті - гребені, прямі - тальвеги або гребені).

Найрідше зустрічаються ввігнуті схили, площа випуклих і прямих значно більша (крім інших причин, це зв'язано з методами рисування горизонталей на топографічних картах). Розглядаючи сусідній гребінь (вододіл) і тальвег першого порядку, можна відмітити, що тальвег у більшості випадків є розділяючою межею, не формуючи ввігнуту форму схилу (у масштабі карти), а гребінь – ускладнюючою випуклу форму схилу між двома тальвегами.

Прямі схили поширені по всій досліджуваній території. Їхня найбільша площа зосереджена на правобережжі Золотої Липи. Тут у середній частині ділянки трапляються найбільші за площею і довжиною схили, окремі з яких досягають довжини (за простяганням) 3-3,3 км. Також спостерігаються окремі довгі схили субмеридіонального напрямку на заході і сході ділянки (максимальна довжина – 2-2,3 км).

Випуклі в плані схили розміщені рівномірно по всій території. Вони бувають різної конфігурації і площі. Найбільші за площею трапляються на західних крутих схилах великих долин, які мають велику відносну висоту і не розчленовані дрібними долинами і ярами. Там, де схили мають густу мережу тальвегів і гребенів, виділяють вузькі і довгі по падінню, ввігнуті в плані схили. Деколи зустрічаються системи випуклих схилів, розділених тальвегами (їх може бути 4-5 і навіть 7).

Ввігнуті схили, як було вже сказано вище, трапляються найрідше. Особливо їх мало на правобережжі Золотої Липи. Найбільша площа ввігнутих в плані схилів на межиріччі Золота Липа-Ценіївка, де вони мають, переважно, субмеридіональний напрямок падіння. Ці схили мають, переважно, витягнуту по падінню форму і невелику площу, бувають прямокутні,

трикутні, овальні. Найдовші схили досягають 1-1,5 км.

Висновки. У результаті морфологічного аналізу рельєфу встановлено, що, загалом, Бережанське Опілля характеризується складним мозаїчним рисунком рельєфу. Тут спостерігається велика щільність лінійних елементів на одиницю площі (найбільшу довжину серед них мають тальвеги). У цьому регіоні переважають субширотний (ПнЗхЗх-ПдСхСх) і широтний напрями, в меншій ступені – діагональний (ПнЗх-ПдСх). Точкові елементи рельєфу (вер-

шинні точки) представляють собою більше чи менше виражені вершини горбів і останців. Серед площинних елементів суттєво переважають схили. Вершинні поверхні розміщені переважно у центральних частинах межиріч, причому їх осьова зона зміщена до заходу. Для цієї території характерна повна узгоджена лівостороння асиметрія (за В. Філософовим), яка впливає на крутість, довжину і форму західних і східних схилів основних долин. За формою в плані переважають випуклі схили.

Література:

1. Благодир С. Морфологічні підходи до формування мережі заповідних територій Опілля височини / С. Благодир, С. Жежерун, Ю. Зінько // Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 279-282.
2. Гардинер В. Полевая геоморфология: Пер. с англ. / В. Гардинер, Р. Дакомб – М.: Недра, 1990. – 239 с.
3. Гнатюк Р. Аналіз і природоохоронна оцінка морфологічної різноманітності рельєфу Західної України / Р. Гнатюк, Ю. Зінько // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ, 2012. – С. 219-226.
4. Горішний П.М. Методика морфологічного картографування рельєфу у великих і середніх масштабах / П. М. Горішний // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1998. – Вип. 23. – С. 296-301.
5. Горішний П. Особливості морфологічної структури рельєфу Опілля і Тернопільського плато / П. Горішний // Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 150-152.
6. Горішний П.М. Морфологічний аналіз рельєфу північної прикрайової частини Опілля / П. М. Горішний // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2004. – Вип. 30. – С. 87-91.
7. Горішний П. Морфологічний аналіз верхніх і схилих субгоризонтальних поверхонь Опілля (район Перемишляна) / П. Горішний // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ, 2006. – С. 99-109.
8. Ласточкин А.Н. Рельєф земної поверхності / А. Н. Ласточкин. – Ленинград: Недра, 1991. – 340 с.
9. Ласточкин А.Н. Системно-морфологічне основи науки о Земле / А. Н. Ласточкин. – Санкт-Петербург, 2002. – 762 с.
10. Рудницький С. Знадоба до морфології Подільського сточища Дністра / С. Рудницький // Збірн. матем.-природ.-лікар. секції наук. тов-ва ім. Шевченка. Т. XVI. – 1913. – 310 с.
11. Свинко Й.М. Геоморфологія // Природа Тернопільської області / Й. М. Свинко. – Львів: Вища школа, 1979. – С. 43-57.
12. Свинко Й.М. Неотектоніка і рельєф Західно-Подільського горбогір'я / Й. М. Свинко // Наук. Записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. – 2001. – № 1(7). – С. 17-25.
13. Свинко Й. М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан [Текст] / Й. М. Свинко. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. – 192 с.
14. Цись П.М. Геоморфологія УРСР / П. М. Цись. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 223 с.
15. Чупило Г. Морфологічна структура рельєфу Поділля Степана Рудницького і за даними сучасних аерознімків / Г. Чупило // Регіональне краєзнавство: теорія і практика. Тернопіль. – 2002. – Ч. 2. – С. 118-121.
16. Czyżewski J. Podział Opola na podstawie wysokości względnych / J. Czyżewski // Poklosie Geograficzne. – 1-14. – 1925.
17. Richter H. Eine neue Methode der grossmassstabigen Kartierung des Reliefs / H. Richter // Petermans Geogr. Mitteilungen. – 106. – 1962. – S. 309-312.

References:

1. Blahodyr S., Zinko J., Zhezherun S. (2002) Morfolohichni pidkhody do formuvannya merezhi zapovidnykh terytorij opilskoi vysochyny, Geomorfolohichni doslidzhennya v Ukraini: mynule, suchasne, majbutnie, Lviv, VC LNU im. Ivana Franka, S. 279-292.
2. Hardiner V., Dakomb R. (1990) Polevaya geomorfologia, Moscow, Nedra, 239 s.
3. Hnatiuk R., Zinko J. (2012) Analiz i pryrodookhoronna ocinka morfolohichnoi riznomanitnosti reljefu Zakhidnoi Ukrainy, Problemy geomorfolohii i paleogeografii Ukrainykykh Karpat i prylehlykh terytorij, Lviv, VC LNU im. Ivana Franka, S. 219-226.
4. Horishnyy P. (1998) Metodyka morfolohichnoho kartohrafuvannya reljefu u velykykh i serednikh masshtabakh, Visnyk Lviv. Univertyetu, Ser. geogr., Vyp. 23, S. 296-301.
5. Horishnyy P. (2002) Osoblyvosti morfolohichnoi struktury reljefu Opillya i Ternopil'skoho plato, Geomorfolohichni doslidzhennya v Ukraini: mynule, suchasne, majbutnie, Lviv, VC LNU im. Ivana Franka, S. 150-152.
6. Horishnyy P. (2004) Morfolohichnyy analiz reljefu pivnichnoi prykrajovoi chastyny Opillya, Visnyk Lviv. Univertyetu, Ser. geogr., Vyp. 30, S. 87-91.
7. Horishnyy P. (2006) Morfolohichnyy analiz verkhnikh i shylovykh subhorizontalnykh poverkhon (rajon Peremyslyan), Problemy geomorfolohii i paleogeografii Ukrainykykh Karpat i prylehlykh terytorij, Lviv, VC LNU im. Ivana Franka, S. 99-109.
8. Lastochkin A. N. (1991) Reljef zemnoj poverkhnosti, Leningrad, Nedra, 340 s.
9. Lastochkin A. N. (2002) Sistemno-morfologicheskoye osnovanie nauk o Zemle, Sankt-Peterburg, 762 s.
10. Rudnycky S. (1913) Znadoby do morfolyohii podil'skoho stochyshcha Dnistra, Zbirn. Matem.-prydoop.-likar. Sekcii nauk. tov-va im. Shevchenka, T. XVI, 310 s.

11. Svyanko Y. M. (1979) Geomorfologia, Pryroda Ternopil'skoi oblasti, Lviv, Vyshcha shkola, S. 43-57.
12. Svyanko Y. M. (2001) Neotektonika i reljef Zakhidno-Podil'skoho horbohirja, Nauk. zapysky TNPU im. V. Hnatiuka, Seria Geografia, № 1 (7), S. 17-25.
13. Svyanko Y. M. (2007) Narys pro pryrodu Ternopil'skoi oblasti: geolohichne mynule, suchasnyj stan, Ternopil, Navchalna knyha–Bohdan, 192 s.
14. Tsys' P. M. (1962) Geomorfologia URSR, Lviv, Vyd-vo Lviv. un-tu, 223 s.
15. Chupylo H. (2002) Morfolohichna struktura reljefu Podillya Stepana Rudnyckoho I za danymy suchasnykh aerozniman, Regionalne krayeznavstvo: teoria i praktyka, Ternopil, 2002, Ch. 2, S. 118-121.
16. Czyżewski J. (1925) Podzial Opola na podstawie wysokości względnych, Poklosie Geograficzne, 1-14.
17. Richter H. (1962) Eine neue Methode der grossmassstabigen Kartierung des Reliefs, Petermans Geogr. Mitteilungen, 106, S. 309-312.

Аннотация:

Павел Горишній. МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЛЬЕФА БЕРЕЖАНСКОГО ОПОЛЬЯ.

Проанализировано морфологию рельефа Бережанского Ополья по его элементам: точечным, линейным, площадным. Анализ выполнен на основе составленных морфологических карт в масштабе 1:50 000 для ключевого участка междуречья Нараевка – Золотая Липа. Среди линейных элементов выделяются: гребни, тальвеги, выпуклые и вогнутые перегибы. Наблюдается большая плотность линейных элементов на единицу площади (самую большую длину имеют тальвеги). Преобладают субширотный (СЗ3–ЮВВ) и широтный направления простираения линий, в меньшей степени – диагональный (СЗ–ЮВ). Линии выпуклых перегибов чаще всего отделяют вершинные поверхности от ниже лежащих склонов. Линии вогнутых перегибов являются границами днищ более крупных долин, линиями подножья крутых склонов и ограничивают площадки. Гребневые (водораздельные) линии имеют наибольшее распространение в качестве небольших водосборов (бассейны небольших долин). Точечные элементы рельефа (вершинные точки) являются более или менее выраженными вершинами холмов и останцев. К площадным элементам относятся: вершинные поверхности, площадки, днища долин и склоны (существенно преобладают по площади). Вершинные поверхности находятся в центральной части междуречий, причем осевая зона смещена к западу. Вершинная поверхность, находящаяся на главном водоразделе, имеет ответвления (второстепенные вершинные поверхности), которые, как правило, плавно снижаются к своим окончаниям. Площадки – это субгоризонтальные (плоские и слабовыпуклые) поверхности на склонах. Днища по поперечному профилю бывают двух типов: 1) плоские, 2) пологовогнутые и волнистые. Среди склонов по форме в плане преобладают выпуклые. Для этой территории характерна полная согласованная левосторонняя асимметрия.

Ключевые слова: Ополье, морфологический анализ рельефа, морфологическая карта, элементы рельефа.

Abstract:

Pavlo Horishnyy. MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF RELIEF OF BEREZHANSKE OPILLYA.

The Berezhansky Opillia relief morphology has been analysed according to the following elements: dotted, linear and areal. The analysis has been carried out on the basis of constructed morphological maps on the scale of 1:50 000 for the key part of the Naraivka – Zolota Lypa watershed. Among the linear elements there are: water-dividing, thalwegs, convex and concave bends. A great density of linear elements per unit of area can be observed (the longest of which are the thalwegs). The sublatitudinal (WNW–ESE) and latitudinal directions of linear reach prevail, less so the diagonal (NW–SE). The lines of convex bends in most cases separate the highland surfaces from the lower-lying slopes. The lines of concave bends are the borders of the bottoms of the valleys, the lines of the foot of the steep slopes and they also restrict the flat. Water-dividing lines are most spread as borders of small watersheds (polls of small valleys). The dotted elements of relief (high points) are more or less distinct tops of hills and buttes. The areal elements include: vertex surfaces, flats, the bottoms of valleys and slopes (essentially dominate in terms of area). The highland surfaces are mostly located in the central parts of watersheds the axial zone being shifted to the West. The highland surface which is located on the main watershed had branches (subsidiary highland surfaces), which as a rule gradually lower to their ends. The flats are subhorizontal (flat or weakly curved) surfaces on the slopes. The bottoms according to the cross-section are of two types: 1) flat; 2) shallow concave and wavy. Among the slopes according to the shape in the scheme the convex prevail. Full consistent left-sided asymmetry is characteristic of this territory.

Key words: Opillia, morphological analysis of relief, morphological map, elements of relief.

Надійшла 22.09.2017р.

Микола КАРАБІНЮК, Іван КАЛИНИЧ, Владислав ПЕРЕСОЛЯК

МОРФОМЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ ЛАНДШАФТІВ ЧОРНОГОРА І СВИДОВЕЦЬ В МЕЖАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовані морфометричні особливості рельєфу ландшафтів Чорногора і Свидовець в межах Закарпатської області. В ході виконання морфометричного аналізу було розроблено цифрову модель рельєфу (ЦМР) та TIN-модель для досліджуваної території, карти експозиції схилів, крутизни схилів, горизонтального і вертикального розчленувань.

Вивчені особливості поширення морфометричних показників рельєфу досліджуваної території та встановлена залежність параметрів крутизни схилів, вертикального і горизонтального розчленування від особливостей залягання геологічних пластів, складу геологічних світ та їх вразливості до екзогенних процесів. Проаналізовані основні морфометричні показники форм рельєфу Чорногори і Свидовця в межах Закарпатської області, які є важливими для вивчення рельєфу ландшафту як чинника формування морфологічної структури даної території. Окрім цього, встановлені взаємозв'язки та закономірності між окремим морфометричними показниками рельєфу, а саме експозицією схилів та їхньої крутизною, крутизною схилів та вертикальним розчленуванням та ін.

Ключові слова: морфометричний аналіз, рельєф, ландшафт Чорногора, ландшафт Свидовець, параметри рельєфу.

Актуальність дослідження. Ландшафти Чорногора та Свидовець є найвищими ландшафтами в Українських Карпатах, більша частина яких знаходиться в межах Закарпатської області та є тісно пов'язаними історією господарського освоєння. В сучасній структурі використання даних ландшафтів в межах Закарпатської області домінують лісове і полонинське господарства та рекреація. Для усунення негативних наслідків господарювання на природні територіальні комплекси Чорногори та Свидовця, вивчення їхньої антропогенної модифікації та подальшої розробки рекомендацій щодо раціонального природокористування, із дотриманням ландшафтних принципів, є необхідним вивчення їхньої морфологічної структури, що є неможливим без аналізу факторів її формування.

Одним з основних факторів формування морфологічної структури будь-якого ландшафту є рельєф. Він тісно залежить від особливостей геологічної будови та впливає на перерозподіл тепла і вологи, формування рослинного покриву [3, 8, 10]. Форми рельєфу також фіксують і передають історію розвитку ландшафту [10], що є особливо важливим під час вивчення саме гірських ландшафтів, для яких притаманне складне поєднання форм рельєфу різного генезису. Тому вивчення рельєфу Чорногори і Свидовця є важливим для аналізу історії формування їх природних територіальних комплексів, їх розмежування, пізнання їх властивостей та закономірностей функціонування, який має пряий вплив на господарський комплекс Рахівського та Тячівського районів Закарпатської області, значну частину яких складають досліджувані ландшафти. На сучасному етапі розвитку науки і техніки морфометричний аналіз форм рельєфу доцільно прово-

дити із застосування ГІС-технологій, які дають точні і об'єктивні морфометричні дані як кількісного так і просторового характеру.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Вивчення морфометричних особливостей рельєфу Чорногори і Свидовця проводили Є. Ромер (1906, 1909), Я. С. Кравчук (2008). А. Марчак (2012) проаналізував морфометричні параметри рельєфу річки Прут в межах Чорногори, Й. Б. Гера, А. В. Кишелюк (2013) та Й. Б. Гера, Н. І. Карпенко (2014) вивчали морфометричні особливості рельєфу дна та берегів озерних улоговин Свидовецького масиву (Апшинець, Драгобратське (Верхнє і Нижнє), Ворожеське (Верхнє і Нижнє), Герешаска (Досяска) та ін.

Мета і цілі статті. Основною метою нашої публікації є аналіз морфометричних особливостей рельєфу ландшафтів Чорногора і Свидовець в межах Рахівського та Тячівського районів Закарпатської області, раціональне природокористування в межах яких є важливою складовою функціонування господарського комплексу районів. Для реалізації поставленої мети першочерговими цілями є розробка цифрової моделі рельєфу (ЦМР) або TIN-моделі для конкретної території дослідження, карти експозиції схилів, крутизни схилів, горизонтального і вертикального розчленувань.

Методика дослідження. Для реалізації поставлених цілей були векторизовані топографічні карти масштабів 1:50 000 і 1:25 000 та космоснімок високої роздільної здатності [5] за допомогою програмного забезпечення ArcGis 10. Ці векторизовані дані стали основними вихідними даними для розробки ЦМР та TIN-моделі, як головної матриці перевищень утвореної дискретним масивом чисел, що характеризує положення у просторі точок, ліній і по-

верхонь рельєфу [1]. ЦМР лягла в основу побудови для території ландшафту Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області карт крутизни схилів, експозиції схилів, горизонтального і вертикального розчленувань. Для побудови зазначених карт були використані функції модуля Spatial Analyst панелі інструментів «ArcToolbox»: крутизни схилів – «Slope»; експозиції схилів – «Aspect»; горизонтального розчленування – «Line Density», вертикального розчленування – «Focal Statistics». При розробці карти крутості земної поверхні використана градація Г. П. Міллера [9], а саме: менше 3° – дуже пологі; 3–6° – пологі; 6–9° – слабоспадисті; 9–12° – спадисті, 12–15° – сильноспадисті; 15–30° – круті; 30–45° – дуже круті; більше за 45° – обривисті.

Виклад основного матеріалу. Згідно фізико-географічного районування А.В. Мель-

ника, Черногірський і Свидовецький ландшафти входять до складу Свидовецько-Черногірського району Високогірно-Полонинської області [7]. Ландшафт Свидовець простягається з північного заходу на південний схід від р. Тересва і її лівої притоки Брустуриянка до р. Чорна Тиса, де межує з ландшафтом Черногора, який простягається від зазначеної річки на південний схід до р. Чорний Черемош. По Головному хребті Черногори проходить адміністративна межа між Закарпатською та Івано-Франківською областями. В межах Закарпатської області загальна площа ландшафту Черногора становить близько 344,548 км². Натомість, ландшафт Свидовець повністю знаходиться в межах Закарпаття і становить близько 511,285 км², з яких 266,279 км² (52%) – в межах Рахівського району, а 245,006 км² (48%) – в межах Тячівського району.

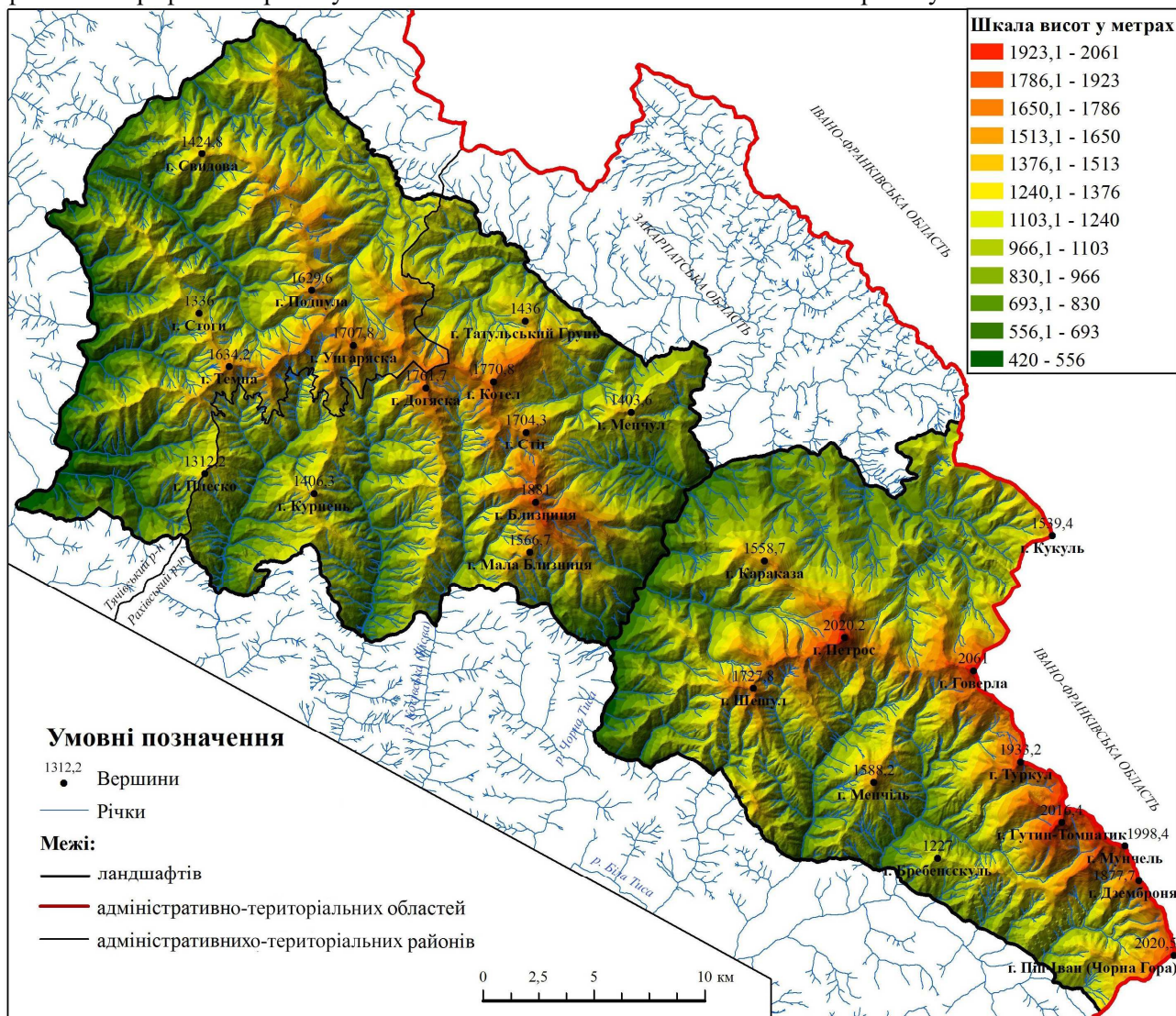

Рис. 1. Гіпсометрична карта ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Орографічна вісь ландшафтів Черногора і Свидовець має південно-східний напрямок (рис. 1), яка фіксується головним хребтом ускладненим в північно-західній частині розга-

лужуючись на два великі відрогі. Для ландшафту Черногора характерні максимальні висоти 1900–2000 м н.р.м. з найвищою вершиною Говерла (2060,8 м). У рельєфі ландшафту

Свидовець домінують висоти 1600–1700 м з максимальною відміткою г. Близниця (1881 м). Черногора і Свидовець є цілісними і чітко вираженими у рельєфі гірськими ландшафтами, в геологічній основі яких переважають тверді породи, зокрема пісковики та пісковиковий фліш, які зумовили формування відповідних форм рельєфу – випуклих вершин, крутих схилів та ін.

Чітка диференціація форм рельєфу від геологічної основи простежується в межах обидвох ландшафтів та значною мірою фіксується характером крутизни земної поверхні, тобто крутизною схилів. Між крутизною схилів (рис. 2) та їх експозицією (див. Рис. 3) в Черногорі і Свидовці в межах Закарпатської області, простежується взаємозалежність. Середнє значення крутизни схилів становить

15–30°, тобто домінування крутих схилів спостерігається по всій досліджуваній території.

В результаті вергентності геологічних пластів в загальнокарпатському північно-східному напрямі дуже круті (30–45°) схили мають переважно північну, північно-східну і східну експозиції (див. Рис. 3). Ці схили приурочені до голів геологічних пластів, що зумовлює значну їхню крутизну та поширення осипних процесів. Крутизна 30–45° в межах досліджуваної частини ландшафту Черногора характерна північно-східним і східним схилам від г. Петрос (2020,2 м) до г. Какараза (1558,7 м), північно-західному відрозу від г. Шешул (1727, 8м) до г. Квасів-Менчул (1305,2 м) в басейні потоку Кевелева та на південному відрозу в басейні потоку Рогнескуль та ін. (див. Рис. 2).

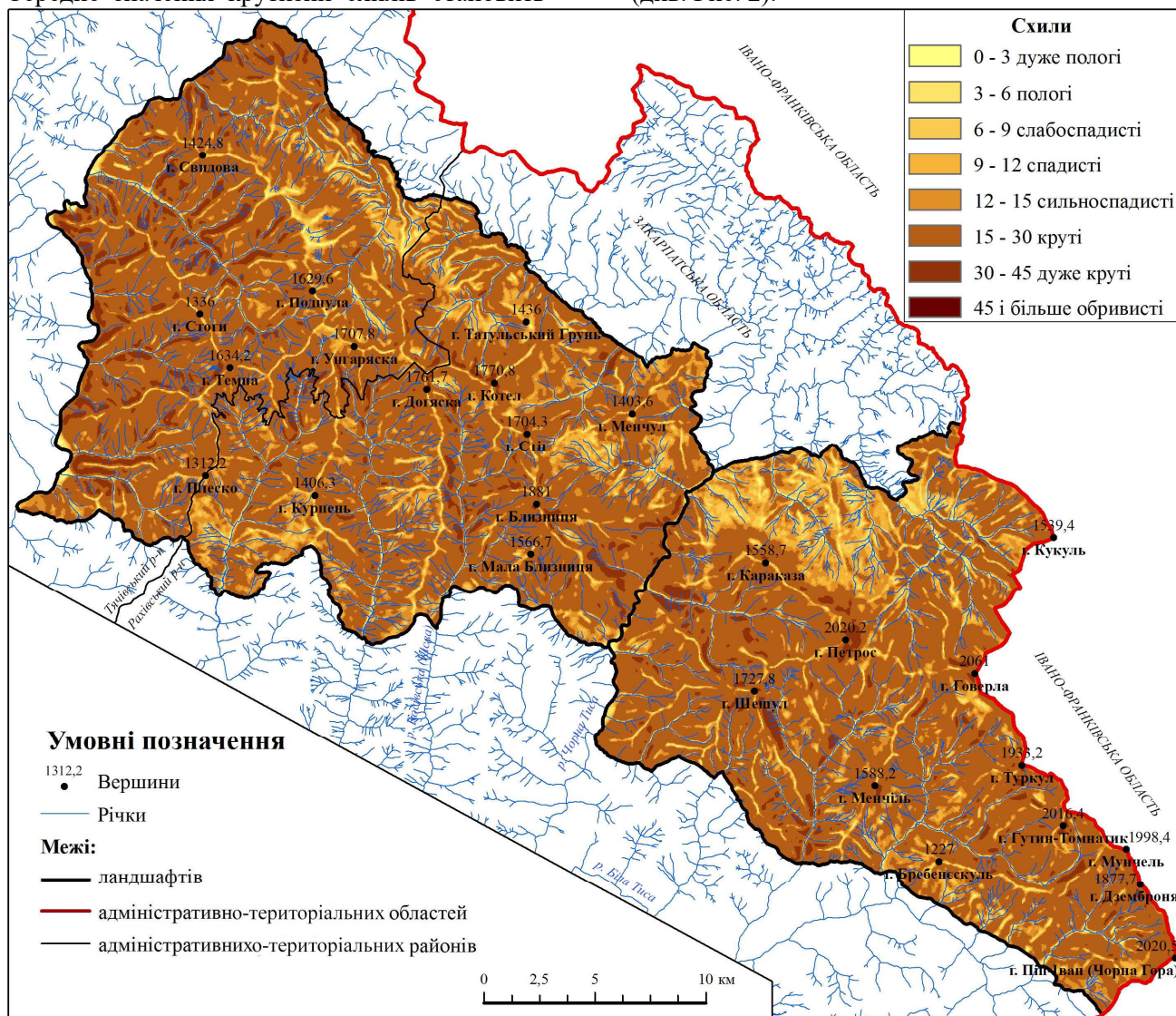

Рис. 2. Карта крутизни схилів ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області

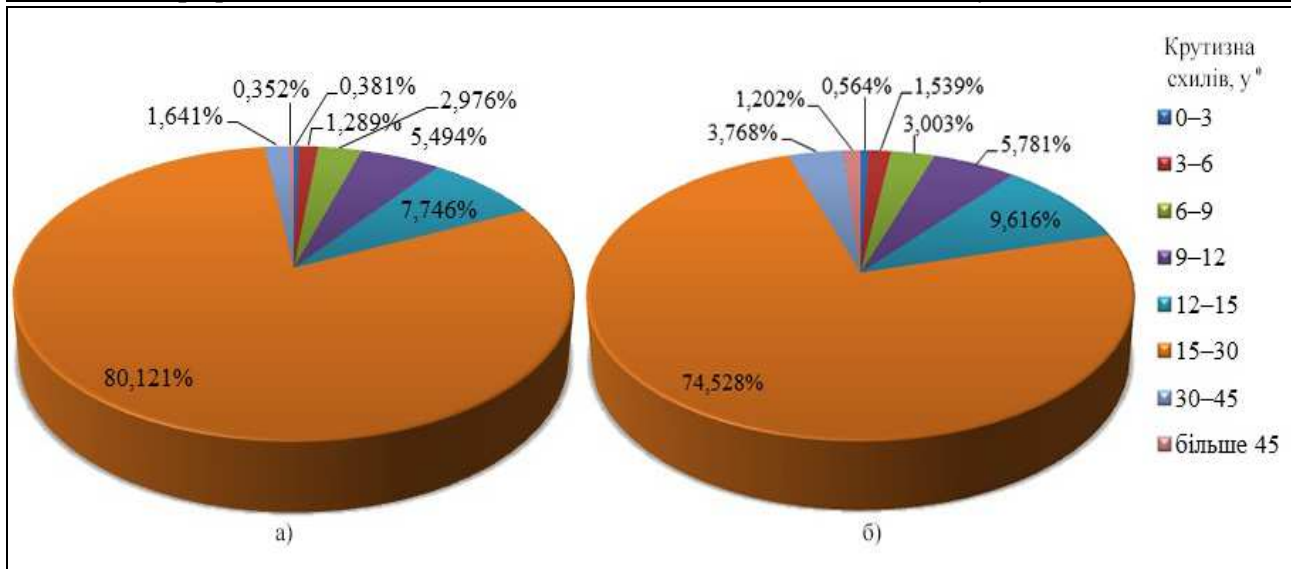

Рис. 3. Структура крутизни схилів: а) ландшафту Свидовець, б) ландшафту Черногора в межах Закарпатської області

В межах ландшафту Свидовець схили крутизною 30–45° поширені в центральній його частині у районі г. Котел (1770,8 м), Унгаряска (1707,8 м), г. Темпа (1634,2), а також в глибоковрізаних долинах рік Косівська, Середня та ін., які розділені масивними виположеними відрогами головного Свидовецького хребта (плайками), потоків Яблуниця, Вагаш, Шасин. Максимальні показники крутизни схилів (більше 45°) Черногори і Свидовця головно приурочені до обривистих стінок давньольодовикових форм рельєфу (карів і цирків). Наприклад, кар біля г. Говерла та г. Петрос в Черногорі та система карів на північ від г. Котел на Свидовці та ін.

Окрім особливостей залягання геологічних пластів на крутизну схилів значно впливає склад геологічних порід та їхня стійкість до екзогенних процесів. Найбільш вразливими до ерозій та вивітрювання в межах ландшафту досліджуваних ландшафтів є нижня підсвіта шипотської світи, яловецька та головецька світи, у складі яких переважають тонкоритмічні аргіліти та пісковиково-аргілітовий фліш [2]. Зазначені світи значно поширені в північній частині Черногори в басейні р. Лазецина, яка контактує Ясінянським ландшафтом [7], та в північній і східній частинах ландшафту Свидовець в потоці Свидовець, середній частині басейну потоку Ашинець, Турбатський, Окульський та ін. В межах ландшафтів Черногора і Свидовець до поширення нижньої підсвіти шипотської світи, яловецької та головецької світи головно приурочені пологі та спадисті схили з сильно розвинутими ерозійними процесами, а також до виположених вирівняних поверхонь хребтів і відрогів.

Структура крутизни схилів ландшафтів

Свидовець і Черногора в межах Закарпатської області (див. Рис. 3) показує, що безперечним домінантом є круті схили (15–30°), які становлять 80,121% на Свидовці та 74,528% на Черногорі. Частка дуже крутих (30–45°) і обривистих (більше 45°) схилів в межах Черногори становить 3,768% і 1,202% відповідно, що переважає над показниками Свидовця – 1,641% та 0,352% відповідно.

Структура експозиції схилів ландшафтів Черногора і Свидовець є дещо відмінною, що пов'язано із специфікою орографії цих ландшафтів (рис. 4).

Для орографії Черногори є характерним чітке вираження північно-східної і південно-західної макроекспозиції, тоді як в межах Свидовця макроекспозиційність ускладнена значною кількістю відрогів південного (плайки) та північного орієнтування.

В межах північно-східного сектору Черногірського ландшафту переважають схили північної, західної та східної експозицій, а на південно-західному переважають схили південної, західної та східної експозицій. В межах Свидовецького ландшафту масивні відроги головного хребта, які є важливими орографічними елементами ландшафту, оскільки впливають на гідрографічну сітку, формують комбінацію схилів експозицій: відроги південного орієнтування – східні та південні з невеликою кількістю північних і західні та північні з невеликою кількістю південних; північно-західні відроги – переважно північні та східні і переважно південні та західні, тощо (рис. 4).

Сумарна площа схилів чотирьох експозицій (табл. 1) показує, що в межах Свидовецького ландшафту площа схилів пн., сх, пд. та зх. експозицій є майже рівною і становлять

25,7%, 22,0%, 24,3%, 27,9% відповідно.

Натомість, в межах досліджуваної частини Чорногора значне переважання пд. (31,2%) і зх. (33,4%) експозицій над пн. (19,2%) і сх.(16,2%) (табл. 1) є доказом того, що ці дані не розкривають нам реальної структури експозицій схилів в межах всього ландшафту,

оскільки більша частина пн. і сх. схилів знаходиться в межах Івано-Франківської області, яку ми не включали в об'єкт нашого аналізу. Для повного вивчення експозиційних особливостей ландшафту Чорногора необхідно працювати над його територією цілісно.

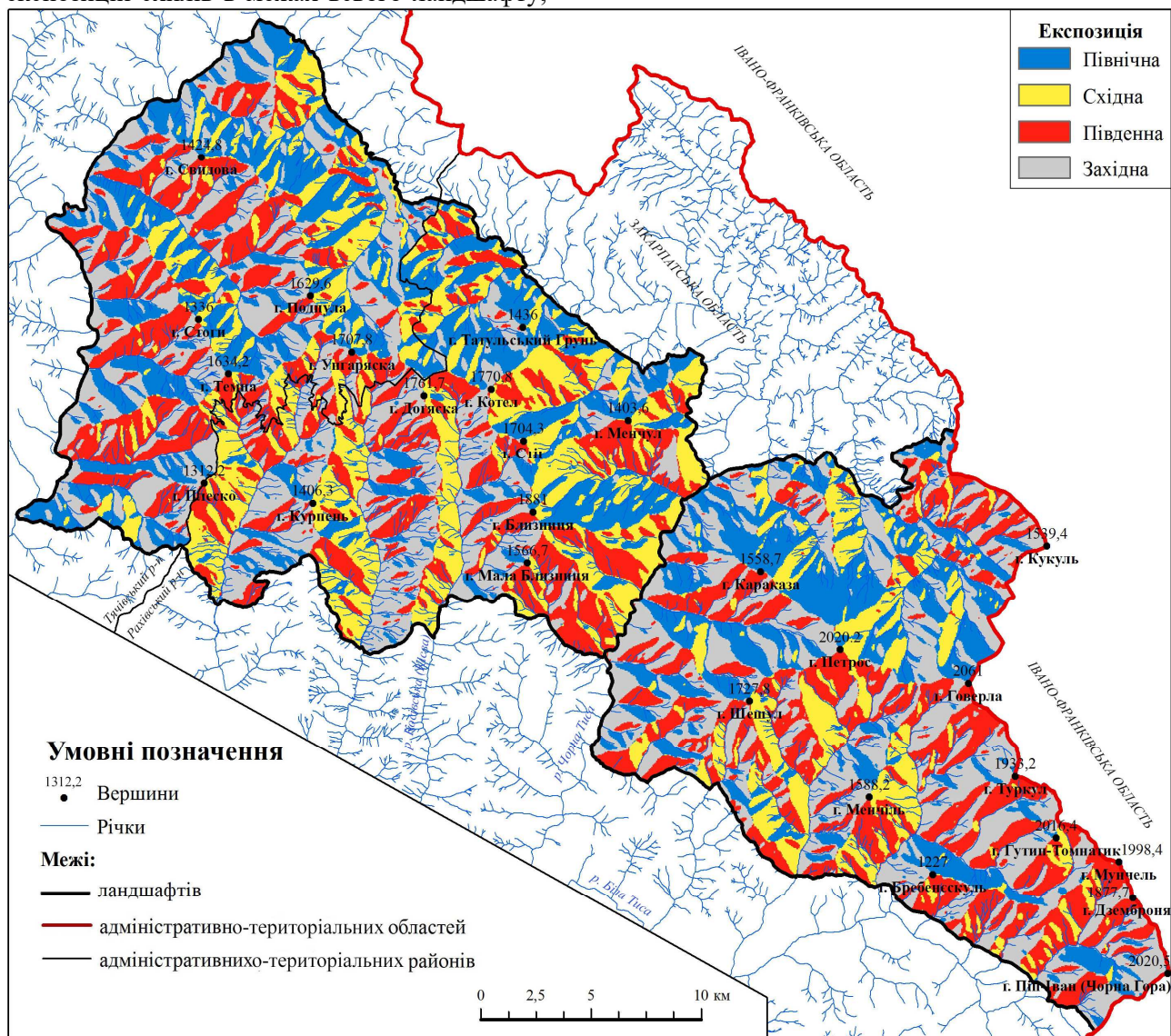

Рис. 4. Карта експозицій схилів ландшафтів Чорногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Таблиця 1
Структура експозицій схилів ландшафтів Чорногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Експозиція	Ландшафт Свидовець				Ландшафт Чорногора*			
	Пн.	Сх.	Пд.	Зх.	Пн.	Сх.	Пд.	Зх.
Площа, км ²	131,6387	112,715	124,098	142,831	66,0272	56,0035	107,466	115,051
у %	25,7466	22,0456	24,2719	27,9358	19,1634	16,2542	31,1905	33,3919
Заг. пл., км ²	511,285				344,5481			

*ландшафт Чорногора в межах Закарпатської області

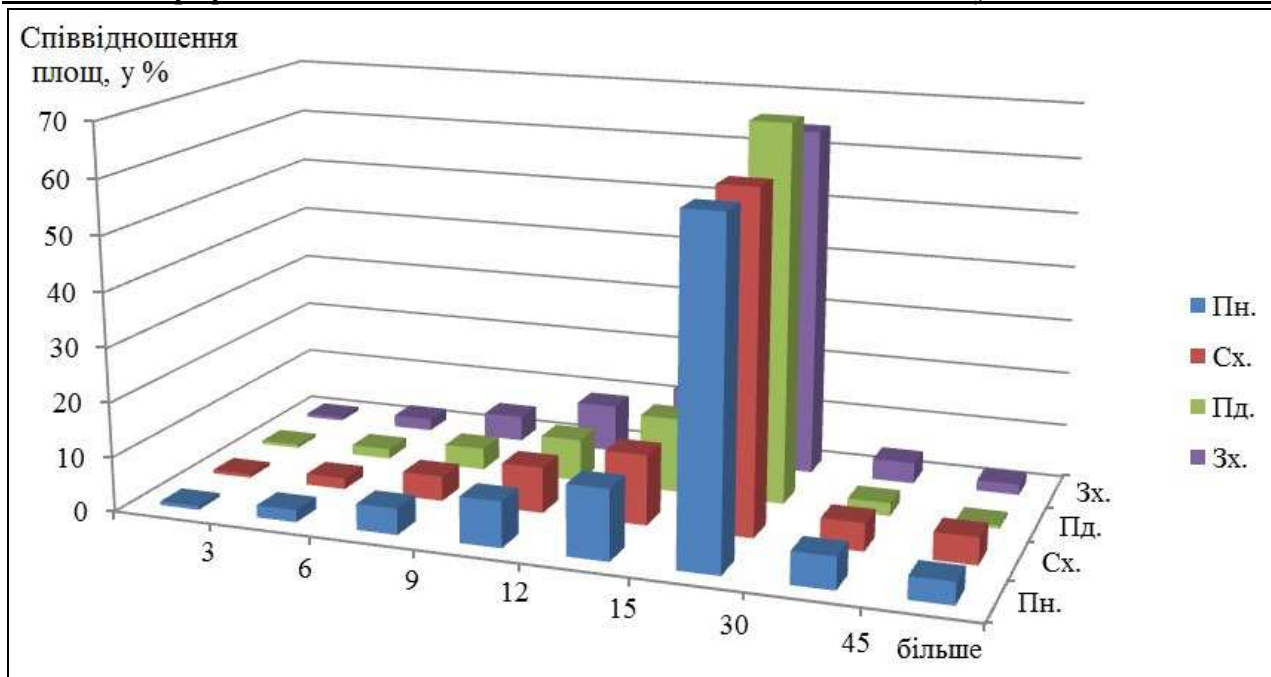

Рис. 5. Гістограма залежності крутизни схилів від експозицій схилів ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Чітке переважання крутих схилів (15–30) у всіх експозиціях підкреслює розроблена гістограма залежності крутизни схилів від експозицій схилів ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області (рис.5), згідної якої також зафіксоване приурочення дуже крутих (30–45) і обривистих (45° і більше) до північної і східної експозицій. Важливо підкреслити, що більшість дуже крутих і обривистих схилів Черногора знаходиться за межами не аналізованої нами території (в межах Івано-Франківської області), тобто площі цих схилів є насправді значно більшими. Гістограма залежності показує поступове збільшення площ схилів від дуже пологих (0–3°) до сильноспадистих (12–15).

Одними з найважливіших показників морфометричного аналізу є вертикальне і горизонтальне розчленування. В межах ландшафтів Черногора і Свидовець показники вертикального, як і показники крутизни схилів, сильно залежать від особливостей геологічної будови. Середні значення вертикального розчленування для обидвох ландшафтів становлять 200–400 м/км² (див. Рис. 6).

Найбільші показники вертикального розчленування (400–600 м/км² і більше) характерні в основному для схилів та давньольодовикових форм рельєфу, в геологічній основі яких знаходяться тверді породи: в межах Черногора – переважно масивні пісковики черногірської та буркутської світи; в межах Свидовця – пісковики урдинської світи [2]. Максимальні

показними мають місце в Черногорі на Головному хребті в районі г. Говерла, г. Туркул (1933,2 м), г. Гутин-Томнатик (2016,4 м) та на північно-східних схилах в районі г. Петрос та Шешул. На території Свидовецького ландшафту найбільшими показниками вертикального розчленування (400–600 м/км² і більше) характеризуються дуже круті схили відрогів хребта Шанта, Шасса в північно-західній частині ландшафту в басейні р. Яблуниця і потоку Бистрик, в районі г. Латундур (1443,6 м), в центральній частині ландшафту на хребтах Свидовець, Апшинець та ін., а також в басейнах потоків Гропинець та Великий Труфанець в районі г. Близниці, що пояснюється наявністю в геологічній основі пісковиків урдинської світи.

Найменші перевищення на території Черногірського ландшафту в межах Закарпатської області з мінімальними показниками вертикального розчленування (до 200 м/км²) характерні для басейнів річок Говерла і Богдан, потоків Паулек та правих притоків р. Біла Тиса – потоки Ліновець, Лемський, Бальцатул, Васкуль та ін., а також в північній частині ландшафту в басейні р. Лазецина (рис. 6). В межах Свидовецького ландшафту ділянки з найменшими показниками вертикального розчленування зосереджені в основному в північно-східній частині ландшафту в басейні р. Чорна Тиса (пот. Апшинець, Станислав і частково Свидовець), р. Шопурка і Косівська.

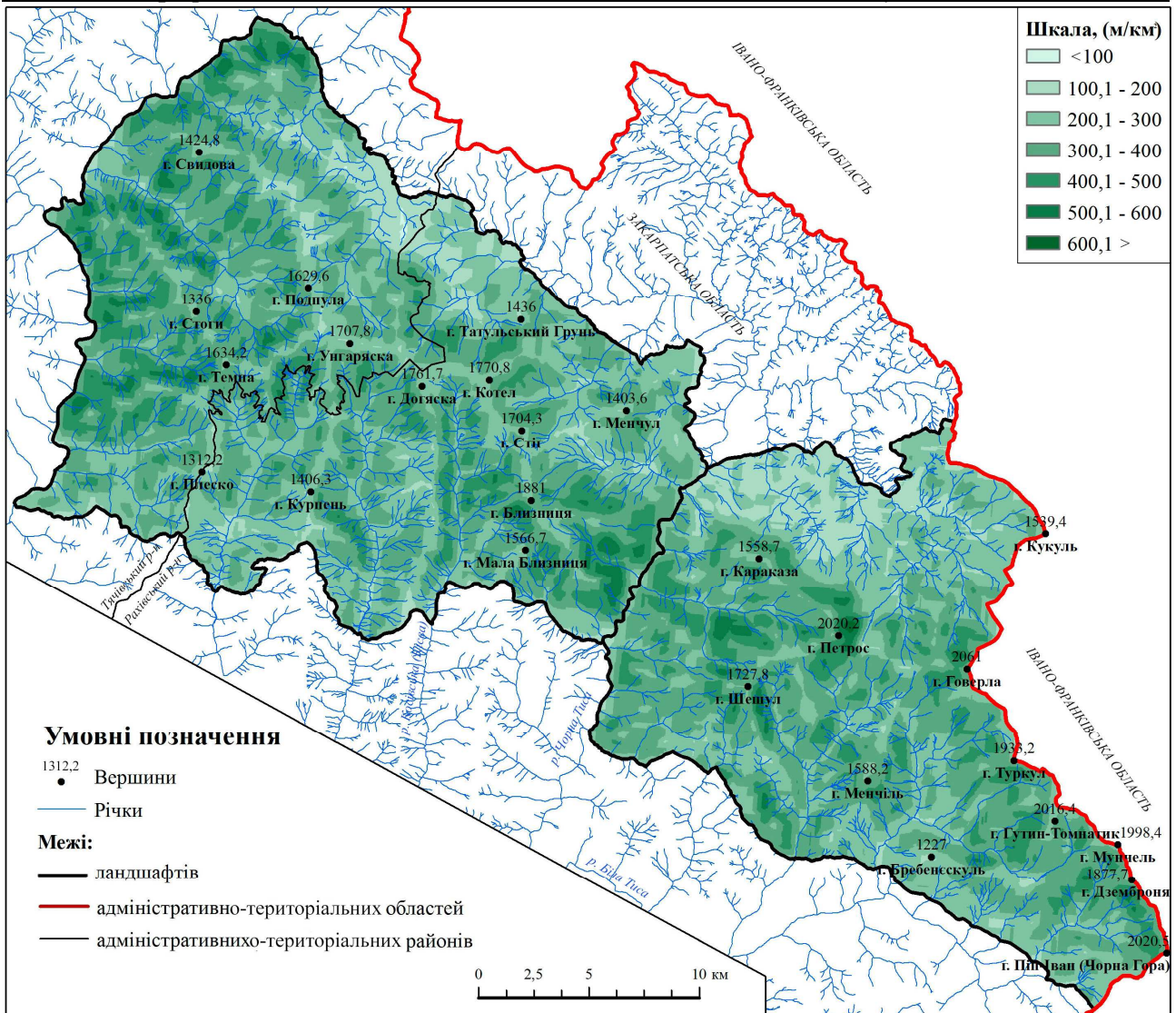

Рис. 6. Карта вертикального розчленування ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Горизонтальне розчленування рельєфу Черногірського та Свидовецького ландшафтів в межах Закарпатської області відображає густоту річкової системи та поширення тальвегів лінійної ерозії, яка при різній геологічній будові буде розвиватись по-різному. Згідно карти горизонтального розчленування (рис. 7) в межах дослідженої території найбільш поширеними є середні показники, які становлять від 1,1 до 3 км/км².

Мінімальні показники горизонтального розчленування (<1 км/км²) характерні для цілих слабопорізаних ерозією хребтів центральних частин ландшафтів, які формують орографічну вісь та вододіли. Ці показники характерні для Головного хребта Черногори, Петроса, хребтів Свидовець, Апшинець та ін. Слабке горизонтальне розчленування зазначених територій спричинене заляганням в їх геологічній будові твердих масивних пісковиків черногірської, буркутьської та урдинської гео-

логічних світ значної ширини [2], які є відносно стійкими до ерозійних процесів та вивітрювання.

Максимальні показники горизонтального розчленування в межах ландшафту Черногора зосереджені в північній (басейні р. Лазещина) та південній (р. Говерла, р. Богдан, пот. Ліновець) частинах і становлять 3,1–5,1 км/км² і більше. Значний розвиток тут ерозійних процесів, які поглиблюють річкові долини та розчленовують рельєф, спричинений наявністю вразливих до ерозії та вивітрювання геологічних порід, особливо аргілітів яловецької світи та нижньої підсвіти шипотської світи [2]. Додатковим чинником формування густої річкової мережі басейну р. Богдан і р. Говерла є значна кількість тектонічних порушень, які могли бути успадковані водними потоками. В межах ландшафту Свидовець максимальні показники горизонтального розчленування (3,1–5,1 км/км² і більше) мають місце в басейні

річок Середня, Шопурка, Косівська та потоків Свидовець, Тростинець та ін. Місцезнаходження на Свидовці ділянок з максимальними показниками горизонтального розчленування приу-

рочене до м'яких та вразливих екзогенним процесам геологічних порід, а саме аргілітів головецької та нижньошипотської світи [2].

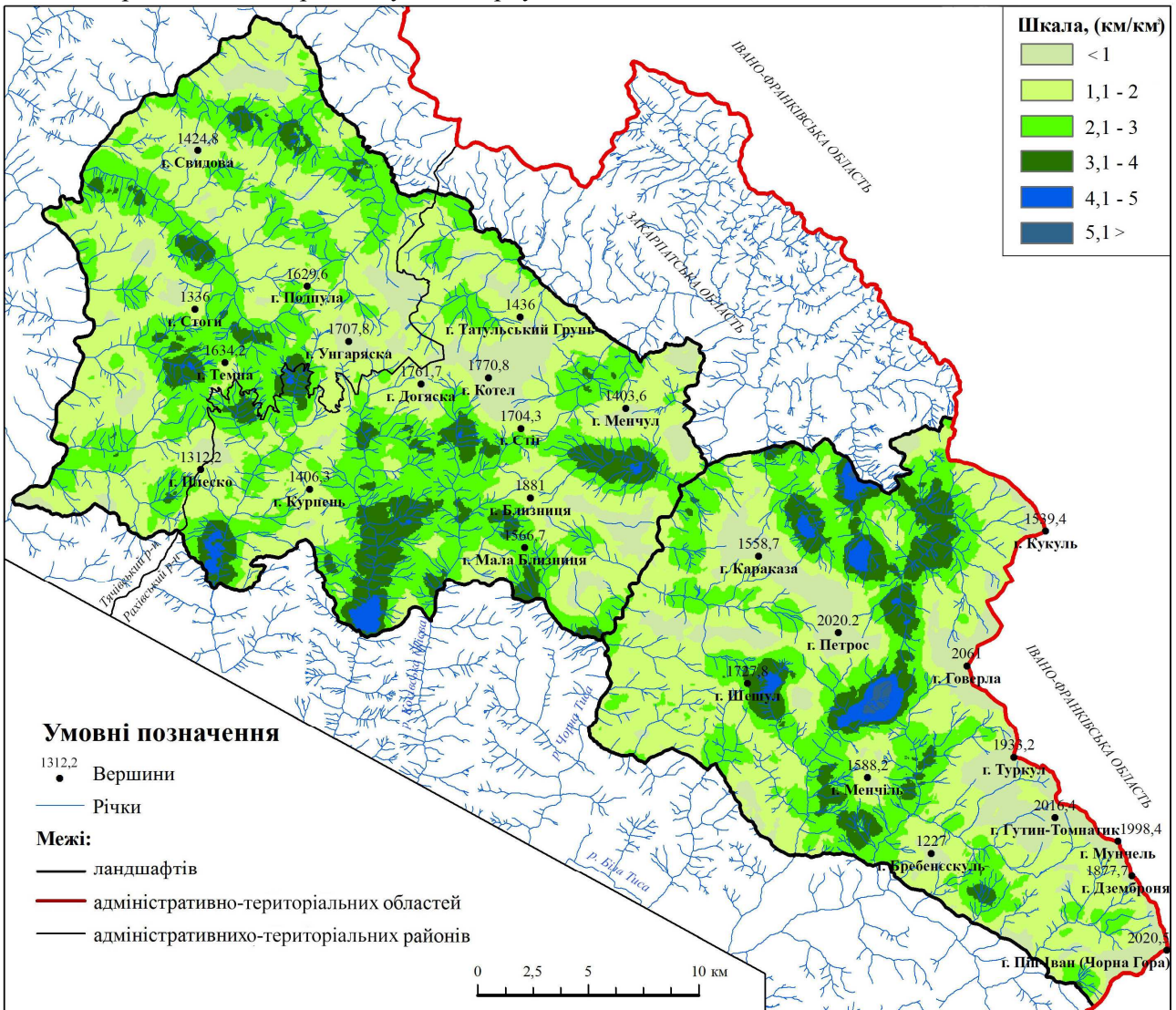

Рис. 7. Карта горизонтального розчленування ландшафтів Черногора і Свидовець в межах Закарпатської області

Висновки. Загальна площа Черногірського та Свидовецького ландшафтів в межах Закарпатської області становить 855,833 км², з якої в межах Рахівського району знаходиться 610,827 км², а в межах Тячівського району – 245,006 км². Тобто, близько 32,3% площі Рахівського району становлять територія Черногори і Свидовця. В результаті проведеного аналізу морфометричних особливостей рельєфу вище зазначеної території ландшафтів Черногори і Свидовець на основі векторизованих даних топографічної основи масштабу 1:50 000 і 1:25 000, а також космознімків та інших додаткових матеріалів проаналізовано особливості диференціації показників крутизни та експозиції схилів, вертикального та горизонтального розчленування.

Для ландшафту Черногора характерні

максимальні висоти 1900–2000 м н.р.м., а для ландшафту Свидовець – 1600–1700 м. Аналізуючи морфометричні показники виявлено залежність форм рельєфу та їх морфометричних параметрів і поширення фізико-географічних процесів від особливостей залягання геологічних пластів, складу геологічних порід та їхньої вразливості до екзогенних процесів.

В межах досліджуваної території сильно випуклим вододільним хребтам (Головний Черногірський хребет, хребти між г. Петрос – г. Караказ, г. Петрос – г. Шешул, хребет Урду-Флавантуч, Апшинець, Свидовець та ін.) та їх відрогам, які складені переважно твердими масивними пісковиками черногірської і буркунської світи в межах Черногори та урдинської і верхньої підсвіти шипотської світи на Свидовці, характерні круті (15–30) і

дуже круті (30–45) схили, крутизна яких збільшується якщо це схили північної або східної експозиції, з максимальними показниками вертикального розчленування та мінімальними показниками горизонтального розчленування. Натомість в північній частині Чорногори в басейні р. Лазещина, р. Говерла, на північно-східній (басейни потоків Апшинець, Станислав, Турбаткий, Окульський), східній (пот. Свидовець) та інших частинах Свидовецького ландшафту поширені аргіліти переважно яловецької і головецької світ та нижньої підсвіти

шипотської світи, які сильно вразливі до екзогенних процесів, утримують значну кількість вологи близько до вологи та при звітрюванні формують потужні кору вивітрювання, яка сприяє розвитку зсувних та ерозійних процесів. Зазначені геологічні світи у рельєфі виражені комбінацією пологих (до 6) та спадистих (6–15) схилів, зрідка крутих (15–30), з мінімальними показниками вертикального розчленування до 200 м/км² та максимальними показниками горизонтального розчленування 3,1–5,1 км/км² і більше.

Література:

1. Андрейчук Ю. М. ГИС в екологічних дослідженнях та природоохоронній справі [Текст] : навч. Посібник. / Ю. М. Андрейчук, Т. С. Ямелинець. – Львів: Простір-М, 2015. – 284 с.
2. Ващенко В. А. Отчет по групповой геологической съемке масштаба 1:50 000 территории листов М-35-133-А, Б; М-35134-А, Б, В Ивано-Франковской и Закарпатской областей УРСР за 1981. – Львов, – 1985.
3. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / Исаченко А. Г. – М.: Высшая школа, 1991. – 366 с.
4. Кравчук Я. С. Геоморфология Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія / Я. С. Кравчук. – Л.: Видав. цент ЛНУ імені Івана Франка, 2008б. – 188 с.
5. Космоснімок ландшафтів Чорногора та Свидовець / Google Earth [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com/earth/index.html>
6. Марчак А. Методика морфометричного аналізу рельєфу басейнових систем гірських територій засобами ГИС-технологій (на прикладі басейну р. Прут у межах Чорногори) / А. Марчак // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. Вип. 40. Ч. 2, 2012. – С. 68–90
7. Мельник А. В. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження / А. В. Мельник. – Л.: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 1999. – 246 с.
8. Миллер Г. П. Ландшафтные исследования горных и предгорных территорий / Г. П. Миллер. – Львов: Вища шк., 1974. – 202 с.
9. Міллер Г. П. Польове ландшафтне знімання гірських територій / Г. П. Міллер. – К.: ІЗМН, 1996. – 168 с.
10. Солнцев Н. А. Учение о ландшафте (избранные труды) / Н. А. Солнцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 384 с.
11. Romer E. Epoka lodowa na Świdowcu / E. Romer. // Rozpr. Akad. Um. wyd. Matprz. – 1906. – № 6. – S. 1–46.
12. Romer E. Proba morfometrycznej analizy grzbietów Karpat Wschodnich / E. Romer. // Kosmos. – 1909. – №7–9. – S. 680–683.

References:

1. Andreychuk Yu. M. HIS v ekolohichnykh doslidzhennyakh ta pryrodookhoronnyy spravi [Tesk] : navch. Posibnyk. / Yu. M. Andreychuk, T. S. Yamelynets'. – L'viv: Prostir-M, 2015. – 284 s.
2. Vashhenko V. A. Otchet po grupovoy geologicheskoy s'emke masshtaba 1:50 000 territorii listov M-35-133-A, B; M-35134-A, B, V Ivano-Frankovskoy i Zakarpatskoy oblastej URSR za 1981. – L'vov, – 1985.
3. Isachenko A. G. Landshaftovedenie i fiziko-geograficheskoe rajonirovanie / Isachenko A. G. – M.: Vysshaja shkola, 1991. – 366 s.
4. Kravchuk Ya. S. Neomorfologiya Polonyns'ko-Chornohirsk'kykh Karpat: Monografija / Ya. S. Kravchuk. – L.: Vydav. tsent LNU imeni Ivana Franka, 2008b. – 188 s.
5. Kosmoznimok landshaftiv Chornohora ta Svydovets' / Google Earth [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.google.com/earth/index.html>
6. Marchak A. Metodyka morfometrychnoho analizu rel'yefu baseynovykh system hirs'kykh terytoriy zasobamy HIS-tekhnohii (na prykladі baseynu r. Prut u mezhakh Chornohory) / A. Marchak // Visnyk L'viv. un-tu. Seriya heohr. Vyp. 40. Ch. 2, 2012. – S. 68–90
7. Mel'nyk A. V. Ukrayins'ki Karpaty: ekoloho-landshaftoznavche doslidzhennya / A. V. Mel'nyk. – L.: Vydav. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 1999. – 246 s.
8. Miller G. P. Landshaftnye issledovaniya gornyh i predgornyh territorij / G. P. Miller. – L'vov: Vishha shk., 1974. – 202 s.
9. Miller H. P. Pol'ove landshaftne znimannya hirs'kykh terytorij / H. P. Miller. – K.: IZMN, 1996. – 168 s.
10. Solncev N. A. Uchenie o landshafte (izbrannye trudy) / N. A. Solncev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2001. – 384 s.
11. Romer E. Epoka lodowa na Świdowcu / E. Romer. // Rozpr. Akad. Um. wyd. Matprz. – 1906. – № 6. – S. 1–46.
12. Romer E. Proba morfometrycznej analizy grzbietów Karpat Wschodnich / E. Romer. // Kosmos. – 1909. – №7–9. – S. 680–683.

Аннотация:

Николай Карабинюк, Василий Калыныч, Владислав Пересоляк. МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЛЬЕФА ЛАНДШАФТОВ ЧЕРНОГОРА И СВИДОВЕЦ В ПРЕДЕЛАХ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ.

Общая площадь Черногорского и Свидовецкого ландшафтов в пределах Закарпатской области составляет 855,833 км², из которой в пределах Раховского района находится 610,827 км², а в пределах Тячевского района - 245,006 км². То есть, около 32,3% площади Раховского района составляют территория Чорногори и Свидовца. В результате проведенного анализа морфометрических особенностей рельефа выше указанной территории ландшафтов на основе векторизованных данных топографической основы масштаба 1:50 000 и 1:25 000, а также космоснимков и других дополнительных материалов проанализированы особенности дифференциации

показателей крутизны и экспозиции склонов, вертикального и горизонтального расчленения.

Для ландшафта Черногора характерные максимальные высоты 1900-2000 м над уровнем моря, а для ландшафта Свидовец - 1600-1700 м. Анализируя морфометрические показатели выявлена зависимость форм рельефа и их морфометрических параметров и распространения физико-географических процессов от особенностей залегания геологических пластов, состав геологических пород и их уязвимости к экзогенным процессам.

В пределах исследуемой территории сильно выпуклым водораздельным хребтам (Главный Черногорский хребет, хребты между г. Петрос - г. Какараза, г. Петрос - г. Шешул, хребты Урду-Флавантуч, Апшинец, Свидовец и др.) та их отрогам, составленные преимущественно твердыми массивными песчаниками черногорский и буркутской свитами в пределах Черногоры и урдинської и верхней подсвитой шипотської свиты Свидовце, характерные крутые (15-30) и очень крутые (30-45) склоны, крутизна которых увеличивается если это склоны северной или восточной экспозиции, с максимальными значениями вертикального расчленения и минимальными значениями горизонтального расчленения. Зато в северной части Черногоры в бассейне р. Лазешчина, р. Говерла, на северо-восточной (бассейны потоков Апшинец, Станислав, Турбаткий, Окульський), восточной (пот. Свидовец) и других частях Свидовецкого ландшафта распространены аргиллиты преимущественно Яловецкой и Головецкой свиты и нижней подсвиты шипотської свиты, которые сильно уязвимы к экзогенным процессам, содержат значительное количество влаги и при выветривания формируют мощные коры выветривания, которая способствует развитию оползневых и эрозионных процессов. Указанные геологические свиты в рельефе выражены комбинацией пологих (до 6) и покатым (6-15) склонов, изредка крутых (15-30), с минимальными показателями вертикального расчленения до 200 м / км² и максимальными показателями горизонтального расчленения 3,1-5, 1 км / км² и более.

Ключевые слова: морфометрический анализ, рельеф, ландшафт Черногора, ландшафт Свидовец, параметры рельефа.

Abstract:

Mykola Karabiniuk, Ivan Kalynych, Vladyslav Peresolyak. MORPHOMETRIC PECULIARITIES OF LANDSCAPE CHORNOHORA AND SVYDOVETS RELIEFS WITHIN THE TRANSCARPATHIAN REGION.

The total area of landscapes Chornohora and Svydovets within the Transcarpathian region is 855,833 square kilometers, 610,827 square kilometers from which are located within Rakhiv district, 245,006 square kilometers – within Tyachiv district. Namely, around 32,3% of Rakhiv district territory is taken by Chornohora and Svydovets areas. As a result of the carried out analysis of morphometric peculiarities of the above mentioned landscape Chornohora and Svydovets reliefs on the basis of the topographic basis in scale 1:50 000 and 1:

25 000 vectorized data, as well as the cosmic images and other additional materials, the peculiarities of differentiation of steepness indicators and slopes exposure, vertical and horizontal partition are analyzed.

Typical for the Chornohora landscape are the maximum heights of 1900–2000 meters above sea level, for the Svydovets landscape - 1600–1700 meters above sea level. While analyzing the morphometric indicators, the dependence of relief forms and their morphometric parameters along with the dependence of spreading physical and geographical processes on the peculiarities of geological layers formation, the composition of geological breeds and their vulnerability to exogenous processes have been discovered.

Within the investigated territory, strongly convexed watershed ridges (Holovniy Chornohirskiy ridge, the ridges between mountains Petros and Karakaza, between Petros and Sheshul mountains, Urdu-Flavantuch ridge, Apshynets, Svydovets, etc.) and their spurs, which are composed of mainly solid massive sandstones of chornohora and burkut nature within Chornohora and Urdyn, and the upper backlight of shypot nature on Svydovets, are characterized by steep (15–30) and very steep (30–45) slopes, the steepness of which increases if these are the slopes of northern or eastern exposition with the maximum indicators of vertical partition and the minimum indicators of horizontal partition. In return, in the northern part of Chornohora in the Lazeshchyna, Hoverla river basins, in the northeastern (the basins of streams Apshynets, Stanyslav, Turbatkiy, Okulskiy), eastern (Svydovets streams) and other parts of Svydovets landscape argillites chiefly of yalovets and holovets natures and the lower backlight of shypot nature, which are vulnerable to exogenous processes, hold a significant amount of dampness close to dampness and during the weathering form a strong weathering bark, that support the development of landslide and erosion processes, are spread. The geological worlds mentioned in the relief are expressed by the combination of gentle (to 6) and declining (6–15) slopes, seldom steep slopes (15–30), with the minimal indicators of vertical partition to 200 m/km² and the maximum indicators of horizontal partition 3,1–5,1 km/km² and more.

Keywords: morphometric analysis, relief, landscape of Chornohora, landscape Svidovets, relief parameters.

Надійшла 22.09.2017р.

ТОПОНІМИ ГОЛОГОРО-КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГРЯДИ ТА МАЛОГО ПОЛІССЯ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НАСЕЛЕННЯ

В статті проаналізовані топоніми Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, які пов'язані з господарською діяльністю населення. З'ясовано, що на Малому Поліссі географічні назви відображають природні особливості місцевості і зовсім зрідка – імені людей. А на Гологоро-Кременецькій гряді навпаки, місцевості суцільного землеробського освоєння закріплювали за собою імена поселенців та землевласників.

Ключові слова: топоніми, генезис, географо-топонімічні райони, Гологоро-Кременецька гряда та Мале Полісся.

Постановка проблеми. Генезис та еволюція власних назв географічних об'єктів здавна цікавили людину. Витоки цієї зацікавленості заглиблюються у античність та середньовіччя. До кінця 19 століття розвідки географічних назв були частиною пізнання оточуючого людину світу, частиною, що супроводжувала весь час істориків, воїнів, палігримів, купців, географів – першовідкривачів і дослідників terra incognita. Із кінця 19 століття розпочинаються цілеспрямовані наукові пошуки та вивчення походження, смислу та загальних закономірностей формування сукупності географічних назв. Дослідниками в різних напрямках наукового пізнання світу зверталася увага на характерні риси в поширенні топонімічних явищ, а саме: схожість та повторюваність кінцевих елементів в назвах річок та поселень територій, на відбитті природних та соціальних умов в географічних назвах, на багатстві і мотивах для називання об'єктів оточуючого світу.

Актуальність теми. Наше дослідження присвячено вивченню топонімії Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, які пов'язані з господарською діяльністю населення, де збережені унікальні архаїчні джерела для визначення часу і напрямків заселення цієї частини України, яка не тільки не була об'єктом топонімічних досліджень, але й не використовувалася як об'єкт спеціальних ґрунтовних розвідок. Саме тому вивчення Топоніми Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, які пов'язані з господарською діяльністю населення вважається актуальним і таким, що потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження топоніміки України до недавнього часу здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями – областями. Дослідженню топонімії Дніпропетровської та Полтавської областей присвятив свої праці К.Цілуйко, назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К.Галаса, Львівщини – Є.Черняхівської, а дослідженню топонімії Буковини (Чернівець-

кої області) присвятив свою докторську дисертацію Ю.Карпенко. Топонімічна робота проводиться і в інших містах України: Дніпропетровську (І.Сухомлин), Донецьку (Є.Отін), Запоріжжі (О.Волок, В.Фоменко), Луцьку (В.Покальчук.); у Тернополі (Д.Бучко "Ойконімія Покуття", 1992); у Чернівцях (Я.Редьква "Гідронімія Західного Поділля", 1998); у Луцьку (Л.Василіук "Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області", 2000) та ін.

Метою публікації є з'ясування фізико-географічних закономірностей формування топонімікону Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, виділення природно-топонімічних районів та встановлення зв'язку географічних назв які пов'язані з господарською діяльністю населення краю.

Виклад основного матеріалу: Дана територія лежить на перехресті давніх важливих торговельних шляхів, що йдуть зі сходу, з Європейської частини на захід, з півночі – з Білорусі та східної частини Польщі, на південь, у прикарпатські райони України, а також у Румунію та Угорщину. Через територію проходить зручний залізничний зв'язок з європейськими країнами та іншими державами Центральної Європи.

Топонімія Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся має ряд своєрідних рис, які зумовлені як особливостями природи і господарства краю, так і складною багатостраждальною його історією. Під впливом певних природних умов топонімікон складається з окремих територіальних топонімічних систем. На даній території сформувалися дві відособлені топонімічні системи – Гологоро-Кременецька гряда та Мале Полісся. Мале Полісся являє собою обширну понижену рівнину, розташовану між Волинською височиною з півночі і Подільською з півдня. Це територія з поліськими формами природи, яка вклинилась у середину Західно-української лісостепової фізико-географічної провінції. Таким чином на північ і на південь від Малого Полісся розміщений лісостеп. Причиною такого парадоксального явища у природі є рівнинний рельєф

Малого Полісся, який по висоті над рівнем світового океану знаходиться нижче рівнів оточуючого середовища – Волинської височини на півночі, Подільської височини на південному сході та Розточчя на південному заході [5].

В плані вона має майже трикутну форму з розширенням на заході 50-70 км і звуженням на сході до 5-6 км. Загальна довжина рівнини становить понад 250 км. Площа близько 8000 км². Більша сторона Малого Полісся розміщена з північного боку, а протилежний від неї кут досягає старовинного поселення Звенигород Перемишлянського району Львівської області (49°14' пн.ш., 27°17' с.д.), яке знаходиться в десяти кілометрах з північно-західної сторони гори Камули (471 м.) – найвищої гори Подільської височини та всієї Східно-Європейської височини. Східний кут цього “трикутника” досягає міста Острого Рівненської області (50°19' пн.ш., 26°37' с.д.), де ріка Вілія впадає в ріку Горинь (праву притоку Прип'яті). Західний кут цього “трикутника” знаходиться у місті Томашув-Любельські на території Польської республіки (50°33' пн.ш., 23°24' с.д.). В цьому місті бере початок ріка Солокія (ліва притока Західного Бугу).

На відміну від Малого Полісся, Гологоро-Кременецький уступ характеризується значним підняттям верхньокрейдових сірих мергелів, які фіксуються на висотах 380-400 м. Враження низькогір'я північна вододільна окраїна Поділля справляє лише з боку Побужжя. Частина Гологоро-Кременецького уступу під назвою Вороняки починається на схід від Золочівської улоговини. У цілому північно-східна ділянка Гологоро-Кременецького уступу значно розчленована верхів'ями Ікви, Горині, Вілії.

Отже, Гологоро-Кременецький кряж – крайня північно-західна найбільш підвищена частина Подільської височини у межах Львівської, Тернопільської і частково Рівненської області. Це високо піднята (понад 400 м.) вододільна смуга північного краю Поділля.

Подільська височина заходить на територію Львівської області вздовж лінії Кременець-Золочів-Водники-Львів. Північно-західним продовженням Подільської височини, зокрема Подільського плато, є Розточчя. Воно разом з північно-західним хребтом Подільської височини (Гологоро-Вороняцький хребет) є вододілом між притоками Сяну на заході, Дністра на півдні, Західного Бугу на сході. Отже, Розточчя є частиною головного європейського вододілу між басейнами рік Чорного та Балтійського морів.

В північній частині Львівської області (в межах Сокальського району) закінчується Волинська височина. Тут вона круто обривається своєю південно-західною частиною до Верхньобузько-Стирської рівнини.

Границями досліджуваного регіону є на заході – Польська республіка, півночі – Волинська область, півдні – Тернопільська область, хоча специфічні риси даної топонімічної системи органічно продовжуються в топонімії Холмщини, Підляшшя і т.д. Наявність української топонімії на території Польщі пояснюється проходженням там давньої етнічної межі українського народу, збереженням української мови і, зрозуміло, українського топонімічного фону. Вивчаючи поширення української мови на теренах Польщі, сучасний польський дослідник Михайло Лесів описав її у лемківській, бойківській, надсянській, наддністрянській, холмсько-волинській та підляській діалектних формах. Важливе місце в дослідженнях М.Лесіва займає також опис та мовознавчий аналіз місцевих власних назв і, передусім, мікротопонімії та гідронімії.

Між топонімічними системами Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся спостерігаються значні відмінності. Найхарактернішою особливістю досліджуваного топонімікону є наростання в напрямку з півночі на південь питомої ваги назв, утворених від апеллативів (в основному народних географічних термінів): від 25% - на Малому Поліссі, до 70% - на Гологоро-Кременецькій гряді.

Фізико-географічні умови Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся зумовили формування тут окремих географо-топонімічних районів.

Мале Полісся – це рівнинна низовина, яка подекуди урізноманітнюється дещо піднятими місцевостями, горбами і грядами льодовикового, водно-льодовикового, еолового та денудаційного походження, окремими валунами, долинами тощо. Дубово-соснові ліси, луки, болота, піщані-слабопідзолисті ґрунти Малого Полісся нагадують Волинське Полісся, але тут є істотні відмінності в тектонічній будові, палеогеографії території, в кліматичних і ґрунтових умовах. Західна частина Малого Полісся розташована у Галицько-Волинській западині, а східна – на Волино-Подільській плиті. На поверхню в основному виходять верхньокрейдові тріщинуваті породи. Майже водонепроникаюча глиниста кора вивітрювання в значній мірі сприяє заболоченню території атмосферними опадами, стік яких утруднюється через низинне положення цієї території [5]. На території Малого Полісся своєрідний і

грунтовий покрив. Переважають дерново-підзолисті, лучні і болотні ґрунти. Найбільше поширені дерново-слабопідзолисті оглеєні ґрунти, які займають плоскі понижені слабодреновані міжрічкові долини. Ще більш низькі і погано дреновані місця, з близьким заляганням до поверхні ґрунтових вод, зайняті дерново-глеєвими ґрунтами, піщані горби – дерново-слабопідзолистами. У місцях виходу крейдових мергелів утворилися характерні для Малого Полісся дерново-карбонатні ґрунти, які характеризуються високим потенціалом врожайності. У долинах рік сформувалися дернові, лучні, лучно-чорноземні, лучно-болотні і торфово-болотні ґрунти. Останні використовуються в основному під сінокоси і пасовища. Сірі лісові ґрунти і чорноземи опідзолені трапляються в південно-західній частині території, де розташовані гряди, покриті лесовидними суглинками.

Рослинний покрив Малого Полісся зберігся значно краще, ніж в інших областях. Ліси, луки і болота займають до 60% площі. Сосна – основна деревна порода, на вершинах піщаних горбів і параболічних дюн виростають чисті сухі соснові бори. Найбільш поширені субори, в яких крім сосни росте дуб, осика, береза, вільха чорна та іноді граб. На більш збагачених ґрунтах, тобто на торф'яниках – вологі і сирі низькорослі соснові бори, зустрічаються вільхові ліси (чорна вільха, сосна, дуб, іноді граб). Луки займають більше 28% площі земельних угідь, вони чергуються з болотами (до 3% площі земельних угідь). Часто болота покривають великі площі, мають значні запаси торфу, при правильному осушенні та освоєнні можуть перетворитися у високоврожайні угіддя кормових культур, а торф може використовуватися як паливо і добриво. Але з наших експедицій, які були на території, ми побачили, що більшість боліт осушено, тобто проведена меліорація, але вона на більшості території виявилась неефективною. Тобто ці площі або не використовуються, а якщо й використовуються то в основному як сінокоси тощо. У топонімії переважає народна географічна термінологія, пов'язана з лісами, болотами, річками та озерами. Зустрічаються дуже давні, праслов'янські назви, а також назви часів балто-слов'янської спільності.

Гологоро-Кременецька гряда з висотами 450 м. простягається від с.Романове на північний схід до м.Золочів, має як і Львівська, асиметричну будову, своїм високим і крутим схилом повернена до Грядового Побужжя.

Вздовж північного краю області Розточчя і Опілля розташовані структурно-денудаційні

височини Розточчя і Гологори – лісові масиви з висотами 400 м. і більше, з малим лісовим покривом, значною кількістю заселення території (до 35%), з переважанням в основному сірих і темно-сірих лісових ґрунтів.

Гологори покриті в основному дубово-буковими, дубово-грабовими лісами, у великій кількості поширені лукові комплекси з характерними для цих місцевостей поширення реліктових степових і гірських трав'янистих представників. Гологори широким залісненням розділені на декілька масивів. Природні умови тут сприятливі для ведення сільського господарства.

Ландшафти південно-західної частини Малого Полісся та Гологоро-Кременецької гряди характеризуються поширенням тут лесовидних суглинків, які є материнською породою ґрунтів чорноземного типу, зовсім не властивого поліським ландшафтам. Таким чином, регіон має надзвичайно сприятливі для землеробства ґрунтово-кліматичні умови. Землеробське освоєння території впливало і на топонімічні процеси, закріплюючи за земельними ділянками імена їх власників.

З урахуванням фізико-географічних і топонімічних особливостей території у Гологоро-Кременецькій гряді та Малому Поліссі, яка розташована в межах області Волино-Подільської височини, виділено такі географічно-топонімічні райони: Сокальсько-Торчинський; Мізоцький; Ратинський; Буго-Стирський; Бродівський; Острозький; Пасово-Побужський; Львівський; Гологоро-Кременецький.

В межах районів також спостерігаються відмінності між окремими місцевостями, але в цілому вони формувалися під дією одних і тих же закономірностей, мають спільну історію встановлення, відображають характерні природні та соціальні явища.

Господарська діяльність населення Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся здійснювалось у різних природних умовах, що мало на неї неабиякий вплив. Вести землеробство на Малому Поліссі було надзвичайно важко через надмірну зволоженість ґрунту, тому населення займалося в основному, скотарством, рибальством, мисливством, збиральництвом. Вирощувати сільськогосподарські культури – це означало вести постійну боротьбу із заболоченням. Поля влаштувалися на клаптиках відносної сухі, яка вкривалося ривчаками для відведення води – складною системою “загонів”[2]. Топонімія Малого Полісся як у дзеркалі відбиває характер землеробського використання кожної відвойованої в болотах ділянки суші: (хх) Нивки, Довга Нива (х),

Крива Нива (хх) тощо. Врожаї на цих ґрунтах були дуже низькими, по краях загонів культури викисали. Хліба тут завжди не вистачало. Вижити допомагало рибальство та мисливство, а також збирання ягід, грибів тощо. Тому на Малому Поліссі в основному відображаються природні особливості місцевості і зовсім зрідка – імена людей. На Гологоро-Кременецькій гряді навпаки: місцевості суцільного землеробського освоєння закріплювала за собою імена поселенців та землевласників. Ця закономірність є головною закономірністю топонімії даного регіону.

Велику роль у господарстві давньої України відігравало бджільництво. “Воно зачалось “видиранням” меду диких бджіл, що гніздилися в дуплах дерев”. З часом почали вирубувати порожнечі в зрубаних колодах і ці колоди прив’язувалися до дерев: “такі колоди, – вони мають і тепер ще назву бортей, – існують і нині у нас на досліджуваній території. Із бжолярством пов’язані такі назви як Бортків (х, ч, с), Бортки (х), Пасіка (с, х, ч) тощо [2]. У межах топонімів можна виділити декілька груп: 1. Назви, які пов’язані з лісовими промислами: Тартак (х), Тартаків (с), Мазярка (х), Смільно (с), Смолин (с), Смолярня (х).

Наприкінці XVI – початку XVIII ст. розвиток різноманітних промислів, пов’язаних із використанням деревини, спричинив жакливу

хвилю знищення лісу. Деревообробні підприємства зосереджувалися в основному на Малому Поліссі, де лісові масиви ще вкривали величезні території. Цю деревину вивозили на експорт, виробляли з дерева дьоготь, смолу, для виробництва поташу, вугілля тощо. Ліс забезпечував паливом гуті і рудні, а пізніше і текстильну промисловість (рис. 1). Обробка дерева здійснювалася на деражнях (пункти первинної переробки деревини), тартаках (“тартак” – “лесопильний завод”), з якими пов’язані назви Тартаків (с), Тартак (х), Деражно (с, х) тощо. У XVII ст. розширюється торгівля із західною Європою. Вивіз лісу і продуктів переробки дерева послужив поштовхом до дальшого розвитку лісової промисловості. Так з деревної золи почали виробляти поташ, який користувався великим попитом за кордоном. Приміщення, де виробляли поташ (карбонат калію – K_2CO_3), у будах шляхом спалювання. Починаючи з XVI ст. поташництво (будництво) було одним із найпоширеніших промислів у лісових районах України – на Малому Поліссі, а з XVII-XVIII ст. на Чернігівщині, менше – в Карпатах [1]. Поташ використовувався для виробництва скла, фарб, мила, для вибілювання тканин і вовни. Слова “попіл”, “поташ”, “зола” лежить в основі назв: Попельня (х), Попіл (х, ч), Поташня (с) тощо.

Рис. 1. Поширення географічних назв Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, пов’язані з особливостями промислового виробництва

Поблизу поташних буд виникали населені пункти, в назвах яких відбився зв’язок із будами та будниками (“будник” – “робітник на поташному заводі”); Буди (хх), Буда (хх), Будки (хх) тощо. З XVIII ст. у зв’язку із розвитком

техніки, виникненням нових галузей промисловості поташництво занепадає. В першій половині XIX ст. на Малому Поліссі кількість робітників, зайнятих у поташництві, зменшується з 800 у 1795 році до 220 у 1859 [2,3].

Мале Полісся було всіяне будищами (будище – “місце, де був поташний завод”, що знайшло своє відображення у топоніміці: Будище (с), Будища (х), Будище (х) тощо. Також є значна кількість топонімів пов’язана із місцевим виготовленням дьогтю, смоли, вугілля: Смолярі (с, х), Смолярня (с, х), Дігтів (х), Вугільне (х) та ін.

Винахід паперу привів до ще інтенсивнішого розвитку лісової промисловості. З’явилися цілі хутори та села, жителі яких виробляли папір для потреб феодалів. Але встановити де саме були ці села, важко. На Малому Поліссі є лише декілька сіл та хуторів, які мають назву Папірня (с, х, ч), пов’язані з цим виробництвом, виявилось при збиранні матеріалу на даній території, що більше 30 таких назв перестало існувати. Наприклад: Бродівському, Львівському, Ратинському географо-топонімічних районах.

2. Назви пов’язані з гончарним промыслом: Глинка (х), Глинець (с), Цегельник (х), Цегельня (ч), Черепин (с) тощо. Ця група порівняно невелика, хоч матеріали археологічних розкопок свідчать, що і ця галузь була досить розвинутою на Малому Поліссі і у меншій кількості у Гологоро-Кременецькому географо-топонімічному районі. Спочатку люди виробляли з глини посуд (гличики, миски) та інші речі. З цього часу походять топоніми, що вказують на гончарне виробництво: Гончарове (с), Гончарівка (с), пізнішими щодо походження є назви: Цегельник (с), Цегельня (с), Цегельницько (ч), Черепин (с) – виникли коли з глини навчилися виробляти цеглу і черепицю [2].

3. Назви, пов’язані зі скляною промисловістю: Гута (с), Гутка (х), Гутище (х) і ін. Починаючи з XVII ст. набрав широкого розвитку промысел із виробництва скла. Примітивні підприємства, на яких виготовляли віконне скло, а також різноманітний скляний посуд, називалися гутами (від німецького слова *Hutte*) [4]. Вони розташовані в основному на Малому Поліссі, де було в достатку кварцового піску, поташу та палива. Наприкінці XVII ст. кількість гут значно зросла до 15 назв. Про значне зростання скляної промисловості свідчать назви сіл і хуторів: Гута (с, х), Гутище (с, х), Нова Гута (х), на виробництво скла яскраво вказує назва Гута Скляна (х) тощо.

4. Назви, пов’язані з важою промисловістю: Руда (х), Рудне (с), Кузня (х) та ін. Велика кількість населених пунктів, назви яких походять від слова “рудня”, говорить про те, що здавна на Малому Поліссі видобували залізо з болотних руд. На велику кількість подіб-

них назв звертає увагу і Федір Вовк: “Коли поминути незвичайно багаті поклади залізної руди на Катеринославщині, що її, як свідчить Есхл, обробляли вже скіфи, та спинитись просто на Слов’янській добі, то й тут назви місцевостей, як Рудня, Рудка, що дуже часто трапляються, особливо на Північній Україні, свідчать про те, що видобування болотної руди практикувалось на Україні вже дуже давно”. Примітивні залізодобувні заводи влаштувалися поблизу річок, бо рухову силу їм давали водяні млини. Руду копали в болотах, полоскали в спеціальних кошиках у воді та перетоплювали в горнах з вугіллям. Цим способом одержували шматки чавуну, „досить поганого, порівнюючи з сибірським та іншим великоруським залізом”. Наприкінці XVII ст. залізництво зовсім занепало. Очевидно причиною цього були ті самі обставини, “що на початках 19 ст. змели цілу місцеву промисловість разом з гутами, будами, папірнями та іншими закладами, що ними була всіяна ціла територія Північної України [1].

На Малому Поліссі зустрічається багато топонімів, які вказують на місце, де добували руду наприклад: Руда (с, х), Рудне (с), Рудно (ч) тощо. Часто до назви Руда приєднувалося слово, яке вказувало або на приналежність власникові, або на відношення до найближчих населених пунктів: Руда-Колтівська (с), Руда-Краковецька (с), Руда-Сілецька (с), Руда-Коханівська (х) тощо. Інколи жителі виготовляли з руди різні вироби. Назва предмета, який виготовляли в найбільшій кількості, нерідко ставала основою для антропонімів чи топонімів таких як: Сокирчиці (с), Пили (с), Підкови (х). На продукти рудної промисловості вказують топоніми Мідне (х), Залізний (х) тощо. Ковальство згадується як одне з найдавніших ремесел, про існування якого ще в доісторичні часи свідчать археологічні знахідки. Назви Ковалі, Зубильне, Сокиричі тощо свідчать про існування різноманітних металообробних ремесел на досліджуваній території. Просіки у лісі, на яких стояли кустарні підприємства, називали майданами (“майдан” – “лесная поляна”, “завод для гонки смоли») з чим пов’язано багато топонімів – Майдан (сс), Майдан (хх) тощо.

5. Назви, які пов’язані з харчовою промисловістю: Бровари (с,х,ч), Млини (х), Млинки (х) тощо. Харчова промисловість була досить розвинена. Тут були млини, спочатку водні, потім вітряні, а ще пізніше – парові, які використовувалися у харчовій промисловості (виріб муки, олії, пшона). Про значний розвиток млинарства свідчить значна кількість назв:

Млиниська (с), Млини (х), Мельники (ч), Млинки – Мазурські (с) тощо.

Рідше зустрічаються топоніми, які пов'язані з іншими видами харчової промисловості. У Сокальсько-Горчинському географо-топонімічному районі хутір Олійники, назва якого пов'язана з виробництвом олії.

Частіше зустрічаються назви, пов'язані з виготовленням пива: Бровари (х), Броварний (х), Хмільне (с, х) тощо.

Сіль, яка йшла на експорт, та задоволення внутрішніх потреб добували у так званих тупах та банях [3]. Добування солі, особливо в Галичині на початку XVII ст., на жаль топонімів, що безпосередньо вказують на місце добування солі майже немає. Як поодинокі при-

клади – назви: Солонка (с), Баня (х), Бонівка (х) тощо.

Висновки: Отже, на території Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся існує дві відособлені топонімічні системи. Господарська діяльність населення Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся здійснювалась у різних природних умовах, що мало на неї неабиякий вплив. На Малому Поліссі в основному відображаються природні особливості місцевості і зовсім зрідка – імена людей. На Гологоро-Кременецькій гряді навпаки: місцевості суцільного землеробського освоєння закріплювала за собою імена поселенців та землевласників. Ця закономірність є головною закономірністю топонімії даного регіону.

Література:

1. Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины. /Гл.ред. А.Ф.Трешников /Ред.кол.: Э.Б.Алаев, П.М.Алампиев, А.Г.Воронов и др. - М.: Советская энциклопедия, 1988. - 432с.
2. Кордуба М.М. Що кажуть нам назви осель? / М. М. Кордуба. – Львів : видавництво «Наша Батьківщина», 1938. – 22 с.
3. Мурзаев Э.М. Топонимика и география // Э.М. Мурзаев.- Вести МГУ - №3. - 1963. - С.14-23.
4. Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. — М.: Мысль, 1966. — 512 с.
5. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А.М., Пашченко В.М., Шищенко П.Г., Отв. ред. Маринич А.М. – К.: Наук. думка, 1985. – 224 с.

References:

1. Neohrafycheskyu entsyklopedycheskyu slovar': Ponyatyya y terminy. /Hl.red. A.F.Treshnykov /Red.kol.: Э.В.Алаев, П.М.Алампиев, А.Н.Воронов y dr. - М.: Sovet'skaya entsyklopedyya, 1988. - 432s.
2. Korduba M.M. Shcho kazhut' nam nazvy osel'? / M. M. Korduba. – L'viv : vydavnytstvo «Nasha Bat'kivshchyna», 1938. – 22 s.
3. Murzaev E.M. Toponymyka y heohrafiya // Э.М. Murzaev. – Vesty MNU – #3. – 1963. - S.14-23.
4. Kratkyu toponymycheskyu slovar' / V. A. Nykonov. — М.: Мысль, 1966. — 512 s.
5. Pryroda Ukraynskooy SSR. Landshafty y fyzyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye / Marynych A.M., Pashchenko V.M., Shyshchenko P.H., Otv. red. Marynych A.M. – К.: Nauk. dumka, 1985. – 224 s.

Аннотация:

Н. Таранова, С. Гулык. ТОПОНИМИЯ ГОЛОГОРО-КРЕМЕНЕЦКОЙ ГРЯДЫ И МАЛОГО ПОЛЕСЬЯ, КОТОРЫЕ СВЯЗАНЫ С ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НАСЕЛЕНИЯ.

В статье проанализированы топонимия Гологоро-Кременецкой гряды и Малого Полесья, связанные с хозяйственной деятельностью населения. Установлено, что на данной территории существует две обособленные топонимические системы. Хозяйственная деятельность населения осуществлялась в различных природных условиях, имело на нее большое влияние. Вести земледелие на Малом Полесье было чрезвычайно трудно из-за чрезмерную увлажненность почвы, поэтому население занималось в основном, скотоводством, рыболовством, охотой. Топонимика Малого Полесья как в зеркале отражает характер земледельческого использования каждой отвоеванной в болотах участки суши: (хх) Нивки, Длинная Нива (х), Кривая Нива (хх) и др.. Хлеба здесь всегда не хватало. Выжить помогало рыболовство и охота, а также сбор ягод, грибов и тому подобное. Поэтому на Малом Полесье в основном отражаются природные особенности местности и совсем редко - имена людей. На Гологоро-Кременецкой гряды наоборот: местности сплошного земледельческого освоения закрепляла за собой имена поселенцев и землевладельцев. Эта закономерность является главной закономерностью топонимии этого региона.

Ключевые слова: топонимы, генезис, географо-топонимические районы, Гологоро-Кременецкий кряж и Малое Полесье.

Abstract:

N. Taranova, S. Gulyk. PLACE NAMES, GOROGORO-KREMENEZKY RIDGES AND SMALL POLISSYA, WHICH ARE ASSOCIATED WITH THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE POPULATION.

Our study is devoted to the study of toponymy, Gorogoro-Kremenezky ridges and Small Polissya, which are associated with the economic activities of the population, where the preserved unique archaic sources to determine the time and direction of settlement in this part of Ukraine, which not only was not the object of toponymic studies, but was not used as the subject of extensive exploration. That is why the study of Toponymy, Gorogoro-Kremenezky ridges and Small Polissya, connected with economic activity of the population is considered relevant and thus requires further research.

The article analyzes the names of Gorogoro-Kremenezky ridge and Small Polissya associated with the economic activities of the population. Found that on this site there are two separate toponymic systems: explicit vituperating place names of the Small Polissya and vedantadesika place names, Gorogoro-Kremenezky ridge. Economic activity of

population was carried out in different environmental conditions, little of a great impact. To farming on a Small Polissya was extremely difficult due to the excessive moisture of the soil, so the population is mainly engaged in the cattle breeding, fishing, hunting. Place names of the Small Polissya is a mirror of the nature of each agricultural use of reclaimed bogs in areas of land: (XX) Nivki, the Long field (h) Curve of the field (XX), etc. the Bread here is always not enough. To survive helped the fishing and hunting, and gathering berries, mushrooms and the like. Therefore, a Small Polissya are primarily natural terrain and very rarely - people's names. Gorogoro-Kremenets ridge opposite: the area of continuous agricultural development has secured the names of the settlers and the landowners. This pattern is the main pattern in the toponymy of this region.

Key words: toponyms, Genesis, geography and toponymic districts, Gorogoro-Kremenets ridge and Small Polissya.

Надійшла 15.11.2017р.

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК: 332.1

Ганна МАШКА

ОЦІНКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ З ПОЗИЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті досліджено особливості оцінки географічно-територіальної структури Карпатського регіону з позицій соціально-економічного розвитку та її впливу на формування господарського потенціалу. З'ясовано науковий і практичний зміст господарського потенціалу регіону. Розглянуто погляди сучасних науковців на визначення сутності поняття господарського потенціалу регіону. Встановлено, що господарський потенціал регіону – це сукупність засобів та ресурсів, які забезпечують розвиток і функціонування господарського комплексу. З'ясовано, що господарський потенціал регіону формується за використання усіх наявних ресурсів, здатних забезпечувати довгострокове функціонування та досягнення стратегічних цілей. Виокремлено чинники, що впливають на потенціал регіону з позицій соціально-економічного розвитку. Встановлено, що Карпатський регіон займає досить вигідне географічне положення в Україні та Європі, а також характеризується значним різноманіттям та диференціацією природних умов і ресурсів.

Ключові слова: географічно-територіальна структура, господарський потенціал, Карпатський регіон, соціально-економічний розвиток.

Постановка проблеми. Глобальне уповільнення економічного зростання через велику економічну кризу в 2008 році та останні події в Україні мають більший вплив на соціально-економічний розвиток нашої держави. Реалізація впливу політичних заходів, а саме, відновлення довіри у фінансовому секторі і в економіці потребує часу. Короткострокові скорочення розвитку здаються неминучими в той час як відновлення економіки може зайняти місяці і навіть роки. Численні і негативні наслідки економічного спаду, в основному помітно на зайнятості, яка помітно падає. Крім того, державні кошти спрямовуються на підтримку фінансового сектора для уникнення повного руйнування фінансової системи і, як наслідок, розподіл державних ресурсів для ризиків соціального розвитку посувається далі серед пріоритетів фінансування. Це все чинить значний вплив на становище соціально вразливих верств населення, серед яких пенсіонери, люди похилого віку, сироти, інваліди тощо. Такі ж тенденції стосуються Карпатського регіону.

Надзвичайно вагомий вплив на соціально-економічний розвиток Карпатського регіону чинить його географічно-територіальна структура та її вплив на формування господарського потенціалу, оцінка якої служить предметом даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням особливостей розвитку географічно-територіальної структури регіону присвячували свої праці такі провідні науковці, як Диха М.В., Добровольська О.П., Любченко О.М., Макаренко М.В., Нагірна В.П., Рудько Г.І., Стеченко Д.М., Талах В.І., Фісун К.А., Химинець В.В., Шаблій О.І. та

інші. Проте, станом на сьогодні не існує комплексного дослідження щодо оцінки територіальної структури Карпатського регіону з позицій соціально-економічного розвитку та її впливу на формування господарського потенціалу, що і зумовило вибір теми даної статті.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей оцінки географічно-територіальної структури Карпатського регіону з позицій соціально-економічного розвитку та її впливу на формування господарського потенціалу.

Результати досліджень. Сучасний стан економіки і тенденції економічних перетворень в регіонах України зумовлюють необхідність використання якісно нового підходу до управління господарським потенціалом регіонів для досягнення стійкого розвитку. Брак інформації про кількісні та якісні характеристики господарського потенціалу ускладнює формування стратегії розвитку регіону, а отже, знижує можливості його сталого зростання.

Науковий і практичний зміст господарського потенціалу регіону необхідно розглядати як основу формування регіонального господарського комплексу, що являє собою велику і розгалужену територіально-економічну систему.

Розглянемо погляди сучасних науковців на визначення сутності поняття господарського потенціалу регіону.

Господарський потенціал у більшості випадків розглядають як сукупну здатність економіки та її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-господарську діяльність, випускати продукцію, товари і послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і

потреби споживача. Виходячи з такого визначення, господарський потенціал регіону залежить від забезпеченості його природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технічним потенціалом, накопиченим національним багатством, від рівня розвитку міжнародних зв'язків [4].

Таким чином, під господарським потенціалом регіону слід розуміти комплексне поняття, що включає в себе певні сукупності потенціалів регіону, залежно від особливостей розвитку території регіону, а також відповідних механізмів і часу їх залучення в господарський оборот з метою підвищення рівня конкурентоспроможності й господарського розвитку регіону [4].

К.А.Фісун під господарським потенціалом регіону розуміє структуровану сукупність різних ресурсів, що становлять фундамент економіки регіону, які мають просторове розміщення і часовий характер, визначають стан і перспективи розвитку території [10].

На думку О. М. Любченко, господарський потенціал регіону може бути охарактеризований, з одного боку, як досягнутий рівень соціально-економічного розвитку, з іншого боку – з огляду на можливості його подальшого нарощення при наявності певних ресурсів й умов. Величина й динаміка зміни господарського потенціалу визначається трьома групами залежностей: кількісними і якісними характеристиками складових потенціалу; взаємозв'язками між підсистемами (системною якістю); впливом зовнішніх факторів [3].

Отже, господарський потенціал регіону – це сукупність засобів та ресурсів, які забезпечують розвиток і функціонування господарського комплексу. Під господарським потенціалом регіону слід розуміти комплексне поняття, що включає в себе певні сукупності потенціалів регіону, залежно від особливостей розвитку території регіону, а також відповідних механізмів і часу їх залучення в господарський оборот з метою підвищення рівня конкурентоспроможності й господарського розвитку регіону.

Щодо географічно-територіальної структури Карпатського регіону з позицій соціально-економічного розвитку та її впливу на формування господарського потенціалу, то зазначимо, що на формування та використання господарського потенціалу регіону також впливають загальні економічні закони: сталого розвитку продуктивних сил, територіального поділу праці, погодження інтересів, наукової організації управління, регіоналізації та глобалізації. Найбільшу роль відіграє закон

сталого розвитку продуктивних сил, оскільки він визначає стратегічний напрям досягнення господарського розвитку регіону на основі існуючого економічного потенціалу. Основним положенням сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпеченні раціонального природокористування, відтворенні ресурсної бази виробництва, реструктуризації господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами [9].

Згідно з Конституцією України, наша держава визначена як «соціальна», що накладає на неї певні зобов'язання відносно стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Водночас сформовані в Україні політична та економічна системи характеризуються низькою ефективністю. Через складність і взаємозалежність проблем суспільства (у тому числі соціальних) соціально-економічна стратегія розвитку потребує реформування, яке повинно ґрунтуватися на наукових засадах і на усвідомленні принципових підходів у визначенні стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики, де закладаються напрями та цілі змін [1].

Отже, зупинимося на особливостях оцінки географічно-територіальної структури Карпатського регіону з позицій соціально-економічного розвитку та її впливу на формування господарського потенціалу.

Господарський потенціал регіону формується за використання усіх наявних ресурсів, здатних забезпечувати довгострокове функціонування та досягнення стратегічних цілей. Господарський потенціал Карпатського регіону, так само як і будь-якого іншого, визначається складним, багаторівневим комплексом чинників, що має властивість постійно змінюватися. До чинників, що впливають на потенціал регіону, відносяться: економіко-географічне положення, населення і трудові ресурси, виробничий апарат, інфраструктура, локалізовані природні ресурси (енергетичні, мінерально-сировинні, земельні, водні), науково-технічний потенціал, форми територіальної організації господарства, ефективність управління тощо.

Карпатський регіон займає 9,3% площі України (56,6 тис. км²), в ньому зосереджено 13,3 % (6,05 млн. осіб) населення нашої країни. Найбільшою в регіоні є Львівська область, що займає 38,5% за площею і 41,7 % за кількістю населення, найменшою є Чернівецька область – 14,3 % за площею і 14,9 % за кількістю населення.

Географічне положення зумовило специ-

фічні природні умови Карпатського регіону. На нього впливають гори Карпати, що простяглися через усі області регіону. Українські Карпати у формі дуги пролягають з північного заходу на південний схід майже на 270 км, від витоків правих приток Сяну (права притока Вісли) та лівих приток Дністра до верхньої течії річки Сучави, що впадає на території Румунії у Сірет – ліву притоку Дунаю. Ширина гірської системи близько 100-120 км. Висота гір коливається від 500 до 1500 м, а максимальна – 2061 м (г. Говерла), г. Піп Іван – 2026 м, г. Петрос – 2020 м. Усі вони розташовані в межах найвищого масиву Українських Карпат – у Чорногірському хребті, який простягається територією Івано-Франківської та Закарпатської областей на 40 км між долинами річок Чорної Тиси, Білої Тиси та Чорного Черемошу. Уся територія передгірських і гірських регіонів Карпат порізана долинами гірських річок, приток великих рік Тиси, Дністра і Прута.

В цілому Карпатський регіон знаходиться у помірному кліматичному поясі північної півкулі, це зона трансформації вологих атлантичних повітряних мас у континентальні [12, с. 378]. Клімат Карпат теж помірно континентальний, теплий, але його термічні режими і умови зволоження змінюються із висотою у широких межах. Середня кількість днів зі сніговим покривом від 80 – у рівнинній частині до 120 – в горах, що сприяє розвитку зимових видів спорту. Аналіз температур свідчить, що з квітня по жовтень на території Карпат встановлюється так званий «період комфорту», найбільш сприятливий для відпочинку, протягом якого на курортах використовується кліматотерапія [11, с. 241]. Теплий помірно-континентальний клімат сприяє вирощуванню ранніх сільськогосподарських культур, садівництву. Тривалість сонячного сяння 2100 год. на рік створює умови для дозрівання фруктів, винограду, овочів.

Територія регіону належить до лісо-лучної природної рослинної смуги, але завдяки особливостям геологічної будови, рельєфу та різниці в висотах над рівнем моря тут спостерігається велика різноманітність ґрунтових і кліматичних умов.

Усю територію регіону поділяють на шість вертикальних ґрунтово-кліматичних поясів: Передкарпатське і Закарпатське передгір'я, Закарпатська низовина, гірські лісолучні регіони, Полонинна (субальпійська) та Надполонинна (альпійська) частина території. Територія Передкарпаття помірно тепла і надмірно зволожена. Сума опадів – у межах 650-780 мм.

Закарпатське передгір'я також надмірно зволожено, атмосферних опадів випадає близько 850 мм на рік. Ґрунти Закарпаття буреземно-підзолисті, малородючі, водопроникні. Гірським лісолучним регіонам властиві суглинисто-щербністі бурі лісові ґрунти, аторфовані на гірські підзолисті ґрунти. Всі орні ґрунти кислі. Ґрунто-кліматичні ресурси дозволяють вирощувати пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, льон, теплолюбиві культури – тютюн, виноград, а також картоплю, овочі [8, с. 327].

Карпатський регіон суттєво багатший на лісові ресурси порівняно з іншими регіонами України; їх загальна площа перевищує 40 %. Роль лісів важлива як для економічного, так і соціального розвитку регіону. Вони мають народногосподарське та рекреаційне значення, діють як водорегулюючий і водоохоронний чинник. Важливість лісів пояснюється також значним попитом нині на лісодеревину. Загальна площа лісів в регіоні становить 2079,6 тис. га, запаси деревини – 541,9 млн. м³. Природний склад лісів досить різноманітний – хвойні та твердолистяні породи складають більше половини. Лісоутворюючими є ялина, смерека, сосна, бук, дуб, а також – граб, ясень, клен, береза, осика. За віковою структурою переважають молоді (52%) і середньовікові ліси (33%). Не дивлячись на високу залісненість території, регіон не забезпечує власні потреби деревообробної та меблевої промисловості [8, с. 329].

Водні ресурси регіону – це поверхневі води річок, озер, водосховищ і підземні води. Найбільш водоносними річками є Дністер, Тиса, Прут, які використовуються для водопостачання населених пунктів, виробництва електроенергії (найбільші ГЕС у Карпатах – Теребля-Ріцька, на Дністрі – Дністровська), частково – для судноплавства (Дністер) і лісосплаву (Черемош).

В Карпатському регіоні налічується понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод всіх відомих типів, запаси яких достатні для щорічного оздоровлення більше 7 млн. осіб. Сумарний дебет їх складає 57,5 тис. м³/добу. Але сьогодні рівень їх використання не перевищує 15% [7, с. 184].

Понад 50% джерел мінеральних вод знаходиться у Закарпатській обл., 26% – у Львівській, 13% – в Івано-Франківській, 10% – у Чернівецькій обл. Найважливішим потенціалом володіють родовища унікальних і високо-ефективних за лікувальними властивостями мінеральних вод і розсолів Трускавця, Східниці, Моршина, Борислава, Самбора, Сколе та родовища Свалявського, Мукачівського,

Міжгірського, Хустського, Тячівського і Рахівського регіонів Закарпатської області. У Львівській області розвідано і затверджено запаси лікувальних вод 13 родовищ (Східниця, Самбір, Сколе, Бубнище, Крушельниця та інші) зі сумарним дебітом 4,6 млн.л на добу. Перше місце в Україні за кількістю та хімічним складом мінеральних вод займає Закарпаття. В області відомо 62 основних родовищ мінеральних вод, які представлені понад 600 джерелами. Мінеральні лікувально-столові води є цінним видом рекреаційних ресурсів Закарпаття. В області на основі унікальних мінерально-термальних вод розвивається бальнеологічно-рекреаційна Берегівська зона [11, с. 244].

У Карпатському регіоні розвідані значні запаси лікувальних грязей та озокериту. Цей вид ресурсів використовується на курортах Трускавця, Моршина, Великого Любена, Шкла, Немирова, Черче.

Карпатський регіон має значні поклади мінерально-сировинних ресурсів. Так, у Прикарпатті розташовані великі поклади сірки, калійної і кухонної солі, які мають державне значення, деяких мінеральних будівельних матеріалів. Міжрегіонне значення мають кам'яне вугілля, природний газ.

Незважаючи на вичерпання природно-ресурсної бази внаслідок її несистемної експлуатації у минулому, вона за своєю різноманітністю, унікальністю (мінеральних вод, озокериту, сірки тощо) та запасами становить важливу матеріальну основу розвитку господарського комплексу Карпатського регіону [8, с. 337].

Вітчизняні фахівці, досліджуючи економіко-географічне положення регіону, окрім природно-географічного, указують на такі його аспекти, як промислово-географічне, аграрно-географічне, енергогеографічне, транспортно-географічне, торгово-географічне. Вважаємо за потрібне зупинитися на енерго-географічному положенні Карпатського регіону О.І. Шаблій визначає енерго-географічне положення як розташування території у системі територіальних поєднань енергоресурсів і геопросторових енергогенеруючих систем. Автор указує, що вся північна і частково – південна частина Карпатського регіону в тектоніко-геологічному відношенні насичена вуглеводневою сировиною – нафтою, природним і попутним газом, горючими сланцями – у гористій зоні [12, с. 116]. На півночі Карпатського регіону України розташований Львівсько-Волинський вугільний басейн. Крім того, через Карпати прокладені міждержавні транзитні газопроводи (Уренгой – Помари – Ужгород, «Прогрес») і

нафтопровід «Дружба». У Передкарпатті зосередженні великі міждержавні газосховища на трасах газопроводів. Тут також розміщені потужні ТЕС (Бурштинська і Добротвірська), високовольтні ЛЕП з України у Польщу, Словаччину, Угорщину. Зважаючи на це, енергогеографічне положення Українських Карпат визначається як досить вигідне.

Транспортно-географічне положення великою мірою збігається із торгово-географічним положенням. Воно показує забезпеченість регіону комунікаціями, його розташування на внутрішньодержавних і міжнародних шляхах, які мають торгово-економічне значення. Транспортно-географічне положення визначає розміщення регіону відносно загальнодержавних і міжнародних ринків товарів, капіталу і робочої сили [12, с. 118]. Слід відзначити, що через Карпатський регіон пролягають міжнародні траси: залізнична електрифікована лінія Київ-Львів-Чоп, автошосейна Київ-Львів-Ужгород, які з'єднують регіон і всю Україну з центральноєвропейськими державами через Угорщину та Словаччину. Північ регіону перетинає автошосейна і залізнична магістралі Київ-Львів-Перемишль-Краків, збудовано автобан Краківець-Львів. Зараз формуються транспортні міжнародні коридори: Перемишль-Львів (частина Критського №3: Берлін-Дрезден-Київ); Трієст-Братислава-Львів (Критський №5 – автомобільний) уперек Українських Карпат. Все це позитивно характеризує транспортно- і торгово-географічне положення Карпатського регіону.

Таким чином, економіко-географічне положення регіону Українських Карпат є вигідним.

Якщо характеризувати політико-географічне положення Карпатського регіону, то визначальним тут є сусідство з країнами – членами ЄС: Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, а також Молдовою, яка в найближчий час може стати її асоційованим членом. Слід зауважити, що саме через Карпатський регіон Україна межує з п'ятьма своїми сусідами із семи. Протягом останнього часу налагоджено різні форми прикордонної торгівлі та обміну трудовими ресурсами з країнами-сусідами, вкладаються зарубіжні інвестиції у прикордонну зону тощо.

Географічне положення регіону, його специфічні природні умови вплинули на формування територіальної структури господарського комплексу Карпатського регіону. Територіальна структура господарства регіону характеризує розміщення, просторове поєднання і взаємодію усіх видів господарської

діяльності, що розвинулися на основі природних та мінерально-сировинних ресурсів, системи поселень, виробничої та соціальної інфра-

структури [5]. Вона є результатом і водночас важливим чинником соціально-економічного розвитку регіону.

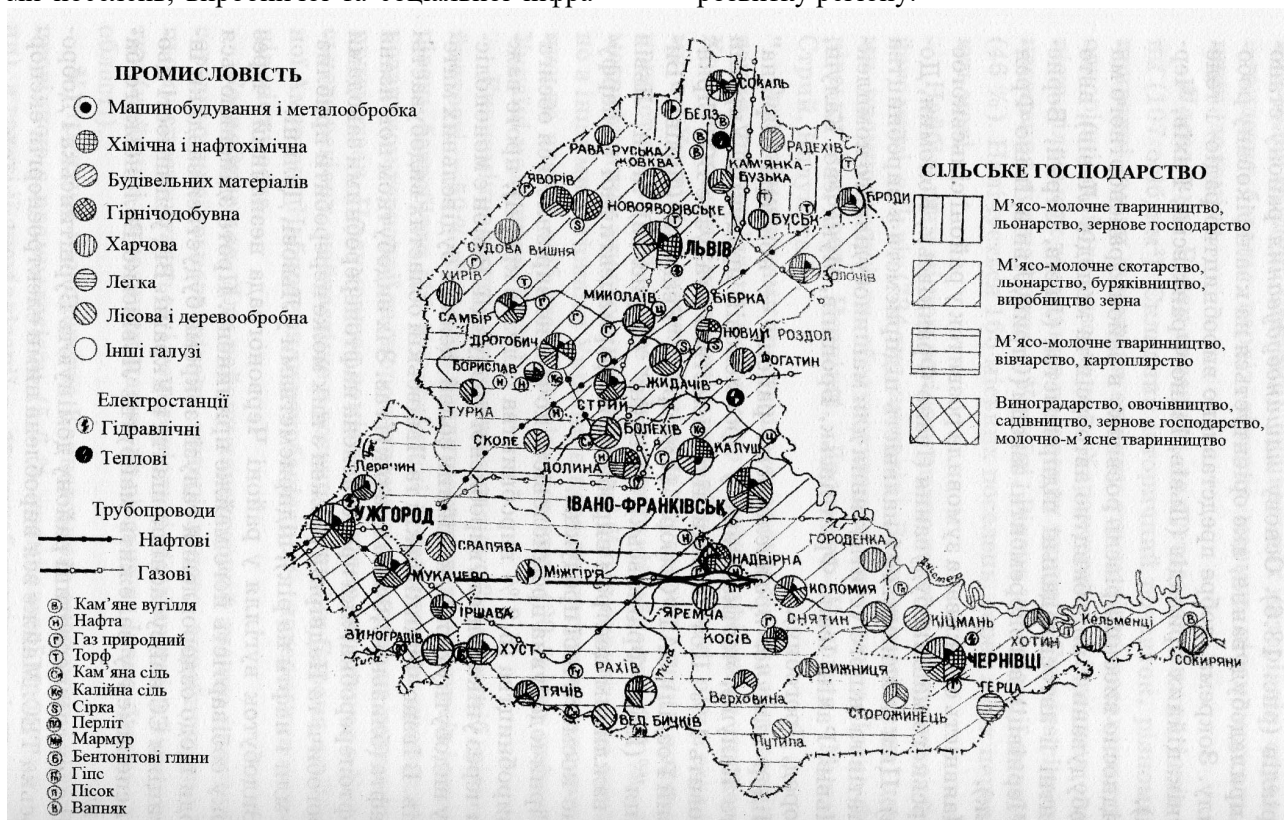

Рис. 1. Господарство Карпатського економічного регіону

Такі дослідники як О.В. Ольшанська і М.І. Фащевський вважають, що «територіальна структура господарства характеризує певні співвідношення між різними утвореннями виробничої, інфраструктурної, соціальної сфер, а також систему взаємозв'язків між ними».

У великому економічному регіоні галузева і територіальна структури тісно взаємозв'язані між собою. Територіальна структура господарства регіону включає територіальні галузеві підсистеми – промислові, сільсько-господарські, транспортні тощо. На думку О.П. Добровольської, територіальна структура господарства регіону передбачає просторову організацію різних видів виробництва на його території зі встановленням тісних взаємозв'язків між економічним(и) центром(ами) регіону та ареалами [2, с. 88].

Територіальна структура формується на основі територіального поділу та інтеграції праці, спеціалізації господарської діяльності. Вона характеризує поєднання різних форм зосередження виробництва і розселення населення у комплексі з соціальним розвитком території та екологічною ситуацією. Територіальна структура господарства і розселення населення поряд із такими вагомими характеристиками, як природно-ресурсний потен-

ціал, економіко-географічне та геополітичне положення, рівень соціально-економічного розвитку регіону, конкурентоспроможність продукції визначають його гео економічний потенціал [5].

Структура господарства Карпатського регіону – аграрно-індустріальна, загальний рівень розвитку регіону нижчий від середнього показника по Україні. Основою господарського комплексу Карпатського регіону є промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво. Регіон спеціалізується на видобутку вугілля, природного газу, виробництві електроенергії, лісопереробці і виробництві меблів, будівельних матеріалів, харчових продуктів, фармацевтичній промисловості, нафтохімічній і хімічній, рекреаційній діяльності.

Найбільше територіально-промислове утворення у Карпатському регіоні й загалом у Західній частині України – Львівська промислова агломерація. До її територіального складу входять Львів і більше десяти інших промислових пунктів, розміщених у зоні впливу великого міста, зокрема, в Пустомитівському, Городецькому, Миколаївському, частково в Яворівському, Жовківському, Буському, Кам'янка-Бузькому, Золочівському, Перемишлянському районах.

Карпатський регіон має сприятливі кліматичні природні умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, однак в цьому плані є й специфічні особливості. Так, північна частина регіону належить до поліської зони, східна – до зони широколистяних лісів. У лісостеповій та поліській зонах розвинуто зернове господарство, м'ясне і молочне скотарство, свилярство, птахівництво.

Висока лісистість, мальовничість ландшафтів, наявність унікальних ділянок «дикої» природи, багатство рослинного і тваринного світу, різноманітність форм рельєфу, значна кількість рік, чистота природних вод Карпатського регіону визначають особливу цінність його території. Ліси здатні забезпечувати розвиток лікувальної, оздоровчої, спортивно-туристичної, пізнавальної форм рекреації. В Закарпатській області ліси займають 694 тис. га, або понад 52% її території. Серед природних рекреаційних угідь важливе місце також посідають водні ресурси. Глибокі долини, звивисті русла, швидкі течії, бистрини і перекати надають особливої своєрідності річкам Карпат. Карпатські гори є екологічно найчистішою територією України і однією з екологічно найбезпечніших частин всієї Європи. Нині цей чинник перетворився в усьому світі на головний у рекреаційній привабливості місцевості. Гірські масиви Буковинських Карпат мають сприятливі можливості для розвитку альпінізму, гірськолижного, пішохідного і спортивного туризму. Унікальні гіпсові печери «Буковинка-1» та «Буковинка-2», карстова печера «Попелюшка» (третя за величиною у Європі) можуть використовуватись для спелеотуризму [12, с. 121].

Географічне положення, природно-ресурсні можливості створюють сприятливі умови для ефективного розвитку рекреаційно-туристичного господарства у Карпатському регіоні.

Найбільш пріоритетним у плані соціально-економічного розвитку є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», що затверджена Указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р.

Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами [6]:

– вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно

відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему;

– вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів;

– вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

– вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей.

Висновки. Карпатський регіон займає досить вигідне географічне положення в Україні та Європі, а також характеризується значним різноманіттям та диференціацією природних умов і ресурсів. Це сприяло формуванню багатогалузевої промислово-аграрної структури господарства регіону. Територіальні відмінності господарського потенціалу областей регіону зумовлені економіко-географічними та історичними передумовами. Так, у Львівській області розвинена вугільна промисловість, електроенергетика, машинобудування,

агропромисловий комплекс, транспортна та рекреаційно-туристична сфери. Івано-Франківська область спеціалізується на електроенергетиці, паливній, хімічній, нафтохімічній і нафтопереробній галузях; тут також розвинута будівельна індустрія, лісова та деревообробна промисловість, агропромисловий комплекс. Основу господарського потенціалу Чернівецької і Закарпатської області складають агропромисловий комплекс, деревообробна, легка і

харчова промисловість. Перспективи розвитку господарства Карпатського регіону пов'язані з рекреаційно-туристичною галуззю, основу якої становить місцевий рекреаційний потенціал. Це, зокрема, бальнеологічні ресурси (унікальні мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит), екологічно чиста територія, мальовничі лісові, гірські та передгірські ландшафти, поєднані з водними потоками, фауністичні і флористичні ресурси.

Література

1. Диха М. В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави / М. В. Диха // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 29–37
2. Добровольская О. П. Региональная экономика: учеб. пособ. / О. П. Добровольская. – Симферополь: "Эльиньо", 2007. – 262 с.
3. Любченко О. М. Соціально-економічний потенціал регіону поняття, структура, генезис // Формування ринкової економіки: наук. зб. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. О. О. Беляєв. 2010. Вип. 23. – С. 202–209.
4. Макаренко М. В. Управління економічним потенціалом регіону як основою формування конкурентних переваг регіону // Актуальні проблеми економіки. 2012. № 4. – С. 217–224
5. Нагірна В. П. Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії / В. П. Нагірна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firearticles.com/geografiya/20-teritorialna-struktura-gospodarstva-i-rozselennya-naselelnya-retrospektiva-i-suchasni-realiyi-nagirna-v-p.html>
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
7. Рудько Г. І. Конструктивна геоecологія / Г. І. Рудько, О. М. Адаменко. – К.: ТОВ «МАКЛАУТ», 2008. – 320 с.
8. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підруч. / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с.
9. Талах В. І. Методологічні засади дослідження чинників формування, використання та відтворення економічного потенціалу регіону // Економічні науки. 2011. Випуск 8 (29). Ч.4. Серія «Облік та фінанси». URL: <http://www.nbu.gov.ua.portal>
10. Фісун К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України. Харків, 2007. – 401 с
11. Химинець В. В. Місце та роль курортно-рекреаційного кластеру в сталому розвитку Карпатського регіону // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка. 2014. – Вип. 1. – С. 240–247.
12. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

References:

1. Dykha M. V. Prynyspovi pidkhody do vyznachennia stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy / M. V. Dykha // Ekonomika Ukrainy. – 2013. – № 2. – S. 29–37
2. Dobrovolskaia O. P. Rehyonalnaia ekonomika: ucheb. posob. / O. P. Dobrovolskaia. – Symferopol: "Эльиньо", 2007. – 262 s.
3. Liubchenko O. M. Sotsialno-ekonomichnyi potentsial rehionu poniattia, struktura, henezys // Formuvannia rynkovoї ekonomiky: nauk. zb. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana»; vidp. red. O. O. Bieliaiev. 2010. Vyp. 23. – S. 202–209.
4. Makarenko M. V. Upravlinnia ekonomichnym potentsialom rehionu yak osnovoїu formuvannia konkurentnykh perevah rehionu // Aktualni problemy ekonomiky. 2012. № 4. – S. 217–224
5. Nahirna V. P. Terytorialna struktura hospodarstva i rozselennia naselelnia: retrospektyva i suchasni realii / V. P. Nahirna. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://firearticles.com/geografiya/20-teritorialna-struktura-gospodarstva-i-rozselennya-naselelnya-retrospektiva-i-suchasni-realiyi-nagirna-v-p.html>
6. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [Elektronnyi resurs]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 5/2015 vid 12.01.2015 r. — Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
7. Rudko H. I. Konstruktyvna heoekolohiia / H. I. Rudko, O. M. Adamenko. – K.: TOV «MAKLAUT», 2008. – 320 s.
8. Stechenko D. M. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalistyka: pidruch. / D. M. Stechenko. – K.: Vikar, 2006. – 396 s.
9. Talakh V. I. Metodolohichni zasady doslidzhennia chynnykiv formuvannia, vykorystannia ta vidtvorennia ekonomichnoho potentsialu rehionu // Ekonomichni nauky. 2011. Vypusk 8 (29). Ch.4. Seriiia «Oblik ta finansy». URL: <http://www.nbu.gov.ua.portal>
10. Fisun K. A. Metodolohiia prohramuvannia rozvytku rehioniv Ukrainy. Kharkiv, 2007. – 401 s
11. Khymynets V. V. Mistse ta rol kurortno-rekreatsiinoho klasteru v stalomu rozvytku Karpatskoho rehionu // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Ekonomika. 2014. – Vyp. 1. – S. 240–247.
12. Shablii O. I. Osnovy zahalnoi suspilnoi heohrafiї / O. I. Shablii. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 2003. – 444 s.

Аннотация:

Машица А.В. ОЦЕНКА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА С ПОЗИЦИЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА.

В статье исследованы особенности оценки географическо-территориальной структуры Карпатского региона с позиций социально-экономического развития и ее влияния на формирование хозяйственного потенциала. Выяснено научный и практический смысл хозяйственного потенциала региона. Рассмотрены

взгляды современных ученых на определение сущности понятия хозяйственного потенциала региона. Установлено, что хозяйственный потенциал региона – это совокупность средств и ресурсов, обеспечивающих развитие и функционирование хозяйственного комплекса. Выяснено, что хозяйственный потенциал региона формируется за счет использования всех имеющихся ресурсов, способных обеспечивать долгосрочное функционирование и достижение стратегических целей. Выделены факторы, влияющие на потенциал региона с позиций социально-экономического развития. Установлено, что карпатский регион занимает достаточно выгодное географическое положение в Украине и Европе, а также характеризуется значительным разнообразием и дифференциацией природных условий и ресурсов.

Ключевые слова: географическо-территориальная структура, хозяйственный потенциал, Карпатский регион, социально-экономическое развитие.

Abstract:

Mashika A.V. ESTIMATION OF THE TERRITORIAL STRUCTURE OF THE CARPATHIAN REGION IN TERMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT, AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF ECONOMIC POTENTIAL

In this article it has been researched the estimation peculiarities of the geographical and territorial structure of the Carpathian region in terms of socio-economic development, and its influence on the formation of economic potential. It has been found out the scientific and practical content of economic potential of the region, which should be considered as the basis for the formation of a regional economic complex, which is a large and branched territorial and economic system. It has been considered the views of modern scholars on the definition of the essence of the concept of economic potential of the region. It has been established that the economic potential of the region is a combination of means and resources, which provide the development and functioning of the economic complex. The economic potential of the region should be understood as a complex concept, which includes certain aggregates of potentials of the region, depending on the peculiarities of the region development, as well as the corresponding mechanisms and the time of their involvement in economic activity in order to increase the level of competitiveness and economic development of the region. It has been revealed that the economic potential of the region is formed by using all available resources, which can provide long-term functioning and achievement of strategic goals. The author has classified the factors influencing the potential of the region from the standpoint of socio-economic development, they are: economic and geographical position, population and labor resources, production unit, infrastructure, localized natural resources (energy, mineral and raw materials, land, water), scientific and technical potential, forms of territorial organization of the economy, management efficiency, etc. The geographical and territorial structure of the Carpathian region has been assessed. It has been established that the Carpathian region occupies rather favorable geographical position in Ukraine and Europe, and is characterized by considerable diversity and differentiation of natural conditions and resources. This fact has contributed to the formation of a multi-branched industrial and agricultural structure of the economy of the region. The territorial differences of the economic potential of the regions in this area are conditioned by the economic and geographical, and historical backgrounds. Thus, in Lviv region, coal industry, power engineering, machine building, agricultural and industrial complex, transport and recreation and tourism fields are the most developed. Ivano-Frankivsk region specializes in power engineering, fuel, chemical, petrochemical and oil refining industries; the construction industry, the forest and wood fields, the agricultural and industrial complex are also developed here. The basic industries of the economic potential of Chernivtsi and Transcarpathian regions are the agricultural and industrial complex, wood-processing, light and food industries. In this article it has been defined the prospects for the development of the Carpathian region economy, which are connected with the recreation and tourism industry, basis of which is the local recreational potential. In particular, this includes the balneological resources (unique mineral and thermal waters, medical mud, ozokerite), ecologically clean area, picturesque woodsy, mountainous and foothill landscapes, coming along with water streams, faunal and floristic resources.

Key words: geographical and territorial structure, economic potential, the Carpathian region, socio-economic development.

Надійшла 10.11.2017р.

УДК 911.3

Зоя БОЙКО

ТИПОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНИ ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧОГО ТРАНСПОРТУ ДО 2014 року

У статті запропоновано спосіб інтегральної оцінки рівня розвитку залізничного транспорту за значеннями обчисленого зведеного індексу; проведено типізацію регіонів України за рівнем розвитку залізничного транспорту. Зазначено, що компактність території, сприятливі природно-географічні умови, значний потенціал транзитності, висока транспортна доступність всіх регіонів, наявність міжнародних транспортних коридорів — головні чинники, що обумовлюють успішний розвиток залізничного транспорту в Україні. Доведено, що практично всі регіони України, за виключенням Волинської, Рівненської, Чернігівської та Миколаївської областей, характеризуються достатньо розвинутою залізничною мережею, середніми та високими показниками обсягів перевезення вантажів та пасажирів, значною рухливістю мешканців, що вказує на максимальне використання транспортного (в тому числі транзитного) потенціалу кожного з регіонів

країни.

Ключові слова: транспорт, залізничний транспорт, щільність залізничних колій, коефіцієнт рухливості населення, ранжування, інтегральна оцінка, зведений індекс.

Актуальність теми дослідження. Залізничний транспорт України відіграє провідну роль у здійсненні економічних зв'язків. Тож розвиваючи саме цю транспортну галузь, держава забезпечить собі міжнародне державно-приватне партнерство, що в свою чергу стимулюватиме розвиток економіки і модернізації виробничо-технічної бази залізничного транспорту. Таким чином, з перспективою розвитку українських залізниць як сектору економіки, відбуватиметься пропорційний розвиток її інших галузей.

Сучасні наукові дослідження в галузі географії транспорту України є глибокими й багатобічними. Втім, нинішні зміни транспортно-географічного положення нашої держави, які обумовлюються змінами транспортної інфраструктури й трансформацією зовнішньої політики держави, спонукають до поновленого аналізу ефективності розвитку транспорту, зокрема залізничного. Саме з перелічених причин глибоке й багатобічне дослідження залізничного транспорту та окремих його складових, виступає актуальним напрямком сучасних економіко-географічних досліджень.

Одне з провідних місць в практиці економіко-географічних досліджень має наукова систематизація об'єктів. Адже вона дозволяє виявити в досліджуваних об'єктах певний порядок, підсумовувати знання про їхню подібність та відмінність, й одночасно полегшати процес вивчення складних явищ, швидше виявити їх внутрішні закономірності. Основними видами систематизації є групування, класифікація й типологія [3].

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Сучасний вступ України до міжнародних транспортних організацій і структур, ратифікація ряду міжнародних угод, конвенцій та інших документів з питань транспортних систем і перевезень стали першими кроками, з яких почалася інтеграція українського транспортно-дорожнього комплексу в Європейську транспортну систему. Тому зростає потреба у суспільно-географічному вивченні проблем здійснення залізничних перевезень в межах України.

Отже, в умовах нових економічних відносин визначаються сфери раціонального використання кожного виду транспорту України, формуються транспортні пріоритети. Серед яких найбільшого значення набуває залізничний транспорт.

Теоретичні основи з тематики статті зак-

ладені у працях Дрогунцова С.І. [7], Ковалевського В.В. [9], Качана Є.П. [8], Шаблія О.І. [13], Зінь Е.А. [5] та Семенова В.Ф. [10]. Окреме місце у вивченні транспорту України посідають роботи Гойхмана І.М. [2] та Яновського П.О. [14]

Як показує аналіз наукової літератури з даної проблеми недостатньо уваги приділяється проблемам розвитку транспортної інфраструктури. Так, Іксарова Н.О. [6] звертає увагу на необхідність дослідження транспортної інфраструктури як компоненту економічної безпеки України. Втім, практично не розробленими залишаються теоретичні аспекти транспортної галузі як інфраструктури оборонного сектору, виробничого процесу, міжнародного туризму тощо.

Наведене вище визначило актуальність обраної теми і необхідність подальшого поглиблення досліджень цього питання.

Постановка мети наукового дослідження. Розрахувати інтегральну оцінку рівня розвитку залізничного транспорту за значеннями обчисленого зведеного індексу та провести типізацію регіонів України за рівнем розвитку залізничного транспорту до 2014 року.

Виклад основного матеріалу. Залізничний транспорт є складовою єдиної транспортної системи України й відповідає вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, має розгалужену інфраструктуру для надання відповідного комплексу транспортних послуг. Даний транспорт є однією з базових галузей економіки. Він забезпечує виробничі і невиробничі потреби матеріального виробництва, невиробничої сфери, а також населення в усіх видах перевезень. Даний транспорт є частиною логістичних ланцюгів, які сприяють міжнародній торгівлі і економічному зростанню. Залізничний транспорт відіграє провідну роль у здійсненні внутрішньодержавних і значну – у зовнішньодержавних економічних зв'язках України. На нього припадає основна частина вантажообігу і перевезень пасажирів [1].

Залізничний транспорт є значно безпечнішим у порівнянні з авіаційним, автомобільним і морським транспортом. Він поєднує у собі важливі техніко-економічні показники: регулярність руху і високу швидкість перевезень, велику пропускну і провізну спроможність. Стабільне та ефективне функціонування залізничного транспорту є необхідною умовою для забезпечення обороноздатності, національної безпеки і цілісності держави, підвищення рівня

життя населення. Перевагами цього виду транспорту є велика розгалуженість та низькі тарифи. Пропускна спроможність залізничної мережі значно перевищує поточні обсяги руху. Важливість залізничного транспорту в системі транспортних комунікацій України посилюється тим, що через територію держави пролягають основні транспортні транс'європейські коридори. Україна належить до регіонів із значним розвитком залізничного транспорту. На нього припадає основна частина вантажообігу і перевезень пасажирів. За загальною довжиною колій він посідає друге місце в Україні після автомобільного; здійснює основні обсяги вантажних перевезень (I місце в країні за вантажообігом) та перевезення пасажирів (II місце в країні за пасажирообігом) [12].

Виходячи з мети роботи, найбільший інтерес для дослідження представляє типологія. При цьому під типологією слід розуміти вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів. Типологія ґрунтується на понятті типу як одиниці розчленовування досліджуваної реальності, конкретної ідеальної моделі об'єктів, що історично розвиваються [3].

В основу типологізації адміністративних одиниць України за особливостями розвитку залізничного транспорту можуть бути покладені безліч показників. Втім, в роботі доцільно обмежитися раніше досліджуваними п'ятьма показниками [1]:

- експлуатаційна довжина залізничних колій;
- щільність залізничних колій;

- обсяги перевезення пасажирів;
- обсяги перевезень пасажирів;
- коефіцієнт рухливості населення.

Оскільки порівнювальні показники з одного боку є і абсолютними і відносними, а з іншого – вимірюються в різних одиницях, їх співставлення та порівняння доцільно здійснювати через таку методику розрахунку як ранжування. Воно передбачає упорядкування регіонів України за кожним з показників відповідно до значень останніх. Отже, кожній адміністративній одиниці України привласнювався відповідний рейтинг – від 1 до 25 – в залежності від значення проаналізованого показника. Наступним етапом в дослідженні було визначення зведеного індексу оцінки функціонування залізничного транспорту, який розраховувався як середнє арифметичне між значенням рангів, присвоєних адміністративним одиницям за п'ятьма показниками (табл. 1, табл.2).

За отриманими значеннями інтегрального індексу оцінки у межах України виділено три типи територій за рівнем розвитку залізничного транспорту:

- регіони з високо інтенсивним розвитком залізничного транспорту (1 – 9 балів);
- регіони з середньо інтенсивним розвитком залізничного транспорту (9,1 – 18 балів);
- регіони з низько інтенсивним розвитком залізничного транспорту (18,1 – 25 балів);

З наведеного вище бачимо, що чим меншими є значення розрахованого зведеного індексу оцінки, тим ліпші умови склалися на цій території й тим інтенсивнішою тут є діяльність залізничного транспорту.

Таблиця 1

Основні показники діяльності залізничного транспорту України, 2014 р., [4;11]

Адміністративні одиниці	Кількість населення, осіб	Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування км	Щільність залізничних колій загального користування, км/1000 км ²	Перевезення пасажирів, млн. осіб	Середня дальність перевезень пасажирів, км	Перевезення вантажів, млн.т.	Коефіцієнт рухливості населення
Автономна республіка Крим	1093609	629	23	21,4	84	18740	21,31
Вінницька	1996372	1074	41	13,1	92	4215	8,26
Волинська	1729151	597	30	4,6	108	3081	3,12
Дніпропетровська	1046060	1545	48	37,3	111	68105	35,85
Донецька	3499542	1594	60	40,7	72	109103	13,2
Житомирська	4708029	1019	34	9,6	108	3817	2,49

Закарпатська	1360613	606	47	8,4	79	6330	6,61
Запорізька	1248284	990	36	17,4	96	15603	13,86
Івано-Франківська	1895809	496	36	6,0	75	6503	3,27
Київська	135096	756	26	92,8	120	16405	191,43
Кіровоградська	1788098	884	36	4,9	75	3508	2,8
Луганська	2468020	1092	41	11,2	72	65821	5,11
Львівська	2579941	1244	59	31,4	75	9647	12,02
Миколаївська	1239691	711	29	2,8	78	4870	2,18
Одеська	2518973	1068	32	18,6	83	13440	7,46
Полтавська	1582679	852	30	14,7	90	11650	9,79
Рівненська	1163088	585	29	6,3	73	2405	6,71
Сумська	1259525	734	31	13,8	74	11405	12,07
Тернопільська	1133351	564	41	5,6	75	4008	4,24
Харківська	2851059	1512	48	43,2	71	49218	12,82
Херсонська	1248379	452	16	1,8	77	16723	25,75
Хмельницька	1397977	737	36	7,2	75	4203	20,46
Черкаська	1368822	588	28	5,1	73	4643	55,95
Чернівецька	911523	413	51	1,9	85	2001	22,53
Чернігівська	1198275	877	27	9,3	92	2110	0,78
Всього:	46396079	21619	36	429,1	99,8	457,45	6,44

Таблиця 2

**Ранжування областей України за показниками
розвитку залізничного транспорту в Україні, [4; 11]**

№	Регіон	Експлуатаційна довжина доріг, км	Рейтинг	Щільність залізничних колій, км/1000 км ²	Рейтинг	Перевезення пасажирів, млн. осіб	Рейтинг	Перевезення вантажів, млн. т.	Рейтинг	Коефіцієнт рухливості населення	Рейтинг	Зведений індекс оцінки (1+2+...../5)
1	АР Крим	629	17	23	24	21,4	6	18740	5	21,31	6	11,6
2	Вінницька	1074	6	41	8	13,1	11	4215	17	8,26	14	11,2
3	Волинська	597	20	30	17	4,6	22	3081	22	3,12	21	20,4
4	Дніпропетровська	1545	2	48	5	37,3	4	68105	2	35,85	3	3,2
5	Донецька	1594	1	60	1	40,7	3	109103	1	13,2	9	3
6	Житомирська	1019	8	34	14	9,6	13	3817	20	2,49	23	15,6
7	Закарпатська	606	18	47	6	8,4	15	6330	4	6,61	17	12
8	Запорізька	990	9	36	10	17,4	8	15603	8	13,86	8	8,6
9	Івано-Франківська	496	23	36	11	6,0	18	6503	13	3,27	20	17
10	Київська	756	13	26	23	92,8	1	16405	7	191,43	1	9
11	Кіровоградська	884	10	36	12	4,9	21	3508	21	2,8	22	17,2
12	Луганська	1092	5	41	7	11,2	12	65821	3	5,11	18	9
13	Львівська	1244	4	59	2	31,4	5	9647	12	12,02	12	7
14	Миколаївська	711	16	29	19	2,8	23	4870	15	2,18	24	19,4
15	Одеська	1068	7	32	15	18,6	7	13440	9	7,46	15	10,6
16	Полтавська	852	12	30	18	14,7	9	11650	10	9,79	13	12,4
17	Рівненська	585	21	29	20	6,3	17	2405	23	6,71	16	19,4
18	Сумська	734	15	31	16	13,8	10	11405	11	12,07	11	12,6
19	Тернопільська	564	22	41	9	5,6	19	4008	19	4,24	19	17,6
20	Харківська	1512	3	48	4	43,2	2	49218	4	12,82	10	4,6
21	Херсонська	452	24	16	25	1,8	25	16723	6	25,75	4	16,8
22	Хмельницька	737	14	36	13	7,2	16	4203	18	20,46	7	13,6
23	Черкаська	588	19	28	21	5,1	20	4643	16	55,95	2	15,6
24	Чернівецька	413	25	51	3	1,9	24	2001	25	22,53	5	16,4
25	Чернігівська	877	11	27	22	9,3	14	2110	24	0,78	25	19,2

Рис.1. Типологія адміністративних одиниць України за особливостями розвитку залізничного транспорту, 2014 р.

Висновки. За отриманими результатами була складена картосхема «Типологія адміністративних одиниць України за особливостями розвитку залізничного транспорту» (рис.1). Аналіз даної картосхеми показав, що сім областей України – Львівська, Київська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганська характеризуються як території із високо інтенсивним розвитком залізничного транспорту. При чому Дніпропетровська, Донецька, Харківська та Луганська області займають лідируючі позиції в Україні як за забезпеченістю залізничними шляхами, так і за обсягами пасажирських та вантажних перевезень. Високий рівень розвитку тут залізничного транспорту пояснюється спеціалізацією областей на внутрішньому обслуговуванні потреб промислового виробництва. Київська область займає провідні позиції в Україні за обсягами перевезень пасажирів та рухливістю населення, що пояснюється значною робочою міграцією жителів в області, великим транзитом населення та тяжінням до відвідування Києва як столиці України з сусідніх регіонів. Запоріжжя характеризується високими значеннями за всіма досліджуваними показниками, зокрема за обсягами перевезення вантажів та пасажирів. Високий пасажирооборот тут пов'язаний із активними літніми міграціями рекреантів на узбережжя Азовського моря.

Залізничний транспорт Львівської області

отримав високий розвиток, насамперед, завдяки наявності розгалуженої мережі залізниць, що створює сприятливі умови для інтенсивних пасажиро- та вантажоперевезень.

Тринадцять областей України та АР Крим визначаються як регіони із середньо інтенсивним розвитком залізничного транспорту. Це переважно регіони центральної, південно-західної, південної та північно-східної України. Серед них найбільш забезпеченими транспортною мережею виступають Житомирська, Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська та Вінницька області. Значна щільність залізниць дозволяє цим регіонам максимально повно використовувати свій транзитний потенціал. Решта областей характеризуються середніми по Україні показниками забезпеченості залізницями, й відповідно невисокими значеннями вантажо- й пасажирообороту.

АР Крим та Одеська області при достатній забезпеченості залізничними коліями, мають дещо вищі, ніж середні по Україні показники обсягів вантажо- та пасажирообороту. Адже в областях відбувається перерозподіл експортно-імпорتنих товарів, що постачаються через морські порти, а висока активність населення пов'язана із переїздами до морських узбереж – рекреаційних зон відпочинку.

Чотири периферійні області України – Волинська, Рівненська, Чернігівська та Миколаївська визначаються як регіони із низьким розвитком залізничного транспорту. На цих

територіях відсутня потужна промисловість (мають переважно індустріально-аграрною спеціалізацією), характерні низька концентрація населення та ускладнені природні умови (заболоченість території, залісеність, посушливість тощо). Наведені чинники обумовлюють недостатній розвиток мережі залізниць цих регіонів. А їх господарська спеціалізація визначає низький оборот як товарів так і пасажирів. Виявлено, що Чернігівська область виступає найбільш несприятливою територією України в плані розвитку залізничного транс-

порту.

Таким чином, практично всі регіони України, за виключенням Волинської, Рівненської, Чернігівської та Миколаївської областей до 2014 року, характеризуються достатньо розвинутою залізничною мережею, середніми та високими показниками обсягів перевезення вантажів та пасажирів, значною рухливістю мешканців, що вказує на максимальне використання транспортного (в тому числі транзитного) потенціалу кожного з регіонів країни.

Література:

1. Бойко З.В. Територіальна структура та регіональні особливості залізничного транспорту України // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (випуск 42). – 2017. – С. 91-99
2. Гойхман І.М. Статистика залізничного транспорту: Ч. II: Статистика перевезень вантажів і пасажирів: Навчальний посібник / Гойхман І.М. – К.: ДЕДУТ, 2007. – 206 с.
3. Голиков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / Голиков А. П. — К.: Либідь, 1997. — С. 199 – 206.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Зінь Е.А. Регіональна економіка / Е.А. Зінь – Л.: Львівсвіт, 2007. – 245 с.
6. Іксарова Н.О. Транспортна інфраструктура як компонент економічної безпеки України / Н.О. Іксарова //Економічний простір. – 2010. – №36. – С.55–61
7. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник /С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. — 364 с.
8. Розміщення продуктивних сил України: Підручник /За ред. Є. П. Качан, М. О. Петрига, М. О. Ковтонюк та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: Вища шк., 2008. – 375с.
9. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Підручник /За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – К.: Либідь, 2005. — 306 с.
10. Семенов В.Ф. Регіональна економіка / В.Ф. Семенов – К.: Знання, 2008. – С. 344 – 354.
11. Статистичний збірник «Регіони України» 2013. Частина II. //За ред. Осауленка О.Г. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 775 с.
12. Транспортна стратегія України на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua>.
13. Шаблій О.І. Основи суспільної географії / О.І. Шаблій – К.: Либідь, 2003. – 412 с.
14. Яновський П.О. Пасажирські перевезення / П.О. Яновський – К.: НАУ, 2008.– 469 с.

References:

1. Bojko Z.V. Terytorial'na struktura ta regional'ni osoblyvosti zaliznychnogo transportu Ukrainy // Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatjuka. Serija: geografija. – Ternopil': SMP "Tajp". – №1 (vypusk 42). – 2017. – S. 91-99
2. Gojhman I.M. Statystyka zaliznychnogo transportu: Ch. II: Statystyka perevezen' vantazhiv i pasazhyriv: Navchal'nyj posibnyk / Gojhman I.M. – K.: DETUT, 2007. – 206 s.
3. Golykov A. P., Olijnyk Ja. B., Stepanenko A. V. Vstup do ekonomichnoji i social'noji geografiji: Pidruchnyk / Golykov A. P. — K.: Lybid', 1997. — S. 199 – 206.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Zin' E.A. Regional'na ekonomika / E.A. Zin' – L.: L'vivsvit, 2007. – 245 s.
6. Iksarova N.O. Transportna infrastruktura jak komponent ekonomichnoji bezpeky Ukrainy / N.O. Iksarova //Ekonomichnyj prostir. – 2010. – №36. – S.55–61
7. Rozmischennja produktyvnyh syl Ukrainy: Navch.-metod. posibnyk /S. I. Doroguncov, Ju. I. Pitjurenko, Ja. B. Olijnyk ta in. – K.: KNEU, 2000. — 364 s.
8. Rozmischennja produktyvnyh syl Ukrainy: Pidruchnyk /Za red. Je. P. Kachan, M. O. Petryga, M. O. Kovtonjuk ta in.; Za red. Je. P. Kachana. – K.: Vyscha shk., 2008. – 375s.
9. Rozmischennja produktyvnyh syl i regional'na ekonomika. Pidruchnyk /Za red. V.V. Kovalev's'kogo, O.L. Myhajljuk, V.F. Semenova. – K.: Lybid', 2005. — 306 s.
10. Semenov V.F. Regional'na ekonomika / V.F. Semenov – K.: Znannja, 2008. – S. 344 – 354.
11. Statystychnyj zbirnyk «Regiony Ukrainy» 2013. Chastyna II. //Za red. Osaulenka O.G. – K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014. – 775 s.
12. Transportna strategija Ukrainy na period do 2020 roku. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mintrans.gov.ua>.
13. Shabl'ij O.I. Osnovy suspil'noji geografiji / O.I. Shabl'ij – K.: Lybyd', 2003. – 412 s.
14. Janov's'kyj P.O. Pasazhyr's'ki perevezennja / P.O. Janov's'kyj – K.: NAU, 2008.– 469 s.

Аннотация:

Бойко З.В. ТИПОЛОГИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ УКРАИНЫ ПО УРОВНЮ РАЗВИТИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА ДО 2014 ГОДА.

В статье предложен способ интегральной оценки уровня развития железнодорожного транспорта Украины

до 2014 года по значениям сводного индекса. Проведено типизацию регионов Украины по уровню развития железнодорожного транспорта. Отмечено, что компактность территории, благоприятные природно-географические условия, значительный потенциал транзитности, высокая транспортная доступность всех регионов, наличие международных транспортных коридоров - главные факторы, обуславливающие развитие железнодорожного транспорта в Украине. Высокий уровень развития железнодорожного транспорта объясняется специализацией областей на внутреннем обслуживании потребностей промышленного производства. Киевская область занимает ведущие позиции в Украине по объемам перевозок пассажиров и подвижностью населения, что объясняется значительной рабочей миграцией жителей в области, большим транзитом населения и тяготением к посещению Киева как столицы Украины из соседних регионов. Запорожье характеризуется высокими значениями по всем исследуемым показателям, в частности по объемам перевозки грузов и пассажиров. Высокий пассажирооборот здесь связан с активными летними миграциями рекреантов на побережье Азовского моря.

Тринадцать областей Украины определяются как регионы со средне интенсивным развитием железнодорожного транспорта. Это преимущественно регионы центральной, юго-западной, южной и северо-восточной Украины. Среди них наиболее обеспеченными транспортной сетью выступают Житомирская, Черновицкая, Тернопольская, Закарпатская и Винницкая области. Значительная плотность железных дорог позволяет этим регионам максимально полно использовать свой транзитный потенциал. Доказано, что практически все регионы Украины, исключая Волынскую, Ровенскую, Черниговскую и Николаевскую области, характеризовались до 2014 года достаточно развитой железнодорожной сетью, средними и высокими показателями объемов перевозки грузов и пассажиров, в значительной подвижности жителей, указывает на максимальное использование транспортного (в том числе транзитного) потенциала каждого из регионов страны.

Ключевые слова: транспорт, железнодорожный транспорт, плотность железнодорожных путей, коэффициент подвижности населения, ранжирование, интегральная оценка, сводный индекс.

Abstract:

Zoe V. Boiko. TYPOLOGY OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL UNITS OF UKRAINE ON THE LEVEL OF RAILWAY DEVELOPMENT UP TO 2014.

The article suggests a method of integral estimation of the level of development of railway transport by the values of the composite index. A typification of the regions of Ukraine according to the level of development of the railway transport has been carried out. It was noted that compactness of the territory, favorable natural and geographical conditions, significant transit potential, high transport accessibility of all regions, availability of international transport corridors are the main factors causing the development of rail transport in Ukraine. The high level of development of rail transport here is due to the specialization of the regions in the domestic servicing of industrial production needs. The Kyiv region occupies leading positions in Ukraine in terms of passenger traffic and mobility of the population, which is explained by the considerable labor migration of residents in the region, by the large transit of the population and by the attraction for visiting Kiev as the capital of Ukraine from neighboring regions. Zaporozhye is characterized by high values for all studied indicators, in particular for the volume of transportation of goods and passengers. High passenger turnover here is associated with active summer migrations of recreants on the coast of the Azov Sea.

Thirteen regions of Ukraine are defined as regions with medium intensive development of railway transport. These are mainly regions of central, south-western, southern and north-eastern Ukraine. Among them, Zhytomyr, Chernivtsi, Ternopil, Zakarpattia and Vinnytsia regions are the most prosperous transport network. Significant density of railways allows these regions to make full use of their transit potential. It has been proved that practically all regions of Ukraine, excluding Volyn, Rivne, Chernigov and Nikolaev regions, were characterized until 2014 by a fairly developed railway network, medium and high rates of transportation of goods and passengers, and considerable mobility of residents, indicates maximum use of transport number of transit) potential of each of the regions of the country.

Key words: transport, railway transport, density of railway tracks, population mobility coefficient, ranking, integral estimation, composite index.

Надійшла 26.10.2017р.

УДК 911.3:314 (477.87)

Михайло КАЧАЙЛО, Мирослава ВЛАХ

ЧИННИКИ І НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті з'ясовано сутність трансформації розселення; проаналізовано чинники, які визначають трансформаційні процеси системи розселення Закарпатської області: географічне положення, природно-географічні, екологічні, демографічні, етнічні, суспільно-географічні, адміністративно-управлінські. Виявлено головні напрямки трансформації на регіональному рівні: зміна людського потенціалу поселення; зрушення у структурі розселення; функціональне перепрофілювання поселень; розбалансування внутрішньосистемних виробничо-економічних, інфраструктурних, соціальних зв'язків; зниження рівня та якості життя населення; зміна статусу населених пунктів, формування нових адміністративних одиниць – об'єднаних територіальних громад. Визначено шляхи оптимізації системи розселення Закарпатської області.

Ключові слова: система розселення, поселення, трансформація системи розселення, чинники трансформації, напрямки трансформації.

Постановка проблеми. Згідно з тлумачним словником української мови, **трансформація** – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., охопили також соціальну сферу, зокрема розселення населення. Ці процеси зумовлені переходом України від командно-адміністративної до ринкової економіки. Трансформація системи розселення є складним суспільно-географічним процесом, який спричиняє значний вплив на життєдіяльність населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація регіональних систем розселення є важливим напрямом суспільно-географічних досліджень, яким українські вчені почали займатися порівняно недавно. Напрямки трансформації системи розселення на регіональному рівні вивчали А. Доценко, В. Джаман, М. Дністрянський, С. Іщук, Л. Немець, М. Паламарчук, М. Пістун, Ю. Пітюренко, Г. Заваріка, Л. Заставецька, Т. Кравцова, О. Топчієв, О. Шаблій, С. Щеглюк та ін.

Мета дослідження. Метою статті є визначення чинників і напрямків трансформації системи розселення регіону в сучасних умовах на прикладі Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи розселення зумовлена системою чинників, що мають динамічний характер і змінюються у просторі та часі.

Географічне положення є важливим чинником, який впливає на людність, розміщення, функції і динаміку поселень. Вигідне географічне положення поселень створює сприятливі передумови для їхнього соціально-економічного розвитку, а не вигідне – гальмує їхній розвиток і може спричинити деградацію поселень або їхню трансформацію в інші форми розселення [5].

Географічне положення Закарпатської області є унікальним серед інших регіонів України. Вона межує лише із Львівською (85 км) та Івано-Франківською (180 км) областями України, причому виключно по гірських хребтах. Сусідами Закарпатської області є чотири держави — Польща (33 км), Словаччина (98 км), Угорщина (135 км) і Румунія (190 км). Загальна протяжність меж області – 721 км. Державний кордон проходить як по гірських хребтах, так і рівнинній території по р. Тиса та її притоках.

Враховуючи прикордонне положення на

стику України, Польщі, Словаччини, Угорщини і Румунії, Закарпатська область має сприятливі можливості для розвитку зовнішньоторгівельної діяльності. Положення області щодо економічних центрів України не вигідне і характеризується віддаленістю та окраєністю. Зокрема, вона дуже віддалена від столиці (відстань з Ужгорода до Києва залізницею приблизно 900 км), промислових районів Придніпров'я, Харкова і Донбасу, чорноморських портів.

Важливе значення для дослідження впливу географічного положення на формування системи розселення регіону мають показники відстані між поселеннями. Для Закарпатської області характерне ексцентричне положення обласного центру. Зокрема, половина міст області розташована на відстані понад 50 км від Ужгорода (найбільш віддалені Тячів і Рахів). Значна віддаленість міст від обласного центра зумовлює диспропорції регіонального розвитку. За показниками віддаленості від обласного і районних центрів лідирують селища Тячівського району, зокрема Усть-Чорна, Солотвино та Дубове, найвіддаленіше від обласного центру смт Ясіня Рахівського району.

Критерієм не вигідності адміністративно-географічного положення сільського поселення є його віддаленість від центру сільради і райцентру. Більшість сіл Закарпатської області розташовані на відстані до 3 км до сільради (82% сільських поселень), на відстані 3-5 км від сільської ради розташовані 15% сіл і тільки 3% розміщені понад 5 км від сільради.

Таким чином, позитивно впливає на розвиток системи розселення Закарпатської області прикордонне розташування, яке відкриває перспективи міжнародного співробітництва з країнами ЄС. Серед негативних моментів слід виділити окраєнне положення області у межах країни, віддаленість від промислових районів і портів, а також ексцентричне положення обласного центру.

Важливими у трансформуванні системи розселення є *природно-географічні чинники*, для вивчення яких необхідно використовувати регіональний підхід. Сприятливими для заселення території Закарпатської області в різний час були помірний клімат, щільна річкова мережа, ліси та мальовничі ландшафти. Водночас гірський рельєф, невеликі площі сільськогосподарських угідь, невисока родючість ґрунтів, несприятливі фізико-географічні процеси та потенційна сейсмічна активність гір обме-

жували розселення в регіоні. Слід відзначити, що природно-географічні чинники мали найбільший вплив на формування поселенської мережі Закарпатської області. На сучасному етапі вплив цих чинників на трансформацію системи розселення регіону послабився.

Екологічні чинники мають значний вплив на розвиток і трансформацію системи розселення. Закарпаття належить до регіонів із відносно сприятливою екологічною ситуацією, особливо у гірській місцевості. Однак є території, які внаслідок господарської діяльності людини стали екологічно небезпечними.

Надзвичайна екологічна ситуація виникла навколо солерудника в смт Солотвино. Тут вже десятиліття триває процес утворення карстових порожнин. Вода прибуває у шахти, затоплює їх і вимиває сіль, утворюючи порожнини. Провалля впритул наблизилися до житлових будинків та об'єктів соціальної сфери. Частина мешканців Солотвина переселена на безпечну територію.

Несприятлива екологічна ситуація склалася також навколо с. Мужієво. Тут на початку 2000-х рр. активно провадився видобуток поліметалевих руд, які мають незначний вміст золота. Екологічна криза виникла внаслідок невиконання колишніми розробниками родовищ найголовніших заходів щодо нейтралізації шкідливих речовин. Головні джерела забруднення – це два відвали рудних і рудовмісних порід, які містять сульфіді і окиси важких металів. Їх вимивають дощі, і вони потрапляють у воду, яка непридатна для споживання і побутового використання.

Серед інших екологічних проблем слід виділити забруднення водних об'єктів внаслідок неефективної роботи очисних споруд об'єктів комунального господарства і промислових підприємств, а також відсутність системи та інфраструктури збирання і сортування твердих побутових відходів. Однак ці проблеми не мають вирішального впливу на трансформацію системи розселення Закарпаття. Таким чином, трансформацію поселенської мережі Закарпатської області зумовлюють кризові екологічні ситуації у с. Солотвино і Мужієво.

Визначальними чинниками трансформації територіальної організації розселення Закарпатської області є демографічні чинники. За своїми демографічними показниками Закарпатська область вирізняється з-поміж інших регіонів України. Це одна з небагатьох областей, де зберігається додатний природний приріст населення. Завдяки прикордонному положенню населення області бере активну участь у міждержавних міграційних процесах що негативно впливає на розселення (сальдо міграції від'ємне) (табл. 1).

Важливим елементом аналізу демографічних чинників формування і трансформації розселення є дослідження співвідношення між сільським і міським населенням. Закарпатська область – регіон із найменшим рівнем урбанізації в Україні. Рівень урбанізації в області зростав до 1989 р. (40,7 %), потім зменшився і в 2016 р. становив 37,1 %. Причиною цього є переведення поселень із категорії селищ міського типу у сільські [9].

Таблиця 1

Динаміка чисельності і структури населення Закарпатської області [10]

Рік	Кількість, ос.	Місце серед регіонів України за людністю	Природний приріст, ос.	Сальдо міграції, ос.	Рівень урбанізації, %
1989	1 252 288	20	10025	-3700	40,7
1995	1 288 100	19	2305	-5700	39,4
2001	1 258 264	19	-563	-3600	37,3
2008	1 243 363	17	2137	-1380	37,1
2011	1 250 517	17	3872	-463	37,2
2014	1 256 850	17	3569	-849	37,1
2016	1 256 579	17	601	-982	37,1
2017	1 256 134	17	-675*	-121*	37,1

* Дані за січень-серпень

Розселення в області протягом останніх десятиліть характеризувалося відносно стабільною поселенською мережею, яка за цей період не скоротилася. Важливо, що в Закарпатті не спостерігається скорочення поселенської мережі через зняття з обліку безлюдних сіл, як майже повсюдно в Україні. Наслідком демографічних процесів є зміна людського

потенціалу населених пунктів, зрушення у структурі розселення.

На заселення і розселення Закарпатської області великий вплив мали і мають етнічні чинники. Закарпатська область є багатоетнічною. Згідно з останнім переписом населення (2001), українці становлять 80,5% усього населення. Проживають тут також угорці (12,1%),

румуні (2,6%), росіяни (2,5%), роми (1,1%), словаки (0,5%). Найкомпактніше проживають угорці, які розселилися уздовж кордону з Угорщиною у Берегівському, Виноградівському, Ужгородському і Хустському районах. Румуні компактно проживають навколо Солотвина у межах Рахівського і Тячівського районів. Росіяни проживають у містах (Ужгород, Мукачево, Свалява, Чоп). Отже, кожна із етнічних груп має свій ареал компактного розселення, в якому сформувалася відповідна поселенська мережа. У цих поселеннях збудовані торговельні та побутові підприємства, навчальні й культурні заклади, культові споруди, що задовольняють матеріальні і духовні потреби населення.

Суспільно-географічні чинники також впливають на трансформацію розселення. У результаті трансформаційних процесів в економіці Закарпаття відбулося функціональне перепрофілювання поселень. Зокрема, гірські селища Тур'ї Ремети, Нижні Ворота, Майдан, Довге і Богдан змінили лісопромислову функцію на сільськогосподарську, Колочава і Поляна – рекреаційну на сільськогосподарську, а рівнинне селище Ільниця внаслідок вичерпання запасів вугілля і закриття шахти також змінило свою функцію на сільськогосподарську [9].

У Закарпатській області відбуваються глибокі соціальні перетворення, що характеризуються трансформацією соціальної інфраструктури поселень, істотними змінами зайнятості населення, виникненням регіональних ринків праці, змінами соціальних потреб, посиленням соціальних загроз і викликів, зниженням рівня та якості життя населення [5]. Безробіття спричиняє трудову міграцію мешканців Закарпатської області поза межі країни. За неофіційними даними, до 200 тис. мешканців Закарпаття працюють за кордоном. Найвищий рівень офіційно зареєстрованого безробіття спостерігається у Воловецькому, Міжгірському і Перечинському районах [10].

Найбільш відчутні трансформаційні процеси у первинних системах розселення. Територіальна організація таких систем у Закарпатській області сформувалася в умовах радгоспної системи господарювання, що передбачала чітку ієрархічність виробничих, і відповідно, й розселенських систем. Первинні системи розселення формувалися навколо центрів сільськогосподарських підприємств і об'єднували села, що належали до одного радгоспу. Із ліквідацією цих сільськогосподарських підприємств між поселеннями послабшали організаційно-господарські, виробничі, трудові та

соціально-побутові зв'язки. Загалом у Закарпатській області простежується тенденція розбалансування внутрішньосистемних виробничо-економічних, інфраструктурних, соціальних зв'язків. Це зумовлює скорочення суспільного виробництва, зниження рівня та якості життя населення.

Організаційно-управлінські чинники створюють певні умови для регулювання процесів розвитку і трансформації розселення. Зокрема такими можна вважати зміни за останні роки в адміністративно-територіальному устрої області. Статус міст обласного значення Постановами Верховної Ради України надано містам Хуст (1998), Берегово (2001) і Чоп (2004). Статус міста отримало смт Перечин (2004).

Починаючи з 2014 р., в Україні провадиться адміністративно-територіальна реформа з утворенням нових адміністративних одиниць – об'єднаних територіальних громад. У Закарпатській області утворено шість об'єднаних територіальних громад: Тячівська міська, Іршавська міська, Вільховецька сільська (Тячівський район), Полянська сільська (Свалявський район), Перечинська міська, Бараньська сільська (Ужгородський район). Зміна адміністративно-територіального устрою зумовлює формування нових систем розселення навколо центрів новостворених громад.

Висновки. Трансформація системи розселення регіону за сучасних умов передбачає насамперед зміну співвідношення різних територіальних форм розселення, зміну структури поселенської мережі. Для оптимізації системи розселення у Закарпатській області необхідно:

- удосконалити систему сільського розселення (фінансова підтримка, збереження і розвиток малих сільських поселень; поліпшення життєвого рівня сільського населення; покращення інфраструктури; зміна статусу великих сіл із промисловою діяльністю на категорію селищ міського типу);
- удосконалити систему міського розселення (зміна статусу деяких селищ міського типу на категорію міст; зміцнення економічної бази малих міст і селищ міського типу; керований розвиток найбільших міст – Ужгорода, Мукачева, Хуста);
- здійснити організаційно-управлінську трансформацію (адміністративно-територіальну реформу) з утворенням об'єднаних територіальних громад.

Урахування впливу напрямків трансформації системи розселення Закарпатської області необхідне для визначення головних проблем і перспектив розвитку населених

пунктів та оптимізації державної регуляторної політики у галузі розселення. Нова адміністративно-територіальна реформа в Україні стає важливим чинником трансформації регіональних систем розселення. Вона повинна забезпечити необхідні умови для трансформації системи розселення Закарпатської області у потрібному напрямку. Для досягнення цієї мети

необхідно подолати існуючі диспропорції соціального, демографічного, економічного розвитку сільських й міських поселень різних категорій і функціональних типів, забезпечити їхній збалансований розвиток на основі раціонального використання природно-ресурсного, економічного, соціального і людського потенціалів.

Література:

1. Атлас Закарпатської області / [редкол.: О. І. Шаблій, М. З. Мальський, І. І. Ровенчак та ін.; відп. ред. Р. І. Сосса; ред.: Л. М. Веклич, С. М. Папенко, Т. В. Погурецька]. – Москва: ГУГК, 1991. – 32 с.
2. Природа Закарпатської області / За ред. К. І. Геренчука. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1981. – 156 с.
3. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / А. І. Доценко; НАН України, РВПС України. – К.: Фенікс, 2010. – 536 с.
4. Доценко А. І. Напрями трансформації систем розселення у гіперурбанізованому регіоні / А. І. Доценко, Г.М. Заваріка // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7. – С. 15–22.
5. Заваріка Г. М. Вплив традиційних чинників на трансформацію розселення [Електронний ресурс] / Г. М. Заваріка, К. А. Заваріка. // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – С. 15–22. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek>.
6. Заставецька Л. Б. Основні напрями трансформації локальних систем розселення / Л. Б. Заставецька // Наук. записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. – 2011. – № 2. – С. 83–88.
7. Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підруч. для студ. вузів / О. І. Шаблій. – 2-ге вид. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 295 с.
8. Щеглюк С. Д. Трансформація екістичного простору регіону в умовах формування регіональної політики / С. Д. Щеглюк // Регіональна економіка. – 2011. – № 3. – С. 5–43.
9. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Закарпатської області на період до 2015 року. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 205 с.
10. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index.html>.

References:

1. Atlas Zakarpatskoi oblasti / [redkol.: O. I. Shablii, M. Z. Malskyi, I. I. Rovenchak ta in.; vidp. red. R. I. Sossa; red.: L. M. Veklych, S. M. Papenko, T. V. Pohuretska]. – Moskva: HUK, 1991. – 32 s.
2. Pryroda Zakarpatskoi oblasti / Za red. K. I. Herenchuka. – Lviv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Lviv. un-ti, 1981. – 156 s.
3. Dotsenko A. I. Terytorialna orhanizatsiia rozselennia (teoriia ta praktyka) / A. I. Dotsenko; NAN Ukrainy, RVPS Ukrainy. – K.: Feniks, 2010. – 536 s.
4. Dotsenko A. I. Napriamy transformatsii system rozselennia u hiperurbanizovanomu rehioni / A. I. Dotsenko, H.M. Zavarika // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii: mizhrehion. zb. nauk. prats – Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 2009. – Vyp. 7. – S. 15–22.
5. Zavarika H. M. Vplyv tradytsiinykh chynnykiv na transformatsiiu rozselennia [Elektronnyi resurs] / H. M. Zavarika, K. A. Zavarika. // Efektyvna ekonomika. – 2012. – № 6. – S. 15–22. – Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek>.
6. Zastavetska L. B. Osnovni napriamy transformatsii lokalnykh system rozselennia / L. B. Zastavetska // Nauk. zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Serii: Heohrafiia. – 2011. – № 2. – S. 83–88.
7. Shablii O. I. Osnovy suspilnoi heohrafii: pidruch. dlia stud. vuziv / O. I. Shablii. – 2-he vyd. – Lviv: LNU im. I. Franka, 2012. – 295 s.
8. Shchegliuk S. D. Transformatsiia ekistychnoho prostoru rehionu v umovakh formuvannia rehionalnoi polityky / S. D. Shchegliuk // Rehionalna ekonomika. – 2011. – № 3. – S 5–43.
9. Skhema-prohnoz rozvytku i rozmishchennia produktyvnykh syl Zakarpatskoi oblasti na period do 2015 roku. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. – 205 s.
10. Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index.html>.

Аннотация:

Качайло М., Влах М. ФАКТОРЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМЫ РАССЕЛЕНИЯ РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье определено сущность трансформации расселения; проанализированы факторы, которые определяют трансформационные процессы системы расселения Закарпатской области: географическое положение, природно-географические, экологические, демографические, этнические, социально-географические, административно-управленческие. Выявлены главные направления трансформации на региональном уровне: изменение человеческого потенциала поселений; сдвиги в структуре расселения; функциональное перепрофилирование поселений; разбалансировки внутрисистемных производственно-экономических, инфраструктурных, социальных связей; снижение уровня и качества жизни населения; изменение статуса населенных пунктов; формирование новых административных единиц - объединенных территориальных громад.

Определены пути оптимизации системы расселения Закарпатской области: усовершенствовать систему сельского расселения (финансовая поддержка, сохранение и развитие малых сельских поселений, улучшение жизненного уровня сельского населения, улучшение инфраструктуры, изменение статуса крупных сел с промышленной деятельностью категорию поселков городского типа); усовершенствовать систему городского расселения (изменение статуса некоторых поселков городского типа на категорию городов, укрепление экономической базы малых городов и поселков городского типа, управляемое развитие крупнейших городов - Ужгород, Мукачево, Хуст) осуществить организационно-управленческую трансформацию (административно-территориальную реформу) с формированием объединенных территориальных громад.

Отмечено, что учитывать влияния направлений трансформации системы расселения Закарпатской области необходимо для определения главных проблем и перспектив развития населенных пунктов и оптимизации государственной регуляторной политики в сфере расселения. Новая административно-территориальная реформа в Украине становится важным фактором трансформации региональных систем расселения.

Ключевые слова: система расселения, поселения, трансформация системы расселения, факторы трансформации, направления трансформации.

Abstract:

Kachaylo M., Vlach M. FACTORS AND APPROACHES OF THE TRANSFORMATION OF THE DISTRIBUTION SYSTEM OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS (USING AN EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN REGION)

The article clarifies the essence of the resettlement transformation; the factors that determine the transformational processes of the settlement system of the Transcarpathian region are analyzed. These factors are geographic location, natural geographic, ecological, demographic, ethnic, socio-geographical, administrative and management. The main directions of transformation at the regional level were identified: change of the human potential of the settlement; shifts in the structure of resettlement; functional re-profiling of settlements; rebalancing of intra-system industrial-economic, infrastructure and social linkages; decrease in the level and quality of life of the population; change of the settlements' status; formation of new administrative units – united territorial communities.

The ways of optimization of the settlement system of the Transcarpathian region are determined. We may highlight the followings: to improve the system of rural settlement (financial support, preservation and development of small rural settlements, improvement of living standards of rural population, infrastructure improvement, change of the status of large villages with industrial activity in the category of urban-type settlements). It is also essential to improve the system of urban settlement (the change of the status of some urban-type settlements into the category of cities, strengthening the economic base of small towns and urban-type settlements, the managed development of the largest towns – Uzhhorod, Mukachevo, Khust) and to carry out organizational and managerial transformation (administrative-territorial reform) with the formation of united territorial communities.

It is pointed out that taking into account the influence of the directions of settlement system transformation of the Transcarpathian region is necessary for determining the main problems and prospects of the settlements' development. Moreover, it is essential for optimizing the state regulatory policy concerning the resettlement. The new administrative-territorial reform in Ukraine is becoming an important factor in the transformation of regional resettlement systems.

Key words: settlement system, resettlement, settlement system transformation, transformation factors, directions of transformation.

Надійшла 21.11.2017р.

УДК 911.3

Віктор ГРУШКА, Наталія ГОРОЖАНКІНА

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (ЗА ПЕРІОД 2012-2016 РР.)

Проведено аналіз випуску видавничої продукції за територіальною ознакою, проаналізовано випуск книжкових видань суб'єктами видавничої діяльності, розглянуто та проаналізовано статистичні дані щодо випуску продукції, а саме: випуск книг та брошур за тематичними розділами, за цільовими призначенням, за укрупненими тематичними розділами за період 2012-2016 рр.

Ключові слова: видавнича справа, видавнича продукція, друковані видання, регіони України.

Актуальність теми дослідження. Видавнича справа є вагомим елементом культурного життя суспільства, адже продукція цієї галузі впливає на духовність та культурний розвиток кожного народу. Інформаційні, наукові, освітні та культурні потреби суспільства, а також сприяння розвитку продуктивних сил і формуванню ринкових відносин у регіонах країни задовольняє продукція видавничої галузі. Саме

тому актуальним є проведення аналізу сучасного стану видавничої справи в Україні за останні роки.

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Історія українського книговидавництва і книгорозповсюдження, проблеми їхнього розвитку висвітлюються у наукових публікаціях. Відомі загальні дослідження складових видавничої справи таких вчених, як

М. Масловатий, В. Шпак, М. Тимошик, О. Афонін, Н. Петрова, Н. Назарова, Н. Зелінська, Л. Швайка, Б. Дурняк, А. Штангрет, О. Мельников, Я. Угрин, І. Копистинська та інші.

Постановка мети наукового дослідження. Метою наукового дослідження є проведення географічного аналізу видавничої справи в Україні шляхом детального дослідження випуску видавничої продукції за територіальною ознакою, книжкових видань суб'єктами видавничої діяльності, випуску книг та брошур за тематичними розділами, за цільовими призначенням та укрупненими тематичними розділами.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі українського державотворення відбувається стійкий розвиток періодичних друкованих засобів масової інформації: газет і журналів, зокрема глянцевих, що відповідає світовій тенденції: попри фінансову кризу, глобальний наклад газет зріс у 2012-2016 рр. на 1,3%. Щоденні газети читають 1,9 млрд. осіб, на багатьох ринках, зокрема в країнах Європи, платні газети охоплюють 70% дорослого населення, стрімко зростає кількість щоденних безплатних газет, їх питома вага досягає 23%. Але в Україні тільки 15% з понад 30 тис. зареєстрованих друкованих видань поступають до типографії, решта існують номінально [6].

Дослідження стану видавничої справи в Україні ґрунтується на офіційних даних Державного комітету статистики України, Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Державної наукової установи «Книжкової палати України ім. І. Федорова».

При аналізі кількості видань та тиражу книг і брошур за період 2012-2016 рр. з'ясовано, що кількість видань знаходиться біля показника 20 тис. друкованих одиниць (друк. од), лише у 2013 р. цей показник дорівнював 26 тис. друк. од. В той час показник тиражу зазнав свого мінімуму у 2015 р., коли становив близько 36,5 тис. прим., зменшившись у 1,7 рази в порівнянні з 2012 р. (рис. 1).

При проведенні аналізу випуску видавничої продукції за територіальною ознакою виділено п'ять основних центрів за випуском книг і брошур. На першому місці знаходиться Харківська область, другому – Львівська, третьому – Тернопільська, четвертому – Одеська, п'ятому – Дніпропетровська. Зазначимо, що у м. Київ, випуск видавничої продукції в 1,1 рази менший, ніж у Харківській області.

До регіонів, в яких кількість видань є

найменшою відносяться Луганська область (частина якої з 2014 року є окупованою військами Російської Федерації), Миколаївська, Київська, Житомирська, тут на рік випускають до сотні одиниць видавничої книжкової та періодичної продукції.

Лідером з випуску видавничої продукції протягом періоду існування незалежної України був і залишається м. Київ, тут щорічно випускають близько 20 тисяч видів друкованих видань.

Нами розраховано коефіцієнт тиражу примірників друкованих видань на 100 тис. осіб станом на 2012 р., 2014 р., 2016 р., і з'ясовано, що найвищі показники спостерігаються у м. Київ, Харківській, Тернопільській, Львівській та Волинській областях, а найменші – Херсонській, Миколаївській, Кіровоградській, Рівненській, Житомирській, Вінницькій областях (рис. 2).

Згідно оброблених статистичних даних в середньому на одну людину в країні припадає 1 роздрукований примірник на рік, найбільша кількість їх припадає на Харківську область – 10 примірників на людину, найменша – у Херсонській – 0,07 друкованих примірників на людину. Помітно зменшилась кількість друкованих видань за останні роки у північних і центральних областях – Житомирській, Рівненській, Полтавській, Черкаській.

Традиційно кількість друкованих видань в Україні більше в тих областях, де знаходяться потужні наукові школи або активні літературні спілки (Харків, Київ, Львів, Чернівці, Одеса).

Проаналізовано випуск книжкових видань суб'єктами видавничої діяльності за такими показниками як кількість видань за назвами; кількість видань за тиражами та виокремлено провідні українські видавництва в переліку Топ-5, тираж яких складає більше 100 тис. примірників друкованої продукції.

Лідером завжди був суб'єкт видавничої діяльності – Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». Як за кількістю видань за назвами, так і за кількістю видань за тиражами.

Нами розраховано коефіцієнт кількості об'єктів роздрібною торгівлі на 100 тис. чоловік у 2016 р. Встановлено, що найбільше припадає книжкової продукції Тернопільській та Хмельницькій областях, а найменше – Кіровоградській, Сумській, Івано-Франківській, Львівській та Закарпатській областях.

Простежено, що найбільша кількість книг та брошур за тиражами була виготовлена в 2012 р. – 62120,5 тис. примірників, що на 12% та 27% більше ніж в 2014 та 2016 рр. відповідно. Таку динаміку можна назвати негатив-

ною тенденцією книговидання і скороченням середніх тиражів одного видання, і пояснити

закриттям видавництв, що були розташовані на непідконтрольній Україні території.

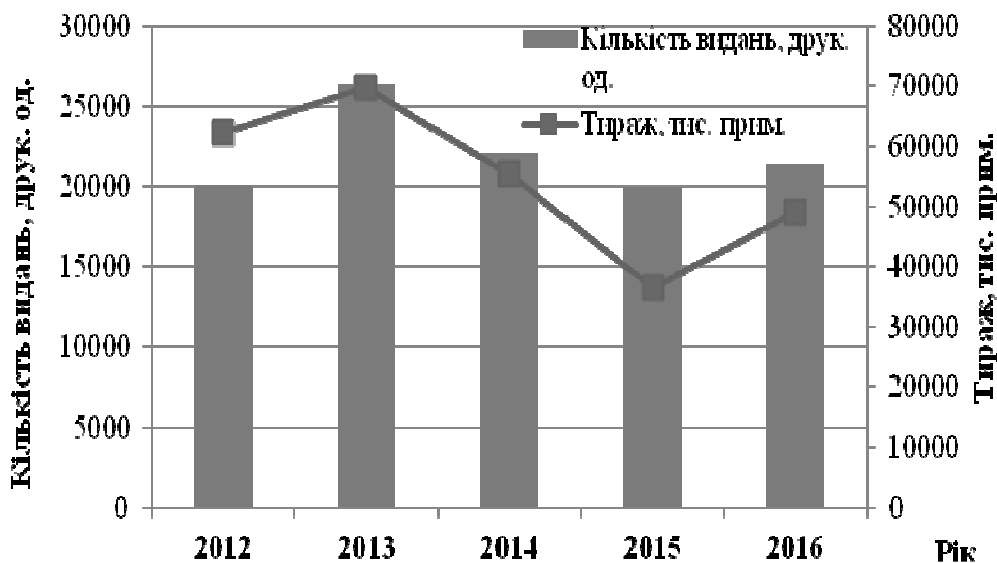

Рис. 1 Кількість видань та тиражу книг і брошур за період 2012-2016 рр. (складено авторами за даними [1-5])

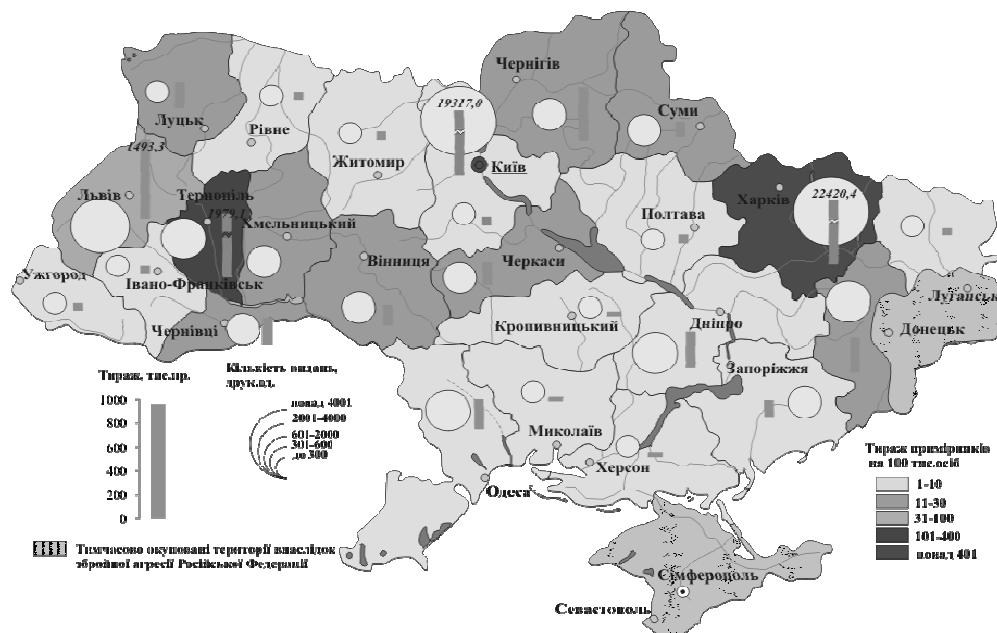

Рис. 2 Випуск друкованих видань у регіонах України станом на 2016 р. (складено авторами за даними [5])

Найбільша кількість видань за назвами була в 2014 р. – 2532 од., це на 0,4% більше ніж у 2012 р. та на 10,5% порівняно з 2016 р. Таку ситуацію можна пояснити зростанням кількості видань за цільовим призначенням, яке відбулося за рахунок нормативних, виробничо-практичних, офіційних, наукових і релігійних видань, а також видань для організації дозвілля.

Розглянуто випуск книг та брошур за тематичними розділами. Встановлено, що лідером за кількістю видань є політична та

соціально-економічна тематики. Даній темі у 2016 р. було присвячено 23% усіх видань країни. Це загальносвітова тенденція, властива західноєвропейським демократичним країнам. На фоні збільшення різноманіття видань цього профілю відчутно збільшилася і їх кількість, це зумовлено попитом на такого роду літературу, зокрема періодичні популярні видання (журнали «Фокус», «Кореспондент», «Форбс» та ін., та політичний аналітик «Урядовий кур'єр»). На другому місці за кількістю видань, присвячених одній тематиці, знаходяться

освітньо-культурні видання. У 2016 р. в порівнянні з 2012 р. їх кількість збільшилася у 2 рази. Трохи меншими темпами збільшується кількість видань медичної тематики. Цьому значною мірою сприяло політичне реформування в освітній галузі. Третє місце за кількістю видань посідає тематичний розділ, що присвячений художній літературі та фольклору., четверте місце посідає технічна література, а на п'ятому – дитяча література (рис. 3).

За тиражем друкованих видань за тематикою лідирує література з освіти і культури. Вона майже становить 41% від загальної кількості друкованих видань за період 2012-2016 рр. Найвищого тиражу було досягнуто в 2015-2016 рр., це можна пояснити тим, що велика кількість абітурієнтів вступала до ВНЗ, в тому числі з окупованих територій, й потребувала освітні видання літератури для підготовки.

На другому місці література політична і соціально-економічна, тираж якої становить 14,8% від загального, а література художня та фольклор посідає третє місце з тиражем 14,6%

від загального. Видання інших тематик поки не змогли досягти таких показників.

Нами було проаналізовано випуск книг та брошур за цільовими призначенням. Встановлено, що лідером за кількістю друкованих видань є навчальні та методичні видання, до яких відносять підручники, початкові посібники, хрестоматії, словники, енциклопедії, тощо. Їх частка становить близько 34% від загальної кількості видань. Зазначимо, що у 2016 р. тираж цих видань зменшився на 2,6%, порівняно з 2012 р. На популярність кількості навчальної літератури частково вплинула реорганізація освітнього процесу. Така тенденція може свідчити про збільшення і зменшення попиту на видання відповідних напрямків.

На другому місці за тиражем знаходяться наукові видання (періодичне або продовжуване видання, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень), їх частка становить близько 21% від загального обсягу друкованих одиниць і майже не змінювалась за період 2012-2016 рр. Але слід зазначити, що тираж цих видань зменшився на 28,5%.

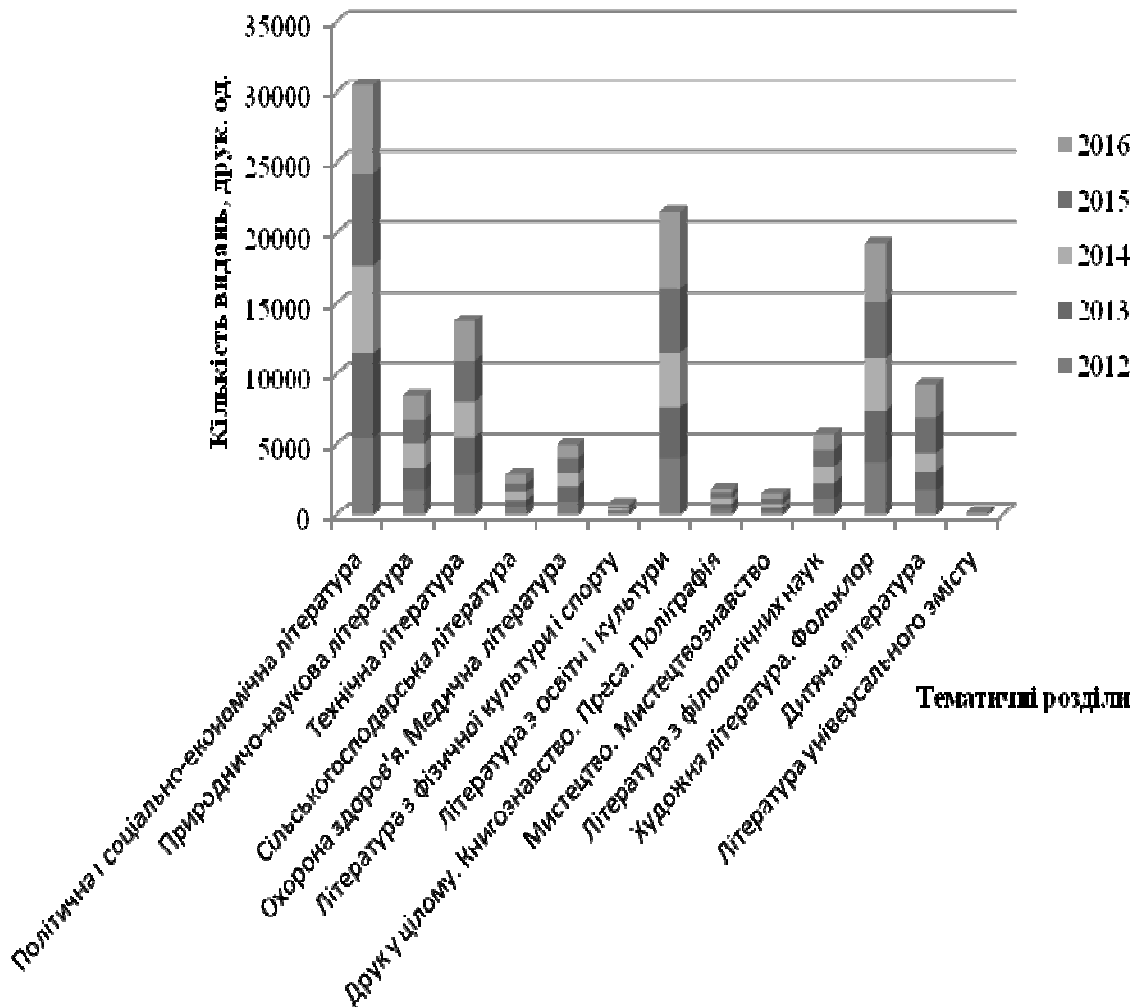

Рис. 3 Кількість видань за тематикою за період 2012-2016 рр. (складено авторами за даними [1-5])

Третє місце посідають літературно-художні видання (видання, що об'єднують усі твори художньої літератури, різноманітні за жанрами, часом і місцем їх появи у світ), їх частка становить близько 16% від загального обсягу друківаних одиниць. Станом на 2016 р. їх тираж зменшився на 13,0% порівняно з 2012 р.

Четверте місце посідають видання для дітей та юнацтва, їх частка становить близько 8% від загального обсягу друківаних одиниць. Цей показник характерний для періоду 2014-2016 рр. У перші два роки дослідження він був вищим. За п'ять років, що досліджуються, кількість видань зменшилась на 36,3%, в той час тираж також зменшився майже вдвічі – на 47,4%.

На п'ятому місці знаходяться науково-популярні видання, їх частка становить близько 6% від загального обсягу друківаних одиниць. За досліджуваний період часу кількість видань зменшилась на 17%, в той час як тираж збільшився на 16%. Це можна пояснити їх основною метою – спростувати або пояснити явища науки й природи, які можуть зацікавити широкий загал читачів, якими часто можуть бути звичайні люди, що не мають відповідних знань у цій проблемі. Легкодоступний стиль написання значно спрощує сприйняття тексту широкими масами населення.

Проаналізовано випуск книг і брошур за укрупненими тематичними розділами. Встановлено, що лідером за кількістю випуску книг і брошур є тематичний розділ з політичної і соціально-економічної літератури. За період 2012-2016 рр. кількість видань зменшилась на 25%, в той же час зменшився і тираж цих видань на 32,5%.

Друге місце посідає література з освіти і культури, кількість видань якої збільшилась на 10%, тираж зазнав збільшення обертів на 1,5%.

На третьому місці знаходяться видання з художньої літератури та фольклору. За проміжок часу, що досліджувався, кількість видань та тираж зменшилися на 6% та 13% відповідно.

Четверте місце посів тематичний розділ, що присвячений виданням технічної літератури, кількість видань з якої зменшилась на 19,6%, а тираж навпаки збільшився на 85%.

На п'ятому місці розташований тематичний розділ з дитячої літератури. За період 2012-2016 рр. кількість видань та тираж зменшилися на 36% та 47,4% відповідно.

Результати, що були отримані, можемо пояснити військовими діями в країні, зростанням цін на самі книги, збільшенням частки Інтернету під час скачування та читанні книг у електронному вигляді, стагнацією книговидавничої галузі та закриттям багатьох роздрібних магазинів за останні кризові роки.

Висновки. Дане дослідження дозволило провести територіальну та часову диференціацію основних показників видавничої справи в Україні. Найбільшу кількість друківаних видань було випущено в 2012 році. За весь досліджуваний період лідером з випуску видавничої продукції є столиця України – м. Київ. Найвищі показники випуску друківаних видань спостерігаються також у Харківській, Тернопільській, Львівській та Волинській областях, а найменші – Херсонській, Миколаївській, Кіровоградській, Рівненській, Житомирській, Вінницькій областях. Найбільша кількість друківаних видань за тематикою припадає на літературу освітньої і культурної спрямованості. На другому місці знаходиться література політична і соціально-економічна, тираж якої становить 14,8% від загального, а художня література та фольклор посідають третє місце з тиражем 14,6% від загального.

Література:

1. Випуск видавничої продукції в Україні в 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2012.htm
2. Випуск видавничої продукції в Україні в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2013.htm
3. Випуск видавничої продукції в Україні в 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2014.htm
4. Випуск видавничої продукції в Україні в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2015.htm
5. Випуск видавничої продукції в Україні в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2016.htm
6. Інноваційний розвиток видавничо-поліграфічного комплексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14190/1/13_8589_Vis_725_Ekonomika.pdf

References:

1. Vypusk vydavnychoyi produktsiyi v Ukraini v 2012 rotsi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2012.htm
2. Vypusk vydavnychoyi produktsiyi v Ukraini v 2013 rotsi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2013.htm
3. Vypusk vydavnychoyi produktsiyi v Ukraini v 2014 rotsi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2014.htm

4. Vypusk vydavnychoyi produktsiyi v Ukraini v 2015 rotsi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2015.htm
5. Vypusk vydavnychoyi produktsiyi v Ukraini v 2016 rotsi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2016.htm
6. Innovatsiyuu rozvytok vydavnycho-polihrafichnoho kompleksu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14190/1/13_8589_Vis_725_Ekonomika.pdf

Аннотация:

Виктор ГРУШКА, Наталья ГОРОЖАНКИНА. ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ (ЗА ПЕРИОД 2012-2016 ГГ.)

Издательское дело является весомым элементом культурной жизни общества, ведь продукция этой отрасли влияет на духовность и культурное развитие каждого народа. Информационные, научные, образовательные и культурные потребности общества, а также содействие развитию производительных сил и формированию рыночных отношений в регионах страны удовлетворяет продукция издательской отрасли.

На современном этапе украинской государственности происходит устойчивое развитие периодических печатных средств массовой информации: газет и журналов, в том числе глянцевого, что соответствует мировой тенденции. Несмотря на финансовый кризис, глобальный тираж газет вырос в 2012-2016 гг. на 1,3%. Ежедневные газеты читают 1.9 млрд. человек, на многих рынках, в частности в странах Европы, платные газеты охватывают 70% взрослого населения, стремительно растет количество ежедневных бесплатных газет, их удельный вес достигает 23%. Но в Украине только 15% из более 30 тыс. зарегистрированных печатных изданий доходят до типографий, остальные существуют номинально.

При проведении анализа выпуска издательской продукции по территориальному признаку выделено пять основных центров по выпуску книг и брошюр. На первом месте находится Харьковская область, на втором – Львовская, на третьем – Тернопольская, четвертом – Одесская, пятом – Днепропетровская. Отметим, что в Киеве выпуск издательской продукции в 1,1 раза меньше, чем в Харьковской области.

К регионам, в которых количество изданий является наименьшим относится Луганская область (часть которой с 2014 года является оккупированной войсками Российской Федерации), Николаевская, Киевская, Житомирская области, здесь в год выпускают до сотни единиц издательской книжной и периодической продукции.

Лидером по выпуску издательской продукции в течение периода существования независимой Украины был и остается г. Киев, здесь ежегодно выпускают около 20 тыс. видов печатных изданий.

Также высокие показатели наблюдаются в Харьковской, Тернопольской, Львовской и Волынской областях, а наименьшие – Херсонской, Николаевской, Кировоградской, Ровенской, Житомирской, Винницкой областях.

Проанализирован выпуск книжных изданий субъектами издательской деятельности по таким показателям как количество изданий по названиям; количество изданий по тиражам и выделены ведущие украинские издательства в перечне Топ-5, тираж которых составляет более 100 тыс. экземпляров печатной продукции.

Абсолютным лидером (за весь период исследования) является субъект издательской деятельности – Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга». Как по количеству изданий по названиям, так и по количеству изданий по тиражам.

Рассмотрен выпуск книг и брошюр по тематическим разделам. Определено, что лидером по количеству изданий являются политическая и социально-экономическая тематики. Данным темам в 2016 году было посвящено 23% всех изданий страны. Это общемировая тенденция, свойственная западноевропейским демократическим странам. На фоне увеличения многообразия изданий этого профиля ощутимо увеличилось и их количество, это обусловлено спросом на такого рода литературу, в частности на периодические популярные издания (журналы «Фокус», «Корреспондент», «Форбс» и др., а также политический аналитик «Урядовый курьер»).

Ключевые слова: издательское дело, издательская продукция, печатные издания, регионы Украины.

Abstract:

Victor GRUSHKA, Natalia GOROZHANKINA. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF PUBLISHING INDICATORS IN UKRAINE (FOR THE PERIOD 2012-2016)

Publishing is a significant element of the cultural life of society. The products of this branch affect the spirituality and cultural development of each people. The products of the publishing industry meet the information, scientific, educational and cultural needs of society and promote the development of productive forces and the formation of market relations in the regions of the country.

At the present stage of the Ukrainian statehood there is a steady development of periodical printed media: newspapers and magazines, including glossy ones, which corresponds to the world trend. Despite the financial crisis, the global newspaper circulation increased in the 2012-2016 years by 1.3%. The daily newspapers are read by 1.9 billion people, in many markets, particularly in Europe, paid newspapers cover 70% of the adult population, the number of daily free newspapers is growing rapidly, and their share is 23%. But in Ukraine, only 15% of the more than 30 thousand registered prints reach the printers, the rest exist nominally.

Five main centers for the production of books and brochures are identified in the analysis of the output of publishing products according to their geographical location. The Kharkov region is on the first place, on the second –

Lviv, on the third – Ternopil, on the fourth – Odessa, on the fifth – Dnipropetrovsk. It should be noted that in Kiev publishing output is 1.1 times less than in the Kharkiv region.

The regions where the number of publications is the least is Lugansk region (part of which since 2014 is the occupied troops of the Russian Federation), Nikolaev, Kiev, Zhytomyr regions, here a year produce up to a hundred units of publishing books and periodicals.

The leader in publishing production during the period of existence of independent Ukraine was and remains Kiev, here annually produce about 20 thousand kinds of printed editions.

Also high rates observed in Kharkiv, Ternopil, Lviv and Volyn regions, while the lowest – in Kherson, Mykolayiv, Kirovohrad, Rivne, Zhytomyr, Vinnytsia regions.

The publication of books by publishing entities was analyzed by such indicators as the number of publications by name, the number of editions in circulation and the leading Ukrainian publishers in the list of Top-5, with a circulation of more than 100 thousand copies of printed products.

Absolute leader (for the whole period of research) is the subject of publishing activity – the Book Club «Family Leisure Club» by the number of publications by the names and by the number of editions in print runs.

The publication of books and brochures on thematic sections is considered. It is determined that the leader in the number of publications is political and socio-economic topics. 23 % of all editions of the country were devoted to these topics in 2016. This is a worldwide trend characteristic of Western European democratic countries.

Against the background of the increase in the variety of publications of this profile, the number of such publications has also increased significantly, which is conditioned by the demand for such literature, in particular, for periodical popular publications (magazines «Focus», «Correspondent», «Forbes», etc., as well as political analyst «Uriadovy courier»).

Keywords: publishing, publishing products, printed publications, regions of Ukraine.

Надійшла: 26.10.2017р.

УДК 911.3

Іван КОСТАЩУК

КОНФЕСІЙНИЙ ПРОСТІР ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

На основі статистичних даних проведено суспільно-географічний аналіз релігійного простору Тернопільської області. Даний регіон вирізняється серед інших регіонів в Україні своєю моноетнічністю та стиком двох історико-географічних країв – Галичини та Волині, що безумовно позначилося на формуванні релігійного простору. Простежено територіальні особливості конфесійного простору та проведено порівняльно-географічний аналіз у різних адміністративно-територіальних районах та історико-географічних краях. Простежено загальні риси географії релігійних конфліктів, які відбуваються в останні роки у зв'язку із переходом громад від УПЦ до УПЦ КП.

Ключові слова: релігійний простір, релігійна активність населення, моноетнічний регіон, Галичина, Волинь, індекс релігійної мозаїчності, конфесійний простір, православний підпростір, католицький підпростір, протестантський підпростір, іудейський підпростір, язичницький підпростір.

Постановка проблеми наукового дослідження. Тернопільська область – це унікальний регіон для суспільно-географічних досліджень в галузі соціальної географії, так як він є яскравим прикладом моноетнічного регіону де стикаються в його північній частині два історико-географічні краї – Галичина та Волинь. Релігійний простір, як одна із складових частин соціального простору, має досить чіткі територіальні відміни, що виникли в процесі його генезису через зміну різних державних утворень та відповідно суспільно-політичних укладів. Сьогодні релігійний простір Тернопільської області представлений практично усіма складовими – конфесійним простором, атеїстами, агностами та акірхами, які мають певні територіальні відміни. Саме дослідження таких диспропорцій дозволяє зробити висновки про основні чинники формування релігійного простору та простежити взаємозв'язок між

межею різних конфесійних підпросторів та історико-географічних країв.

Слід також відмітити, що релігійний простір відіграє важливу роль у протіканні багатьох суспільних процесів, а саме демографічних, захворюваності населення, злочинності, електоральних вподобань, освіти та інших. Тому його дослідження дає змогу більш глибоко зрозуміти роль релігії у житті сучасного суспільства. У Тернопільській області в останні роки (із 2014 року) спостерігається протистояння між двома конфесіями, а саме УПЦ та УПЦ КП, за культурні споруди, що також має географічне пояснення. Тому дослідження релігійного простору із позицій суспільної географії є досить актуальним та практичним завданням і відіграє важливу роль у розв'язанні цілої низки соціальних проблем.

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Дослідженнями релігійної сфери

Тернопільської області, а саме її конфесійної структури, займалися такі вчені як Ковальчук А. С., Мезенцев К.В., Павлов С.В., Любіцева О.О., Атаман Л.В., Барна І.М. та інші. Проте всі вони були присвячені загальному огляду релігійної сфери, як чинника розвитку суспільних процесів та трансформацій. В цих дослідженнях відтворено тільки загальні риси формування та сучасного стану конфесійного простору.

Мета, завдання та методи дослідження.

Метою нашого наукового дослідження конфесійного простору, як частини релігійного простору, було передбачено вивчення сучасного територіального розміщення основних конфесій регіону, аналіз відмін у конфесійному просторі двох історико-географічних країв – Галичини та Волині, а також простежити нерівномірність забезпечення населення релігійними громадами. Відповідно до мети перед нами було поставлено наступні завдання: 1) охарактеризувати структуру релігійного простору; 2) проаналізувати територіальні особливості поширення різних підпросторів конфесійного простору тернопільської області; 3) простежити відміни у конфесійному просторі історико-географічних країв – Галичини та Волині; 4) провести типізацію адміністративно-територіальних одиниць за рівнем забезпеченості населення релігійними громадами (релігійної активності населення).

Основними методами наукового дослідження було обрано статистичний та математичної обробки даних, картографічний, порівняльно-географічний, аналізу та синтезу та інші.

Виклад основного матеріалу. Релігійний простір Тернопільської області – це результат тривалого процесу історико-географічного формування та державотворення. Станом на початок 2017 року у Тернопільській області було зареєстровано 1811 громад які належали до 38 напрямів та течій. Як за кількістю зареєстрованих громад, так і за даними соціологічного опитування в області загалом переважає населення, що сповідує греко-католицьку віру і належить до Української греко-католицької церкви (УГКЦ).

Релігійний простір нами розглядається як частина соціального простору, який у своїй структурі поділяється на: конфесійний простір, атеїстів, агностів та акірхів. Конфесійний простір відображає розподіл окремих конфесій і поділяється на підпростори (православний, католицький, протестантський, іудейський, мусульманський, язичницький). Атеїсти – це населення яке вірить у те, що Бога та інших

Вищих сил не існує. Агности – це люди, які не визнають існування Бога та інших Вищих сил, і стверджують, що релігія створена тільки з метою формування морально-етичних норм у суспільстві. Акірхи – це люди, які вірять у Бога, але при цьому не відносять себе до жодної конфесії, напряду чи течії, вважаючи, що вони не потрібні суспільству.

В Тернопільській області найчисельнішим є католицький підпростір конфесійного простору, який представлений двома конфесіями – УГКЦ та римо-католицькою церквою (РКЦ) і в питомій вазі займає 48,8% (УГКЦ – 43,9 %, РКЦ – 4,9 %). Другим за чисельністю зареєстрованих релігійних громад є православний підпростір, який в питомій вазі склав 40,6% і представлений трьома конфесіями: Українською православною церквою – Київського патріархату (УПЦ КП; 16,8 %), Українською автокефальною православною церквою (УАПЦ; 13,4 %) та Українською православною церквою (УПЦ; 10,4 %). Третім за чисельністю громад є протестантський підпростір, який в питомій вазі займає 10,4 % і представлений більше ніж 30-ма конфесіями, напрямами та течіями. Найчисельнішими є такі конфесії: християни віри євангельської – п'ятидесятники (ХВЄП; 6,1 %), євангельські християни баптисти (ЄХБ; 0,7 %), свідки Єгови (СвЄ; 1,2 %), адвентисти сьомого дня (АСД; 0,7 %). На інші протестантські течії та напрями припадає 1,7 %. Слід відмітити, що в Тернопільській області практично відсутні іудейський (2 громади) та язичницький (1 громада) підпростори [1]. Структуру конфесійного простору Тернопільської області представлено на рис. 1.

Існують також помітні відміни у територіальній структурі конфесійного простору та його підпросторів. Так у трьох районах області, а саме Кременецькому, Шумському та Лановецькому практично відсутній католицький підпростір, який представлений тут 2-3 громадами УГКЦ та РКЦ. Натомість православний підпростір малочисельно представлений у Козівському (4 громади) та Монастириському (9 громад) районах. Протестантський підпростір є найчисельнішим у Кременецькому (23 громади), Лановецькому (22 громади) та Шумському (16 громад) районах [1]. (див. табл. 1).

Формування території України та Тернопільської області зокрема, призвело до того, що тут представлені два історико-географічні краї – Галичина та Волинь. До Галичини відноситься більша частина області. Північні райони, а саме Кременецький, Шумський та Лановецький, входять до Волині. Слід відміти-

ти, що Круль В.П. до Волині відносить тільки

два райони – Кременецький та Шумський.

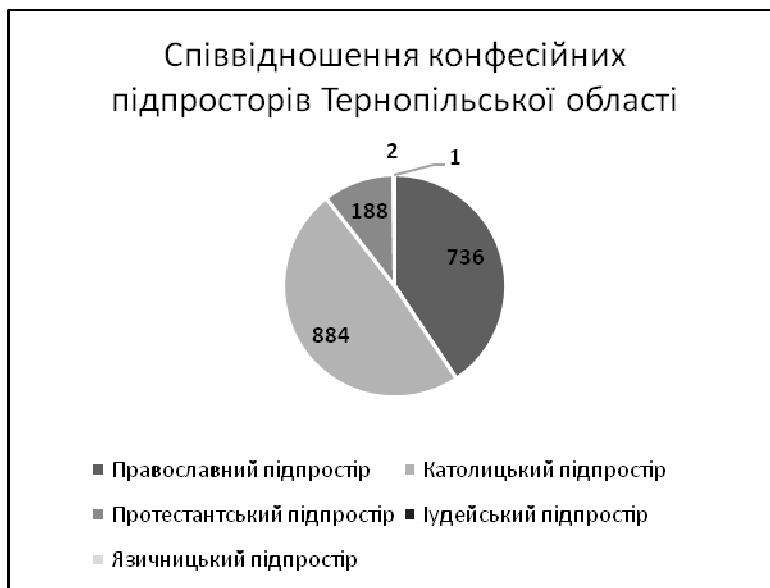

Рис. 1. Структура конфесійного простору Тернопільської області (станом на початок 2017 р.)

Релігійні простори Галичини та Волині суттєво відрізняються. Тому можна стверджувати, що релігія може слугувати одним із головних критеріїв проведення меж історико-географічних земель.

Конфесійний простір Галичини відзначається домінуванням католицького підпрос-

тору, який представлений двома конфесіями – УГКЦ та РКЦ. Українська греко-католицька церква налічує 763 організації, що в питомій вазі складає 54%, тобто на 10% більше загальнообласного показника, а РКЦ – 84 громади [1], що займають у структурі конфесійного простору 6 %, що на 1 % більше за обласний.

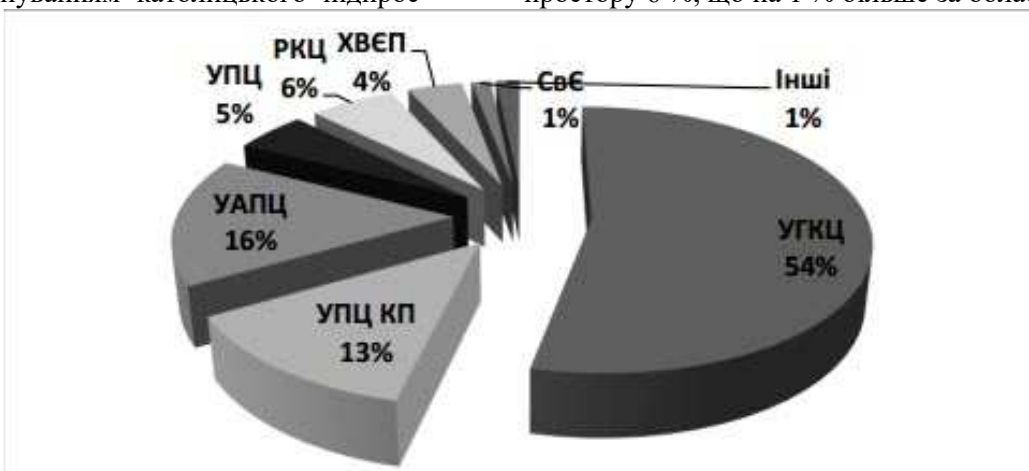

Рис. 2. Структура конфесійного простору Галичини (у межах Тернопільської області)

На православний підпростір Галичини припадає 34 % від усіх громад, що на 4% менше, ніж по області загалом. Найчисельнішими конфесіями тут є УАПЦ, яка налічує 223 громади, що складають 16 %, а також УПЦ КП (186 громад, 13 %). УПЦ налічує 72 громади [5], що в питомій вазі складає 5 %, що є наполовину меншим показником за загальнообласне значення.

Протестантський підпростір є не досить чисельним, що свідчить про стійкість населення до своєї усталеної релігії. Серед протестантських конфесій, напрямів та течій за чисельністю виділяються ХВСП – 61 громади, що

становить 4 % (на 2 % менше від загальнообласного показника), Свідки Єгови – 19 громад та АСД – 8 громад, що в сумі для обох складає 2 % [1]. На інші протестантські конфесії припадає менше 1 %. Структура конфесійного простору Галичини (у межах Тернопільської області) представлена на рисунку 2.

Зовсім іншу конфесійну структуру мають адміністративно-територіальні райони які відносяться до Волині. В їх конфесійному просторі абсолютно переважаючим є православний підпростір. Найчисельнішою конфесією є УПЦ, яка налічує 117 громад (41 %) і зосереджена практично на території Кремен-

нецького та Шумського районів. Другою за чисельністю є УПЦ КП, яка налічує 90 громад (31 %) і в основному представлена у Лановець-

кому (47 громад) та Кременецькому (34 громади) районах. УАПЦ налічує тут 12 громад (4 %).

Таблиця 1

Конфесійний простір Тернопільської області (станом на 1 січня 2017 р.) [1]

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість зареєстрованих громад	Православний підпростір			Католицький підпростір		Протестантський підпростір					Інші підпростори	
		УПЦ КП	УАПЦ	УПЦ	УГКЦ	РКЦ	ХВЕП	ЄХБ	СвЄ	АСД	Інші протестантські громади	Юдейський підпростір	Язичницький підпростір
Бережанський	89	15	15	1	47	3	4	0	2	0	1	1	
Борщівський	122	10	28	3	62	12	6	0	1	0			
Бучацький	132	19	30	15	56	6	3	0	1	1	1		
Гусятинський	110	19	9	9	57	10	6	0	0	0			
Заліщицький	101	15	21	1	54	5	3	0	1	1			
Збаразький	115	26	14	22	33	3	12	1	2	2			
Зборівський	114	6	10	1	90	2	1	3	0	0	1		
Козівський	58	2	1	1	46	1	3	1	3	0			
Кременецький	123	34	3	59	1	2	17	4	1	1	1		
Лановецький	81	47	5	5	2	0	20	1	0	1			
Монастирський	60	1	8	0	45	3	1	1	1	0			
Підволочиський	126	13	33	5	48	13	8	1	2	3			
Підгасцький	46	5	6	0	32	1	0	0	2	0			
Теребовлянський	132	12	33	3	71	8	2	0	3	0			
Тернопільський	103	9	13	2	68	6	4	0	0	0	1		
Чортківський	113	34	2	8	54	11	1	0	1	1		1	
Шумський	84	9	4	53	1	1	13	0	0	1	2		
м. Тернопіль	102	28	8	1	28	2	7	1	1	1	24		1
Всього громад	1811	304	243	189	795	89	111	13	21	12	31	2	1

Католицький підпростір представлений також двома конфесіями, які налічують 7 громад (УГКЦ – 4 та РКЦ – 3), що разом становить трохи більше 2%.

Протестантський підпростір на Волині (в межах Тернопільської області) є більш чисельнішим ніж у Галичині. Найчисельнішими тут є ХВЕП, які налічують 50 громад, що

становить 17% в питомій вазі релігійних громад цього історико-географічного краю. На інші протестантські конфесії, напрями та течії припадає 12 громад, що становить майже 3%. Структура конфесійного простору Волині (у межах Тернопільської області) представлена на рисунку 3.

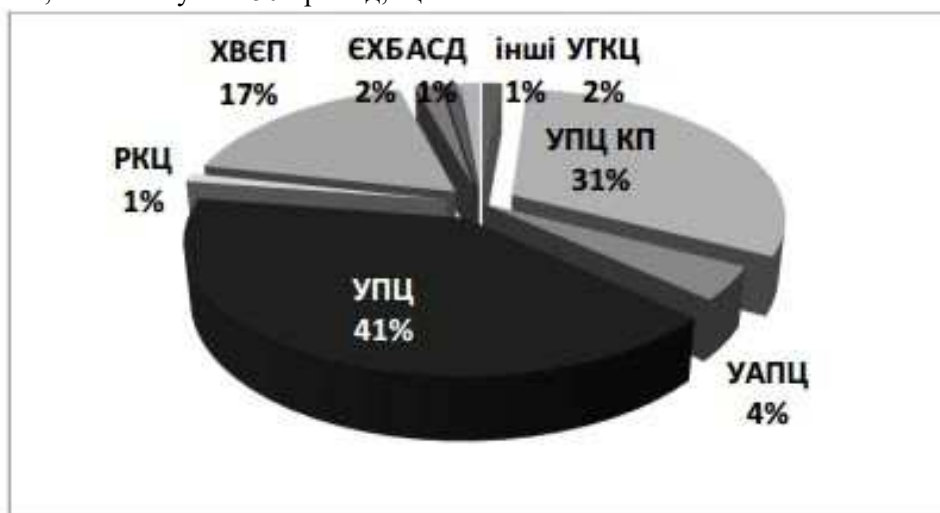

Рис. 3. Структура конфесійного простору Волині (у межах Тернопільської області)

Таким чином, нам вдалося довести, що для кожного історико-географічного краю існує своєрідна структура конфесійного простору, що дозволяє уточнювати межі таких земель. Конфесійний простір Галичини вирізняється переважанням католицького підпростору, а Волині – православного. Основним чинником таких відмін є особливості формування території та прийняття і поширення унії після її проголошення у 1596 році.

Для вивчення територіальних особливостей релігійної активності населення та забезпеченості релігійними громадами варто використовувати показники, які відображають кількість громад, що припадає на 1 тис. осіб населення та кількість жителів, що припадає на одну релігійну громаду, а також показник індексу релігійної мозаїчності, що подані у таблиці 2.

Таблиця 2

*Забезпеченість релігійними громадами адміністративно-територіальних одиниць
Тернопільської області*

Адміністративна одиниця	Чисельність населення, осіб	Чисельність релігійних громад	Кількість релігійних громад, що припадає на 1 000 осіб	Чисельність населення, що припадає на 1 релігійну громаду	Індекс релігійної мозаїчності
Бережанський район	41407	89	2,15	465	0,66
Борщівський район	67809	122	1,80	556	0,67
Бучацький район	63961	132	2,06	485	0,73
Гусятинський район	61096	110	1,80	555	0,68
Заліщицький район	47485	101	2,13	470	0,65
Збаразький район	58119	115	1,98	505	0,80
Зборівський район	42240	114	2,70	371	0,37
Козівський район	38394	58	1,51	662	0,36
Кременецький район	68894	123	1,79	560	0,67
Лановецький район	29812	81	2,72	368	0,59
Монастирський район	28835	61	2,12	473	0,42
Підволочиський район	42842	126	2,94	340	0,76
Підгаєцький район	18894	45	2,38	420	0,48
Теребовлянський район	66448	132	1,99	503	0,63
Тернопільський район	66631	103	1,55	647	0,54
Чортківський район	75071	113	1,51	664	0,67
Шумський район	33808	84	2,48	402	0,56
м.Тернопіль	217896	102	0,47	2136	0,78
Загалом по області	1069642	1811	1,69	591	0,74

Для дослідження територіальних відмін даних показників варто скласти відповідні діаграми (рис. 4; рис. 5). Проаналізувавши рис. 4, на якому відображено кількість релігійних організацій, що припадає на 1000 осіб, можна зробити наступний висновок: даний показник в Тернопільській області загалом становить 1,69 релігійних громад на 1000 осіб. Найменше значення спостерігається у м. Тернопіль (0,47), що пояснюється його значною чисельністю населення (217 896 осіб). Близьке значення до пересічнообласного показника (коливання до 0,2) мають такі райони, як Борщівський, Гусятинський, Козівський, Кременецький, Тернопільський та Чортківський. Найвище значення забезпеченості населення релігійними громадами мають Підволочиський, Лановецький, Зборівський, Шумський та Підгаєцький райони.

Проаналізувавши діаграму на рисунку 5 можна простежити, що за забезпеченістю населенням однієї релігійної громади лідирує м. Тернопіль (2136 осіб/рел. громаду), що пояснюється тією ж причиною – значною чисельністю населення. Цей показник майже втричі перевищує загальні показники по області. Відносно високими показниками, а саме понад 650 осіб на одну релігійну організацію, відзначаються Тернопільський, Козівський та Чортківський райони. Понад 500 осіб на одну релігійну організацію припадає на Борщівський, Збаразький, Гусятинський та Теребовлянський райони, а більше 400 осіб – Монастирський, Бережанський, Заліщицький, Підгаєцький та Шумський райони. Найменше забезпечені населенням релігійні громади Зборівського, Лановецького та Підволочиського районів.

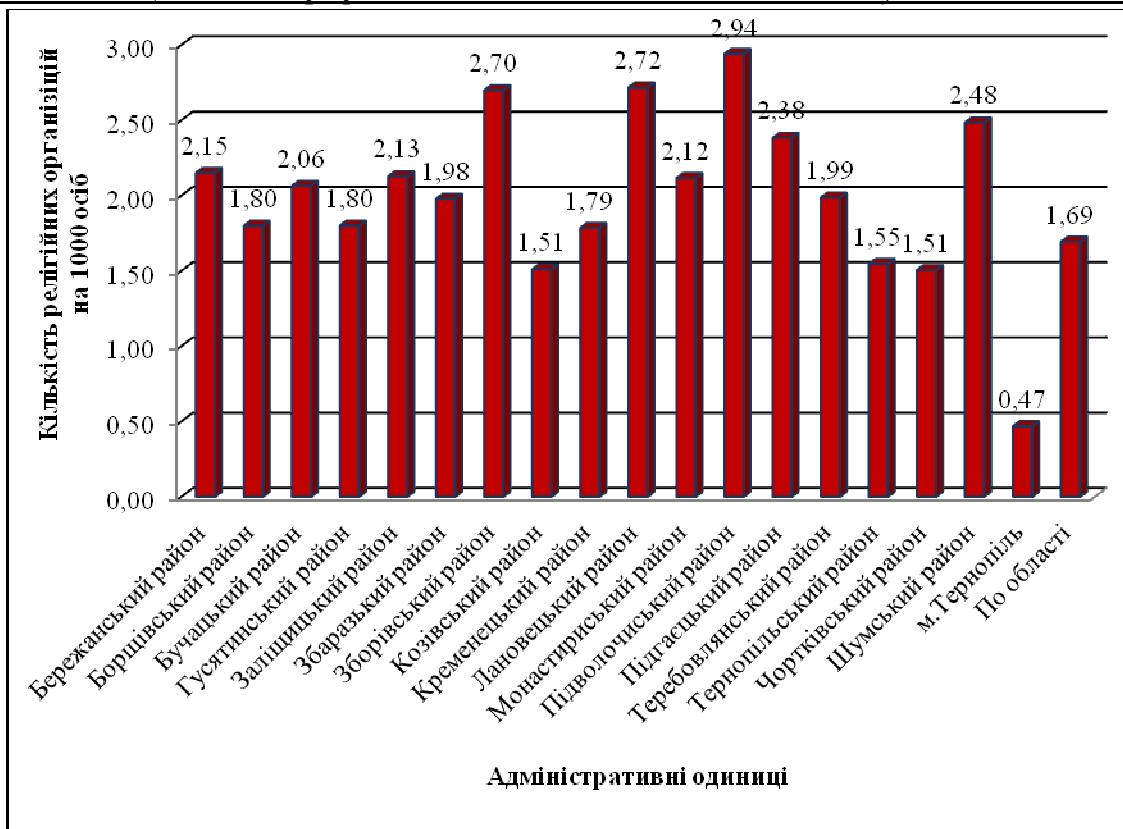

Рис.4. Забезпеченість населення релігійними громадами (релігійних громад на 1000 осіб населення)

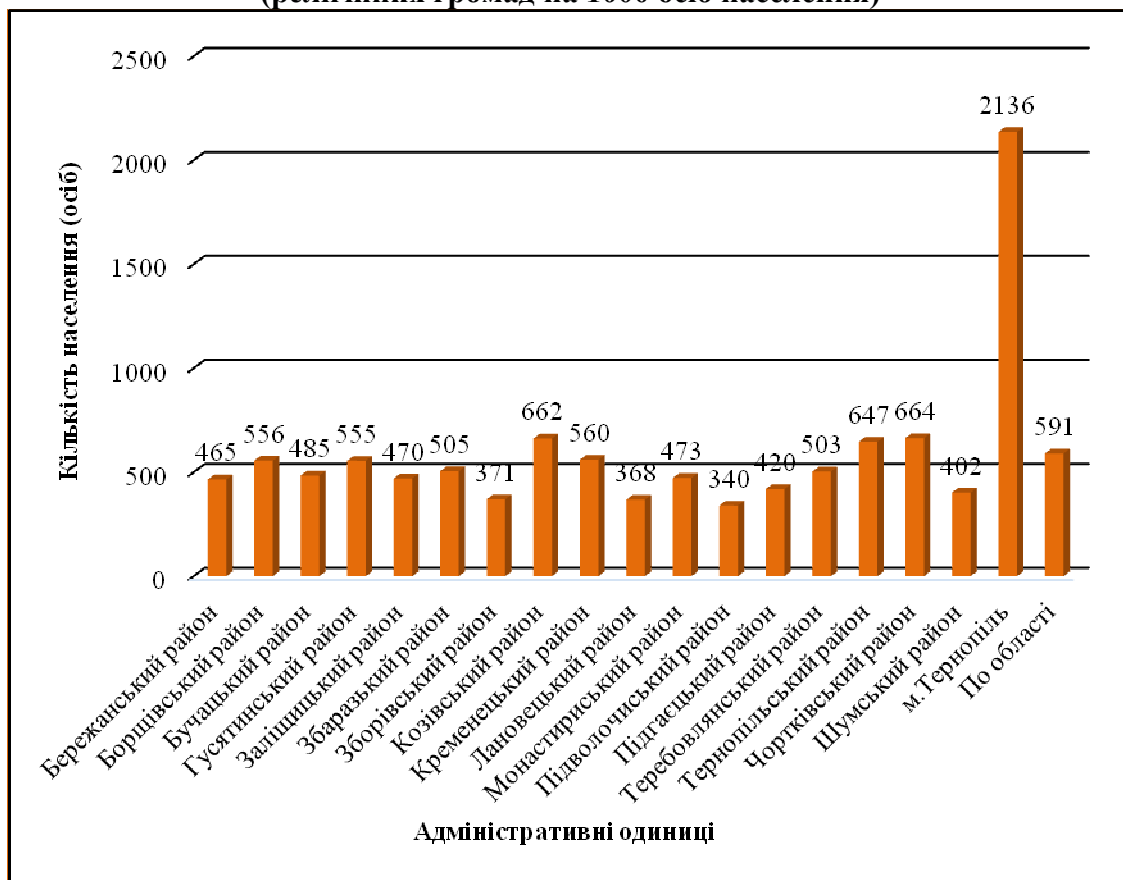

Рис. 5. Чисельність населення, що припадає на одну зареєстровану релігійну організацію

Основним чинником, який визначив такі співвідношення отриманих показників, є особливості перебігу демографічного процесу в

різних адміністративно-територіальних одиницях.

Ще одним, досить цікавим показником, за

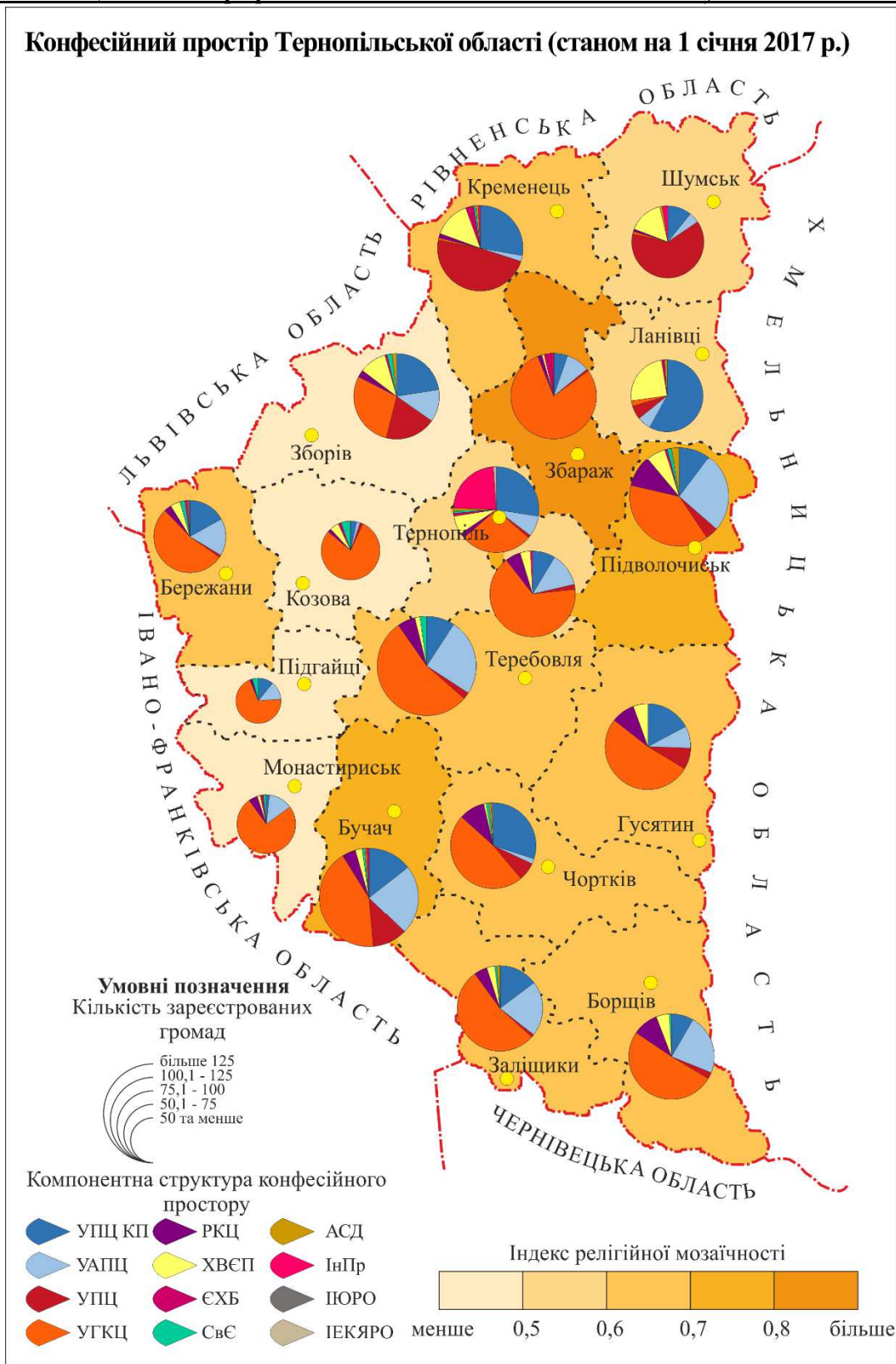

Рис. 6. Конфесійний простір Тернопільської області

Скорочення, яких немає в тексті:

ІнПр – інші протестанти; ІЮРО – юдейські релігійні організації;

ІЕКЯРО – інші етноконфесійні та язичницькі релігійні організації (Рідна українська національна віра)

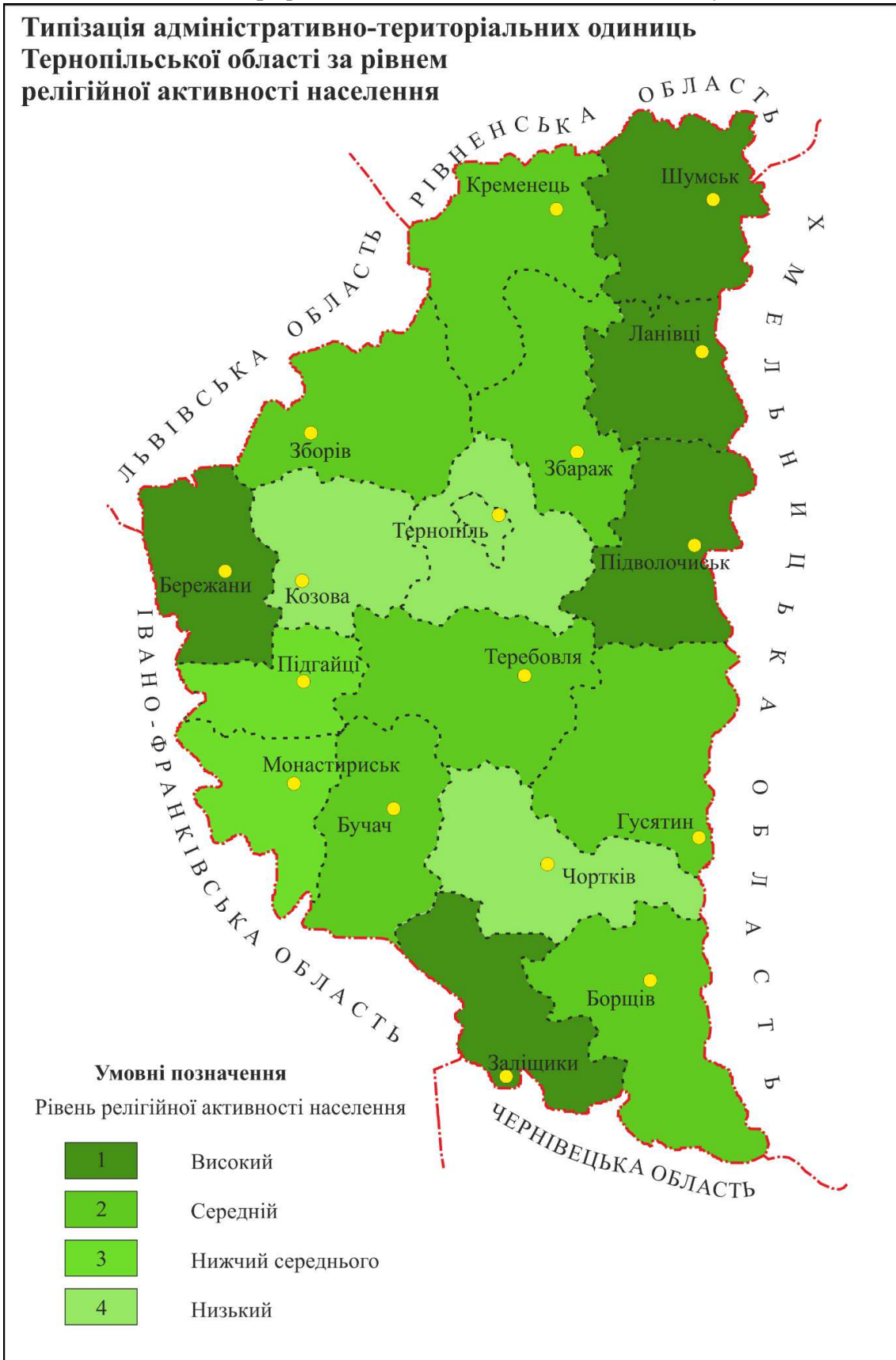

Рис. 7. Типізація адміністративно-територіальних одиниць Тернопільської області за рівнем релігійної активності населення

допомогою якого можна простежити моноконфесійність чи поліконфесійність структури населення певного регіону, є індекс релігійної мозаїчності, який є інтерпретованим показни-

ком індексу етнічної мозаїчності Еккеля. Конфесійний простір та територіальні відміни коефіцієнту Б. Еккеля можна простежити на картосхемі рисунку 6.

Аналізуючи показники індексу релігійної мозаїчності адміністративно-територіальних районів досліджуваного регіону та м. Тернопіль, можна констатувати те, що чітких територіальних закономірностей не простежується. Вищим він є там, де більше зареєстровано конфесій, напрямів та течій. Слід також зазначити, що для Волині характерні вищі значення даного показника, що пояснюється помітним вкрапленням у православний підпростір протестантських конфесій, напрямів та течій, які в свою чергу формують протестантський підпростір. До моноконфесійних районів, де переважають громади УГКЦ відносяться Монастириський, Підгаєцький, Козівський та Зборівський райони.

Провівши відповідний математичний аналіз конфесійного простору адміністративних одиниць Тернопільської області, нам вдалося визначити 4 типи районів за релігійною активністю населення (забезпеченням релігійних громад населенням), а саме адміністративно-територіальні одиниці, де спостерігається:

1) високий рівень релігійної активності населення: Підволочиський, Заліщицький, Лановецький, Бережанський та Шумський райони;

2) середній рівень релігійної активності населення: Бучацький, Кременецький, Збараський, Тербовлянський, Гусятинський, Зборівський та Борщівський райони;

3) нижчий середнього рівень релігійної активності населення: Монастириський та Підгаєцький райони;

низький рівень релігійної активності населення: Чортківський, Тернопільський,

Козівський райони та місто Тернопіль (рис. 7).

Починаючи із 2014 року в Тернопільській області спостерігається напружена міжконфесійна ситуація між представниками УПЦ та УПЦ КП. У 12 населених пунктах Збараського, Шумського та Кременецького районів відбулися конфлікти які вже вирішенні, або перебувають на стадії вирішення. Цікавим є те, що всі вони відбуваються фактично на стику двох історико-географічних країв – Галичини та Волині.

Висновки. Тернопільська область відзначається своєю моноетнічністю та історико-географічними особливостями формування, які простежуються у тому, що на її території стикаються два історико-географічні краї – Галичина та Волинь. Ці та інші чинники визначили і її конфесійну структуру населення, яка має свої територіальні відміни. Досить цікавим є те, що в області не помічається значних відмін у релігійній активності населення, так як тут фіксуються досить високі показники забезпеченості населення релігійними громадами різних конфесій, напрямів та течій. Для Галичини домінуючим конфесійним підпростором є католицький (УГКЦ та РКЦ), а для Волині – православний. Релігійні конфлікти, які відбулися в останні роки, найбільш помітні на території, де стикаються Волинь та Галичина.

Конфесійний простір Тернопільської області відзначається домінуванням традиційний релігій (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП та РКЦ). Протестантські конфесії мають більше поширення на території Волинської частини області.

Література:

1. Матеріали Управління з питань внутрішньої політики, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації

References:

1. Materialy Upravlinnya z pytan' vnutrishn'oyi polityky, relihiy ta natsional'nostey Ternopil's'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi

Аннотация:

Иван Костащук. КОНФЕССИОНАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

На основе статистических данных проведен общественно-географический анализ конфессионального пространства Тернопольской области. Данный регион отличается от других регионов в Украину своей моноэтничностью и стыком двух историко-географических краев - Галичины и Волини, что безусловно сказалось на формировании религиозного пространства. Прослежено территориальные особенности конфессионального пространства и проведен сравнительно-географический анализ в различных административно-территориальных районах и историко-географических краях. Прослежено общие черты географии религиозных конфликтов, которые происходят в последние годы в связи с переходом общин от УПЦ в УПЦ КП.

Ключевые слова: религиозное пространство, религиозная активность населения, моноэтничный регион, Галичина, Волинь, индекс религиозной мозаичности, конфессиональное пространство, православное подпространство, католическое подпространство, протестантское подпространство, иудейское подпространство, языческое подпространство.

Abstract:

Ivan Kostaschuk. CONFESSONAL SPACE OF TERNOPIL REGION: SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS.

A socio-geographical analysis of the religious space of the Ternopil region has been carried out on the basis of statistical data. This region is distinguished from other regions of Ukraine by its monoethnicity and a combination of two historical and geographical regions – Halychyna and Volyn, which undoubtedly influenced the formation of the religious space. The confessional space in Halychyna is dominated by the Catholic subspace represented by two denominations: the Ukrainian Greek Catholic Church and the Roman Catholic Church, while in Volyn the Orthodox subspace is represented by three traditional Orthodox branches – the Ukrainian Orthodox Church, the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate and the Ukrainian autocephalous Orthodox Church.

The territorial features of the religious space have been traced and a comparative-geographical analysis has been carried out in various administrative-territorial regions and historical and geographical regions, and a corresponding map scheme has been drawn up. The article also presents the structure of the religious space, to which we refer to the confessional space, atheists, agnostics and akirkhs.

Important attention is paid to the analysis of the indicators of availability of religious communities to the population, namely the number of religious communities per 1000 people and the size of the population belonging to one religious community. The article also calculates the coefficient of religious mosaic that allowed typification of administrative-territorial units by the degree of polyconfessionality.

In the course of the conducted research, typification of the districts of Ternopil region was carried out according to the religious activity of the population, which is traced through the degree of polyconfessionality and the availability of religious communities to the population. There have been distinguished 4 groups of districts.

Keywords: religious space, religious activity of the population, monoethnic region, Halychyna, Volyn, index of religious mosaic, confessional space, Orthodox subspace, Catholic subspace, Protestant subspace, Jewish subspace, pagan subspace.

Надійшла: 19.11.2017р.

УДК 911.3

Владислав БЕЛІКОВ

ТИПІЗАЦІЯ ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА СТІЙКІСТЮ ДО ВИКЛИКІВ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена актуальним проблемам північних районів Луганської області, які пов'язані з соціально-економічною та політичною ситуацією, що склалася в останні 3 роки. Наслідки збройного конфлікту торкнулись кожного з мешканців області. Значно погіршився рівень життя населення. Соціально-демографічні показники мають вагомий вплив на економіку регіону, тому нами було проведено типізацію північних районів Луганської області за стійкістю до викликів соціально-демографічних трансформацій.

Ключові слова: типізація, виклики, соціально-демографічні трансформації, стійкість.

Вступ. Постановка проблеми. Протягом останніх трьох років у Луганській області відбулось різке погіршення соціально-економічного стану, що суттєво змінило ситуацію в усіх сферах суспільного життя. Наслідки збройного конфлікту торкнулись кожного з мешканців області. Значно погіршився рівень життя населення. В області спостерігались такі негативні явища, як економічний занепад та зростання безробіття внаслідок закриття підприємств, розриву економічних зв'язків, фізичного знищення виробничих потужностей, руйнування житлового фонду, соціальної інфраструктури та систем життєзабезпечення, руйнування фінансової, банківської сфери, транспортної інфраструктури, систем зв'язку, комунікацій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз трансформаційних процесів, дослідження викликів соціально-демографічних трансформацій – традиційний напрям суспільно-географічних досліджень. Їх вивченню присвячено низку праць вітчизняних та зарубіж-

них вчених. Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у дослідження стійкості регіонів до викликів соціально-демографічних трансформацій зробили українські вчені К.В. Мезенцев, Г.П. Підгрушний, Н.І. Мезенцева, І.Г. Мельник та інші.

Не зважаючи на наявні дослідження, вирішення проблем стійкості до викликів соціально-демографічних трансформацій залишається відкритим і постійно потребує новітніх підходів до їх подолання.

Метою даної статті є узагальнення наявних результатів дослідження та проведення типізації північних районів Луганської області за стійкістю до викликів соціально-демографічних трансформацій. Були поставлені такі завдання:

- проаналізувати стан північних районів Луганської області внаслідок збройного конфлікту в останні 3 роки;
- провести типізацію північних районів Луганської області за стійкістю до викликів соціально-демографічних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок конфлікту було порушено систему управління регіоном, на відновлення якої були спрямовані заходи з вимушеної евакуації державних органів влади, медичних, освітніх та соціальних установ та налагодження їх роботи на нових місцях. Суттєву допомогу області для подолання кризових явищ було надано центральними органами державної влади та міжнародним співтовариством [4, с. 296].

Наразі систему управління відновлено, що відкриває нові перспективи для виконання стратегічних завдань розвитку – відновлення Луганщини, відбудова її виробничої та соціальної інфраструктури, інтеграція області до єдиного загальноукраїнського економічного, інформаційного, політичного та культурного простору.

Одним з важливих напрямів трансформації розселення є трансформація форм територіальної організації розселення населення. Він полягає у заміні одних форм його територіальної організації іншими в результаті значних змін умов життєдіяльності населення [7, с. 80].

Для упорядкування мережі міст важливе значення мала постанова ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 16 квітня 1924 року, за якою підвищено до 10 тис. осіб ценз людності для переведення селища до категорії міста. В результаті, за переписом населення 1926 року, в Луганській області існували: місто Луганськ, 3 поселення міського типу – Алчевськ, Лозово-Павловка, Красний Луч, та 47 рудничних, заводських та залізничних поселень, які мали чисельність жителів понад 500 осіб [12, с. 139].

Міське населення налічувало 241 тис. осіб, або 39,3 % населення, а сільське 373 тис. осіб, або 60,7 % населення. Кам'яно-Бродський, Новосвітлівський, Петровський, Станично-Луганський райони не мали міського населення, оскільки це були чисто сільськогосподарські райони, вони не мали великих підприємств. Міське населення налічувало третину всього населення області, а разом з містом Луганськом 2/5 населення округу (39,3%). По чисельності міського населення Луганський округ займав 4-те місце по Україні після Одеського округу (49,5%), Сталінського (45,9%), Артемівського (41,6 %).

Конфігурація області, а саме її витягнутість у субмеридіональному напрямку (з півночі на південь область простягається на 250 км, а зі сходу на захід – на 190 км), а також ексцентричне положення Луганська (місто розміщене південно-східніше від географічного центру області – смт. Новоайдар) ускладнюють транспортну доступність жителів північ-

них та північно-західних районів до культурних послуг вищого рангу, які надає обласний центр [1, с. 133].

У результаті в межах області формується буферна зона (Кремінський, Старобільський, Марківський і Міловський райони) та периферійні території (Троїцький, Сватівський, Білокуракинський і Новопокровський райони). Деяку компенсацію епізодичних послуг культурного й інформаційного призначення віддаленим районам області забезпечує м. Старобільськ, проте його вплив на ці території залишається недостатнім [10, с. 6].

Демографічна ситуація у Луганській області склалася наступним чином. Чисельність населення на 1 січня 2016 р. становить 2200,8 тис. осіб (5,2% від населення України), у тому числі міське населення – 1910,3 тис. осіб (86,8%), сільське – 290,5 тис. осіб (13,2%). Кількість чоловіків складає 1007,0 тис. осіб (45,8 %), жінок – 1193,8 тис. осіб (54,2 %). Щільність населення – 82,6 осіб на 1 кв. кілометр. Упродовж 2015 року чисельність населення області зменшилася на 14,6 тис. осіб (2014 рік – 2220,0 тис. осіб). Порівняно з 2014 роком показник народжуваності зменшився на 46,7 %, рівень смертності – на 63,6 % (рис. 1).

В даний час природний приріст негативний, так як число померлих перевищує число народжених.

Природне скорочення населення становило 9,1 тис. осіб, що на 19,5 % менше, ніж у 2014 році. У зв'язку з проведенням антитерористичної операції, продовжується міграційний відтік працездатного населення в інші регіони України та вимушений переїзд населення на території, які підконтрольні українській владі. Міграційний рух у порівнянні з 2014 роком зменшився на 30,9 % та склав 5,6 тис. осіб [2, с. 222].

Протягом 2013-2015 років чисельність наявного населення Луганської області зменшилася з 2239,5 тис. до 2205,4 тис. осіб, але попри це входить до 10 найбільших за чисельністю населення областей України (рис. 2).

На кінець 2015 року із 2205,4 тис. лише 711,6 тис. осіб наявного населення області, або 32,3 % від загальної кількості, проживають на території, де функціонують та здійснюють свою діяльність органи української влади. Крім того, зареєстровано близько 240 тис. осіб, які отримали статус внутрішньо переміщених [3, с. 59].

Чисельність наявного населення області, за оцінкою, здійсненою на основі наявних адміністративних даних щодо державної

реєстрації народження і смерті та зміни місця проживання, на 1 лютого 2017 р. становила 2194,3 тис. осіб. Упродовж січня 2017 року чисельність населення зменшилася на 1,0 тис. осіб (без урахування частини зони проведення

антитерористичної операції), у тому числі внаслідок природного скорочення – на 0,8 тис. осіб, за рахунок міграційного скорочення – на 0,2 тис. осіб.

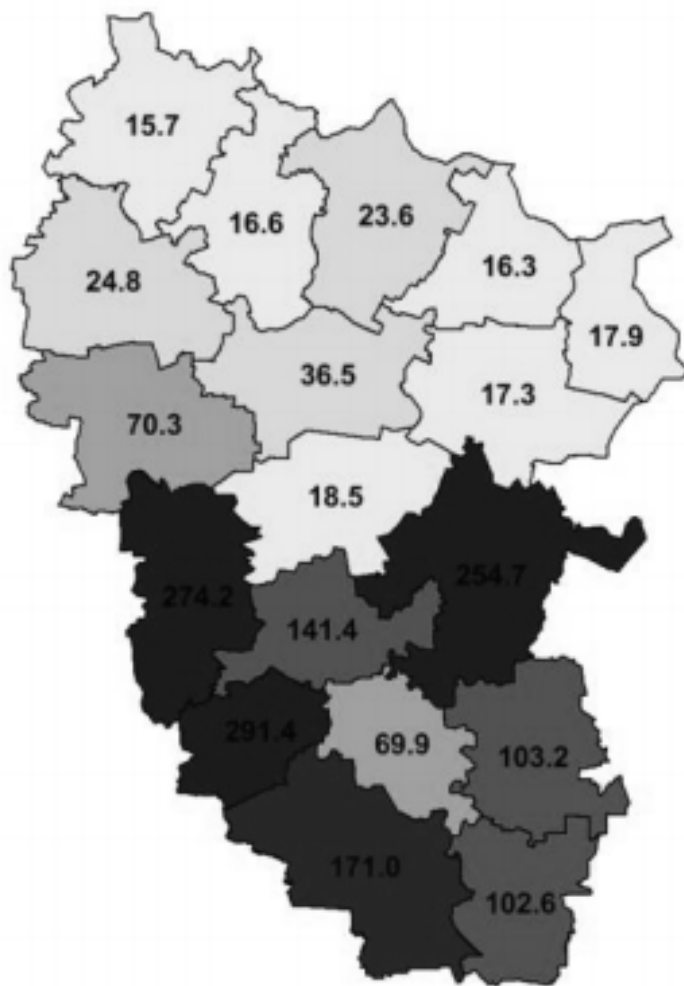

Рис. 1. Чисельність населення в Луганській області, станом на 01.01.2016 р. (складено автором за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Рис. 2. Кількість наявного та постійного населення в Луганській області за роками, тис. осіб (складено автором за даними Головного управління статистики в Луганській області)

У січні 2017 року в області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) зареєстровано 0,5 тис. осіб новонароджених та 1,3 тис. осіб померлих.

Луганська область – одна з самих поліетнічних областей України, де проживають представники понад 100 національностей, зокрема українців – 58%, росіян – 39% [9, с.

446].

Ринок праці Луганської області перебуває під впливом соціально-економічної ситуації в країні. Військові дії та фінансова криза, безперечно, впливають на зменшення в

Україні рівня зайнятості та зростання рівня безробіття (визначених за методологією Міжнародної організації праці).

На *рис. 3.* наведено типізацію населення Луганської області за національністю.

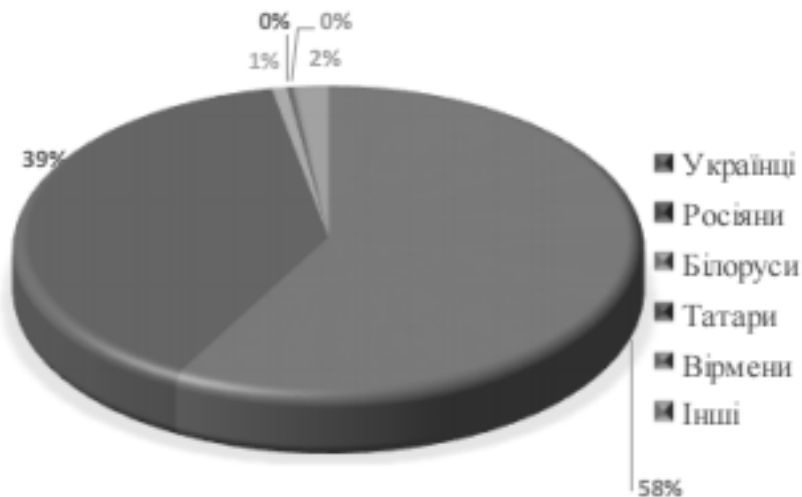

Рис. 3. Типізація населення Луганської області за національністю, станом на 01.01. 2016 р. (складено автором за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Так, у середньому, за 2015 рік рівень зайнятості населення по Луганській області склав 54,6 % (чисельність зайнятого населення по Луганській області протягом січня-грудня 2015 року становила 306,3 тис. осіб.), рівень безробіття – 15,6 % [8, с. 40].

Ситуація на ринку праці Луганщини характеризується постійним попитом на робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (27,9 %), кваліфікованих робітників з інструментом (13,6 %), працівників сфери торгівлі та послуг (9,8 %) та професіоналів (10,2 %).

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, без урахування частини зони проведення антитерористичної операції, за січень-грудень 2015 року становила 3427 грн., що у 2,5 рази вище рівня мінімальної заробітної плати (з 01.10.2015 – 1378 грн.). Розмір заробітної плати порівняно з січнем-груднем 2014 року збільшився на 1,5 %. Індекс реальної заробітної плати у січні-грудні 2015 року порівняно з відповідним періодом попереднього року становив 71,7 % [5, с. 319].

Демографічні фактори впливають на бідність через формування певної демографічної структури населення, що визначає

вікову, статеву і шлюбно-сімейну різницю в доходах населення певної територіальної суспільної системи.

У результаті проведеного дослідження оцінки економічних, соціально-економічних, соціальних, демографічних та географічних факторів виділено сім груп регіонів, що мають ступінь небезпеки бідності (*рис. 4*) [6, с. 252]:

Відповідно, для недопущення концентрації та поширення в регіоні зон бідності, об'єктами першочергової уваги мають бути територіальні утворення, що характеризуються найвищим та високим ступенем небезпеки поширення бідності за факторами в області, передусім такі, як: Троїцький, Біловодський, Білокуракинський, Міловський, Новоайдарський, Марківський, Кременський, Сватівський, Станично-Луганський, Новопокровський райони.

Для точності даних соціально-демографічного показника Луганської області охарактеризуємо окремо 11 районів (досліджувані райони півночі Луганської області), зокрема: Біловодський, Білокуракинський, Кременський, Марківський, Міловський, Новоайдарський, Новопокровський, Сватівський, Станично-Луганський, Старобільський, Троїцький.

Демографічні показники районів Луганської області за 2016 рік показано на *рис. 5.*

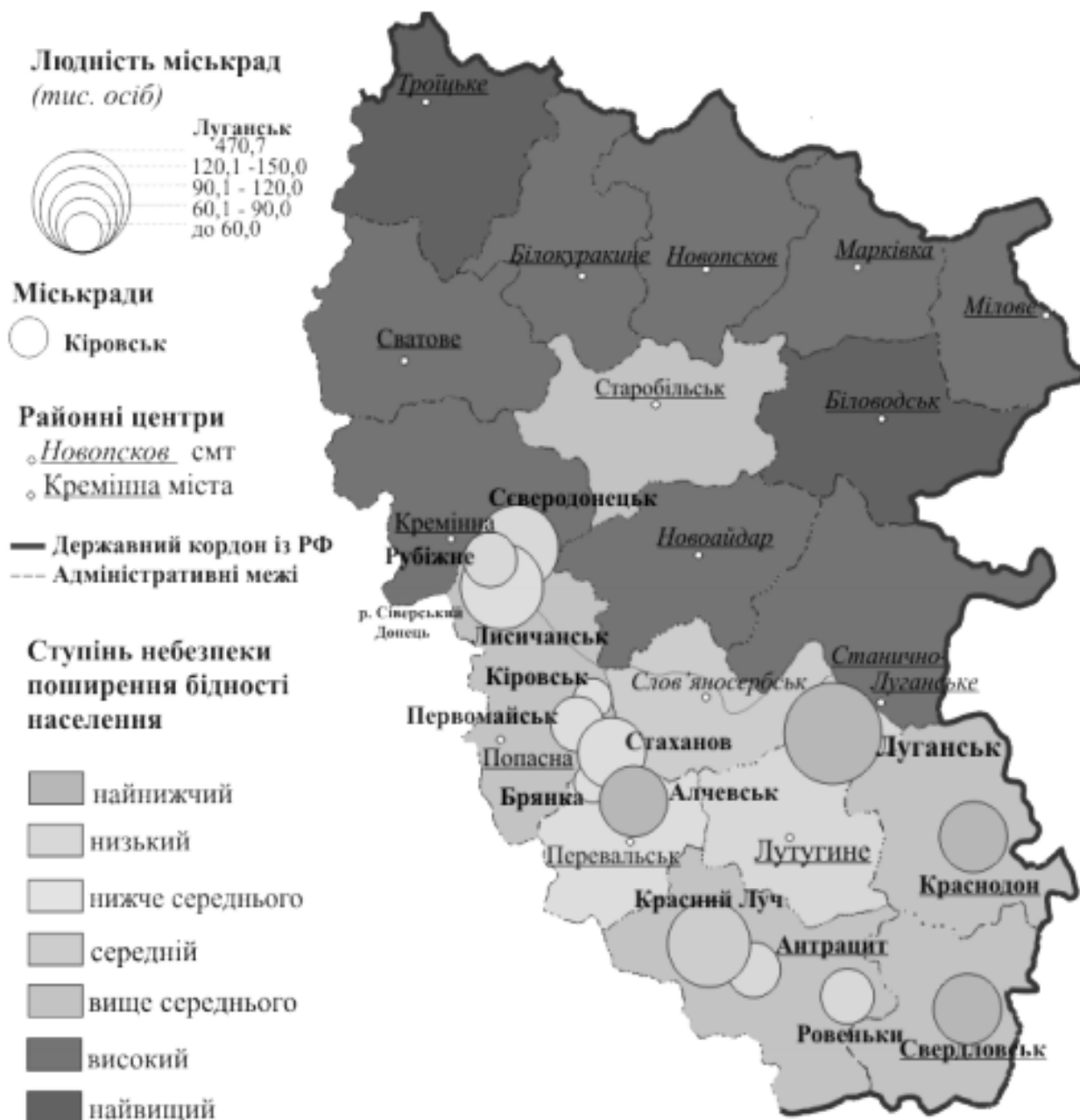

Рис. 4. Ступінь небезпеки поширення бідності населення за економічними, соціально-економічними, соціальними, демографічними та географічними факторами за міськрадами та адміністративними районами Луганської області в 2016 р. (складено автором)

Соціально-демографічні показники мають вагомий вплив на економіку регіону.

У Луганській області на підконтрольній українській владі території залишилась незначна частка таких галузей, як вугільна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, харчова та легка промисловість. Наприкінці 2014 року в Луганській області зупинили свою роботу 22 підприємства, в тому числі Алчевський металургійний комбінат. Зупинена діяльність ПрАТ „ЛИНІК”, Попаснянського вагоноремонтного, Стахановського феросплавного і вагонобудівного, Первомайського електромеханічного заводів, ТОВ „Сталь”, „Лугцент-

рокуз”, Кіровський „Центркуз”, „Метали і полімери”, ВО „Трансаш”, ДП „Лугутинське об’єднання прокатних валків”, ХКО ім. Петровського та інших підприємств області. Станом на 01 листопада 2016 року кількість активних промислових підприємств складала 723, з них: 49 – підприємства добувної промисловості, 597 – переробної промисловості. 1 березня 2017 року „ДНР” і „ЛНР” заявили про „націоналізацію” всіх українських підприємств, що знаходяться на непідконтрольній Україні території Донбасу, а 2 березня в „ДНР” сформували список з 43 „націоналізованих” підприємства [11, с. 13].

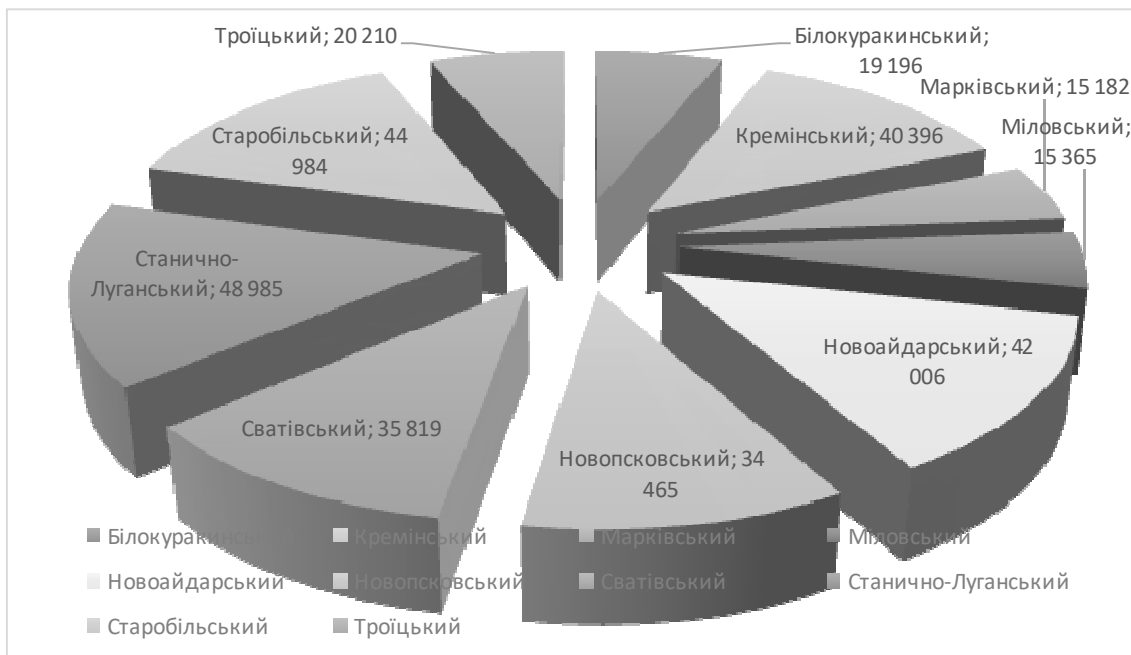

Рис. 5. Чисельність постійного населення північних районів Луганської області у 2016 році (складено автором за даними Головного управління статистики в Луганській області)

У Луганській області рівень безробіття у 2014 році склав 1,4 %, у 2015 – 2,8 %, у 2016 – 2,4 %.

Станом на кінець березня 2017 року найбільша кількість переселенців мешкає на підконтрольній території Донеччини (більше 532 тис.) і Луганщини (майже 291 тис.), 196 тис. розмістились у Харківській області, 163 тис. – у місті Київ, 76 тис. – у Дніпропетровській області та 59 тис. – у Запорізькій області. Найменше переселенців розміщено у Тернопільській (2512 осіб), Рівненській (3229), Закарпатській (3549) та Чернівецькій (3556) областях. Внутрішньо переміщені особи певним чином вплинули на рівень зайнятості регіонів України, але дослідити безпосередній зв'язок неможливо, так як не всі переселенці офіційно працевлаштовані.

Висновки. Регіон, що був найбільш густонаселеним серед областей нашої держави, на даний момент потерпає від демографічної кризи, руйнувань житлових масивів та об'єктів інфраструктури, що є причиною поширення низки проблем у різних сферах та потребує уваги і негайних дієвих рішень від органів державної влади.

В результаті воєнного конфлікту на сході України виникла низка соціальних проблем, досить серйозною з яких є проблема працевлаштування вразливих груп населення, що виїхали із зони АТО.

Значною є і кількість дітей, переміщених

із зони конфлікту. На сьогодні, за даними представництва ЮНІСЕФ в Україні, кількість дітей, переміщених із зони збройного конфлікту, складає 215 тисяч, і проблема пошуку додаткових джерел заробітку для вразливих сімей є невідкладною.

Найбільше страждають матері-одиначки, що мають велику відповідальність за життя і здоров'я своїх дітей та одночасно відчувають неспроможність досягнути гідного рівня проживання. Складність ситуації в тому, що внутрішньо переміщеним особам, як правило, важко адаптуватись в новому середовищі, і, тим більше, в рівних умовах конкурувати на ринку праці, а якщо є причини, за яких особа не може покинути свого дому, то шанси знайти роботу в такому випадку є мінімальними.

Проблема працевлаштування охоплює також й інвалідів-бійців, що повернулися із зони АТО та не можуть працювати на попередніх умовах. Для цієї категорії людей на даний момент надзвичайно важливим є отримання роботи, адже це складова психологічної та соціальної реабілітації після трагічних подій. Однак, повертаючись, наприклад, в сільську місцевість, людині із обмеженими фізичними можливостями знайти місце роботи досить непросто. Працевлаштування вразливих груп населення – це одне з важливих питань соціального захисту ВПО, якому для вирішення необхідне вдосконалене законодавче підґрунтя та допомога громадянського суспільства.

Література:

1. Гарасим П.М., Шевчук І.Б. Роль і місце інформаційних технологій у забезпеченні розвитку регіональної економіки // Сталый розвиток економіки.– 2014.– №1. – С. 133–135.

- Грицунов О.В. Інформаційні системи та технології: Навч. посібник для студентів за напрямом підготовки «Транспортні технології». – Харків: ХНАМГ, 2015. – 222 с.
- Срмошенко М.М. Інформаційно-аналітична підтримка аналізу діяльності комерційних банків // Актуальні проблеми економіки.– 2016.– №10. – С. 59–67.
- Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів: Навч. посібник / О.М. Томашевський, Г.Г. Цегелик, М.Б. Вітер, В.І. Дудук. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 296 с.
- Лабскер Л.Г., Бабешко Л.О. Теория массового обслуживания в экономической сфере: Учеб. пособие. – М.: Банки и биржи, 2017. – 319 с.
- Ларіна Р.Р., Владзимирський А.В., Балусва О.В. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я: Монографія / Під заг. ред. проф. В.В. Дорофійенко. – Донецьк: Цифрова типографія, 2014. – 252 с.
- Лібанова Е. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України // Економіка України. – 2016. – № 8. – С. 76–80.
- Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування.– К. : НІСД, 2014. – 40 с.
- Малиновська О.А. Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду /ОА. Малиновська // 3б. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2015. – № 2. – С. 446–453.
- Малиновська О. Деякі концептуальні підходи до регулювання трудової міграції // Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання : Матеріали міжнарод. конф., Київ, 18 лютого 2005 р. / Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. –К. : Заповіт, 2015. – С. 6–16.
- Хомин О.Й. Детермінанти демографічної безпеки в системі національної безпеки України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.– Серія: Економічна.– 2014.– Вип. 2. – С. 13–19.
- Шевчук А.В. Інформаційні технології в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону: Монографія / Відп. ред. Л.К. Семів. – Л., 2017. – 139 с.

References:

- Narasym P.M., Shevchuk I.B. Rol' i mistse informatsiynykh tekhnolohiy u zabezpechenni rozvytku rehional'noyi ekonomiky // Stalyu rozvytok ekonomiky.– 2014.– #1. – S. 133–135.
- Nrytsunov O.V. Informatsiyni systemy ta tekhnolohiyi: Navch. posibnyk dlya studentiv za napryamom pidhotovky «Transportni tekhnolohiyi». – Kharkiv: KhNAMH, 2015. – 222 s.
- Yermoshenko M.M. Informatsiyno-analitychna pidtrymka analizu diyal'nosti komertsiynykh bankiv // Aktual'ni problemy ekonomiky.– 2016.– #10. – S. 59–67.
- Informatsiyni tekhnolohiyi ta modelyuvannya biznes-protseviv: Navch. posibnyk / O.M. Tomashevs'kyu, H.H. Tsehelyk, M.B. Viter, V.I. Duduk. – K.: Tsentru uchbovoyi literatury, 2015. – 296 s.
- Labsker L.H., Babeshko L.O. Teoryya massovoho obsluzhyvannya v ekonomicheskoy sfere: Ucheb. posobyе. – M.: Banky u byrzhzy, 2017. – 319 s.
- Larina R.R., Vladzmyr's'kyu A.V., Baluyeva O.V. Derzhavnyy mekhanizm zabezpechennya informatyzatsiyi systemy okhorony zdorov'ya: Monohrafiya / Pid zah. red. prof. V.V. Dorofiyenko. – Donets'k: Tsyfrovaya typohrafiya, 2014. – 252 s.
- Libanova E. Vplyv zovnishn'oyi mihratsiyi na sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Ukrayiny // Ekonomika Ukrayiny. – 2016. – # 8. – S. 76–80.
- Malynov's'ka O.A. Trudova mihratsiya: sotsial'ni naslidky ta shlyakhy reahuvannya.– K. : NISD, 2014. – 40 s.
- Malynov's'ka O.A. Upravlinnya mihratsiyamy: deyakі vysnovky z yevropeys'koho dosvidu /OA. Malynov's'ka // 3b. nauk. pr. UADU / Za zah. red. V.I. Luhovoho, V.M. Knyazeva. – K.: Vyd-vo UADU, 2015. – # 2. – S. 446–453.
- Malynov's'ka O. Deyaki kontseptual'ni pidkhody do rehulyuvannya trudovoyi mihratsiyi // Trudova mihratsiya naseleennya Ukrayiny ta derzhavna prohrama yiyi rehulyuvannya: Materialy mizhnarod. konf., Kyuyiv, 18 lyutoho 2005 r. / Rehional'ne predstavnytstvo Fondu im. Fridrikha Eberta v Ukrayini. –K.: Zapovit, 2015. – S. 6–16.
- Khomyu O.Y. Determinanty demohrafichnoyi bezpeky v systemi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny // Naukovyy visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.– Seriya: Ekonomichna.– 2014.– Vyp. 2. – S. 13–19.
- Shevchuk A.V. Informatsiyni tekhnolohiyi v zabezpechenni sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu: Monohrafiya / Vidp. red. L.K. Semiv. – L., 2017. – 139 s.

Аннотация:

В. А. Беликов. ТИПИЗАЦИЯ СЕВЕРНЫХ РАЙОНОВ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ ПО УСТОЙЧИВОСТИ К ВЫЗОВАМ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ.

Статья посвящена актуальным проблемам северных районов Луганской области, которые связаны с социально-экономической и политической ситуацией, что сложилась в последние 3 года. Последствия вооруженного конфликта коснулись каждого жителя области. Значительно ухудшился уровень жизни населения. Была нарушена система управления регионом, на возобновление которой направлены меры принужденной эвакуации государственных органов власти, медицинских, образовательных и социальных учреждений и возобновления их работы на новых местах. Весомую помощь области по преодолению кризисных явлений оказали центральные органы государственной власти и международное сообщество. Социально-демографические показатели имеют значительное влияние на экономику региона, поэтому нами была проведена типизация северных районов Луганской области по устойчивости к вызовам социально-демографических трансформаций.

Ключевые слова: типизация, вызовы, социально-демографические трансформации, устойчивость.

Abstract:

V. A. Bielikov. TYPIFICATION OF THE NORTHERN REGIONS OF LUGANSK REGION IN TERMS OF RESISTANCE TO THE CHALLENGES OF SOCIO-DEMOGRAPHIC TRANSFORMATIONS.

The article is devoted to topical problems of the northern regions of Lugansk region, which are connected with the socio-economic and political situation that has developed in the last 3 years. The consequences of the armed conflict

affected every resident of the region. Significantly deteriorated living standards of the population. The regional management system was violated, the resumption of which is aimed at compelling evacuation of state authorities, medical, educational and social institutions and the resumption of their work in new places. The central bodies of state power and the international community rendered a great help to the region in overcoming the crisis phenomena.

At present, the management system has been restored, which opens up new perspectives for the implementation of the strategic tasks of development - restoration of Luhansk region, restoration of its industrial and social infrastructure, integration of the region into a single all-Ukrainian economic, informational, political and cultural space.

As a result, buffer zone (Kreminsky, Starobilskij, Markovsky and Milovsky districts) and peripheral territories (Troitsky, Swatovsky, Belokurakinsky and Novopiskovsky districts) are formed within the oblast. Some compensation for episodic services of cultural and informational purposes to distant districts of the region is provided by Starobelsk, but its influence on these territories remains insufficient. Socio-demographic indicators have a significant impact on the economy of the region, so we conducted a typification of the northern regions of the Luhansk region in terms of resistance to the challenges of socio-demographic transformations. The region that was the most populous among the regions of our country is currently suffering from the demographic crisis, the destruction of residential areas and infrastructure, which is the reason for the proliferation of a number of problems in various areas and requires attention and prompt effective decisions from public authorities. As a result of the military conflict in the east of Ukraine, a number of social problems arose, and the serious problem is the problem of employment of vulnerable groups that left the zone of the ATO.

The complexity of the situation is that internally displaced persons tend to be difficult to adapt to in the new environment and, moreover, to compete on the labor market on an equal footing, and if there are reasons why a person can not leave his home, then the chances to find a job in this case, are minimal. The problem of employment also covers disabled people who have returned from the ATO zone and can not work under the previous conditions. For this category of people at the moment it is extremely important to get a job because it is a component of psychological and social rehabilitation after tragic events.

Key words: typification, challenges, socio-demographic transformations, sustainability.

Надійшла 20.10.2017р.

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 911.3:338.242

Ярослав МАРІНЬЯК

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ
ТУРИСТИЧНИМ БІЗНЕСОМ В УКРАЇНІ

У статті розкрито існуючі моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності. Подано результати компаративного аналізу, а саме характеристика моделей та країни поширення, застосування основних моделей державного регулювання туристичної діяльності у світі з можливістю застосування їх в Україні.

Розглянуто проблеми становлення туристичної політики в країні. З'ясовано основні хронологічні етапи реформування органів державного управління туризмом в Україні 1989 – 2017 роки. Розкрито основні концептуальні підходи до формування стратегії доцільності застосування європейської моделі державного регулювання розвитку туристичної галузі в Україні.

Ключові слова: регулювання туризмом, туристична політика, органи управління туризмом, моделі управління туризмом, європейська модель.

Постановка проблеми. Туризм є у багатьох країнах основним джерелом надходжень до державного бюджету. Водночас він є специфічним об'єктом державного регулювання. Мультиплікаційний ефект впливу туризму на основні галузі економіки проходить шляхом покращення стану туристичних дестинацій. Все це сприяє обранню ефективної моделі управління туризмом.

Дослідження і публікації. В основу наукової публікації використано праці багатьох дослідників, які вивчали питання державного регулювання туристичною діяльністю у різних країнах світу [1-25]. Однак, незважаючи на праці вчених, недостатньо розкритими є питання вибору ефективної моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності в Україні.

Формування цілей статті. У роботі ставляться такі основні завдання: а) з'ясувати основні складові туристичної діяльності в Україні; б) розглянути існуючі моделі державного регулювання туристичної діяльності у різних країнах світу; в) обґрунтувати створення ефективного органу управління – національної туристичної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Туристична політика – це система методів та заходів соціально-економічного, правового, зовнішньополітичного, культурного та іншого характеру, яке здійснюється парламентами, урядами, державними і приватними організаціями, асоціаціями та установами з метою створення умов для розвитку туристичної індустрії, раціонального використання туристичних ресурсів, підвищення ефективності функціонування системи туризму [8,10].

Туристична політика формується і реалізується на різних рівнях: державному, регіональному, окремого підприємства.

Туристична політика держави носить всі характерні риси його загальної політики.

Однак є і специфічні чинники, під впливом яких туристична політика формується. До них відносяться:

- природні умови країни, що впливають на туристичну політику в залежності від їх наявності або відсутності, раціонального або нераціонального використання для цілей туризму;

- транспортні умови, що визначають доступність до об'єктів туристичної зацікавленості; соціальні, економічні і правові умови розвитку туризму.

Туристична політика держави поєднує внутрішні умови, а також складну систему конкурентних відношень із іншими державами, а також із світовими регіонами, що формують міжнародний туристичний ринок.

Мету туристичної політики визначають і пов'язують із конкретними економічними та історичними умовами розвитку країни, а також зрілістю самої туристичної індустрії. Головні цілі залежать теж від ступеня розвитку сфери туризму [2,8]. У більшості країн, які прагнуть до розвитку туристичного ринку, цілі формуються так:

- ефективне використання наявного туристичного потенціалу; покращення інфраструктури об'єктів туристичної індустрії; гармонізація розвитку туризму із врахуванням особливостей природних умов; підвищення надійності і рентабельності мережі туристичних транспортних парків; підвищення відсотку зайнятих місць;

- збільшення рентабельності функціонування підприємств туристичної індустрії у "мертві" сезони;

- збільшення оптимального співвідношення між цінами і результатами; притягнення клієнтури шляхом надання різноманітних товарів та послуг; постійна адаптація пропозицій до змін смаків споживачів; заохочення співробітництва між організаціями, що займаються

туризмом; інтенсивний та дієвий розвиток сфери реклами.

У практичній діяльності країна може орієнтуватися як на окремі цілі, так і на їх сукупності. На основі державної туристичної політики місцеві органи влади формують локальні цілі.

На рівні туристичного підприємства метою туристичної політики є орієнтація на забезпечення задоволення потреб туристів, збільшення доходів та прибутку від надання туристичних послуг, оптимізацію якості туристичного обслуговування, освоєння нових ринків та ін.

Реалізація цілей туристичної політики вимагає координації (вертикальної та горизонтальної) діяльності різних інституційних одиниць, інтегрованих у систему туризму.

Під час формування і реалізації туристичної політики держава виконує ряд функцій, а саме: координацію; планування; регулювання; маркетинг національного туристичного продукту; стимулювання; соціальний туризм; захист інтересів.

Координація залежить від того, наскільки держава здатна скоординувати і збалансувати інтереси всіх суб'єктів системи туризму, до складу якої входять різні види діяльності. Це означає, що необхідно поєднувати інтереси держави та підприємницьких структур, що входять до переліку причин і виводять цю функцію на перший план.

Планування направлене на відображення економічних, соціальних та інших цілей, досягнення яких держава ставить за основу цього процесу, у результаті якого відображається переважання визначних інтересів і цінностей над іншими. Ця функція конкретно визначається шляхом планування програм розвитку туризму (національних, обласних, регіональних, місцевих).

Основною метою державного регулювання туризму є:

- забезпечення прав громадян на відпочинок, свободу переміщення та інших прав удосконалення подорожей;
- охорона довкілля;
- створення умов для діяльності, направленої на виховання, освіти й оздоровлення туристів;
- розвиток туристичної індустрії, створення нових робочих місць, збільшення доходів держави від її громадян, розвиток міжнародних контактів, збереження об'єктів туристичного інтересу, раціональне використання туристичних ресурсів.

Державне регулювання туризму здійс-

нюється, як правило, шляхом створення відповідної законодавчої і нормативно правової бази, які забезпечують ефективне функціонування туристичного ринку, доступ до ресурсів та їх використання із туристичною метою, дотримання та захист прав й інтересів суб'єктів системи туризму й туристів, установлення правил в'їзду, виїзду і перебування на території країни із врахуванням інтересів розвитку туризму.

Відношення у системі туризму регулюються нормами як загального, так і спеціального законодавства.

В Україні створенні законодавчі акти, які чітко визначають і системно регулюють туристичну діяльність, цивілізованим законодавчим шляхом структурує туристичний ринок. Закон України «Про туризм» відповідає нормам і правилам міжнародної практики у сфері туризму, праву Європейського Союзу, чим стимулює туристичні фірми працювати до узвичаєних міжнародних норм і стандартів. Законодавча база [7, 13] є фундаментом, який дозволяє побудувати ефективну нормативну базу українського туризму.

Фінансове забезпечення туристичних підприємств та класична банківська гарантія, передбачена в новому Цивільному кодексі.

Законодавство дає можливість структурування і координацію ринку туристичних послуг в Україні. Це також виходить із міжнародної практики й досвіду законодавчого регулювання цієї галузі в інших країнах. Закон України «Про туризм» спрямований на гармонізацію українського законодавства з міжнародним правом. Зокрема існують затверджені 1989 р. рекомендації до Гаазької декларації Міжпарламентської конференції з туризму [13].

В окремому пункті зазначається, що в секторі туризму існують певні межі, далі яких процес децентралізації та деконцентрації йти не може. І без національного механізму, що забезпечує координацію туристичної політики держави на національному й регіональному рівнях не обійтись.

Це призводить до того, що у маленькій турфірмі невисокі витрати, що й дозволяє їй нібито конкурувати з великими туристичними компаніями. Великі підприємства завжди можуть знайти захист від конкурентів, позаяк за рахунок обсягів вона бере на себе і зниження цін, тобто диверсифікує ринок послуг. Маленька компанія таких обсягів немає, тому одиниця послуг коштує завжди дорожче. Іноді вони позиціонують себе з кращою пропозицією, якщо на певному сегменті, у певному місці

вдалося домовитися. Але здешевлювати послуги найчастіше вона може, тільки працюючи «у тіні». Таким чином, права споживачів турпослуг дуже сумнівні.

Закон України «Про туризм» розв'язав ряд питань:

- визначив і структурував галузь, тобто визначив, що в туризмі існують специфічні суб'єкти господарювання, яких немає в жодній іншій галузі : такі як туроператори й турагенти;

- встановив повноваження та місце органів влади в галузі, що захищає бізнес від непотрібних втручань;

- носить антимонопольний характер, оскільки забороняє одному туроператору мати понад 20% частини статутного фонду іншого оператора;

- забороняє іноземним громадянам займатися екскурсійною діяльністю на території України;

- захищає туристичні фірми від «професійних несумлінних туристів» шляхом законодавчого обмеження максимально можливої суми претензій туристів;

- дозволяє туристичним фірмам установлювати партнерські, взаємовигідні відносини з готелями на основі «агентських договорів»;

- передбачає сертифікацію засобів розміщення туристів. Це, безумовно стимулює підвищення якості готельних послуг;

- передбачає відповідальність туроператора, а не туриста перед клієнтом за невідповідність між замовленою та наданою послугою;

- розроблено механізм відшкодування фінансових гарантій у форматі тристоронніх договорів за схемою страхова компанія – банк – турфірма з мінімальними відсотковими платежами.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що розвиток туризму залежить від його підтримки на державному рівні. Однак не існує ідеальної форми створення оптимальної структури управління туристичною сферою.

Дослідження функціонування моделі державної участі в організації й розвитку туристичної діяльності дозволить виділити такі висновки:

- чітка централізація управління туристичною сферою;

- поєднання туристичною діяльності із іншими секторами економіки під егідою комбінованого міністерства;

- відсутність державних адміністрацій.

Отже, можна стверджувати, що регулювання туристичної діяльності у світі здійснюється в діапазоні від відсутності НТА до її існування у межах комбінованих міністерств. В інших випадках держава втручається в процес управління лише на регіональному рівні. В країнах де туризм не є пріоритетною галуззю взагалі немає державних важелів впливу на туристичну діяльність.

Поєднання комбінованих форм управління є серцевиною існування туристичного бізнесу у багатьох країнах світу. Для ефективного функціонування туристичного сектора залучаються всі наявні міністерства.

Аналіз інформаційних джерел [1-25] дає можливість стверджувати про те, що не існує єдиної думки щодо кількості моделей регулювання сферою туризму, а також їх характеристики та країн поширення. При досить детальному вивченні проблем моделі державної участі в організації й розвитку туристичної діяльності чітко можна виділити такі підходи.

Перший підхід акумулює дослідження, що виділяють три типи моделей управління туристичною сферою [1,3,12,15,16,19,21].

Другий підхід – фіксує чотири моделі управління туристичною сферою [2, 4, 5, 8, 10, 16, 20].

Однак наповнення смисловим змістом цих моделей, а також країни їх поширення у багатьох авторів є суттєво відмінними, очевидно, що це є суб'єктивним у їхньому розумінні. Розглянемо де у світовій практиці виділяють три, чотири моделі державної участі в організації й розвитку туристичної діяльності (табл. 1). У таблиці подано лише найбільш оригінальні підходи, що об'єктивно розкривають їх сутність.

Таблиця 1.

Основні підходи щодо обґрунтування моделі участі держави в управлінні туризмом*

Автори	Характеристика моделі	Країни поширення
Три моделі		
[Дурович А.П., Кабушкин Н.И., та ін., 2003, с. 112 - 114]	Перша модель передбачає: - відсутність державної адміністрації; - всі питання вирішуються на місцях; - вирішення своїх проблем без участі держави.	США
	Друга модель передбачає: - наявність сильного й авторитарного міністерства, яке повністю контролює цю сферу.	Туреччина, Греція, Туніс, Єгипет та ін.

	Третя модель передбачає: - національна туристична адміністрація (НТА) входить до складу одного із багатогалузевих міністерств, переважно з " економічним ухилом " або торгівлі, транспорту та ін.	Іспанія, Франція, Італія, Білорусія, Україна та ін.
[Біль М. та ін., 2009, с. 17]	Перша модель передбачає: - відсутність центрального державного органу управління туризмом; - питання вирішуються на місцях на принципах ринкового саморегулювання.	США
	Друга модель передбачає: - наявність центрального органу управління галузю туризму. Це може бути міністерство.	Єгипет, Мексика, Туніс, Греція.
	Третя модель передбачає: - так звана європейська модель, що передбачає функціонування спеціалізованої структури управління туризмом у складі багатогалузевого міністерства.	більшість європейських країн, у тому числі Україна.
Чотири моделі		
[Бартошук О.В., 2011, С. 62-68]	Перша модель "Американська" передбачає: - оперативне регулювання, мезо – та мікроекономічний рівень; - відсутність централізованої державної адміністрації з питань туризму, всі проблеми вирішуються на місцях.	країни з розвинутою ринковою економікою: США
	Друга "централізована" модель передбачає: - державне регулювання, макро -, мезо – та мікроекономічний рівень; - існують спеціальні органи державної влади, центральний з яких – міністерство.	країни, що розвиваються, країни перехідного типу, країни з розвинутим туризмом:
		Ізраїль, Єгипет, Індія, Куба, Мальта, Марокко, Мексика, Нова Зеландія, Малайзія, Кенія, Оман, Камбоджа, ПАР, Хорватія
	Третя "Європейська" модель передбачає: - державне регулювання, макро -, мезо – та мікроекономічний рівень; - Спеціалізований галузевий підрозділ багатопрофільного багатогалузевого органу (міністерства) або підпорядкованого уряду країни.	економічно розвинуті європейські країни: Швейцарія, Німеччина, Франція, Австрія, Великобританія, Італія, Сінгапур, Чехія, Угорщина, Грузія, Китай
	Четверта "Комбінована" модель передбачає: - державне регулювання, макро -, мезо – та мікроекономічний рівень; - комбіновані міністерства (туризм+суміжні з ними або взаємодоповнюючі напрями соціально – економічної політики) чіткий розподіл між центральною та регіональною туристичною владою	країни з рецептивними туристичними ринками: Туніс, Туреччина, Греція, Польща, Індонезія, Болгарія, Йорданія
[Бойко М., Гопкало Л., 2005. - С.222-229]	Перша модель передбачає: - відсутність центральної НТА; - всі питання вирішуються на рівні регіонів.	США
	Друга модель передбачає: - наявність спеціального потужного, авторитетного й самостійного державного центрального органу, що займається розвитком й контролює діяльність усіх підприємств туристичної галузі в країні.	
	Третя "Європейська" модель передбачає: - що питання розвитку туристичної діяльності вирішуються на рівні відповідного галузевого підрозділу (централізована структура, державний орган. (країни Європи)	(країни Європи)
	Четверта модель передбачає:	

	- створення комбінованого міністерства, а це крім туризму охоплює інші суміжні з ним або взаємодоповнюючі напрями соціально-економічної політики.	
[Савченко В.Ф., Стойка С.О., 2013. – С.9-14]	Перша модель – передбачає: - відсутність НТА; - всі питання вирішуються у регіонах.	США
	Друга модель – передбачає: - наявність спеціального потужного центрального органу, що займається розвитком туризму.	Країни, що розвиваються Країни з перехідною економікою
	Третя (європейська) модель – передбачає: - що питання розвитку туристичної діяльності вирішуються на рівні спеціалізованого галузевого підрозділу.	більшість європейських країн, у тому числі Україна.
	Четверта модель – передбачає: - створення багатогалузевого міністерства, яке крім туризму, охоплює інші, суміжні з ним або взаємодоповнюючі напрями соціально-економічної політики.	

*Складено автором на основі літературних джерел

Окрему позицію щодо дослідження управління туристичною сферою займає [Галасюк С.С., 2010], «який виділяє чотири моделі управління, але надає їм зовсім інший зміст. За результатами його вивчення системи державного регулювання сферою туризму всіх 193 країн світу можна зробити висновок, що найбільш поширеною є друга модель, при якій в структурі уряду створюється комбіноване міністерство, що об'єднує туризм із суміжними галузями, - 41% країн світу обирають саме її. Третина держав (31%) дотримуються третьої моделі, де центральним органом виконавчої влади у сфері туризму може бути або багатопрофільне міністерство, або державна структура (адміністрація, комітет, департамент тощо), безпосередньо підлегла уряду. Кожна п'ята (21%) країна світу має окреме міністерство туризму, тобто знаходиться на першій моделі, і лише 7% держав не займаються

регулюванням туристичної галузі на рівні центральної державної влади» [8, С. 203-204].

Національна туристична адміністрація (НТА) є центральним органом виконавчої влади в галузі туризму - в нашій державі це Державна туристична адміністрація України, що, по суті, має бути генеральним координатором між усіма учасниками туристичного процесу: урядом, численними міністерствами та відомствами, залученими у сферу туризму, місцевими адміністраціями та приватним сектором. Якщо в країні сектор туризму є важливою складовою національної економіки та суспільного життя або уряд, виходячи з загальнодержавних пріоритетів, планує значне зростання туризму, створюється самостійний центральний орган виконавчої влади в цій галузі. Державне регулювання туризму охоплює систему важелів прямого і непрямого впливу (таблиця 2.).

Таблиця 2

Реформування органів державного управління туризмом в Україні в 1989-2017 рр.*

Роки	Органи державного управління туризмом в Україні
З січня 2015	Управління туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі
З 16 червня 2011 до січня 2015	Державне агентство з туризму та курортів Міністерства інфраструктури України
З 1 вересня 2006 до 29 грудня 2010	Державна служба туризму і курортів Міністерства культури та туризму України
З 18 січня 2002 до 29 червня 2005	Державна туристична адміністрація України
З 27 травня 2001 до 18 листопада 2003	Державний департамент з питань діяльності курортів Міністерства охорони здоров'я України
З 28 травня 2001 до 21 березня 2002	Державний департамент туризму Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України
З 14 лютого 2000 до 18 січня 2002	Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму
З 16 березня 1993 по 10 січня 2000	Державний комітет з туризму України (Держкомтуризм)

1992 - 1993	Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України (Головне управління з іноземного туризму в центральному апараті)
1991 - 1992	Українська акціонерна компанія по іноземному туризмі Головне управління туризму України у складі КМУ
1989 - 1993	Українська республіканська асоціація з іноземного туризму (асоціація "Укрінтур")

*Складено автором на основі Указів Президії Верховної Ради УРСР, Постанов Раді Міністрів УРСР, Постанов Уряду України, Указів Президента // Портал "Туризм"

Як видно з табл. 2. в Україні триває пошук оптимальної моделі управління туристичним бізнесом. Звичайно, чітко можна стверджувати, що в країні розвивається європейська модель управління.

З 23 липня 2016 р. (за іншими джерелами з січня 2015 р.) Державне агентство України з туризму та курортів перейшло до Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Функції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію політики у сфері туриз-

му виконує Управління (департамент) туризму та курортів при вище згаданому Міністерстві див. рис. 1.

Основною функцією НТО є просування туризму на національному та міжнародному рівні, тож на неї покладений випуск рекламно-інформаційної продукції (путівники, брошури, довідники, буклети, карти, каталоги туристичних фірм і готелів, відеофільми, CD тощо), проведення маркетингових досліджень.

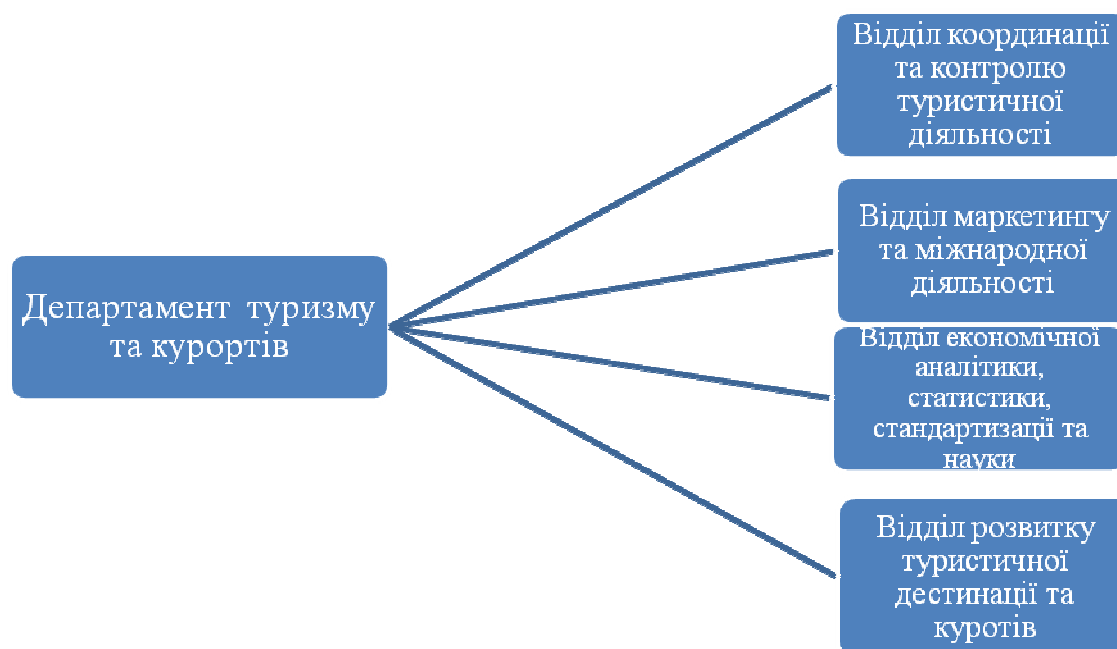

Рис. 1. Структура Департаменту туризму та курортів [За даними офіційного сайту Міністерства економічного розвитку і торгівлі]

Висновки. Проведений аналіз свідчить про дію ряду негативних явищ, що спостерігалися за цей період, а саме:

1. Розбіжність зусиль щодо розвитку внутрішнього туризму, відсутністю зацікавленості до застосування економічних механізмів

кооперації й керування.

2. Повільна й не зовсім вірна методика організації спільних і змішаних підприємств за участю зарубіжних інвесторів.

3. Політична й економічна нестабільність у країні.

Література:

1. Антоненко І.Я. Державне регулювання просування туристичного продукту: міжнародний та вітчизняний досвід // Економічна наука інвестиції: практика та досвід №21. – 2013. – С.17-22.
2. Бартошук О.В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід) / О.В. Бартошук. // Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. - №2. – С. 62-68.
3. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект): наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К.: НАДУ, 2009, - 40 с.
4. Бойко М., Гопкало Л. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М. Бойко, Л. Гопкало // Регіональна економіка. - 2005. - №1. - С.222-229.
5. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. - С. 12.

6. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Инновационные стратегии развития. - М.: ЮНИТИ, 2007. - 255 с.
7. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.world/tourism.org>
8. Галасюк С.С. Моделі державного регулювання в сфері туризму // Наукові дослідження у сфері туризму: праці Міжнародної туристської Академії. 2010. - Вип. 6. - С.189-204
9. Герасименко В.Г. Управління національним туризмом у контексті міжнародного досвіду / В.Г. Герасименко, С.С. Галасюк // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). - 2008. - №12. - С. 19-24.
10. Давидова О. Європейська модель державного регулювання розвитку туристичної діяльності // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. 12 (153) 2013. С.22-25.
11. Данільсва Ю.В., Резвіна Є.В. Міжнародні моделі реалізації туристичної політики // Наукові вісті Далівського університету. – 2013. - №9. С. 19-23.
12. Домбровська С.М., Білотіл О.М., Помаза – Пономаренко А.Л. Державне регулювання туристичної галузі України: монографія / С.М. Домбровська, О.М. Білотіл, А.Л. Помаза – Пономаренко. Х.: НУЦЗУ, - 2016. – 196 с.
13. Закон України "Про туризм" //Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства. - К.: 2003.- №50.- С. 34-56.
14. Кудла Д.Є. Формування туристичної політики на регіональному та місцевому рівнях // Регіональна економіка. 2012. - №3. – С. 43-48.
15. Мальська М.П., Антонюк Н.В. Напрями удосконалення державного регулювання розвитку туристичних послуг // Географія та туризм, 2010. С. 114-119.
16. Мальська М.П., Гришук А.М., Маслюк Ю.О. Впровадження зарубіжного досвіду стратегічного управління розвитком туризму: можливість та перспективи для України // Economic Annals – XXI (2015) 155 (11-12), С. 78-81.
17. Мариняк Я. Державне регулювання розвитку туризму в Україні // Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-ту. Сер. геогр. - Тернопіль, ТНПУ. 2005. - №2. - С. 165 - 169.
18. Негода Г.А. Моделі функціонування туристичної галузі / Г.А. Негода // Вчені записки інституту «КРОК». - 2012. - Вип. №31. - С.144-152.
19. Организация туризма: Учеб. пособие / А. П. Дурович, Н. И. Кабушкин, Т. М. Сергеева и др.; Под общ. ред. Н. И. Кабушкина. - Минск: Новое знание, 2003 - 632 с.
20. Савченко В.Ф., Стойка С.О. Роль держави у розвитку туристичної індустрії України // Науковий вісник ЧДІЕУ №1 (17). – 2013. – С. 9-14.
21. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. посіб. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
22. Сухович І. Туристична політика Польщі на рівні туристичного продукту // Вісник Львів. ун. - ту. Серія географічна. 2013. Вип. 46 Ч.2. С.51-57.
23. Ткаченко Т. Тенденції розвитку світового туризму / Т. Ткаченко // Вісник КНТЕУ, 2004. — № 6. — С. 80—85.
24. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: Київський національний торгово-економічний університет, 2006. – 537 с.
25. Шупік Б.В. Зарубіжний досвід у регулюванні туризму / Б.В. Шупік // Держава та регіони. – 2009. – 1. – С. 200–207.

References:

1. Antonenko I.Ya. Derzhavne rehulyuvannya prosuvannya turystychnoho produktu: mizhnarodnyy ta vitchyznyanyy dosvid // Ekonomichna nauka investytsiyi: praktyka ta dosvid #21. – 2013. – S.17-22.
2. Bartoshchuk O.V. Modeli rozvytku industriyi turyzmu (zarubizhnyy dosvid) / O.V. Bartoshchuk. // Derzhava i rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo. – 2011. - #2. – S. 62-68.
3. Bil' M. Mekhanizm derzhavnoho upravlinnya turystychnoyu haluzzyyu (rehional'nyy aspekt): nauk. rozrobka / M. Bil', H. Tretyak, O. Kraynyk. – K.: NADU, 2009, - 40 s.
4. Boyko M., Hopkalo L. Zasady formuvannya priorytetnykh napryamiv turystychnoyi polityky Ukrayiny / M. Boyko, L. Hopkalo // Rehional'na ekonomika. - 2005. - #1. - S.222-229.
5. Borushchak M. Problemy formuvannya stratehii rozvytku turystychnykh rehioniv : monohrafiya / M. Borushchak. – L'viv : IRD NAN Ukrayiny, 2006. - S. 12.
6. Voskresenskiy V.Yu. Mezhdunarodnyy turizm. Ynnovatsionnyye stratehyy razvytyya. - M.: YuNYTY, 2007. - 255 s.
7. Vsesvitnya turystychna orhanizatsiya [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.world/tourism.org>
8. Halasyuk S.S. Modeli derzhavnoho rehulyuvannya v sferi turyzmu // Naukovi doslidzhennya u sferi turyzmu: pratsi Mizhnarodnoyi turyst's'koyi Akademiyi. 2010. - Vyp. 6. - S.189-204
9. Herasymenko V.H. Upravlinnya natsional'nym turyzmom u konteksti mizhnarodnoho dosvidu / V.H. Herasymenko, S.S. Halasyuk // Visnyk DITB. Seriya: Ekonomika, orhanizatsiya i upravlinnya pidpryyemstvamy (v turystychniy sferi). - 2008. - #12. - S. 19-24.
10. Davydova O. Yevropeys'ka model' derzhavnoho rehulyuvannya rozvytku turystychnoyi diyal'nosti // Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka. Ekonomika. 12 (153) 2013. S.22-25.
11. Danil'yeva Yu.V., Rezvina Ye.V. Mizhnarodni modeli realizatsiyi turystychnoyi polityky // Naukovi visti Dalivskoho universytetu. – 2013. - #9. S. 19-23.
12. Dombrovs'ka S.M., Bilotil O.M., Pomaza – Ponomarenko A.L. Derzhavne rehulyuvannya turystychnoyi haluzi Ukrayiny: monohrafiya / S.M. Dombrovs'ka, O.M. Bilotil, A.L. Pomaza – Ponomarenko. Kh.: NUTsZU, - 2016. – 196 s.
13. Zakon Ukrayiny "Pro turizm" //Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. Shchotyzhnevyy zbirnyk aktiv zakonodavstva. - K.: 2003.- #50.- S. 34-56.
14. Kudla D.Ye. Formuvannya turystychnoyi polityky na rehional'nomu ta mistsevomu rivnyakh // Rehional'na ekonomika. 2012. - #3. – S. 43-48.
15. Mal's'ka M.P., Antonyuk N.V. Napryamy udoskonalennya derzhavnoho rehulyuvannya rozvytku turystychnykh posluh // Neohrafiya ta turizm, 2010. S. 114-119.
16. Mal's'ka M.P., Hryshchuk A.M., Maslyuk Yu.O. Vprovadzhennya zarubizhnoho dosvidu stratehichnoho upravlinnya rozvytkom turyzmu: mozhyvist' ta perspektyvy dlya Ukrayiny // Economic Annals – KhKhI (2015) 155 (11-12), S. 78-81.
17. Marynyak Ya. Derzhavne rehulyuvannya rozvytku turyzmu v Ukrayini // Nauk. zap. Ternopil'. nats. ped. un-tu. Ser. heohr. -

- Ternopil', TNPU. 2005. - #2. - S. 165 - 169.
18. Nehoda H.A. Modeli funkcionuvannya turystychnoyi haluzi / H.A. Nehoda // Vcheni zapysky instytutu «KROK». - 2012. - Vyp. #31. - S.144-152.
 19. Orhanyzatsyya turyzma: Ucheb. posobyе / A. P. Durovych, N. Y. Kabushkyn, T. M. Serheeva y dr.; Pod obshch. red. N. Y. Kabushkyna. - Mynsk: Novoe znane, 2003 - 632 s.
 20. Savchenko V.F., Stoyka S.O. Rol' derzhavy u rozvytku turystychnoyi industriyi Ukrayiny // Naukovyy visnyk ChDIEU #1 (17). - 2013. - S. 9-14.
 21. Smyrnov I.H. Lohistyka turyzmu: Navch. posib. - K.: Znannya, 2009. - 444 s.
 22. Sukhovych I. Turystychna polityka Pol'shchi na rivni turystychnoho produktu // Visnyk L'viv. un. - tu. Seriya heohrafichna. 2013. Vyp. 46 Ch.2. S.51-57.
 23. Tkachenko T. Tendentsiyi rozvytku svitovoho turyzmu / T. Tkachenko // Visnyk KNTEU, 2004. — # 6. — S. 80—85.
 24. Tkachenko T.I. Stalyy rozvytok turyzmu: teoriya, metodolohiya, realiyi biznesu: monohrafiya / T.I. Tkachenko. - K.: Kyiv's'kyi natsional'nyy torhovo-ekonomichnyy universytet, 2006. - 537. s.
 25. Shupik B.V. Zarubizhnyy dosvid u rehulyuvanni turyzmu / B.V. Shupik // Derzhava ta rehiony. - 2009. - 1. - S. 200–207.

Аннотация:

Я. Марыняк. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИМ БИЗНЕСОМ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены действующие модели государственного регулирования развития туристической деятельности. Рассмотрены основы формирования моделей управления в мировой экономике туризма. Определены главные особенности законодательства мировых государств и частности Украины. Законодательная база в основном зиждется на рекомендациях ВТО и Законах Украины. В частности определено, что главным в государственном регулировании туристическим бизнесом есть существование национальной туристической администрации, именно она выполняет главные задачи функции управления. Поданы результаты компаративного анализа, в которых раскрыто главные особенности моделей та страна ее действия. Рассмотрены возможности использования тех или иных основных моделей государственного регулирования туристической деятельности в мире с возможностью применения их в Украине.

Рассмотрены проблемы становления туристической политике в стране. Выяснено основные хронологические этапы реформирования органов государственного управления туризмом в Украине 1989 – 2017 годах. Раскрыто основные концептуальные подходы к формированию стратегии использования европейской модели государственного развития туристической отрасли Украины.

Ключевые слова: регулирование туризмом, туристическая политика, органы управления туризмом, модели управления туризмом, европейская модель.

Abstrakt:

Ya. Maryniak. CONCEPTIONS MODELS MANAGEMENT PECULIARITIES OF TOURIST BUSINESS IN UKRAINE.

The article presents the existing models of state regulation of tourism development. The results of comparative analysis have been presented, namely the characteristics of models and the countries of distribution, the application of the basic models of state regulation of tourist activity in the world with the possibility of their application in Ukraine.

The basis of the scientific publication is the work of many researchers who studied the issue of state regulation of tourism activities in different countries of the world. However, despite the work of the scientists, the issue of choosing an effective model of state regulation of tourism development in Ukraine has not been sufficiently revealed.

The main tasks of the work are as follows: a) to find out the main components of tourism activity in Ukraine; b) to consider the existing models of state regulation of tourism activity in different countries of the world; c) to substantiate the establishment of an effective governing body – the national tourist administration.

Tourist policy is a system of methods and measures of socio-economic, legal, foreign policy, cultural and other nature that is carried out by parliaments, governments, state and private organizations, associations and institutions in order to create conditions for the development of tourism industry, rational use of tourist resources, and increase in the effectiveness of the tourism system.

The problems of formation of the tourist policy in the country have been considered. The main chronological stages of the reform of the bodies of the state management of tourism in Ukraine from 1989 till 2017 have been revealed. The main conceptual approaches to the formation of the strategy of expediency of the European model of state regulation of tourism industry in Ukraine have been revealed.

Keywords: tourism regulation, tourism policy, tourism management bodies, tourism management models, European model.

Надійшла 27.10.2017р.

ГЕОГРАФІЧНА СУТНІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РІВНІ

В статті обґрунтована сутність та дано визначення туристичної діяльності на регіональному транскордонному рівні. Виявлені та описані зв'язки з іншими основними туристичними дефініціями, а саме: туристи, туризм, туристична галузь. Ідентифіковано та дано визначення транскордонного регіону. Дано визначення категоріям «туризм» та «туристична діяльність» на регіональному транскордонному рівні. Виділені особливості територіальної організації туристичної діяльності як галузі сфери послуг в умовах транскордонних регіонів. Складена схема туристичної діяльності на транскордонному регіональному рівні.

Ключові слова: туристична діяльність, транскордонний регіон, туризм, туристи, туристична галузь, суб'єкти туристичної діяльності, міждержавні об'єднання.

Вступ. Розвиток туристичної діяльності в умовах транскордонного співробітництва на сучасному етапі розвитку України є важливою складовою загальнодержавної політики та особливою формою зовнішньоекономічної діяльності прикордонних територій. Для України транскордонне співробітництво стане важливим кроком до інтеграції в Європейське Співтовариство. Окрім того у європейських країнах нагромаджено значний досвід у розвитку туристичної діяльності, що дозволить Україні запозичити його та використати у своїй господарській діяльності.

Постановка проблеми. Туристична діяльність, туризм, галузь туризму вивчаються багатьма науками – національною та регіональною економікою, державним управлінням, менеджментом підприємств і організацій, маркетингом і т.д. Не заперечуючи по-суті таких підходів і визнаючи їх безумовну корисність і для теорії і для практики розвитку галузі туризму, слід наголосити, що туристична діяльність має чітку географічну зумовленість. Це пояснюється її розміщенням в умовах певної території, використанням природних та суспільно-географічних ресурсів для формування туристичних центрів і дестинацій, специфіки територіальної організації та управління. Теоретичний, методологічний та методичний інструментарій саме географічної науки найбільшою мірою сприяє виявленню конкурентних переваг та ризиків у розвитку галузі туризму, туристичної діяльності, дозволяє планувати й прогнозувати їх перспективи. Тому обґрунтування географічного змісту цих понять на регіональному транскордонному рівні є основоположним, актуальним, теоретично та практично значимим.

Аналіз попередніх досліджень. Розгляд та тлумачення значення «туризм» розпочалося з часу зародження цього виду людської діяльності. Як відомо з історії, поява потреби в подорожах, у відпочинку поза міським поселенням, належить періоду початку інтенсивної

індустріалізації та широкого поширення міського способу життя. Як зазначає О. Любіцева, сама сутність туризму як мобільної форми споживання і рекреаційної діяльності, оснований на доланні простору, пов'язана з територією, характером середовища в широкому розумінні цього поняття (не тільки природного середовища, а й соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності) є географічною [5, стор. 10]. Тому саме географам належить значний теоретичний і практичний доробок в дослідженнях туризму, який відображено у працях М. Крачила [3], О.Бейдика [1], О. Любіцевої [5], С.Кузика [4].

Подальшими теоретичними розробками у галузі туризму займалися і займаються В.Смолій [7], В.Федорченко [7], Я.Олійник [8], І. Смаль [6], О.Топчів [9] та інші відомі науковці. В їх роботах подається трактування понять «туризм», «туристична діяльність», «галузь туризму», «туристичний кластер» тощо. Проте обґрунтування туристичної діяльності на регіональному рівні, особливо в умовах транс- та прикордонних територій із спеціальним режимом регулювання та управління, які характеризуються також значною природною, демографічною, соціально-економічною, еколого-виробничою специфікою по відношенню до інших регіонів країни, потребує поглиблених досліджень.

Метою написання статті є обґрунтування сутності туристичної діяльності та виявлення зв'язків з іншими основними туристичними дефініціями (туризм, турист, туристична галузь), визначення особливостей її територіальної організації в умовах транскордонних регіонів для подальшого удосконалення й підвищення її конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження важливо дати пояснення термінам «прикордонний» та «транскордонний». Детальна дефініція цих термінів – предмет окремих досліджень, а тут ми обмежимося тільки найбільш поширеними поясненнями

цих термінів, що найчастіше зустрічаються у науковій літературі. Отже, прикордонний регіон – це адміністративно-територіальна одиниця, що знаходиться на наступному після державного рівні та розташована безпосередньо вздовж державного кордону. А під транскордонним регіоном слід розуміти певну територію, яка характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон. Тут і надалі, коли йтиметься про транскордонний регіон, ми матимемо на увазі саме діяльність в розумінні двох або кількох держав.

Туристична термінологія на сучасному етапі розвитку суспільно-географічної науки й практики господарювання переживає суттєві зміни внаслідок стрімкого розвитку суспільних відносин, туризму й його галузей, форм, видів та напрямів. Однією із наук, що займається вивченням туризму, є географія туризму [3, стор. 4]. Як зазначає О.Топчієв, географія туризму – відносно молода географічна дисципліна, що перебуває у стадії становлення та швидкого розвитку [9, стор. 421]. Пояснення туристичних термінів у різних науковців відрізняються, й інколи суттєвим чином. Не зважаючи на досить значну історію і практику туристичної діяльності, до цих пір її сутність – предмет дискусій фахівців з теорії туризму. За С.Кузиком, об'єктом дослідження географії туризму постає територія, тобто природний географічний простір, або простір соціокультурних і соціоприродних поєднань, які насичені різними туристичними й інфраструктурними закладами (4, стор. 7). За О.Бейдиком сучасним предметом дослідження рекреаційної географії є: закономірності, принципи розвитку і розміщення рекреаційних систем від найменших до найбільших рекреаційних кластерів, якими є рекреаційні господарства різних країн [1, стор.5].

Говорячи про туризм, ми маємо на увазі людей, які відвідують друзів і родичів, відпочивають на канікулах і просто добре проводять час. У вільний час вони можуть займатися різними видами спорту, відпочивати на пляжі, кататися на конях, можуть ходити в походи, читати, розмовляти і, нарешті, просто насолоджуватися навколишнім світом. До цієї категорії ми можемо включити людей, які приймають участь у різноманітних міжнародних зібраннях, з'їздах, конференціях чи інших видах ділової та професійної діяльності, їздять в навчальні тури або займаються дослідженнями.

В сучасних наукових дослідженнях

існують багато поглядів на туризм як явище в сучасному житті людей. У різних напрямках господарювання, на різних ієрархічних рівнях суспільства трактують розуміння «туризму» по-різному, проте різницю між цими визначеннями інколи важко помітити. Відносно визначення регіонів теж є певні розбіжності. Тому тут і надалі ми приймаємо, що прикордонний регіон – це транскордонний регіон або регіон транскордонного співробітництва. Керівники регіонів, управлінці різних рангів частіше всього стверджують, що туризм – це галузь господарства. Деякі науковці та господарники, які не погоджуються з цією думкою, стверджують, що туризм – це міжгалузевий комплекс чи ринок, де є туроператори, які використовуючи продукцію й послуги різних галузей, формують та збувають туристичні продукти й послуги. Науковці-економісти стверджують, що туризм є самостійним видом туристичної діяльності, тобто діяльності по обслуговуванню туристів. А самі туристи стверджують, що туризм – це їх, тобто туристів, діяльність під час подорожей та під час відпочинку.

Всі ці полеміки означають, на нашу думку, що в сучасній науці та в сучасній туристичній практичній діяльності, туризм є складним природно-соціально-економічним явищем, яке має багато напрямів розвитку та дослідження і ні одна із існуючих наук не спроможна повністю та вичерпуючи охарактеризувати його як об'єкт власних досліджень. Для того, щоб максимально наближено встановити значення туризму і глибоко описати його діяльність на регіональному рівні, тим більше, в умовах транскордонних регіонів, необхідно визначити всі суб'єкти, які тісно взаємодіють в туризмі. І для цього першою необхідністю повинен бути суб'єкт діяльності, тобто турист. Турист (мандрівник) — особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [2, стор.3].

Для втілення подорожей задіюються організації, які надають цим туристам товари та послуги. Це підприємці, які бачать у туризмі можливість отримання прибутку шляхом надання послуг та товарів із врахуванням попиту. До них в умовах транскордонних регіонів належать міждержавні об'єднання, які здійснюють туристичний рух; різні урядові установи, що визначають державну політику в галузі туризму; асоціації, спілки та ін., тобто різні громадські об'єднання, які сприяють розвитку

туризму на національному та міжнародному рівнях. Нарешті, це різні комерційні і некомерційні установи (фірми, бюро, агенції тощо), що забезпечують підготовку та проведення туристичних подорожей.

До активізації туризму на регіональному транскордонному рівні підключаються місцеві органи влади, які розглядають туризм як суттєвий чинник зростання економіки. Він пов'язаний з доходами, які місцеві спільноти можуть отримувати від цього бізнесу у вигляді податків, що надходять до місцевого бюджету. В останні роки в Україні, у зв'язку з проведенням децентралізації влади, активно почало посилюватись місцеве самоврядування. Це дозволяє місцевим громадам самостійно вирішувати питання місцевого значення, управління муніципальною власністю, виходячи з інтересів усіх жителів відповідної громади. Вказані заходи також дають реальну можливість органам місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і керувати нею, діючи в рамках законів, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. Ці заходи суттєво сприяють становленню та розвитку туризму на транскордонному регіональному рівні, як реальному джерелу доходів до місцевих бюджетів.

Від туризму значні вигоди має приймаюча сторона. Місцеве населення сприймає туризм, у першу чергу, як фактор зайнятості. Для цієї групи важливим є результат взаємодії з туристами, в тому числі з іноземними. Туризм, при правильному його плануванні, робить позитивний вплив на навколишнє середовище і соціальний розвиток багатьох регіонів. Створюються робочі місця для місцевого населення у сфері самого туризму і суміжних сферах, розвиваються дохідні галузі місцевої економіки (реєстр, громадський транспорт, готельно-ресторанне господарство, народні промисли, торгівля тощо), покращується робота інфраструктури, стимулюється обмін валюти, розвивається сільськогосподарська, харчова промисловість, поліпшується робота житлово-комунального господарства, стимулюється охорона місцевої культурної та природної спадщини, розвиваються туристично-рекреаційні комплекси і т.д.

Отже, туризм на регіональному транскордонному рівні може бути визначений як сукупність відносин та єдність явищ, що супроводжують людину (туриста) при взаємодії її з працівниками кордонів (прикордонниками, митниками), з підприємцями, органами місцевої влади та місцевим населенням в процесі

туристичної діяльності. Туристична діяльність на регіональному транскордонному рівні — діяльність з надання різноманітних туристичних послуг відповідно до вимог Закону України "Про туризм" та інших актів законодавства України, а турист (мандрівник) — особа, яка перебуває в подорожах, тобто також здійснює діяльність.

Таким чином, розуміння категорії «туристична діяльність» є двояким. З одної сторони суб'єкт туристичної діяльності (турист), який потребує товари та послуги, а з іншої сторони - підприємства, що ці товари та послуги надають. Посередниками туристичної діяльності на регіональному рівні виступають органи місцевої влади та місцеве населення. Всі ці суб'єкти мають географічну зумовленість, оскільки будь-яка туристична діяльність має територіальну прив'язаність, що виступає як туристична дестинація.

Дестинація (лат. destino – "призначення", "місцезнаходження") – це компактна географічна територія, яка є привабливою для туристів. Вона характеризується специфічними туристично-рекреаційними ресурсами та відповідною інфраструктурою. Це територія або місцевість, де турист реалізовує мету своєї подорожі.

Як будь-яка господарська діяльність, туристична діяльність виділяється як галузь. Це галузь сфери послуг (невиробнича сфера), яка здебільшого надає послуги населенню і характеризується сукупністю споріднених підприємств (виробнича база), продукція яких має однакове економічне призначення (товари та послуги), характеризується однотипністю використовуваної сировини (туристичні ресурси), технологічних процесів, технічної бази, професійного складу кадрів і умов праці.

Виробнича база – сукупність найбільш активних елементів підприємств, видів діяльності й галузей у наданні туристичних послуг чи виробництві продуктів з дотриманням певних технологій. Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, зареєстрований компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Він функціонує для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами. Головне завдання підприємства полягає в задоволенні потреб ринку в його продукції або послугах з метою одержання прибутку [5, стор.236].

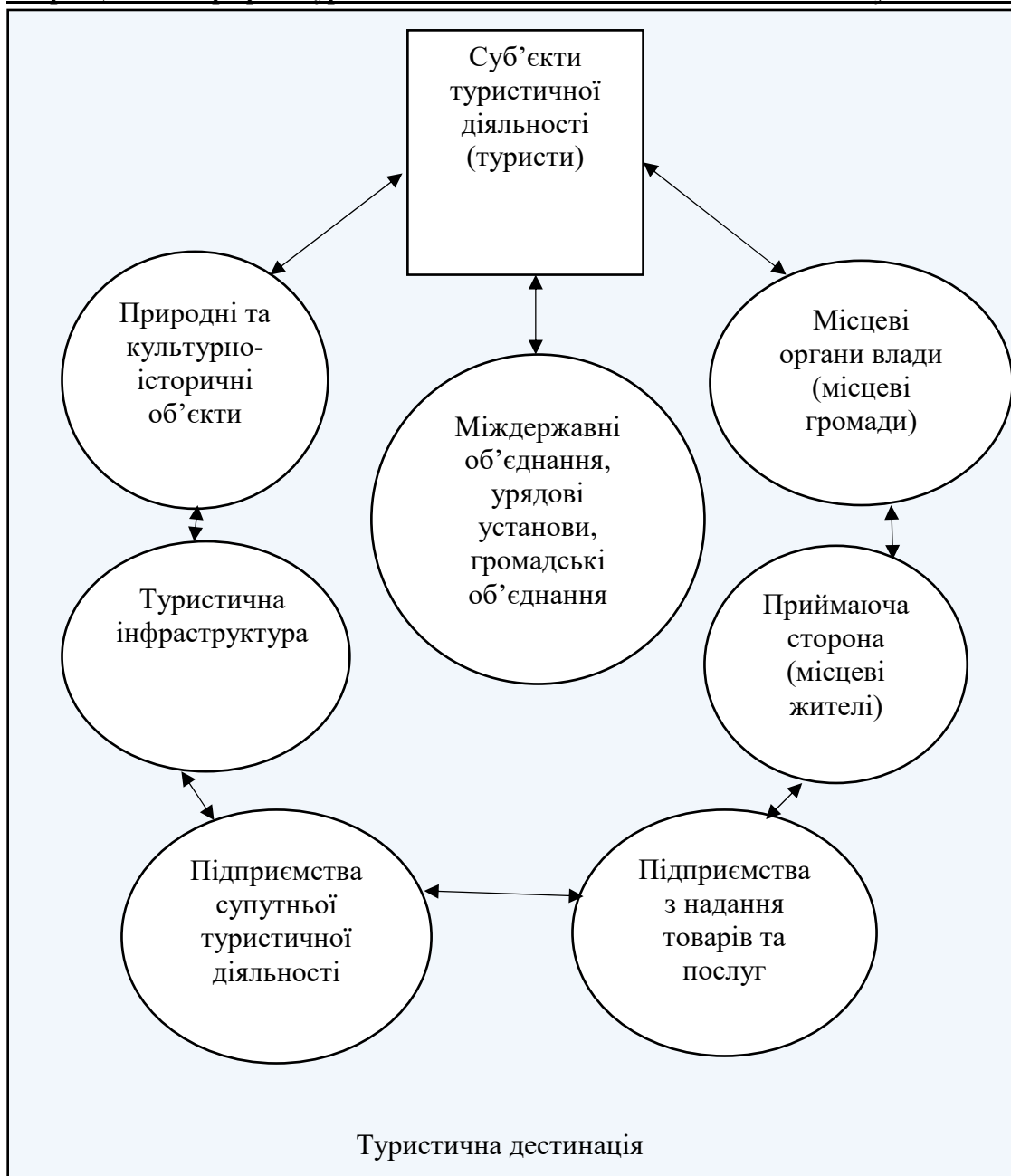

Рис.1. Схема туристичної діяльності на транскордонному регіональному рівні.

Джерело: власна розробка автора

Висновки. Визначення специфіки туристичної діяльності на регіональному рівні для транскордонних територій є актуальним і значимим для подальшого розвитку демократії, для закріплення політичної стабільності, визначення пріоритетних напрямків економічного розвитку країни та майбутнього вступу України до ЄС. Усе це забезпечить створення високого прибутку від туристичної діяльності, яка в свою чергу задовольнить потреби

внутрішнього та міжнародного попиту, з урахуванням природно-кліматичного, рекреаційного, соціально-економічного та історико-культурного потенціалу транскордонних територій та країни в цілому, її національних особливостей та створить умови для удосконалення територіальної організації господарства України та покращення соціально-культурних показників рівня життя населення.

Література:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О.Бейдик.— К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм": Закон України //Офіційний вісник України. -2003.- №29.-С.3-8.
3. Крачило Н.П. Географія туризму / Н.П.Крачило// - К. : Вища школа, 1987. – 205 с.
4. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: Монографія / С.П.Кузик. – Львів,2010. – 254

- с.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг Геопросторів (аспекти) / О.О.Любіцева. – К. : «Альтепрес», 2003. – 436 с.
 6. Смал І.В. Географія туризму і рекреація: Словник-довідник. / І.В.Смал. –Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – 204 с.
 7. Смолій В.А. та ін. Енциклопедичний словник довідник з туризму / За заг. ред. В.К.Федорченка. – К.: Слово, 2006. – 372 с.
 8. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: навч. пос. – К.: «Ніка-Центр», 2005. – 316с.
 9. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії : підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О. Г. Топчієв. — Одеса : Астропринт, 2009. – 544с.

References:

1. Beydyk O. O. Rekreatsiyno-turyst-s'ki resursy Ukrainy: Metodolohiya ta metodyka analizu, terminolohiya, rayonuvannya: Monohrafiya/ O.O.Beydyk.— K. : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyivskyy universytet», 2001. – 395 s.
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro turyzm": Zakon Ukrainy //Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. - 2003.-#29.-S.3-8.
3. Krachylo N.P. Heohrafiya turyzma / N.P.Krachylo// - K. : Vyscha shkola, 1987. – 205 s.
4. Kuzyk S.P. Teoretychni problemy turyzmu: suspil'no-heohrafichnyy pidkhdid: Monohrafiya / S.P.Kuzyk. – L'viv,2010. – 254 s.
5. Lyubitseva O.O. Rynok turystychnykh posluh Neoprosorovi aspekty) / O.O.Lyubitseva. – K. : «Al'tepres», 2003. – 436 s.
6. Smal' I.V. Heohrafiya turyzmu i rekreatsiya: Slovnyk-dovidnyk. / I.V.Smal'. –Ternopil': Navchal'na knyha-Bohdan, 2010. – 204 s.
7. Smoliy V.A. ta in. Entsyklopedychnyy slovnyk dovidnyk z turyzmu / Za zah. red. V.K.Fedorchenka. – K.: Slovo, 2006. – 372 s.
8. Oliynuk Ya.B., Stepanenko A.V. Teoretychni osnovy turyzmolohiyi: navch. pos. – K.: «Nika-Tsentr», 2005. – 316s.
9. Topchiyev O.H. Osnovy suspil'noyi heohrafiyi : pidruchnyk dlya stud. heohraf. spetsial'nostey vyshchykh navch. zakladiv / O. H. Topchiyev. — Odesa : Astroprynt, 2009. – 544s.

Аннотация:

Вероника Грицку. ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ ТРАНСГРАНИЧНОМ УРОВНЕ

В статье рассматривается обоснование сущности туристической деятельности на региональном уровне в условиях трансграничных территорий, со специальным режимом регулирования и управления, которые характеризуются значительной естественной, демографической, социально-экономической, эколого-производственной спецификой по отношению к другим регионам страны. Выявлены и описаны связи с другими основными туристическими дефинициями, а именно: туристы, туризм, туристическая отрасль. Дается объяснение и определение понятиям «приграничный регион» и «трансграничный регион». Определены субъекты туристической деятельности на трансграничном региональном уровне: туристы, предприниматели, межгосударственные объединения, правительственные учреждения, ассоциации, союзы, коммерческие и некоммерческие учреждения, местные органы власти, местное население. Все эти субъекты имеют географическую обусловленность, поскольку любая туристическая деятельность имеет территориальную привязанность, которая выступает как туристическая дестинация. В статье дается определение туризма и туристической деятельности на трансграничном региональном уровне. Туризм на региональном трансграничном уровне может быть определен как совокупность отношений и единство явлений, сопровождающих человека (туриста) при взаимодействии ее с работниками границ (пограничниками, таможенниками), с предпринимателями, органами местной власти и местным населением в процессе туристической деятельности. Туристическая деятельность на региональном трансграничном уровне - деятельность по предоставлению разнообразных туристических услуг в соответствии с требованиями Закона Украины "О туризме" и других актов законодательства Украины, а турист (путешественник) - лицо, находящееся в путешествиях, то есть также осуществляет деятельность. Объясняется двойственность понимания категории «туристическая деятельность». Как любая хозяйственная деятельность, туристическая деятельность выделяется как отрасль. Это отрасль сферы услуг.

Ключевые слова: туристическая деятельность, трансграничный регион, туризм, туристы, туристическая отрасль, субъекты туристической деятельности, межгосударственные объединения, правительственные учреждения.

Abstract:

Veronika Hrytsku. GEOGRAPHICAL ESSENCE OF TOURISM ACTIVITY AND FEATURES OF ITS TERRITORIAL ORGANIZATION AT THE REGIONAL CROSS-BORDER LEVEL.

The article deals with the substantiation of the essence of tourist activity at the regional level in the conditions of cross-border territories, with a special regime of regulation and management characterized by the transition of natural, demographic, socio-economic, ecological and production specifics to other regions of the country. Were identified nominal links with other maps, tourists, tourism, tourism. An explanation and definition of the concepts of "border region" and "cross-border region" were given. The subjects of tourist activity at the cross-border level are defined: tourists, entrepreneurs, interstate associations, government agencies, associations, unions, commercial and non-profit organizations, local authorities, local population. All these subjects are geographically conditioned, since any tourist activity has territorial affiliation, which acts as a tourist destination. The article defines tourism and tourism activities at the cross-border level. Tourism at cross-border level can be defined as a set of relations and organizations of people (tourists) in cooperation with border work (border guards, customs officers), entrepreneurs, local authorities and local

people in the process of tourism. Tourist activities at the level of the cross-border level - the activities to provide a variety of tourist services in accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Tourism" and other participants of Ukrainian legislation, and the tourist (traveler) is a person on travel, that is also performing activities. "Tourist activity". Like any economic activity, tourist activities are allocated as an industry. It is a branch of the service industry.

Key words: tourist activity, cross-border region, tourism, tourists, tourist industry, tourism subjects, interstate associations, government agencies.

Надійшла 20.11.2017р.

УДК 338. 48 : 379. 8

Ігор ПАНДЯК

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ

Проаналізовано еволюцію основних підходів та уточнено семантику понять «гостинність», «індустрія гостинності», «індустрія туризму», виокремлено організаційно-економічні особливості сфери гостинності. Виявлено та обґрунтовано структуру індустрії гостинності, її субординацію та взаємозв'язок з туристичною індустрією. Проаналізовано та конкретизовано основні етапи, чинники і сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності. Окреслено суть індустрії гостинності як складної й відокремленої соціально-економічної системи зі створення, просування і реалізації послуг з розміщення, харчування, побутового обслуговування, дозвілля, розваг та інших додаткових та супутніх послуг, а також реалізації товарів у закладах готельного і ресторанного профілю діяльності.

Ключові слова: гостинність, індустрія гостинності, індустрія туризму, готельне господарство, ресторанне господарство, сфера послуг.

Постановка науково-практичної проблеми. У науковій і професійній літературі широко використовують поняття «гостинність», «індустрія гостинності», «індустрія туризму», які часто ототожнюють, підмінюють змістом, оскільки методологічно не визначена структура, особливості економічної діяльності кожної з галузей.

Україна успадкувала стан розвитку індустрії гостинності з СРСР. У попередній політико-економічній системі вивченню проблем задоволення фізичних і духовних потреб людини не приділялось належної уваги. Економічну, соціальну та морально-етичну складові категорії «індустрія гостинності» завуальювали під радянський соціокультурний сервіс. Фрагментарний характер досліджень туризму, зокрема сфери гостинності, започаткований у 50-х роках ХХ ст., відобразився в популярній тоді концепції рекреаційно-географічного простору, як основи розвитку теорії рекреаційної географії та головний об'єкт досліджень. Новий формат розвитку індустрії гостинності в Україні актуалізує необхідність аналізу сучасного досвіду вивчення і розробки теоретико-методологічних положень еволюції, структури, особливостей організації, місця у туристичній індустрії, виявлення основних тенденцій і чинників розвитку цієї соціально-економічної сфери.

В Україні термін «індустрія гостинності», у порівняно з терміном «гостинність» новий, його використовують з початку ХХІ ст. З тієї причини більшість літературних джерел – це переклади закордонних авторів.

Актуальність і новизна дослідження.

Сучасні наукові дослідження індустрії гостинності в Україні передусім зорієнтовані на вивчення організаційно-економічних проблем, механізму функціонування та геопросторової організації готельного господарства, з яким ототожнюють цю сферу. Актуальною є проблема вдосконалення теоретико-методологічного апарату, визначення змісту терміна «індустрія гостинності», обґрунтування структури та зв'язку між складовими цієї та суміжними галузями, місця у туристичній індустрії, виявлення організаційно-економічних особливостей розвитку.

Зв'язок теми статті з важливими науково-практичними завданнями. Для досягнення цієї мети окреслено такі завдання:

- уточнити семантику понять «гостинність», «індустрія гостинності», «індустрія туризму»;

- проаналізувати еволюцію підходів щодо поняття «індустрія гостинності»;

- виявити структуру індустрії гостинності, її субординацію та взаємозв'язок з туристичною індустрією;

- виділити риси ідентичності індустрії гостинності в організаційно-функціональних особливостях ринкового позиціонування;

- вивчити і конкретизувати основні етапи еволюції, чинники й тенденції розвитку індустрії гостинності.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Серед закордонних авторів вивчення індустрії гостинності відображено у працях: Р. Браймера [4], Л. Вагена [5],

Ф. Котлер [7], Е. Саака [9], С. Скобкіна [10], Дж. Уокера [11] серед українських науковців – М. Бойко [3], Л. Гопкало [3], Х. Роглева [8] та ін.

Викладення основного матеріалу. Сучасна індустрія гостинності – предмет активного міждисциплінарного дослідження. Багатоаспектність змістовного значення ключової категорії «гостинність», зростання інтересу українських дослідників до цього суспільного явища зумовлено активізацією у соціальній і економічній складовій України туристичного бізнесу. Недостатнє вивчення розвитку функціональної і просторової організації сфери гостинності зумовлює необхідність поглиблення теоретичного осмислення цієї категорії. Індустрія гостинності цікава як складова організації соціально-економічного простору, виявлення розвитку форм гостинності в умовах кризи соціальності постіндустріального суспільства.

Ключова категорія «гостинність» – одне з основних понять розвитку людського суспільства, закладених у рисах культури будь-якого народу. Щодо походження терміна «гостинність» доцільно виділити два підходи. Згідно першого, в основу поняття закладено морально-правову основу людських стосунків. Прихильники цього підходу пов'язують термін з латинським словом «*hospitium*» у значенні «давня греко-римська концепція гостинності як дане богом право гостя і даний богом обов'язок господаря». Гість у греків і римлян наділявся приватним і юридичним правом. Приватне право забезпечувало для всіх гостей опіку, захист бога, отже вони мали право на гостинність поза своїм помешканням. Юридичне право на захист забезпечувалось державою, яка зобов'язувалась захищати своїх громадян та іноземців, які подорожують [6, с. 52].

Гостинністю відомі й інші давні народи. Грецьке слово «філоксенія» перекладається як «гостинність» і дослівно означає «любов (доброту) до незнайомих» [13]. Гостинністю характеризувались стародавні єгиптяни. Проте, особливо цією рисою відзначались семіти. Найбільше семіти турбувались про подорожуючих, яких вітали поцілунком [2, Бт 29:13, 14], мили ноги [2, Бт 18:4], якщо у гостя була тварина – турбувались про неї [2, Бт 24:15-25, 29-33], упродовж перебування гостя у будинку він був під захистом господаря [2, Бт 19:6-8; Сд 19:22-24].

Морально-етична та правова основа гостинності – основна, вона закладена у характері людських стосунків, відображена у духовності, фольклорі, церемоніалі толерантного з пова-

гою і пошаною приймати і частувати гостей вдома, у побутово-сервісному змісті – забезпечувати якісне обслуговування у закладах гостинності.

Прихильники другого підходу вважають походження терміна від старофранцузького слова «*hospice*» (хоспіс – будинок для приймання, надання прихистку і їжі подорожуючим) [11, с. 12].

Гуманний характер гостинності, властивий етапу появи перших людських стосунків швидко комерціалізувався. Комерціалізація гостинності в Античний період історії та особливо внаслідок диференціації послуг і появи спеціалізованих підприємств у період Нового часу (XVI – поч. XX ст.) зумовлює розвиток виробничо-сервісного бізнесу, появу у другій половині XX ст. окремої спеціалізованої сфери економіки – індустрії гостинності. Словосполучення «індустрія гостинності» запроваджується у користування в середині XX ст. представниками американської наукової школи готельного бізнесу, збагативши традиційне побутове значення новим технологічно-сервісним і науковим [9, с. 12].

Формування назви й ототожнення гостинності з індустрією (промисловістю) логічно обґрунтоване. Упродовж тривалого часу промисловість – головна сфера економіки більшості держав. В ході еволюції соціально-економічних відносин суспільства відбулось розширення змістовного та структурного значення цього поняття. У XX ст. термін «індустрія» закріпився за вагомими в економіці та структурно складними галузями, які об'єднують споріднені види діяльності, зокрема щодо туристичної та сфери гостинності.

Незалежно від концепції походження категорії «гостинність», генетично і еволюційно незмінним залишається змістовне значення – поєднане в триєдине людини – господаря та гостя (подорожуючого), стосунків між людьми (допомога, послуга, матеріальні продукти, товари) і місця, де відбуваються ці стосунки – будинок для прийому гостей (подорожуючих), у якому вони можуть отримати прихисток і їжу.

У науковій літературі є чимало визначень терміна «індустрія гостинності», проте консенсусного, єдиного визначення не сформульовано. Причини такого стану:

- «молодість» самої сфери, яка сформувалась як самостійна, складна й порівняно відособлена соціально-економічна система із задіяними значними матеріальними, фінансовими і людськими ресурсами лише в другій половині XX ст.;

- дослідження проводять у різних суспільних галузях, тому не сформований спільний підхід щодо структури, а отже, генези цієї сфери діяльності.

У Законі України «Про туризм» (2015) про індустрію гостинності не згадано, наведено лише таке визначення «туристична індустрія – це сукупність підприємств з перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування, організації, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, а також організації з надання послуг екскурсиводів, гідів-перекладачів, спортивних інструкторів, провідників та ін.» [1].

Отже, туристична діяльність зосереджена насамперед на організації та реалізації туристичних послуг (туристичного продукту). Створенням, просуванням і реалізацією послуг гостинності займаються інші підприємства, тому замінювати або суміщати ці види діяльності згідно з Законом, організації технологічного процесу, недоцільно. Водночас необхідно брати до уваги, що послугами гостинності користуються не тільки туристи, значну частку становлять інші категорії подорожуючих, які, згідно зі стандартами UN WTO, об'єднані в категорію «відвідувачі» (visitors). Індустрія гостинності – організаційно значно складніша сфера діяльності, яка зорієнтована на задоволення попиту не тільки туристів у вузькому розумінні, подорожуючих у широкому, а також клієнтів, які проживають у місці розташування підприємства гостинності.

На наш погляд, гостинність – це відносини між двома категоріями людей: господарями і гостями, відношення між мотивацією і конкретними формами людської поведінки. Для адекватної дефініції понять «індустрія гостинності» та «індустрія туризму» необхідно виокремлювати й аналізувати основні напрями розгляду поняття «гостинність» у сучасних літературних джерелах: соціальний і комерційний. Соціальна складова первинна в еволюції гостинності й виявляється в морально-етичних (гуманістичних) відношеннях. Саме гуманістичний принцип – основа розвитку людського суспільства, відображена на побутовому рівні, згодом перенесена на соціальний, політичний, комерційний та інші типи відносин, зумовлює отождошення індустрії гостинності зі сферою послуг.

Інша складова гостинності – комерційна, виявлена в організаційно-економічних формах підприємництва готельно-ресторанного профілю діяльності. Організаційно й технологічно ця галузь визнана на інституційному рівні UN

WTO, авторитетними регіональними та національними професійними організаціями. Ознакою автентичності є нормативно-технологічна база, науково-методична робота, сформована мережа навчальних закладів з підготовки фахівців для цієї сфери, видання профільних періодичних видань.

Згідно з результатами нашого дослідження, індустрія гостинності – це соціально-економічна підсистема туристичної індустрії з чітко вираженою еволюцією, організаційно-технологічними процесами, організаційно-правовими формами організації та інституційним забезпеченням. Сьогодні індустрія гостинності – це сфера економіки зі швидкими темпами зростання, одна з головних складових сфери послуг, сформована з підприємств готельного і ресторанного бізнесу, які забезпечують комплекс послуг з проживання, харчування, побутового обслуговування, дозвілля, розваг та інших послуг, а також реалізації товарів.

Основні аргументи виокремлення індустрії гостинності як окремої субгалузі в структурі туристичної індустрії такі:

- гостинність як морально-етичний принцип, втілений у сервісних стосунках між людьми на початкових етапах розвитку, генетично пов'язана з домом, прототипами сучасних закладів розміщення і харчування, притулками для бідних, релігійними організаціями, у яких на соціальній та комерційній основі надається місце для ночівлі, харчування, напої, оздоровлення, моральна підтримка та ін. Сьогодні ці заклади модифікувались у структурно диверсифіковані типи готельно-ресторанних підприємств, які функціонують на комерційних, менше – соціальних засадах;

- ідентичність індустрії гостинності в структурі туристичної індустрії закладена визначенням індустрії туризму: туризм – це тимчасовий виїзд (подорож) громадян і осіб без громадянства з постійного місця проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою без заняття оплачуваною діяльністю в країні (місці) тимчасового перебування. У цьому визначенні в поняття «туризм» закладено факт переміщення туриста, терміни і мета його подорожі. Індустрія гостинності – це соціально-економічна сфера з надання на комерційній, частково або безоплатній основі послуг з ночівлі, харчування, побутового обслуговування, дозвілля, розваг та інших послуг у стаціонарних закладах готельного та ресторанного профілю;

- у професійній літературі часто використовують термін «індустрія туризму і гостин-

ності», у якому акцентовано на рівнозначності складових і певну автономність індустрії гостинності в структурі туристичного господарства. Для назви сфери гостинності оператори ринку використовують акронім HoReCa, сформований від перших двох букв слів Hotel (готель), Restaurant (ресторан), Café/Catering (Кафе/кейтеринг);

- особливість закладів індустрії гостинності, окрім комерційної – соціальна спрямованість. Соціальні риси діяльності відображають генетичний зв'язок сучасних форм організації підприємств гостинності з прототипами на етапі їхнього виникнення. Соціальний характер діяльності насамперед виявлений у спеціалізованих закладах розміщення, які надають лікувально-оздоровчі, реабілітаційні послуги (санаторії, профілакторії, пансіонати), послуги відпочинку (бази відпочинку, дитячі табори) та інші, які повністю або частково субсидують держава, комерційні та громадські організації і підприємства. Діяльність підприємств туристичного профілю (туроператори, турагенти) цілковито комерційна;

- важлива особливість в організації обслуговування підприємств індустрії гостинності порівняно з індустрією туризму – надання послуг не тільки туристам, значну частку гостей становлять «відвідувачі» (visitors), а також місцеві жителі, особливо у підприємствах громадського харчування. Саме з огляду на цю особливість у 2008 р. UN WTO ввела у статистичну звітність категорію «відвідувач». Отже поняття «гостинність» значно складніше та ширше, ніж «туризм». Індустрію гостинності необхідно розглядати як доволі самостійну, проте тісно пов'язану з туризмом цілями й завданнями сферу діяльності. Взаємозв'язок забезпечений взаємозумовленістю розвитку: підприємства індустрії гостинності – основна складова туристичної інфраструктури, важливий чинник розвитку туризму. Водночас позитивні тенденції розвитку туризму зумовлюють збільшення кількості об'єктів індустрії гостинності внаслідок високої частки туристів у структурі споживачів послуг цієї галузі;

- виявом виділення індустрії гостинності в окрему сферу діяльності є виникнення перших професійних формувань – асоціацій, союзів, федерацій та інших форм інституційного характеру (1946 р. – Міжнародна готельна асоціація, 1982 р. – Конфедерація національних асоціацій готелів і ресторанів Європейського співтовариства (ХОТРЕК)) та ін.

Серед найважливіших особливостей сфери гостинності виділяються такі:

- зосередження на задоволенні завищених

очікувань клієнтів. Значна частка підприємств, зокрема категоризованих, орієнтується на надання сервісу підвищеного комфорту, розкішних послуг;

- залежність від соціально-економічного стану країни, регіону, тому більшість підприємств зорієнтована на туристів, заможних гостей. Внаслідок зменшення доходів населення, рецесії, підприємства сфери гостинності першими піддаються негативному впливу;

- оригінальність, тематична спрямованість пропонованого продукту. Автентичність в послугу, стравах, інтер'єрі, архітектурі та інших функціональних елементах зумовлює додатковий попит, вартість та доходи продукту. Тому сфера гостинності структурно особливо диверсифікована – представлена різнотипними підприємствами, які і надалі урізноманітнюють форми і методи пропозиції продукту гостинності;

- сфера гостинності найбільш капіталомістка складова туристичної індустрії. Серед компонентів туристичного продукту послуги підприємств гостинності найбільш матеріалізовані, особливо закладів харчування, менше готельних підприємств, туристи найбільше часу витрачають під час подорожі на ці послуги, вони найбільше повторюються у структурі турпакету;

- комплексність, туристи споживають продукт у вигляді різних послуг та матеріальних товарів (проживання, харчування, розваги, відпочинок, оздоровлення та ін.). Зважаючи на вагоме місце у туристичному продукті послуг гостинності, виняткову роль відіграє якість продукту гостинності;

- споживання продукту гостинності зумовлене рухом споживачів, туристичними подорожами. Орієнтація сфери гостинності насамперед на туристів передбачає просторову організацію створення і реалізацію готельного продукту. Характеристики продукту гостинності проявляються лише у безпосередньому споживанні послуг. Клієнти споживають цей продукт неодноразово, кілька разів і обов'язково в комплексі, в вигляді різних послуг і матеріального товару. Сучасний клієнт готельних і ресторанних підприємств зменшує час перебування у закладах, проте відвідує їх частіше, адекватно оцінює якість продукції. Таким чином конкурентоспроможність продукту гостинності необхідно насамперед адаптувати до потреб різних клієнтів, персоніфікувати продукт гостинності;

- на матеріальну основу туристичного продукту суттєво впливає географічне середовище. Природні ресурси території визначають

функціональні можливості закладів розміщення, формують їх типи. Продукт гостинності – основна матеріальна складова туристичного продукту, здійснює вирішальний вплив на його характеристики. Спеціалізація готельних підприємств відображає основні риси туристичного продукту.

Висновки. Гостинність – це складний економічний, соціальний, культурний, психологічний феномен, універсальна категорія повсякденно-побутової культури, відображеної у національних традиціях, зміст розвитку сучасної туристичної індустрії, толерантності і турботи про гостя. Економічна форма цієї категорії, індустрія гостинності – це складна, сформована зі значної кількості різного типу

організації готельних і ресторанних підприємств, зорієнтованих на задоволення основних потреб людини – у розміщенні і харчуванні та супутніх послугах. Індустрія гостинності має тривалий еволюційний розвиток, складну організацію, сумісно з індустрією туризму формує єдину систему обслуговування туристів.

Індустрія гостинності сприймається не тільки як потужний соціальний та економічний сегмент туристичної сфери економіки, вона характеризується властивими для неї особливостями, які необхідно враховувати в технологічно-сервісній складовій діяльності спеціалізованих підприємств.

Література:

1. Закон України «Про туризм»: За станом на 11 лютого 2015 р. / Верховна Рада України. – К.: Парламентське видавництво, 2015. – 20 с.
2. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту/ Видання Київської патріархії УПЦ КП, 2009.
3. Бойко М. Г. Організація готельного господарства : підручник / М. Г. Бойко, Л. М. Гопкало. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 448 с.
4. Браймер Р. А. Основы управления в индустрии гостеприимства / Р. А. Браймер. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 382 с.
5. Ваген Л. В. Д. Гостиничный бизнес / Л. В. Д. Ваген ; пер. А. Сухорукова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 412 с.
6. Колосовская Ю. К. Гостеприимство как право народов Древнего Рима / Ю. К. Колосовская / Законы и обычаи гостеприимства в античном мире : сб. науч. тр./ ИВИ РАН. – М, 1999. – С. 49 - 58.
7. Котлер Ф. Маркетинг, гостеприимство, туризм : учебник. / Ф. Котлер. – 4-е изд., – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 1071 с.
8. Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту : навч. посіб. / Х. Й. Роглев. – К. : Кондор, 2005.– 408 с.
9. Менеджмент в индустрии гостеприимства (гостиницы и рестораны) : учебное пособие / А. Э. Саак, М. В. Якименко – СПб. : Питер, 2012.– 432 с.
10. Скобкин С. С. Есть ли у нас индустрия гостеприимства? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.intacadem.ru/statji/skobkin-s.s.-estj-li-u-nas-industriya-gostepriimstva.html>
11. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство : учебник / Дж. Р. Уокер ; [пер. с англ. Н. Н. Михайлова]. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 464 с.
12. Гостиничное дело, март 2012 [Электронный ресурс]. – URL: <http://dw6.ru/> (дата звернення: 05.07.2015).
13. Гостеприимство [Электронный ресурс]. – URL: <https://wol.jw.org/ru/wol/d/r2/lp-u/1200002091>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro turizm»: Za stanom na 11 lyutogo 2015 r. / Verhovna Rada Ukrainy. – K.: Parlamentske vudavnictvo, 2015. – 20 s.
2. Bibliya. Knygy svyashhenogo pysannya Starogo ta Novogo zavitu/ Vydannya Kyvivskoyi patriarxiyi UPCz KP, 2009.
3. Bojko M. G. Organizaciya gotelnogo gospodarstva : pidruchnyk / M. G. Bojko, L. M. Gopkalo. – K. : Kyviv. nacz. torg.-ekon. un-t, 2006. – 448 s.
4. Brajmer R. A. Osnovy upravlinnya v industriyi gostepriimstva / R. A. Brajmer. – M. : Aspekt Press, 1995. – 382 s.
5. Vagen L. V. D. Gostynychnyj byznes / L. V. D. Vagen ; per. A. Suxorukova. – Rostov n/D. : Fenyks, 2001. – 412 s.
6. Kolosovskaya Yu. K. Gostepriimstvo kak pravo narodov Drevnego Ryma / Yu. K. Kolosovskaya / Zakony i obychai gostepriimstva v antychnom myre : sb. nauch. tr./ YVY RAN. – M, 1999. – S. 49 - 58.
7. Kotler F. Marketyng, gostepriimstvo, turyzm : uchebnyk. / F. Kotler. – 4-e yzd., – M.: YuNYTY-DANA, 2007. – 1071 s.
8. Roglyev X. J. Osnovy gotelnogo menedzhmentu : navch. posib. / X. J. Roglyev. – K. : Kondor, 2005.– 408 s.
9. Menedzhment v yndustrii gostepriimstva (gostynychy i restorany) : uchebnoe posobyie / A. E. Saak, M. V. Yakymenko – SPb. : Pyter, 2012.– 432 s.
10. Skobkyn S. S. Esly u nas yndustriya gostepriimstva? [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.intacadem.ru/statji/skobkin-s.s.-estj-li-u-nas-industriya-gostepriimstva.html>
11. Uoker Dzh. R. Vvedenye v gostepriimstvo : uchebnyk / Dzh. R. Uoker ; [per. s angl. N. N. Muxajlova]. – M. : YuNYTY, 1999. – 464 s.
12. Gostynychnoe delo, mart 2012 [Elektronnyj resurs]. – URL: <http://dw6.ru/> (дата звернення: 05.07.2015).
13. Gostepriimstvo [Elektronnyj resurs]. – URL: <https://wol.jw.org/ru/wol/d/r2/lp-u/1200002091>

Аннотация:

Игорь ПАНДЯК. МЕСТО И ОСОБЕННОСТИ СФЕРЫ ГОСТЕПРИИМСТВА В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Проанализирована эволюция основных подходов и уточнены семантику понятий «гостеприимство», «индустрия гостеприимства», «индустрия туризма», выделены организационно-экономические особенности сферы гостеприимства. Выявлено и обосновано структуру индустрии гостеприимства, ее субординацию и взаимосвязь с туристической индустрией. Проанализированы и конкретизированы основные этапы, факторы и современные тенденции развития индустрии гостеприимства. Определены суть индустрии гостеприимства как

сложной и обособленной социально-экономической системы по созданию, продвижению и реализации услуг по размещению, питанию, бытового обслуживания, досуга, развлечений и других дополнительных и сопутствующих услуг, а также реализации товаров в заведениях гостиничного и ресторанного профиля деятельности.

Аргументировано основные аспекты выделения индустрии гостеприимства как отдельной суботрасли туристической индустрии: морально-этический принцип, воплощенный в сервисной составляющей и генетически связан с домом, прототипом современных заведений размещения; индустрия гостеприимства связана с коммерческими и социальными формами предпринимательства, оказывающих услуги в стационарных заведениях размещения; заметна некоторая автономность в экономической деятельности; заведения размещения предоставляют услуги не только туристам, значительную часть гостей составляют посетители; сфера гостеприимства характеризуется хорошо развитой системой профессиональных институциональных организаций.

Ключевые слова: гостеприимство, индустрия гостеприимства, индустрия туризма, гостиничное хозяйство, общественное питание, сфера услуг.

Abstract:

Pandyak I. G. LOCATION AND FEATURES OF THE HOST OF SPHERE TOURIST INDUSTRY.

The evolution of the main approaches is analyzed and the semantics of the concepts "hospitality", "hospitality industry", "tourism industry" are clarified, organizational and economic features of the hospitality sphere are highlighted. The structure of the hospitality industry, its subordination and interrelation with the tourist industry is revealed and justified. The main stages, factors and modern trends in the development of the hospitality industry have been analyzed and specified. The essence of the hospitality industry is defined as a complex and detached social and economic system for the creation, promotion and sale of accommodation, food, consumer services, leisure, entertainment and other additional and related services, as well as the sale of goods in restaurants and hotels.

The main aspects of highlighting the hospitality industry as a separate sub-branch of the tourism industry are argued: the moral and ethical principle embodied in the service component and genetically linked to the house, the prototype of modern placement institutions; the hospitality industry is connected with commercial and social forms of entrepreneurship, providing services in stationary placement institutions; there is a certain autonomy in economic activity; accommodation facilities provide services not only to tourists, a significant portion of visitors are visitors; The hospitality industry is characterized by a well-developed system of professional institutional organizations.

Key words: hospitality, hospitality industry, tourism industry, hotel industry, restaurant industry, service sector.

Надійшла 20.11.2017р.

УДК 911.3 (477.84)

Надія СТЕЦЬКО

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті подано результати аналізу потенціалу туристичного розвитку адміністративно-територіальних одиниць обласного рівня управління Тернопільської області порівняно з сучасним рівнем туристичного розвитку зазначених одиниць.

Розглянуто проблеми становлення туристичної галузі області. З'ясовано основні показники туристичної діяльності. Розкрито основні концептуальні підходи до формування стратегії ефективного розвитку туристичної галузі Тернопільської області. Проаналізовано характер еволюції концептуальних підходів до розвитку туризму в області. Запропонована модель концепції розвитку Тернопільської області як туристичного регіону.

Ключові слова: туристичні ресурси, Тернопільська область, показники туристичної діяльності, стратегія ефективного розвитку туристичної галузі.

Постановка проблеми. Аналіз стану і перспективи розвитку туризму дає можливість побудувати якісну модель його розвитку, де головним є облік важливих складових елементів. До таких елементів відносять: географічне положення, екологічна ситуація та культурно-історична спадщина.

Дослідження і публікації. В основу наукової публікації використано такі інформаційні джерела [7-11, 13].

Формування цілей статті. У роботі ставляться такі основні завдання: а) розглянути особливості географічного положення та його

вплив на формування туристичного продукту; б) розкрити можливість використання екологічного стану території та її культурно-історичної спадщини в) аналіз концепцій і програм розвитку туризму області.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні дуже важливим є розробка нових стратегічних проектів (програм) розвитку регіонів. Це особливо важливо в умовах децентралізації влади та формування нових територіальних громад (об'єднань). Тернопільська область власне і є тим регіоном, який найбільше потребує структурних зрушень у секторальних

складових економіки. Для успішного функціонування соціально-економічного розвитку регіону є залучення інвестицій, пошук точок зростання в умовах збалансованого розвитку економіки. Логічним було б залучення наявного туристичного потенціалу краю для покращення економічного становища.

Однак не можна стверджувати, що для туристичного регіону необхідно лише наявність туристичних ресурсів. Чим певним чином і закінчується їхня промоція на туристичному ринку як міжнародному, так національному та регіональному. Важливим, або пріоритетним на цьому етапі є виробництво власного туристичного продукту, звичайно через залучення наявних туристичних ресурсів у відповідному обсязі, а набір нових пропонується значно ширшим від мінімального.

Для регіону як полігону дослідження поруч із наявністю туристичних ресурсів дуже важливим є створення необхідних логістичних передумов різного характеру (логістичні основи для сталого розвитку, логістика ресурсної бази туризму, логістика готельних послуг у туризмі) для виконання цієї місії. Все це потребує доцільно вписування у довкілля конкретної території.

Зрозуміло, що в Тернопільській області найбільш перспективним для туристичного бізнесу є південний туристичний регіон (у першу чергу Подільське Подністров'я), а також так званий Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район. Ці території потребують модернізації наявної логістики для того, щоб цей регіон був найбільш доступним. Одночасно гострим є питання залучення інших районів (Північних та екологічно чистих) для точок зростання туристичного бізнесу Тернопільської області. Нерівномірність концентрації наявних туристичних ресурсів проходить через внутрішньообласні відмінності у потенціалі туристичних ресурсів. Доцільність використання наявних туристичних ресурсів конкретних адміністративних одиниць, а також територіальних громад, саме і є основною проблемою для наукових досліджень.

Власне методика таких досліджень попросимо обґрунтувати далі. Вихідною позицією для цього є постулат, що Тернопільська область це і є регіон, який потребує виявлення відмінностей між адміністративно-територіальними одиницями обласного рівня управління, зокрема районів і міст обласного значення.

Для цього необхідно провести оцінювання потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку адміністративних одиниць Тернопільської

області відповідно до ступеня придатності території для розвитку пріоритетних напрямків туризму. Другим кроком є проведення оцінювання сучасного рівня розвитку туристичного бізнесу за основними напрямками.

Тернопільська область є привабливою територією для туристів за такими критеріями: географічне положення, екологічна ситуація та культурно-історична спадщина. Вона розміщена в західній частині України. Територія області 13,8 тис. км². Протяжність з півночі на південь – 196 км, а з заходу на схід 129,5 км. Населення станом на 1 січня 2012 р. 1059,2 тис. осіб. Область адміністративно поділена на 17 районів та чотири міста обласного підпорядкування м. Тернопіль, м. Бережани, м. Кременець, м. Чортків.

Головною особливістю економічного та географічного положення Тернопільської області є її транзитне положення та відносно близьке розміщення до державних кордонів України. Отже, область межує з Рівненською, Хмельницькою, Львівською, Івано – Франківською, Чернівецькою областями. Це дає можливість вивчити історичну спадщину цих територій, а також ділитися своїми досягненнями в галузі туризму. Близьке розміщення до державних кордонів України з Словаччиною, Польщею, Угорщиною, Румунією та наявність зв'язків дає можливість підтримувати ділові й культурні контакти з цими регіонами.

Область є ланкою, що з'єднує потужний потенціал туристичних можливостей Карпатського й Південного регіонів, а також Волині й Буковини.

Тернопільщину перетинають автомобільні й залізничні шляхи. Найважливіші автомагістралі перетинають з півночі на південь (Брест – Тернопіль - Чернівці) із заходу на схід (Львів – Тернопіль - Хмельницький). Залізничні дороги, що перетинають територію області: Київ – Жмеринка – Тернопіль – Львів, Тернопіль – Чернівці. Аеропорт м. Тернополя не функціонує.

Обласний центр м. Тернопіль розміщений приблизно на рівні відстані між містами Івано – Франківськ (134 км), Луцьк (159 км), Львів (128 км), Рівне (162 км), Хмельницький (112 км), Чернівці (170 км) і 427 км до Києва.

Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму. Враховуючи особливу важливість унікальних туристичних ресурсів для екологічної рівноваги, для виховання у нинішнього та майбутніх поколінь поваги до своєї історії, культури,

звичаїв та традицій українського народу, вони можуть бути на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них.

Мова не йде про повну ізоляцію унікальних туристичних ресурсів від використання (інакше б вони не називались туристичними ресурсами), а маються на увазі певні обмеження, пов'язані з реальною пропускнуною спроможністю, з рівнем припустимого антропогенного (людського) навантаження на них, з сезонними та іншими умовами.

Тернопільська область багата на підземні та мінеральні води. Відомі сірководневі води сіл Настасів Тернопільського району і Конопківка Тербовлянського району. Джерела типу "Нафтусі" є в Гусятині, а також у Великому Глибочку Тернопільського району, типу "Нарзан" – у Копичинцях. Сірководневі мінеральні води є в селах Сороцьке і Мшанець Тербовлянського, Козівка Тернопільського районів.

Клімат області – помірно-континентальний, з достатньою кількістю опадів. Кліматичні умови сприятливі для розвитку як літніх та зимових видів відпочинку. Територія відома своїм природно-заповідним фондом 634 одиниць, загальною площею 1231177,3267 га.

Тернопільщина славиться не лише неповторною красою, а й багатим історичним минулим.

Кількість пам'яток історії та культури за даними на 1 січня 2008 року сягає 5268, з них історії — 2573, монументального мистецтва — 244, археології — 1136, містобудування і архітектури — більше 1315. Серед 176 архітектурних перлин державного значення — ратуша в Бучачі, замки у Бережанах, Збаражі, Тербовлі, костьоли у Тернополі, Микулинцях, дерев'яні церкви XVI-XVIII століть. Рішенням уряду в області впродовж останніх років створено три державних історико-архітектурних заповідники — Збаразький, Кременецько-Почаївський і Бережанський. Під покров чудотворних образів Пресвятої Богородиці в Почаєві й Зарваниці з'їжджаються паломники з усіх континентів Землі. До державного реєстру національно-культурного надбання внесені п'ять поховань (гробниць, некрополів, мавзолеїв). Після проголошення незалежності України в області поновлено близько 300 пам'ятних хрестів на честь скасування панщини, близько 40 — на честь тверезості. Відновлені й насипані козацькі, стрілецькі та повстанські могили-кургани. Ці об'єкти включені у різноманітні маршрути, що складають основу екскурсійних програм та кількадечних турів по області.

У табл. 1. представлені кількісні дані про найбільш популярні туристичні об'єкти області.

Таблиця 1

Розміщення туристичних об'єктів [9]

Вид	Кількість
Об'єкти паломницького туризму (монастирі, церкви, святі місця)	21
Об'єкти екскурсійного туризму (музеї, архітектурні пам'ятки й історичні місця)	194
Об'єкти екологічного туризму (природні заповідники, НПП)	3

Перелічені туристичні ресурси є перспективою для розвитку в області практично всіх видів туризму: пізнавального, подієвого, екологічного, оздоровчого й спортивного, що може задовольнити туристів практично різнобічного спрямування.

Аналіз сучасного стану основних сегментів індустрії туризму Тернопільської області (різних туристичних організацій, закладів розміщення й харчування, транспортної мережі) – дозволить виявити позитивні й негативні сторони розвитку галузі.

У 2013 р. кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності становить – 13490 осіб, у 2014 році – 9066 осіб, а у 2015 році – 6668 осіб, що становить майже половину обсягу 2013 року (табл. 2.). За останніх десять років максимальну кількість туристів було обслужено у 2003 р., що склало 50257 осіб. Починаючи з 2003 р. простежу-

ється чітка тенденція, щодо зниження кількості туристів в області у 2004 р. на 24,75%, у 2005 р. на 2,70%, у 2010 р. на 7,6%. Якщо, порівнювати з даними по Україні то власне 2003 р. характерні теж високі показники туристичної активності у порівнянні з попередніми роками, але роком максимальної активності є 2007 р. 2,8 млн осіб.

Незважаючи на позитивні передумови розвитку туризму у Тернопільській області не вирішеними залишається низка проблем: - незадовільний стан туристичних об'єктів; - нерозвиненість мережі туристичних інформаційних центрів; - відсутність просування бренду Тернопільщини як туристично-рекреаційного регіону; - недостатність економічних стимулів для розвитку екотуризму області. Ці висновки підтверджуються даними про кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності (табл. 2.)

Туристичні потоки [8]

Роки	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності	24343	236798	19949	14164	12320	13490	9066
у т.ч.							
іноземні туристи	797	805	521	6	8	3	2
туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	4347	3618	6039	51039	6035	7927	4691
внутрішні туристи	19199	32375	13389	9061	6283	5561	4375
Кількість екскурсантів	10238	21367	13719	5789	4705	3268	1371

Перелічені параметри не мають чіткої сформованої тенденції щодо до зниження, чи до підвищення. Отже, вплив туризму на економіку області є нечітко визначеним, оскільки в загальній кількості спожитих у певному періоді товарів та послуг неможливо відокремити ту їх частку, що припадає на споживання туристів та забезпечується лише завдяки туристичній діяльності й залежить від грошових витрат туриста.

Основними напрямками виїзду жителів Тернопільської області з туристичними цілями є Туреччина, Єгипет, Польща, Чеська Республіка, Угорщина, Болгарія.

Отже, зниження в'їзного потоку іноземних громадян не є загальною по Україні, носить лише регіональний характер щодо області.

Доходи туристичної індустрії в основному зосереджені у діяльності туристичних фірм, готелів, санаторіїв, баз відпочинку, закладів культури.

У 2016 р. на території Тернопільської області функціонувало 49 підприємств, що надавали послуги з організації подорожувань. Серед яких, 10 туроператорів та більше 35 турагентів, ще 4 суб'єкти здійснюють екскурсійну діяльність. У сільському зеленому туризмі зареєстровано 30 агросадіб.

Незважаючи на падіння зростання кількості туристів в області, роль його на туристичному ринку України постійно зростає. Туризм визнають пріоритетною галуззю економіки краю. Місцева влада досить ефективно

упродовж років просуває туристичний продукт, покращує рівень обслуговування, здійснює заходи, щодо просування туристичної промоції території.

Що стосується видів туристичних послуг як складових частин туристичного продукту, то, з нашої точки зору, немає значення, які саме туристичні послуги мають включатися до його складу. Визначальним у цьому випадку є не вид, а кількість реалізованих чи запропонованих до реалізації туристичних послуг. У разі реалізації туристу не менше ніж двох туристичних послуг, можна говорити про реалізацію туристичного продукту.

У Тернопільській області у 2016 р налічується готелів та інших місць для тимчасового проживання – 70. Найбільш поширеним в області є інші місця для тимчасового проживання – 13 (18,57%), готелі – 51 (72,86%), молодіжні бази – 3 (4,29%), мотелів – 3 (4,29%).

Екологічно чиста природа Тернопільської області є стимулом для розвитку санаторно – курортної бази. У 2016 р. налічується 11 санаторно – курортних закладів та закладів відпочинку, із них 8 санаторіїв (5 – дитячих), 1 санаторії – профілакторії, 2 бази відпочинку та інші заклади.

Ступінь розвитку транспортної інфраструктури досить сильно впливає на туристичну привабливість регіону. Рівень її розвитку в області достатній.

За даними статистичного збірника частка області в Україні у 2016 р. становила див. табл. 3.

Таблиця 3.

Частка Тернопільської області в Україні у 2016 р. [8]

Показники	Відсоток
Місткість готельних закладів	2,2
Кількість ліжок (місць) у спеціалізованих закладах розміщення	0,7
Кількість туристів	0,3

Отже, туризм включає комплекс матеріально-речовинних інформаційних, організа-

ційних та інших передумов, що забезпечують туристу умови, які дозволяють задовольнити

туристичну зацікавленість і сформувати цілі, які спонукали його до цього виду рекреації. Туризм – є складне явище, яке залежить від багатьох соціально – економічних, юридичних, природно – кліматичних чинників і регулюється ними.

Індустрія туризму є складною соціально – економічною системою на структуру якої впливає велика кількість чинників, головними є якість і кількість туристичних ресурсів. Базовими складовими цієї системи є види категорій об'єктів туристичної інфраструктури, порядок їх встановлення та зміни визначаються Кабінетом Міністрів України.

Необхідність розвитку туризму в Тернопільській області викликана у першу чергу низькою продуктивністю потужністю регіону. Обласна влада досить активно займається проблемою розвитку туризму. У листопаді 1997 р. було затверджено Програму розвитку туризму в Тернопільській області на 1997-2005 роки. Однак через інфляційні та дестабілізуючі чинники в економіці держави вона практично не виконувалася. Поки, що рано робити висновки про виконання Програми розвитку туризму в Тернопільській області на 2001-2010 роки.

Важливе значення для туристичної індустрії має "Стратегія розвитку області на період до 2015 року" прийнята Тернопільською обласною радою у червні 2008 року. У якій визначено три складові для Тернопільщини як регіон: конкурентної економіки, чистого природного середовища, високорозвиненої культури та рекреації, з високим рівнем розвитку людських ресурсів, продуктивною зайнятістю населення. У 2017 р. була прийнята нова програма розвитку туризму області.

На нашу думку, основними складовими програми розвитку туризму є: екологічний стан території, стан розвитку лікувально-оздоровчого, рекреаційного, спортивного, культурно-пізнавального та соціально-спрямованого туризму. Відповідними індикаторами стали зокрема: рекреаційно-техногенне навантаження на територію, ємність санаторно-курортних, оздоровчих і рекреаційних закладів; наявність спеціалізованих турів, екскурсій та інших туристичних пропозицій, клубних закладів; наявність дитячих та молодіжних санаторно-курортних і рекреаційних закладів.

При розробці стратегій розвитку туризму Тернопільщини основу складають інформаційні джерела, а саме: результати проведених досліджень природних рекреаційних ресурсів краю; Схема планування територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення;

Екологічний паспорт; туристичні сайти Тернопільської області та її адміністративних одиниць.

Методологічним підґрунтям формування стратегії розвитку туристичних регіонів повинні бути комплексні програми з детальним аналізом на основі даних офіційної статистики та якісно проведених соціологічних досліджень туристичного бізнесу.

Необхідно постійно шукати і зміцнювати переваги свого регіону, розуміти, які функції області можуть і повинні розвиватися, що гальмує просування туристичного продукту та як усунути перешкоди. Для цього потрібно застосувати SWOT – аналіз, який би реально показує існуючий стан для того, щоб відштовхуватися у подальших дослідженнях.

Концепція ефективного розвитку туристичної галузі Тернопільської області передбачає ряд позитивних змін у діяльності господарюючих суб'єктів. Це дає можливість:

- реально переглянути механізми діяльності галузі;
- встановити пріоритети діяльності туристичного бізнесу для більшої його ефективності;
- реально оцінити наявні логістичні основи сталого розвитку;
- провести логістику фінансування планування та прогнозування туристичної діяльності;
- необхідно сформулювати ефективний менеджмент при використанні наявного потенціалу туристичної галузі.

Стратегія повинна з'ясувати основні напрями розвитку туризму, які б стали каркасом для подальшого розвитку туризму. До них відносяться: формування позитивного міжнародного іміджу галузі, визначення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання інвестиційної діяльності, сталий підхід до використання природних ресурсів, а також формування ефективної системи управління.

Необхідно і надалі на Тернопільщині розвивати велотуризм, водний туризм, сільський зелений туризм. Особливо привабливими для туристів регіону є туристично-екскурсійні подорожі.

Кожна рекреаційна територія для стабільного функціонування повинна мати певну спеціалізацію на окремих видах туризму та типах відпочинку. Для сталого розвитку галузі таких видів повинно бути кілька, крім того, формувати їх необхідно в такий спосіб, щоб підтримувати стабільний туристичний попит протягом усього року, долаючи фактор сезонності.

Показники діяльності туристичних підприємств Тернопільщини свідчать про те, що туризм та відпочинок набувають все більшого значення для соціально-економічного розвитку області і характеризуються позитивною динамікою за попередні три роки.

Обґрунтування перспектив реалізації потенціалу туристичної галузі краю в умовах росту конкуренції на туристичних ринках, активізації індивідуального неорганізованого туризму, зростання вимог до якості запропонованих турпродуктів, а саме:

- логістика інноваційності у туризмі, у вигляді впровадження нових технологій обслуговування та організації відпочинку, управлінських нововведень;

- надати широкі можливості науковим кадрам щодо створення принципової логістичної моделі сталого розвитку туризму;

- диверсифікувати туристичні послуги за рахунок інновацій та розвитку наявного потенціалу туристичної галузі;

- державна туристична політика регіону повинна сприяти формуванню цілісного туристичного продукту;

- забезпечення сталого розвитку туризму повинно передбачити управління в туристичною галузі, таким чином, щоб це не суперечило природній, соціальній, економічній єдності території;

- проведення стійкої використання природних ресурсів через врахування внесків місцевих громад у відпочинок туристів тобто передбачення рівності прав місцевого населення у економічній доцільності від туризму;

- легалізація діяльності приватних домоволодінь та засобів розміщення;

- ліквідація диспропорцій рекреаційного освоєння територій області, як елемент комплексного розвитку.

Стратегія розвитку туристичних регіонів повинна чітко визначати його місце на туристичних ринках. Стратегія демонструвала пер-

спективи краю через залучення для цієї діяльності органів місцевого самоврядування регіону; забезпечення інтеграції, використання творчого потенціалу громадських туристичних організацій та об'єднань.

Головною проблемою регіону є її географічно-туристичне положення, як транзитної території в яку легко можна в'їхати від сусідніх областей без необхідної ночівлі. Тому в умовах конкурентоспроможності краю та зміцнення його ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів, потрібно розвивати міжрегіональне співробітництво.

Дуже важливим є ухвалення ефективних законів, які сприятимуть туристичної діяльності; підтримка та захист інновацій на галузевому рівні; формування позитивного іміджу туристичної галузі на національному та міжнародному ринках.

Концептуальні підходи до формування концепції ефективного розвитку туристичної галузі передбачають виділення конкретних напрямів, у межах яких мають обґрунтовуватися завдання та методи їх реалізації. До них відносяться: формування позитивного міжнародного іміджу галузі, визначення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання інвестиційної діяльності, сталий підхід до використання природних ресурсів, а також формування ефективної системи управління.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про дію ряду негативних явищ, що спостерігалися за цей період, а саме:

1. Розбіжність зусиль щодо розвитку внутрішнього туризму, відсутністю зацікавленості до застосування економічних механізмів кооперації й керування.

2. Повільна й не зовсім вірна методика організації спільних і змішаних підприємств за участю зарубіжних інвесторів.

3. Політична й економічна нестабільність у країні.

Література:

1. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. - С. 12.
2. Закон України "Про туризм" //Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства. - К.: 2003.- №50.- С. 34-56.
3. Любіцева О.О. Ринки туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
4. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. –369 с.
5. Мариняк Я. Суспільно – географічний аналіз стану готельно – ресторанного бізнесу в Україні (на матеріалах Тернопільської області) //Історія української географії. Всеукр. наук. – теорет. Часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – Вип. 1 (13), С. 110 – 117.
6. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія / В.І. Мацола. – ІРД НАН України / ред. кол. М.І. Долішній / (відп. ред.). – Львів, 1997. – 259 с.
7. Статистичний щорічник України за 2016 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: "Техніка", 2017. – 598 с.
8. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2016 рік. За ред. А.А. Чорного / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області – Тернопіль, 2017. – 447 с.
9. Офіційний сайт Регіонального інформаційного порталу «Тернопільщина»: <http://irp.te.ua>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Офіційний сайт Головного управління статистики у Тернопільській області: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>.
12. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2006. – 537. с.
13. Царик П. Підходи щодо оптимізації функціонально-просторової структури регіональної рекреаційної системи Поділля // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль:, 2016, №2. – С. 146 – 150.
13. Шупік Б.В. Зарубіжний досвід у регулюванні туризму / Б.В. Шупік // Держава та регіони. – 2009. – 1. – С. 200–207.

References:

1. Borushchak M. Problemy formuvannya stratehiyi rozvytku turystychnykh rehioniv : monohrafiya / M. Borushchak. – L'viv : IRD NAN Ukrainy, 2006. – S. 12.
2. Zakon Ukrainy "Pro turyzm" //Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. Shchotyzhnevyy zbirnyk aktiv zakonodavstva. - K.: 2003.- #50.- S. 34-56.
3. Lyubitseva O.O. Rynok turystychnykh posluh / O.O. Lyubitseva. – K.: Al'terpres, 2006. – 436 s.
4. Lyubitseva O.O. Turystychni resursy Ukrainy / O.O. Lyubitseva, Ye.V. Pankova, V.I. Stafyichuk. – K.: Al'terpres, 2007. –369 s.
5. Marynyak Ya. Suspil'no – heohrafichnyy analiz stanu hotel'no – restorannoho biznesu v Ukraini (na materialakh Ternopil'skoyi oblasti) //Istoriya ukraïns'koyi heohrafiyi. Vseukr. nauk. – teoret. Chasopys. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2006. – Vyp. 1 (13), S. 110 – 117.
6. Matsola V.I. Rekreatsiyno-turystychnyy kompleks Ukrainy: monohrafiya / V.I. Matsola. – IRD NAN Ukrainy / red. kol. M.I. Dolishniy / (vidp. red.). – L'viv, 1997. – 259 s.
7. Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik / Za red. O.H. Osaulenka. – K.: "Tekhnika", 2017. – 598 s.
8. Statystychnyy shchorichnyk Ternopil'skoyi oblasti za 2016 rik. Za red. A.A. Chornoho / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Holovne upravlinnya statystyky u Ternopil'sk'iy oblasti – Ternopil', 2017. – 447 s.
9. Ofitsiynyy sayt Rehional'noho informatsiynoho portalu «Ternopil'shchyna»: <http://irp.te.ua>
10. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Ofitsiynyy sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Ternopil'sk'iy oblasti: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>.
12. Tkachenko T.I. Stalyy rozvytok turyzmu: teoriya, metodolohiya, realiyi biznesu: monohrafiya / T.I. Tkachenko. – K.: Kyivivs'kyy natsional'nyy torhovo-ekonomichnyy universytet, 2006. – 537. s.
13. Tsaryk P. Pidkhody shchodo optymizatsiyi funktsional'no-prostorovoyi struktury rehional'noyi rekreatsiynoyi systemy Podillya // Naukovi zapysky TNPU. Seriya: heohrafiya. Ternopil':, 2016, #2. – S. 146 – 150.
13. Shupik B.V. Zarubizhnyy dosvid u rehulyuvanni turyzmu / B.V. Shupik // Derzhava ta rehiony. – 2009. – 1. – S. 200–207.

Аннотация:

Н. Стецко. ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье раскрыты итоги анализа потенциала туристического развития административно-территориальных единиц областного уровня управления Тернопольской области в сравнении с современным уровнем туристического развития территории.

Рассмотрены проблемы становления туристической отрасли области. Раскрыты основные показатели туристической деятельности. Перечислены туристические ресурсы как перспектива развития в регионе практически всех видов туризма: познавательного, действенного, экологического, улучшения здоровья, спортивного, все это, может удовлетворит туристов практически разного направление.

Освещены методологические основы формирование стратегии развития туристических регионов составляют комплексные программы с анализом статистических данных официальной статистики и качественно проведенных социологический исследований туристического бизнеса.

Раскрыты основы концептуального подхода к формированию стратегии эффективного развития туристической отрасли Тернопольской области. Проанализировано характер эволюции концептуальных подходов к развитию туризма области. Предоставлена модель концепции развития Тернопольской области как туристического региона.

Ключевые слова: туристические ресурсы, Тернопольская область, показатели туристической деятельности, стратегии эффективного развития туристической деятельности.

Abstract:

N. Stetsko. THE STRATEGY FORMATION FOR DEVELOPMENT OF TOURISM IN TERNOPIIL REGION.

The article presents the analysis results of the tourism development potential of administrative-territorial units on the regional level of management in Ternopil region in comparison with the current level of tourism development of these units.

Analysis of the status and prospects of tourism development provides an opportunity to build a qualitative model of its development, where the main thing is the accounting of important constituent elements. These elements include geographical location, ecological situation, cultural and historical heritage.

The paper deals with the following main tasks: a) to consider the features of the geographical location and its impact on the formation of tourism product; B) to open the possibility of using the ecological status of the territory and its cultural-historical heritage; c) to analyze of the concepts and programs of tourism development in the region.

Thus, tourism includes a set of material information, organizational, and other prerequisites that provide the tourist with conditions that allow you to satisfy the interest and form the goals that have led him to this type of recreation. Tourism is a complex phenomenon, which depends on many socio-economic, legal, natural and climatic factors and it is regulated with their use.

The parameters above do not have a clear established tendency to decrease or to increase. Consequently, the impact of tourism on the economics of the region is unclearly defined. In the total number during a certain period of goods and services consumed, it is impossible to separate the proportion that is consumed by tourists, is provided only

through tourism activity, and depends on the tourist expenses of the tourist.

The problems of tourism industry formation in the region have been considered. The basic indicators of tourism activity have been revealed. The basic conceptual approaches to strategy formation of the tourism industry effective development in Ternopil region have been revealed. The nature of the conceptual approaches evolution to the development of tourism in the region has been analyzed. The concept model of the development of Ternopil region as a tourism region has been proposed.

Ternopil Regional Council adopted «The Strategy for the development of the region for the period up to 2015», in June 2008. It is of great importance for the tourism industry. It includes three components that define Ternopil region as a region: a competitive economy, a clean natural environment, a highly developed culture and recreation, with a high level of development of human resources and productive employment of the population. In 2017, a new program for tourism development in the region was adopted.

Keywords: tourism resources, Ternopil region, indicators of tourism activity, effective development strategies of the tourist industry.

Надійшла 04.11.2017р.

УДК 796.5

Валентина ОСТАПЧУК

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРТИВНИХ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ В УКРАЇНІ

Дослідження присвячене сучасним особливостям динаміки й географії спортивних туристських походів в Україні. Шляхом аналізу динаміки спортивних туристських походів, проведених за останні дванадцять років, визначаються сучасний стан і проблеми розвитку спортивного туризму в Україні. Простежуються особливості динаміки кількості категорійних і ступеневих спортивних походів, розглянутих і зарахованих з окремих видів спортивного туризму, насамперед, пішохідного. На основі звітів обласних Федерацій спортивного туризму та підсумків щорічних Чемпіонатів України спортивних туристських походів аналізуються особливості географії спортивних туристських походів як у світі, так і в розрізі головних туристських регіонів України. На основі виявлених статистичних закономірностей аналізуються чинники та проблеми розвитку спортивного туризму в Україні та їх особливості на сучасному етапі. Такий статистичний аналіз проводиться вперше, що й визначає головну наукову новизну дослідження.

Ключові слова: категорійні та ступеневі туристські походи, види спортивного туризму.

Постановка проблеми. Туризм як важлива сфера людської діяльності є надзвичайно динамічним, перспективним, багатогранним за своєю сутністю явищем. Це - і суттєва частина економік багатьох країн, і можливість змістовного відпочинку для мільйонів людей, і вид спорту, і один із напрямків позашкільної освіти. Спортивний туризм (СТ) є важливою та своєрідною стороною даного явища, що потребує належного вивчення з метою виявлення й аналізу особливостей і проблем його розвитку, насамперед, на сучасному досить складному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття обґрунтуванню теоретичних засад розвитку рекреації й туризму в Україні і світі приділяється значна увага вітчизняних учених. Теоретико-методологічні аспекти й історію розвитку оздоровчо-спортивного туризму в Україні і світі у своїх працях висвітлювали такі визначні вчені як Федорченко В.К., Цибух В.І., Крачило М.П., Попович С.І., Науменко Т.П., Хлоп'як С.В., Школа І.М. та інші. Достатньо багато робіт присвячено розвитку туристичної галузі та її регіональним аспектам, при цьому питанням стану, проблем і перспектив розвитку спортивного туризму, насамперед в Україні, вивчені недостатньо. Значною мірою це можна пояснити відсутністю повної комплексної інформації

про статистичні показники, аналіз яких дозволив би простежити головні напрямки, географію й динаміку розвитку спортивного туризму протягом тривалого проміжку часу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За часів незалежного розвитку України, на жаль, не вдалося зберегти основні позитивні здобутки колишнього самодіяльного туризму, такі як його соціальний і масовий характер, фінансову підтримку, насамперед, дитячо-юнацького туризму, налагоджену систему підготовки спортивних та громадських туристських кадрів. Значною мірою задачу позицій можна пояснити об'єктивними особливостями соціально-економічного розвитку утворених незалежних держав.

Інші особливості сучасного СТ, насамперед, зниження ролі туристських походів у підготовці туристів-спортсменів, вочевидь, є наслідком внутрішньо обумовленого процесу розвитку – зміщення інтересів і вподобань молоді, яка цікавиться СТ. Такі тенденції дуже неоднозначно сприймаються прибічниками традиційного розвитку СТ. Багато дискусій викликає те, що зараз високі спортивні розряди і звання в туризмі можна отримати, лише беручи участь у змаганнях з видів туризму, причому, навіть, у закритих приміщеннях, по суті, не "відчувши" рюкзака на плечах і не володіючи навичками існування в умовах при-

родного середовища. Такий підхід не дозволяє повною мірою реалізувати такі важливі виховні можливості туризму як залучення дітей і молоді до активного способу життя, особливо в часи тотальної залежності від комп'ютерів, набуття вмінь і навичок виживання в екстремальних ситуаціях, гармонійний фізичний розвиток особистості, пізнання природи своєї і інших країн.

На думку автора, зменшенню ролі походів у дитячо-юнацькому туризмі могли сприяти прийняті й рекомендовані МОН України Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді за загальною редакцією Ю.В. Штангея (1996), де наведені вимоги до спортивних здобутків вихованців гуртків другого і особливо третього років підготовки. Вочевидь, для дитини (зазвичай 12-14-річного віку), виконання II-I спортивного розряду з туризму шляхом участі в спортивних туристських походах відповідних категорій складності є надзвичайно складним порівняно з можливістю досягнення тих самих спортивних результатів через участь у змаганнях з видів туризму. Окрім того, підготовка і проведення туристських походів вимагає від керівника гуртка або секції неабияких затрат фізичних і психічних сил, а від учасників – фінансових затрат.

Формулювання цілей статті. Проте, на думку автора, саме туристські спортивні походи (СП) є найбільш об'єктивним показником стану розвитку СТ на сучасному етапі. При цьому кількість категорійних СП та їх учасників може розглядатися як показник рівня підготовки спортсменів-розрядників, у той час як кількість ступеневих СП і їх учасників можна розглядати як відносний показник стану розвитку дитячо-юнацького туризму. Такий підхід до аналізу зумовлений головним чином обмеженістю наявної у доступі статистичної інформації, практично єдиним джерелом якої є щорічні звіти Центральної маршрутно-кваліфікаційної комісії (ЦМКК) Федерації СТ України [Офіційний сайт Федерації]. Дане дослідження розширює й доповнює оновленою статистикою аналіз стану й особливостей розвитку СТ в Україні [Останчук, 2016: с.49], додаючи до аналізу ще й географічний

аспект.

Отже, основним завданням даного дослідження є аналіз динаміки та географії СП в Україні на основі статистичних даних про ступеневі та категорійні СП за 2005-2016 рр., представлених у щорічних звітах ЦМКК Федерації СТ України.

Виклад основного матеріалу. На жаль, у звітах ЦМКК не виділена окремо інформація, надана МКК закладів освіти, щоб проаналізувати динаміку ступеневих і категорійних СП учнівської та студентської молоді. Проте, зважаючи на те, що значна частина СП за участю учнівської молоді – це походи вихідного дня та ступеневі (некатегорійні) походи, їх кількість і видова структура може розглядатися як певне відображення стану розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні. За такого підходу порівняльний аналіз кількісних показників ступеневих і категорійних СП дозволяє виявити загальні спільні і відмінні тенденції сучасного розвитку як СТ загалом, так і дитячо-юнацького туризму зокрема.

Насьогодні щорічні звіти ЦМКК Федерації СТ України про СП є найбільш репрезентативним джерелом інформації, при тому що ставитися до представлених у них показників слід з певною обережністю [Останчук, 2016: с.50]. Інформація про географію СП є ще більш обмеженою. У зазначених звітах ЦМКК дані про райони проведення походів присутні лише за 2012, 2013 і 2014 роки, що не дозволяє виявити й обґрунтувати тенденції їх динаміки. Однак, і такий обмежений аналіз є корисним для отримання загальних уявлень про сучасні тенденції географії СП.

Певний інтерес становить також аналіз співвідношення ступеневих і категорійних СП з різних видів туризму, оскільки некатегорійні (ступеневі) походи, на думку автора, значною мірою відображають і дозволяють проаналізувати особливості, рівень і стан розвитку дитячо-юнацького туризму.

В табл. 1 і 2 подана узагальнена інформація про кількість категорійних і ступеневих СП та їх учасників з окремих видів туризму у 2005-2016 рр., яка сама по собі може становити певний інтерес.

Таблиця 1.

Загальна кількість категорійних спортивних походів (у чисельнику) та їх учасників (у знаменнику) з окремих видів туризму (2005-2016 рр.) *

Рік/Вид туризму	пішохідний	лижний	гірський	водний	вело	автомото	спелео	вітрильний	Разом
2005	315/2845	28/221	95/739	111/1020	78/478	1/4	19/188	6/34	653/5529
2006	486/4703	33/238	143/1138	136/1278	81/520	2/10	10/92	40/272	931/8251
2007	448/4390	25/186	136/1043	136/1253	89/665	0/0	15/116	7/43	856/7696
2008	647/6443	23/170	189/1430	204/1896	113/783	4/31	8/70	7/41	1195/10864

2009	491/4570	16/114	114/1253	159/1456	122/790	7/58	5/58	1/4	941/8303
2010	517/4736	17/140	114/984	154/1460	171/811	6/34	6/46	1/13	986/8324
2011	534/5201	17/139	84/683	155/1397	201/1188	8/32	5/43	2/14	1006/8697
2012	419/3778	22/169	106/860	156/1385	190/1117	13/185	11/101	7/56	924/7551
2013	423/4054	19/166	100/816	129/1195	199/1234	10/31	10/92	8/60	898/7648
2014	267/2317	6/46	23/188	85/820	135/802	7/16	6/52	0/0	529/4241
2015	171/1604	18/76	25/163	85/736	81/518	6/24	3/25	2/11	391/3157
2016	169/1603	9/77	28/210	57/496	102/612	15/54	7/57	2/11	389/3120
Разом	4887/ 46244	233/ 1742	1157/ 9507	1567/ 14392	1562/ 9518	69/ 479	105/ 1035	83/ 559	9663/ 83381

* - таблиця складена автором за даними щорічних звітів ЦМКК про роботу ОМКК ФСТУ

Таблиця 2.

Загальна кількість ступеневих спортивних походів (у чисельнику) та їх учасників (у знаменнику) з окремих видів туризму (2005-2016 рр.) *

Рік \ Вид туризму	пішохідний	лижний	гірський	водний	VELO	авто-мото	спелео	вітрильний	Разом
2005	1667/20893	7/80	14/185	23/273	59/676	1/4	13/70	0/0	1784/22181
2006	1373/17636	5/48	8/71	27/268	59/688	0/0	8/98	0/0	1480/18809
2007	859/10186	4/29	25/288	41/625	27/238	0/0	4/46	0/0	960/11412
2008	1669/22114	9/95	55/429	66/617	51/556	1/9	24/139	0/0	1875/23959
2009	1429/16231	3/26	17/174	66/612	60/556	0/0	7/56	0/0	1582/17655
2010	1410/16999	7/68	7/50	55/587	86/696	0/0	9/91	0/0	1574/18491
2011	1128/13619	6/49	2/19	63/648	44/372	0/0	10/97	0/0	1253/14804
2012	1198/13341	7/82	10/78	80/892	42/408	0/0	3/30	0/0	1340/14831
2013	971/11513	4/45	1/3	57/792	29/247	0/0	4/40	0/0	1066/12640
2014	598/6783	8/94	1/11	56/611	33/332	0/0	1/9	0/0	697/7840
2015	306/3873	2/20	0/0	32/378	27/295	0/0	2/19	0/0	369/4585
2016	484/5599	1/12	0/0	26/349	21/192	0/0	4/34	0/0	536/6186
Разом	13092/ 158787	63/ 648	140/ 1308	592/ 6652	538/ 5256	2/ 13	89/ 729	0/ 0	14516/ 173393

* - таблиця складена автором за даними щорічних звітів ЦМКК про роботу ОМКК ФСТУ

З метою аналізу співвідношення кількості категорійних і ступеневих СП з окремих видів туризму складено таблицю 3, в якій

представлена частка СП, яка припадає на кожен з видів СТ.

Таблиця 3.

Співвідношення сумарної кількості категорійних (ліворуч) і ступеневих (праворуч) спортивних походів за 2005-2016 рр. за видами туризму

СП \ Вид туризму	пішохідний	лижний	гірський	водний	VELO	авто-мото	спелео	вітрильний
Категорійні	50,6	2,4	12,0	16,2	16,2	0,7	1,1	0,9
Ступеневі	90,2	0,4	1,0	4,1	3,7	0,0	0,6	0,0

Щодо масовості категорійних походів першість традиційно тримає пішохідний туризм, на який припадає більше половини їх загальної кількості (4887 походів та 46244 учасники за останні дванадцять років). Адже піші походи практично не вимагають спеціального туристського спорядження (принаймні, ступеневі та походи I-II категорій складності) та базуються на багатих можливостях для їх проведення на теренах нашої держави, насамперед, у Карпатах та в Гірському Криму. Значною популярністю користуються також водні, велосипедні та гірські походи. При цьому можливості для проведення навіть складних водних і велопоходів досить широко представлені на території України, тоді як

категорійні гірські походи (за винятком експериментальних маршрутів) традиційно проходять у горах Кавказу, Паміру, Алтаю тощо. Потреба значних фінансових витрат призвела до суттєвого зменшення масовості гірських походів порівняно з рівнем часів СРСР. Значною мірою втратили свої позиції з часів 70-80-х років минулого століття і спелеопоходи (лише 95 упродовж останніх десяти років), при тому що наша країна володіє можливостями проведення найскладніших спелеопоходів у Гірському Криму та на Поділлі. Пояснити це можна тим, що більшість спелеологічних заходів на сьогодні проводиться поза сферою діяльності Федерації СТ. Незначною, порівняно з рівнем часів розквіту самодіяльно-

го туризму в СРСР, є і частка категорійних лижних походів.

Видове співвідношення ступеневих СП загалом подібне до категорійних, проте частки походів з окремих видів туризму суттєво різняться. На піші ступеневі походи припадає ледова частка – 90 %; на традиційно популярні серед учнівської та студентської молоді водні та велосипедні походи – по 4 %. На інші види

туризму припадає вкрай мала частка ступеневих походів як через віковий ценз (наприклад, автомо- та вітрильний туризм), так і через складність організації та проведення таких походів (гірський, лижний і спелеотуризм).

Динаміка загальної кількості категорійних і ступеневих СП за 2005-2016 рр. представлена на рис. 1.

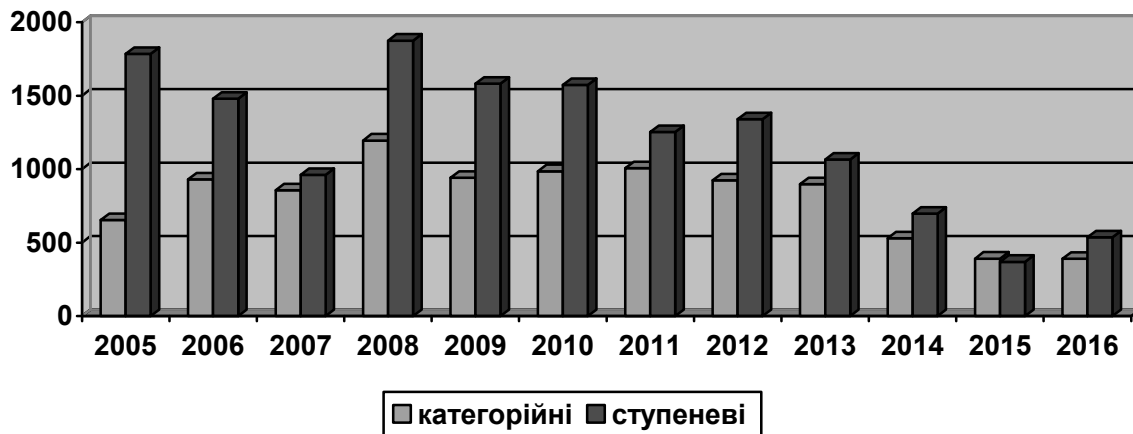

Рис. 1. Загальна кількість категорійних і ступеневих спортивних походів за 2005-2016 рр.

Попри незначну міжрічну мінливість простежується досить чітка тенденція: збільшення (після глибокої кризи 1990-х років) кількості як категорійних, так і ступеневих СП до початку 2010-х років і подальше помітне зменшення кількості походів, особливо значне у 2015 році, що має цілком очевидні причини воєнного й соціально-економічного характеру. Не зважаючи на поки що відсутню статистику за 2017 рік, не складно уявити, що тенденція зменшення може продовжитися. Найбільша кількість як категорійних (1195), так і ступеневих (1875) походів за досліджуваний період була проведена у 2008 році. Кожного

року кількість ступеневих походів була суттєво більшою, ніж категорійних, проте до кінця досліджуваного періоду такий розрив помітно скоротився. Позитивним моментом при цьому є хоча б незначне збільшення кількості ступеневих походів у 2016 році порівняно з попереднім.

Діаграми, представлені на рис. 2 й 3, засвідчують відносну стабільність кількісних показників, на які вийшли окремі види СТ в Україні на сучасному етапі. При збереженні домінування піших категорійних походів (рис. 2), слід відзначити певне посилення позицій

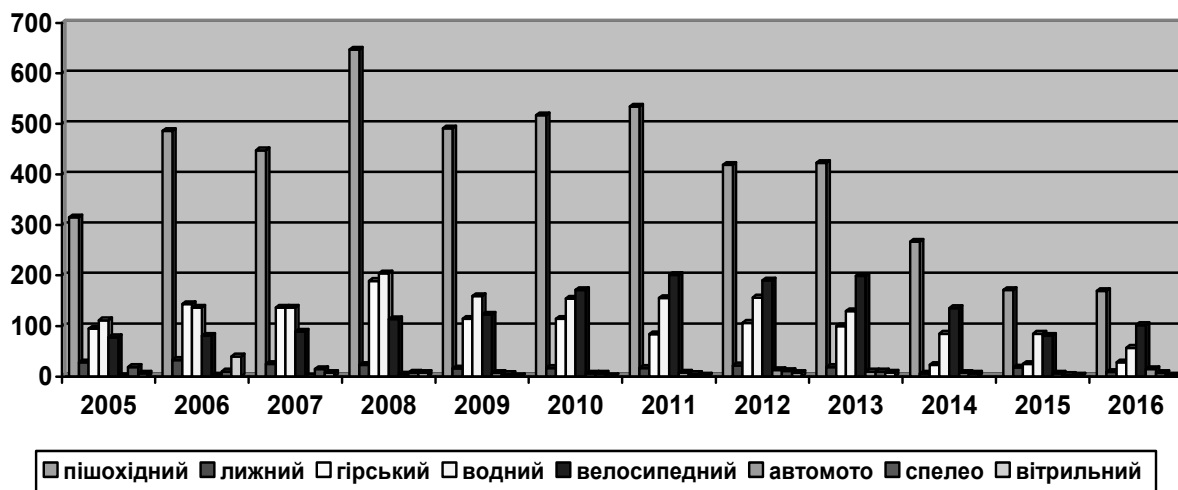

Рис. 2. Загальна кількість категорійних спортивних походів з окремих видів туризму (2005-2016 рр.)

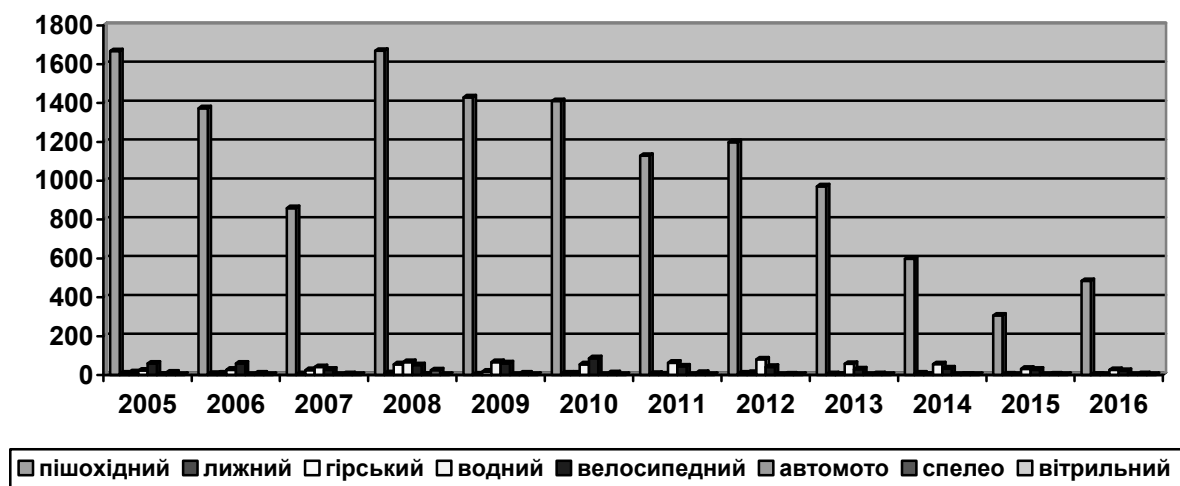

Рис. 3. Загальна кількість ступеневих спортивних походів з окремих видів туризму (2005-2016 рр.)

водних і особливо велосипедних походів. При тому що зменшення кількості походів практично з усіх видів туризму розпочалося після 2011 року, у велосипедному туризмі позитивні тенденції розвитку зберігалися включно до 2013 року, завдяки чому велотуризм з 2010 року вийшов на другу позицію (після пішохідного), а у 2014 кількість категорійних велопоходів перевищила половину піших. Кількість гірських походів, натомість, зазнала зменшення.

Рис. 3 засвідчує визначальне місце піших ступеневих походів і в той же час демонструє значне зменшення їх кількості після 2008 року і особливо в останні роки. Частка ступеневих походів з інших видів туризму є дуже незначною, тому з метою аналізу їх динаміки представлена діаграма (рис. 4). Помітно, що найбільш позитивні тенденції характерні для водних ступеневих походів, при тому що конкуренцію їм успішно складають велопоходи, частка яких в окремі роки є найбільшою.

Рис. 4. Загальна кількість ступеневих спортивних походів з окремих видів туризму, без пішохідного (2005-2016 рр.)

На рис. 5 помітний досить пропорційний розподіл загальної кількості СП за головними туристськими регіонами України, а також цілком пояснюване значне зниження частки Криму у ньому з 2014 року.

Як видно з табл. 4, в усі досліджувані роки основна частина СП проводилася в межах України, проте близько половини складних СП (III-VI к.с.) відбулися за межами нашої держа-

ви. Географія останніх узагальнена на рис. 6, з якого видно, що традиційно багато СП (особливо гірських) здійснюється на Кавказі, при тому що кількість таких походів з 2014 року дуже зменшилася. Досить багато СП вищих категорій складності до початку агресії РФ проходила в її інших традиційних туристських регіонах. Помітне деяке збільшення кількості СП на території країн Західної Європи; при

цьому можна очікувати зростання їх частки.

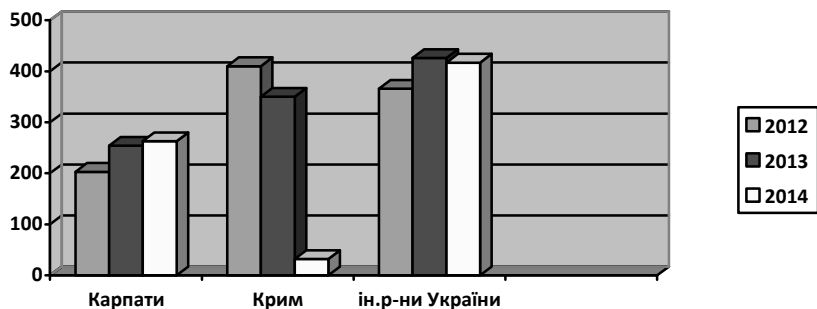

Рис. 5. Співвідношення загальної кількості категорійних і ступеневих походів, проведених на території України у 2012-2014 рр.

Таблиця 4.

Кількість спортивних туристських походів, проведених на території України і за її межами у 2012-2014 рр.

Кількість походів	2012		2013		2014		Разом	
	усіх	III-VI к.с.	усіх	III-VI к.с.	усіх	III-VI к.с.	усіх	III-VI к.с.
В Україні	979	41	1030	108	712	18	2721	167
За межами України	271	75	255	83	99	38	625	196
Разом	1250	116	1285	191	811	56	3346	363

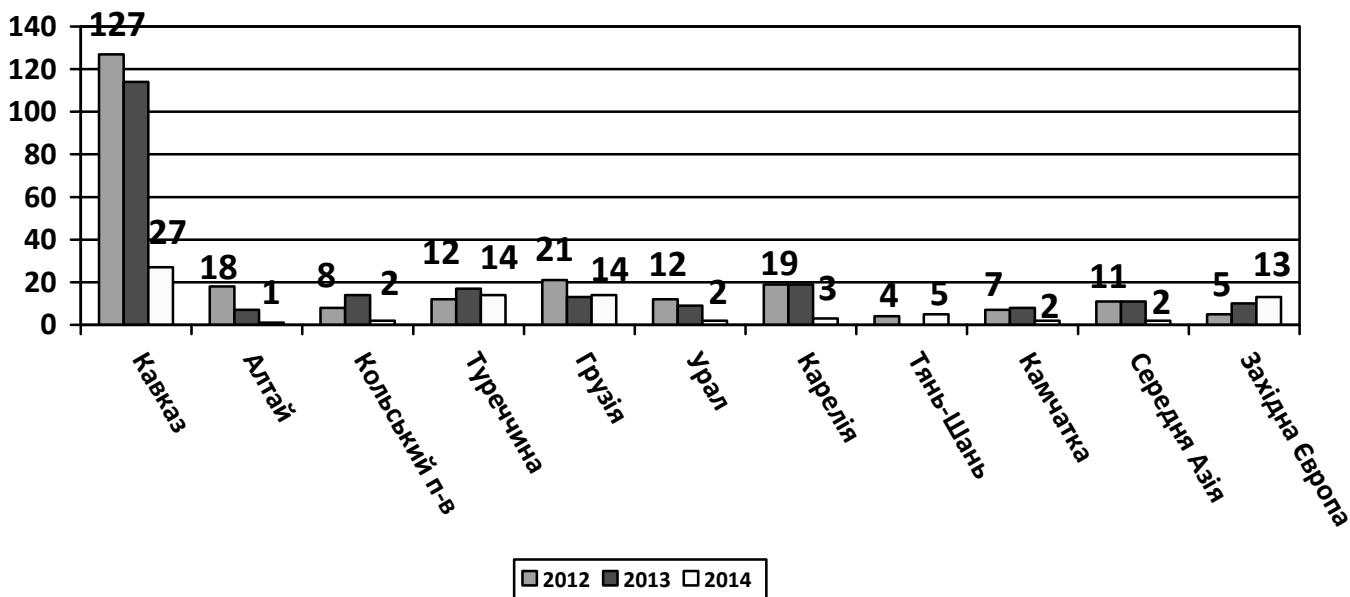

Рис. 6. Співвідношення загальної кількості категорійних і ступеневих походів, проведених поза межами території України у 2012-2014 рр.

Висновки. Аналіз статистичних даних щодо загальної кількості та видової структури СП упродовж дванадцяти останніх років дозволив виявити відносно стійкі особливості сучасного стану СТ в Україні, динаміку та тенденції розвитку окремих видів туризму.

Попри економічні негаразди і численні проблеми, які стали на заваді розвитку СТ в Україні (незадовільне фінансування, насамперед, дитячо-юнацького туризму, застарілість або втрата матеріальної бази місцевих туристських осередків, практичний розвал систе-

ми підготовки громадських туристських кадрів, недостатнє поповнення когорти ветеранів-ентузіастів молодими спортсменами тощо) з середини 2000-х років спостерігалися певні позитивні тенденції як у розвитку окремих видів СТ (головно, велосипедного), так і масовості учасників СП.

Кількісні показники й видова структура, які характеризували стан розвитку СТ, засвідчували позитивну динаміку і дозволяти думати, що занепад 1990-х – початку 2000-х років певною мірою подолано. Позитивні

тенденції у розвитку як деяких видів туризму, так і територіальних осередків Федерації СТ України стали наслідком копіткої діяльності ентузіастів туризму та відновлення регулярної методичної й організаційної роботи. Проте, починаючи з 2012 року, намітилися певні негативні тенденції, зумовлені значною мірою соціально-економічними чинниками. 2014 рік став украї несприятливим для проведення СП

через низку причин, головними з яких є анексія Криму та військова агресія РФ. На жаль, після 2014 року негативні тенденції продовжилися.

Звичайно, їх подолання і виведення СТ на належний рівень розвитку – це комплексна проблема, яка вимагає виваженого підходу до її вирішення.

Література:

1. Остапчук, 2016 – Остапчук В.В. Сучасний стан розвитку спортивного туризму в Україні / В.В. Остапчук // Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти: Збірник наукових праць. – Додаток до гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».- Переяслав-Хмельницький, ФОП Домбровська Я.М., 2016. – С. 379-386.
2. Офіційний сайт Федерації спортивного туризму України [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.cmkk.com.ua/>

References:

1. Ostapchuk, 2016 – Ostapchuk V.V. Suchasnyy stan rozvytku sportyvnoho turyzmu v Ukrayini / V.V. Ostapchuk // Fizychnе vykhovannya, sport i turyst's'ko-krayeznavcha robota v zakladakh osvity: Zbirnyk naukovykh prats'. – Dodatok do humanitarnoho visnyku DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody».- Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu, FOP Dombrov's'ka Ya.M., 2016. – S. 379-386.
2. Ofitsiyyny sayt Federatsiyi sportyvnoho turyzmu Ukrayiny [elektronnyy resurs]: rezhym dostupu: <http://www.cmkk.com.ua/>

Аннотация:

Остапчук В. В. СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПОРТИВНЫХ ТУРИСТСКИХ ПОХОДОВ В УКРАИНЕ

Исследование посвящено современным особенностям динамики и географии спортивных туристских походов в Украине. Путем анализа динамики спортивных туристских походов, проведенных за последние двенадцать лет, определяются современное состояние и проблемы развития спортивного туризма в Украине. Прослеживаются особенности динамики количества категорийных и степенных спортивных походов, рассмотренных и зачатенных по отдельным видам спортивного туризма, прежде всего, пешеходного. На основании отчетов областных Федераций спортивного туризма и итогов ежегодных Чемпионатов Украины спортивных туристских походов анализируются особенности географии спортивных туристских походов как в мире, так и в разрезе главных туристических регионов Украины. На основании выявленных статистических закономерностей анализируются условия и проблемы развития спортивного туризма в Украине и их особенности на современном этапе. Такой статистический анализ проводится впервые, что и определяет главную научную новизну исследования. Количественные показатели и видовая структура, которые характеризовали состояние развития спортивного туризма, свидетельствовали о положительной динамике и позволяли думать, что упадок 1990-х – начала 2000-х годов в некоторой степени преодолен. Положительные тенденции в развитии некоторых видов туризма стали следствием кропотливой деятельности энтузиастов туризма и возобновления регулярной методической и организационной работы. Однако, начиная с 2012 года, обозначились некоторые негативные тенденции, обусловленные в значительной мере социально-экономическими факторами. 2014 год стал очень неблагоприятным для проведения спортивных походов из-за ряда причин, главными из которых есть аннексия Крыма и агрессия РФ. К сожалению, после 2014 года негативные тенденции продолжились.

Ключевые слова: категорийные и степенные туристские походы, виды спортивного туризма.

Abstract:

Ostapchuk V. V. MODERN FEATURES OF SPORTING HIKING TRIPS IN UKRAINE.

The research is devoted to the modern features of the dynamics and geography of sports hiking trips in Ukraine. By analyzing the dynamics of sports hiking trips conducted over the last twelve years, the current state and problems of the development of sports tourism in Ukraine are determined. Trace the peculiarities of the dynamics of the number of categorical and step-by-step sports hikes, considered and included from certain types of sports tourism, first of all, pedestrian. Based on the reports of regional sports tourism federations and the results of the annual Ukrainian Championships of sports tourism campaigns, the peculiarities of the geography of sporting hiking trips in the world and in the context of the main tourist regions of Ukraine are analyzed. On the basis of the revealed statistical laws, factors and problems of the development of sports tourism in Ukraine and their features at the present stage are analyzed. Such a statistical analysis is carried out for the first time, which determines the main scientific novelty of the study. Quantitative indicators and type structure that characterized the development of sports tourism, showed positive dynamics and allow to think that the decay of the 1990's - early 2000's to some extent overcome. Positive trends in the development of some types of tourism have become a result of the hard work of enthusiasts of tourism and the

restoration of regular methodological and organizational work. However, since 2012, there have been some negative trends, which are largely due to socio-economic factors. 2014 has become extremely unfavorable for sports events for a number of reasons, the main ones being the annexation of the Crimea and the military aggression of the Russian Federation. Unfortunately, after 2014, negative trends continued.

Key words: categorical and step-by-step hikes, kinds of sports tourism.

Надійшла 06.11.2017р.

УДК 911.2 (504):338.438.11

Петро ЦАРИК

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "КАРМЕЛЮКОВЕ ПОДІЛЛЯ"

Розглянуто підходи до оцінки рекреаційної придатності ландшафтів Національного природного парку «Кармелюкове Поділля» у розрізі медико-біологічного, психолого-естетичного і технологічного типів оцінки. Проведено бальну оцінку природно-територіальних комплексів парку за 12 показниками об'єднаних у три групи: Естетичним, медико-біологічним та технологічним типами оцінки (максимальна сума балів - 36). Визначено, що майже вся територія парку є сприятливою для проведення різного роду рекреаційних занять.

Ключові слова: Кармелюкове Поділля, рекреаційна придатність, бальна оцінка, ландшафт.

Формулювання цілей статті. Рекреаційне природокористування розглядають сьогодні як один із природоошадливих, невиснажливих для природних комплексів видів природокористування. У поєднанні із заповідним природокористуванням ці два види складають противагу традиційним видам природокористування (земле-, водо-, лісо-, надкористування тощо), і за своєю сутністю вони є природозберегаючими. Їм відводиться особлива екобалансуюча роль в умовах сталого розвитку. Інтенсивне формування інтегрованих заповідно-рекреаційних об'єктів впродовж останнього десятиліття: транскордонних біосферних резерватів, національних природних та регіональних ландшафтних парків передбачає їх всебічне вивчення на предмет оцінки їх рекреаційної придатності, потенціалу, наявних сукупних рекреаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рекреаційній географії, раціональному природокористуванні сформувався низка наукових підходів, щодо вивчення рекреаційної придатності природних територіальних комплексів, оскільки саме вони забезпечують повноцінний відпочинок і оздоровлення населення.

Загальний аналіз оцінки ландшафтних рекреаційних ресурсів Поділля висвітлений у монографії Г.І. Денисика і В.М. Воловика "Рекреаційні ландшафти Поділля" у 2009 році. Питанням розвитку екологічного туризму в межах Шацького та "Припять-Стохід" національних природних парків було присвячено дисертаційне дослідження О.В. Міщенко "Конструктивно-географічне обґрунтування розвитку екологічного туризму в національних природних парках" у 2012 році. У 2013 році В.В. Худоба захистив дисертацію за темою

"Конструктивно-географічні засади оптимізації функціонування регіональних ландшафтних парків Західного Волино-Поділля". У цьому ж році А.І. Яворським в дисертаційному дослідженні "Конструктивно-географічні засади організації території (на прикладі Карпатського національного природного парку)" виявлено залежність між станом антропогенного навантаження, видами навантажень та ландшафтною організацією території парку.

Дану публікацію варто розглядати як продовження тематики оцінки рекреаційного потенціалу і рекреаційних ресурсів реалізованої у наукових працях з 2010 по 2016 роки [6,7,8,9,10].

Метою роботи є відпрацювання методики оцінки рекреаційної привабливості природних територіальних комплексів в межах національного природного парку "Кармелюкове Поділля".

Виклад основного матеріалу. Національний природний парк "Кармелюкове Поділля" розташований розташований у південно-східній частині Вінницької області в Тростянецькому та Чечельницькому районах, в адміністративних межах Берізецької, Бондурівської, Бритацької, Вербської, Демівської, Куренівської, Лузької, Любомирської, Стратіївської, Тартацької, Червоногребельської сільських рад та Чечельницької селищної ради Чечельницького району та Торканівської сільської ради Тростянецького району. (табл. 1,2).

Аналіз таблиць 1 та 2 показав, що 88,5% території національного природного парку "Кармелюкове Поділля" займають ліси, що свідчить про високий потенціал екологічних та середовищезберегаючих функцій. Однак це свідчить про своєрідність рекреаційного використання території. Більшість території НПП є

придатною для пішохідного, кінного прогуляно-кового туризму, є перспективи розвитку велосипедних, мотоциклетних, автомобільних

горбогірних трас через досить значне розчленування місцевості.

Таблиця 1.

Перелік землекористувачів, на землях яких було створено Парк [11]

Землекористувачі і землевласники	Тростянецький район		Чечельницький район		Разом	
	Га	%	га	%	га	%
Землі, які надаються Парку в постійне коритствання						
Державне підприємство "Чечельницький лісгосп"	1190	5,9	15328	75,9	16518	81,8
Землі, які увійшли до території Парку без вилучення їх у землекористувачів, землевласників						
Всього:	325,5	1,6	3359,9	16,6	3685,4	18,2
В т.ч.:						
Вінницьке обласне комунальне спеціалізоване лісгосподарське підприємство "Віноблагороліс"	141,3	0,7	1328,2	6,5	1469,5	7,2
Тростянецька районна державна адміністрація (землі запасу)	184,2	0,9	-	-	184,2	0,9
Чечельницька районна державна адміністрація (землі запасу)	-	-	2031,7	10,1	2031,7	10,1
Землі запасу, всього	184,2	0,9	2031,7	10,1	2215,9	11,0
Разом по Парку	1515,5	7,5	18687,9	92,5	20203,4	100,0

Таблиця 2.

Розподіл території Парку за угіддями [11]

№ за/п	Категорія земель	Разом	
		Га	%
1.	Рілля	101,8	0,5
2.	Рослинний покрив земель і ґрунти, всього	1982,3	9,8
	в т.ч.:		
2.1	Сіножаті	244,2	1,2
2.2	Пасовища	1715,5	8,5
2.3	Багаторічні насадження	22,6	0,1
3	Відкриті землі без рослинного покриву, або з незначним рослинним покривом	71,7	0,4
	в т.ч.		
3.1	Яри	39,9	0,2
3.2	Болота	13,2	0,1
3.3	Інші	18,6	0,1
4.	Чагарникова рослинність природного походження	102,7	0,5
5.	Ліси та інші лісовкриті землі, всього	17889,2	88,5
	в т.ч.		
5.1.	земельні лісові ділянки, вкриті лісовою рослинністю-	17457,0	86,4
5.2.	земельні лісові ділянки, не вкриті лісовою рослинністю	187,6	0,9
5.3.	інші лісовкриті площі	244,6	1,2
5.4	з усіх лісів та лісовкритих земель: лісові насадження лінійного типу	13,4	+
6.	Води	0,7	+
	в т.ч.:		
6.1	природні водотоки (річки та струмки)	0,2	+
6.2	ставки	0,5	+
7.	Землі під житловою та громадською забудовою	33,7	0,2
8.	Землі під сільськогосподарськими та іншими господарськими будівлями і дворами	21,3	0,1
	в т.ч.:		
8.1	під господарськими будівлями і дворами	1,6	+
8.2	під госп. дорогами і прогонами	19,7	0,1
	Всього	20203,4	100,0

Згідно з функціональним зонуванням територія парку поділена на 4 основні функ-

ціональні зони: заповідну, на площі 3973,7 га (19,66% що є близьким до оптимальних показ-

ників). Основу заповідної зони Парку складають 5 ділянок, які були оголошені територіями природно-заповідного фонду ще до створення Парку:

- Ботанічний заказник місцевого значення "Червоногребельський" (частково);
- Ботанічний заказник місцевого значення "Вербська дача";
- Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Бритавський" (частково);
- Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Терещуків яр»;
- Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Ромашково».

Зона регульованої рекреації в межах Парку включає природні території, що мають рекреаційне, еколого-освітнє, культурно-виховне та науково-пізнавальне значення. Ця зона створена також для запобігання негативному впливу природних чи антропогенних чинників на екосистеми заповідної зони. В Парку зона регульованої рекреації виділена лише на землях, які передаються парку в постійне користування. Вона частково включає квартали ботанічних заказників "Червоногребельський" та "Бритавський", а також цілі ділянки лісових масивів Червоногребельського, Дохнянського та Бритавського ПНДВ.

Загальна площа зони регульованої рекреації становить **7164,6** га або 35,5% від загальної площі Парку

Зона стаціонарної рекреації має забезпечити якісний довготривалий відпочинок відвідувачів Парку. У межах цієї зони планується розміщення об'єктів рекреаційної інфраструктури. Зона стаціонарної рекреації створюється лише на землях, які передаються Парку в постійне користування. Вона представлена 13 ділянками. В основному – це лісові кордони та ділянки під адміністративними та господарськими спорудами. Передбачається, що в цій зоні будуть розміщені капітальні споруди для короткострокового та довгострокового відпочинку рекреантів. Загальна площа зони стаціонарної рекреації становить **11,1** га або 0,1 % від загальної площі Парку.

Господарська зона створена, насамперед, для здійснення господарської діяльності, спрямованої на виконання покладених на Парк завдань, а також з метою втілення принципів сталого природокористування з якомога найменшим впливом на оточуючі природні екосистеми та процеси. В даній зоні здійснюється традиційне природокористування. Площа господарської зони становить **9054,0** га або 44,8 % від загальної площі Парку. З них 5381,1 га – це землі, що передаються Парку в

постійне користування.

У відповідності до фізико-географічного та ландшафтного районування територія Парку розташована у межах Кодимо-Савранського фізико-географічного району Південнопадільської лісостепової височинної ландшафтної області Дністровсько-Дніпровського лісостепового краю, зони лісостепу. Територія розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини.

В загальних рисах лісостепові ландшафти сформувалися на лесових породах, які легко руйнуються внаслідок розмиву дощовими і талими водами. Тому відмінною рисою лісостепових ландшафтів є повсюдний широкий розвиток ярів і балок, особливо в межах височин та крутих берегів річок. З приуроченістю рельєфу до певних тектонічних структур пов'язана значна зміна гіпсометричних рівнів з відповідною вертикальною диференціацією ландшафтів.

Головними ландшафтними місцевостями території є межирічні хвилясті лесові рівнини з середньогумусними чорноземними ґрунтами. Їм в межах Парку належить менше площ, але вони є автономними і їх вплив поширюється на інші типи ландшафтних місцевостей.

Значне місце в ландшафтній структурі посідають місцевості привододільних схилів з середньогумусними слабозмитими чорноземними ґрунтами.

Долинні ландшафти характеризуються поєднанням схилово-терасових місцевостей з середньогумусними середньо- та сильнозмитими чорноземно-лучними і лучно-чорноземними ґрунтами та заплавної місцевостей з чорноземоподібними намитими, лучними та лучно-болотними ґрунтами, заплавними лісами. Вони є домінуючими у ландшафтній структурі Парку. Схиліві яружно-балкові місцевості поширені по схилах річкових долин і балок. Густина горизонтального розчленування території сягає 1,2 км/км². У межах схилово-терасових місцевостей натуральні ліси часто замінені антропогенними лісами з переважанням культур дуба червоного, робінії звичайної та сосни звичайної. У межах заплавної місцевостей поширена сегетальна рослинність.

Долина Савранки та її притоки широкі, з асиметричним профілем: ширина долини Савранки перевищує 3 км, а ширина заплави сягає 1 км.

У доісторичний час в межах нинішньої території Парку домінували лучні степи та остепнені луки. У вигляді островів були широколистяно-лісові ландшафти. Натепер лучні ландшафти збереглися фрагментарно,

переважно в межах крутих схилів балок та

річкових долин, по окраїнах лісових масивів.

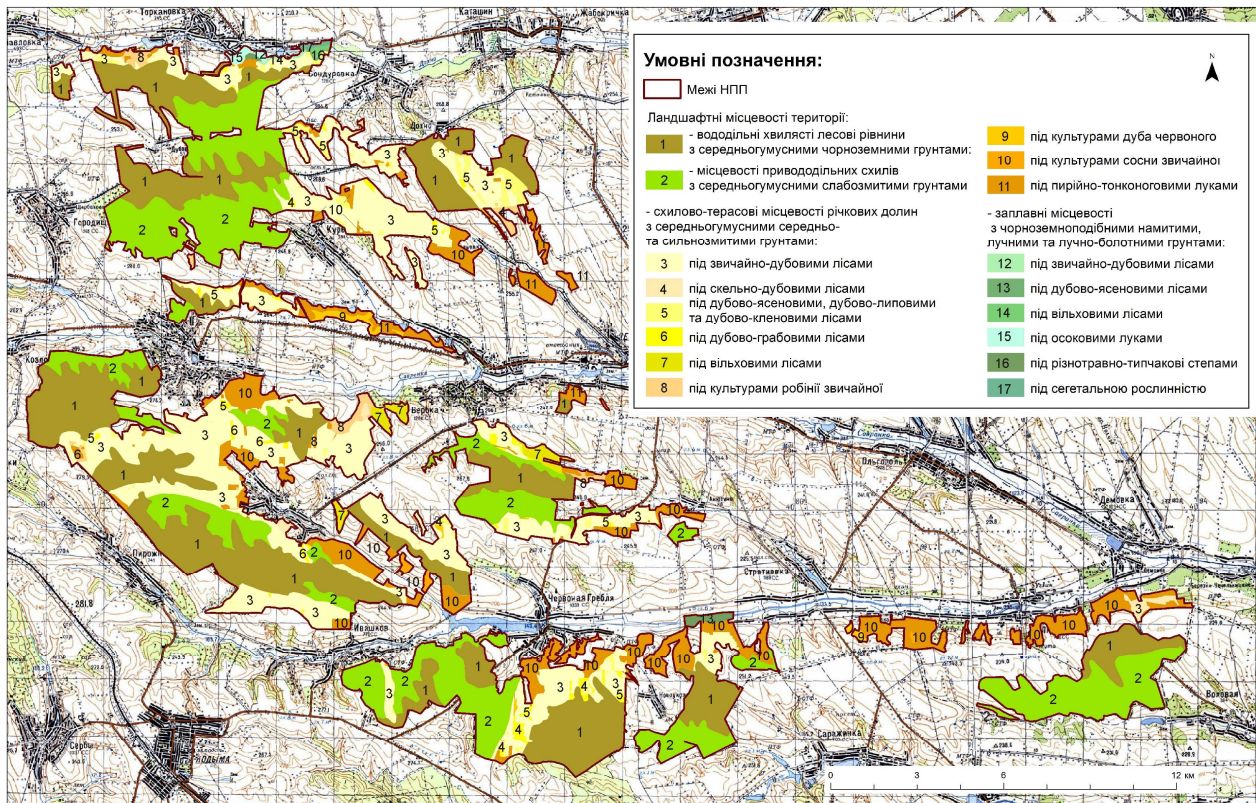

Рис. 1. Ландшафтна схема НПП "Кармелюкове Поділля" (11)

У рекреаційній географії традиційно застосовують, в основному три типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, психолого-естетичний і технологічний.

Медико-біологічний тип включає в себе оцінку кліматичних, бальнеологічних, бальнеогрязевих, рослинних (фітолікувальних) рекреаційних ресурсів з точки зору їх впливу на здоров'я рекреантів. Для території НПП "Кармелюкове Поділля" оцінка кліматичних ресурсів проводилась за наступними критеріями: *кількістю днів сприятливих для рекреації* (літом більше 70% – сприятливі умови, зимою від 20 до 50% – несприятливі умови для рекреантів); *суми активних температур за рік* (2800-2900 для всієї території парку що прийнято як оцінка у 3 бали); *середньої багаторічної швидкості вітру* (менше 3,0 м/сек – сприятливі (3 бали), 3,0-4,0 м/сек – обмежено сприятливі (2 бали), більше 4,0 м/сек – несприятливі (1 бал)). Родовищ мінеральних вод та лікувальних грязей на території НПП не виявлено, тому цей показник був прийнятий за 0 балів для всього парку. (табл.

3.) Враховувались також мікрокліматичні показники окремих місцевостей.

Психолого-естетичний тип передбачає оцінку емоційного впливу окремих компонентів природного ландшафту на людину. Методика цієї оцінки ускладнена необхідністю визначення емоційної реакції людини на певний природний комплекс.

Використовуючи методику Є.Ю.Колбовського науковці Г.О.Мотошина, Л.М.Вдовюк [3] розробили схему естетичної оцінки ландшафтів для рекреаційного використання. В системі оцінки естетичних властивостей ландшафтів використано ряд критеріїв: контрастність ландшафтів, оцінку кольорової гамми на основі її психофізичного впливу на органи сприйняття; глибину і різноманітність візуальних перспектив; наявність водних об'єктів в ландшафтній структурі, їх кількість і якість; лісистість території; ступінь антропогенної трансформації ландшафтів; наявність в ландшафтах культурних і природних пам'яток (табл. 2).

Таблиця 2.

Шкала оцінки пейзажно-естетичної цінності ландшафтів [3]

№ з/п	Оціночні показники естетичної привабливості ландшафтів		Бал
1	Контрастність ландшафтів – різноманітність структурно різнорідних комплексів	Весь пейзажний вид складається з 1-2 СРК	1
		В пейзажі наявні від 2 до 4 СРК при перевазі 1-2	2
		Пейзаж включає більше 4 СРК с переважанням 3-4	3

	(СРК)	Однакова питома вага площ більше 5 СРК	2
2	Кольорова гама пейзажу	Чорний, темно-сірий	0
		Світло-сірий, коричневий	1
		Голубий, зелений	2
		Голубий, зелений с контрастними кольорами - жовтим, білим, червоним тощо	3
3	Глибина перспективи	Фронтальна	1
		Об'ємна	2
		Глибинно-просторова	3
4	Наявність водних об'єктів в ландшафтній структурі, їх якість і кількість	Відсутні	0
		Озера (чисті/забруднені)	1/-1
		Річки (чисті/забруднені)	1/-1
5	Лісистість, %	0	0
		1-15	1
		16-30	2
		30-60	3
		61-85	2
		більше 85	1
6	Ступінь антропогенної трансформації природних ландшафтів	Умовно незмінний ландшафт	3
		Істинно культурний ландшафт	2
		Мало змінений ландшафт	1
		Порушений ландшафт	-3
7	Наявність в ландшафтах символічних об'єктів	Відсутні	0
		Присутні	1

Таблиця 3.

Ступінь сприятливості ландшафтних комплексів для рекреації

№ на карті	Естетичний тип оцінки (20 балів)								Медико-біологічний тип оцінки (8 балів)				Технологічна оцінка (6 балів)			Загальна сума балів (максимально 34 балів)													
	Контрастність (3)		Кольорова гамма (3)		Глибина перспективи (3)		Наявність водойм (2)		Лісистість (3)		Трансформованість ланд. (від 3 до -3)		Наявність цікавих об'єктів (1)		Сума балів (20)		Сума активних температур (3)		середня багаторічна ш-ть вітру (3)		Оцінка фітонцидних ресурсів (2)		Сума балів (8)		Придатність компл. для рекреації (3)		Можливість інжен.-будів. використання (3)		Сума балів (6)
1	1	2	1	0	1	2	1	8	3	2	1	6	3	3	3	6	20												
2	1	2	1	0	1	2	0	7	3	2	1	6	3	3	6	19													
3	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
4	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
5	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
6	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
7	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
8	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
9	2	2	2	0	2	2	0	10	3	2	1	6	3	3	6	22													
10	2	2	2	0	2	2	1	11	3	2	2	7	3	3	6	24													
11	2	3	2	0	0	2	0	9	3	2	1	6	3	3	6	21													
12	3	3	2	2	1	2	0	13	3	3	1	7	2	1	3	23													
13	3	3	2	2	1	2	0	13	3	3	1	7	2	1	3	23													
14	3	3	2	2	1	2	0	13	3	3	1	7	2	1	3	23													

15	3	3	2	2	0	2	1	13	3	3	1	7	2	1	3	23
16	3	3	2	2	0	2	0	12	3	3	1	7	2	1	3	22
17	3	3	2	2	0	2	0	12	3	3	1	7	2	1	3	22

Для ранжування ландшафто-пейзажних комплексів за естетичною цінністю Г.О.Мотошиною, Л.М. Вдовюк були розроблені оціночні шкали для кожного з вибраних критеріїв. За цими шкалами отриманні значення переводяться в оціночні категорії (бали). Сумарна оцінка ландшафту в цілому виводиться через сукупність окремих.

Технологічний тип оцінки розглядає оцінку водних, пляжних і земельних рекреаційних ресурсів. З одного боку оцінюється придатність тих чи інших комплексів для видів рекреаційних занять, з іншого – можливість інженерно-будівельного використання території.

Проведена бальна оцінка ландшафтів за їх придатністю до різноманітних видів рекреаційних занять (непридатні для жодного виду – 0 балів, придатні для 1-2 видів – 1 бал, до 3-4 видів – 2 бали, придатні для 5 і більше видів рекреаційних занять – 3 бали). Були обрані наступні види рекреаційних занять: лікувально-курортна рекреація, прогулянкова рекреація, спортивна рекреація, пізнавальна рекреація, рекреація пов'язана з полюванням, рибальством і збиранням дарів природи.

На матеріалах НПП "Кармелюкове Поділля" проведено оцінку ландшафтів за їх сприятливістю до рекреаційної діяльності за методикою Л.П.Царика, Г.В.Чернюк [7]. Базовою основою для оцінки рекреаційної придатності території стала ландшафтна картосхема, оскільки у даному випадку об'єктами оцінки виступають природні територіальні комплек-

си.

Проведена сумарна бальна оцінка ландшафтів за дванадцятьма критеріями НПП "Кармелюкове Поділля" зведена у таблицю №3.

Аналіз оціночних результатів таблиці № 3 показав, що територія НПП "Кармелюкове Поділля" має сприятливість ландшафтних комплексів для рекреації вище середнього рівня. Слід зазначити, що різниця між мінімальною та максимальною оцінками складає усього 5 балів у середній показник становить 22-23 бали з 34 можливих.

Аналізуючи картосхему ландшафтних комплексів автори прийшли до висновку, що понад 90% території НПП "Кармелюкове Поділля" в цілому є сприятливими для розвитку рекреаційної діяльності. Обмежуючим фактором для розвитку стаціонарної рекреації є горбогірний характер місцевості, що ускладнює інженерно-технічне освоєння території, також слід згадати відсутність в межах парку великих водойм для розвитку водних видів відпочинку.

Висновки. Близько 90% ландшафтів НПП "Кармелюкове Поділля" мають середній і високий рекреаційний потенціал ландшафтних ресурсів (від 65 до 50% оціночної шкали), що свідчить про високу рекреаційну придатність малопорушених лісових ландшафтів парку. Визначено, що майже все територія парку є сприятливою для проведення різного роду рекреаційних занять.

Література:

1. Безруков Ю.Ф. Рекреационные ресурсы и курортология / Ю.Ф.Безруков. Учебное пособие. – Симферополь, 1998. – С. 47-62.
2. Дирин Д.А. Оценка пейзажно-эстетической привлекательности ландшафтов: методологический обзор / Д.А.Дирин // Известия Алтайского государственного университета, 2010, №3. – С. 120-124.
3. Мотошина А.А. Оценка эстетических свойств ландшафтов Тобольского района Тюменской области в рекреационных целях / А.А.Мотошина, Л.Н.Вдовюк // "Географический вестник" Пермского университета. – Пермь: 2012. – №4 (23). – С. 10-20.
4. Николаев В.А. Эстетическое восприятие ландшафта / В.А.Николаев // Вестник Моск. ун-та. – Серия 5, География, 1999, №6. – С. 10-15.
5. Фролова М. Ю. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов / М.Ю.Фролова // Вестник Моск. ун-та. – Серия 5. География. 1994. №2. – С. 30-33.
6. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу / Л.П.Царик, Г.В.Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
7. Царик П.Л. Оценка рекреационной пригодности ландшафтов национального природного парка "Малое Полесье" / П.Л. Царик, Л.П.Царик, С.Р.Новицкая // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций – Москва: Литера, 2014. – №04 (63) апрель 2014. Часть 2. – С. 14-20.
8. Царик П.Л. Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" в системі рекреаційного і заповідного природокористування // П.Л.Царик, Л.П.Царик. – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2013. – 186с.
9. Царик П.Л. Оцінка рекреаційної придатності ландшафтів Національного природного парку "Кременецькі гори" // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. №1. – Тернопіль: ТНПУ, 2017. – С.118-124.
10. Чернюк Г.В. Кліматичні ресурси Поділля / Г.В.Чернюк, П.Л.Царик // Наукові записки Тернопільського національного

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. №1. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – С.53-65.

11. Проект організації території національного природного парку «Кармелюкове Поділля», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. – Київ, 2016. – 248с.

References:

1. Bezrukov Yu.F. Rekreatsyonnye resursy y kurortolohyya / Yu.F.Bezrukov. Uchebnoe posobyе. – Symferopol', 1998. – S. 47-62.
2. Dyryn D.A. Otsenka peyzazhno-estetycheskoy pryvlekatel'nosti landshaftov: metodolohycheskyy obzor / D.A.Dyryn // Yzvestyya Altayskoho hosudarstvennoho unyversyteta, 2010, #3. – S. 120-124.
3. Motoshyna A.A. Otsenka estetycheskykh svoystv landshaftov Tobol'skoho rayona Tyumenskoй oblasti v rekreatsyonnykh tselyakh / A.A.Motoshyna, L.N.Vdovyuk // "Heohrafycheskyy vestnyk" Permskoho unyversyteta. – Perm': 2012. – #4 (23). – S. 10-20.
4. Nykolaev V.A. Estetycheskoe vospryyatyе landshafta / V.A.Nykolaev // Vestnyk Mosk. un-ta. – Seryya 5, Heohrafiya, 1999, #6. – S. 10-15.
5. Frolova M. Yu. Otsenka Estetycheskykh dostoynstv pryrodnykh landshaftov / M.Yu.Frolova // Vestnyk Mosk. un-ta. – Seryya 5. Heohrafiya. 1994. #2. – S. 30-33.
6. Tsaryk L.P. Pryrodni rekreatsiyni resursy: metody otsinky y analizu / L.P.Tsaryk, H.V.Chernyuk. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2001. – 188 s.
7. Tsaryk P.L. Otsenka rekreatsyonnoy pryhodnosti landshaftov natsional'noho pryrodnoho parka "Maloe Poles'e" / P.L. Tsaryk, L.P.Tsaryk, S.R.Novytskaya // Aktual'nye problemy humanyтарnykh y estestvennykh nauk. Zhurnal nauchnykh publikatsyy – Moskva: Lytera, 2014. – #04 (63) aprel' 2014. Chast' 2. – S. 14-20.
8. Tsaryk P.L. Rehional'nyy landshaftnyy park "Zahrebellya" v systemi rekreatsiynoho i zapovidnoho pryrodokorystuvannya // P.L.Tsaryk, L.P.Tsaryk. – Ternopil': redaktsiyno-vydavnychyy viddil TNPU, 2013. – 186s.
9. Tsaryk P.L. Otsinka rekreatsiynoy prydatnosti landshaftiv Natsional'noho pryrodnoho parku "Kremenets'ki hory" // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho unyversytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Heohrafiya. #1. – Ternopil': TNPU, 2017. – S.118-124.
10. Chernyuk H.V. Klimatychni resursy Podillya / H.V.Chernyuk, P.L.Tsaryk // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho unyversytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Heohrafiya. #1. – Ternopil': TNPU, 2008. – S.53-65.
11. Proekt orhanizatsiyi terytoriyi natsional'noho pryrodnoho parku «Karmelyukove Podillya», okhorony, vidtvorennya ta rekreatsiynoho vykorystannya yoho pryrodnykh kompleksiv ta ob'yektiv. – Kyiv, 2016. – 248s.

Аннотация:

Петр Царик. ОЦЕНКА РЕКРЕАЦИОННОЙ ПРИГОДНОСТИ ЛАНДШАФТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «КАРМЕЛЮКОВОЕ ПОДОЛЬЕ».

Рассмотрены подходы к оценке рекреационной пригодности ландшафтов Национального природного парка «Кармелюковое Подолье» в разрезе медико-биологического, психолого-эстетического и технологического типов оценки с учетом структуры земельных угодий и функционального зонирования территории НПП. Определены основные типы рекреационных занятий и видов туризма на территории парка. Проведено балльную оценку природно-территориальных комплексов парка за 12 показателям объединенных в три группы: эстетическим, медико-биологическим и технологическим типами оценки (максимальная сумма баллов – 36). Выявлено что разница между максимальной и минимальной балльной оценки ландшафтов составляет всего 5 баллов, что характеризует территорию НПП как довольно однообразную. Негативными факторами развития рекреационной деятельности является отсутствие крупных водоемов для развития водных видов рекреации, слабое развитие рекреационной инфраструктуры. Позитивными факторами является: высокая лесистость и природная сохранность территории НПП «Кармелюковое Подолье», довольно большие перепады абсолютных высот способствующие развитию пешеходного, велосипедного, мото-, квадроциклетного видов рекреационных занятий. Определено что почти вся территория парка благоприятна для проведения разного рода рекреационных занятий.

Ключевые слова: «Кармелюковое Подолье», рекреационная пригодность, балльная оценка, ландшафт.

Abstract:

Petro Tsaryk. EVALUATION OF RECREATIONAL EFFICIENCY OF LANDSCAPES OF THE NATIONAL NATURAL PARK "KARMELUKOVE PODILLIA".

Approaches to the estimation of the recreational suitability of landscapes of the National Natural Park "Karmelukove Podillia" in the context of the medical-biological, psychological-aesthetic and technological types of assessment, taking into account the structure of land and functional zoning of the territory of the NPP are considered.

Recreational nature considered today as one of environmental reserve, natural systems for sustainable environmental management types. Combined with environmental reserve these two types of contrast to make traditional forms of nature (land-, water, forest technology, mineral resources, etc.) and by their nature they are environmentally. They play a special role ecological balance in terms of sustainable development. Intense formation of the integrated preserves and recreational facilities in the last decade: transboundary biosphere reserves, national nature parks and regional landscape it provides comprehensive study concerning assessment of the recreational suitability, capacity, total available recreational resources. The main types of recreational activities and types of tourism in the park area are determined. A scoring of the park's natural-territorial complexes was carried out for 12 indicators combined into three groups: aesthetic, medical-biological and technological types of assessment (maximum score is 36). It was revealed that the difference between the maximum and minimum scoring of landscapes is only 5 points, which characterizes the territory of the NPP as rather monotonous. Negatifical factors in the development of recreational activities is the lack of large bodies of water for the development of recreational water, a weak development of recreational infrastructure.

Positive facets are: high forest cover and natural safety of the territory of NPP "Karmelukove Podillia", dvolno large differences of absolute heights contributing to the development of pedestrian, bicycle, moto, quadrocycle types of recreational activities.

About 90% of the landscapes of the Karmelyuk Podillya NPP have an average and high recreational potential of landscape resources (from 65 to 50% of the assessment scale), indicating the high recreational suitability of the undamaged forest landscapes of the park. It is determined that almost the whole territory of the park is favorable for conducting various types of recreational activities.

Key words: "Karmelukove Podillia", recreational fitness, score, landscape.

Надійшла 10.10.2017р.

УДК 338.48:352.07-048.23] (477.82)

Надія ЧИР, Роман КАЧАРОВСЬКИЙ

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В ОКРЕМИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено комплексну оцінку сучасного стану та перспектив розвитку туристської інфраструктури окремих об'єднаних територіальних громад Волинської області (на прикладі Устилузької та Зимнівської ОТГ Володимир-Волинського району) за окремими підсистемами: заклади розміщення, заклади харчування, заклади дозвілля та побутового обслуговування, транспортна інфраструктура, зв'язок та інформаційне забезпечення. Визначено основні проблеми структурних елементів туристичної інфраструктури, запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: туризм, туристична інфраструктура, об'єднана територіальна громада, Устилузька ОТГ, Зимненська ОТГ.

Постановка проблеми. Розвиток туризму і рекреації впродовж останніх декількох десятиріч років став пріоритетним в системі соціально-економічних координат держави. Враховуючи економічні реалії України, функціонування господарства в умовах децентралізації влади, яка включає в себе передачу на місця значної частини владних повноважень та фінансових ресурсів, виникає необхідність вивчення можливостей та ролі сучасних об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у розвитку туризму на регіональному рівні.

Актуальним питанням є дослідження сучасного стану функціонування туристичної інфраструктури в регіональних господарських системах, у межах окремих адміністративно-територіальних утвореннях, що може послужити важливим чинником формування конкурентоспроможного туристичного продукту місцевого і регіонального значення, дасть можливість істотно підвищити інвестиційну привабливість території, частково вирішити питання зайнятості населення та суттєво наповнити місцеві бюджети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення розвитку туристичної інфраструктури стає актуальним для сучасних українських науковців: О.О. Бейдика, М.П. Мальської, В.Ф. Кифяка, О.О. Любіцевої, С.П. Кузика. Окремі елементи інфраструктури туристично-рекреаційного комплексу Волинської області проаналізовані у монографіях Л.М. Черчик, І.В. Єрко, О.В. Міщенко [9],

суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури області провели І.В. Єрко та Я.Б. Олійник [6], оцінку туристичної інфраструктури окремих адміністративно-територіальних одиниць Волинської області Н.В. Чир, З.К. Карпюк, Р.С. Качаровський та О.В. Антипюк [7, 10]. Разом з тим, дослідженням сучасного стану і перспективних векторів розвитку туристичної інфраструктури в об'єднаних територіальних громадах фактично не проводились.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає в оцінці рівня розвитку туристичної інфраструктури окремих ОТГ Волинської області (на прикладі Устилузької та Зимнівської ОТГ Володимир-Волинського району), визначенні ролі ОТГ у створенні підґрунтя для економічного зростання регіону в цілому та оптимізації туристичної сфери зокрема.

Для вирішення поставлених завдань здійснено комплексний аналіз даних статистичної звітності Головного управління статистики та Служби автомобільних доріг у Волинській області, Департаменту економічного розвитку, Управління культури, охорони здоров'я та екології і охорони навколишнього природного середовища Волинської обласної державної адміністрації, Стратегії розвитку Устилузької міської ОТГ Володимир-Волинського району на 2017-2025 рр. Крім того, у процесі дослідження застосовувались аналітичний, порівняльно-географічний, математичний, статис-

тичний методи, методи узагальнення та систематизації.

Виклад основного матеріалу. Новітні тенденції розвитку економіки України, особливо в галузі туризму, спонукають до розширення ролі адміністративних територій як окремих туристичних комплексів, що містять значний природно-ресурсний і культурно-історичний рекреаційний потенціал, а також забезпечені повним спектром інфраструктурних об'єктів.

Норми Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» регулюють відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад [1].

На території Волинської області станом на 01.05.2017 року утворено 20 ОТГ, в перспективі утворення ще понад 30 громад [5]. Нині вже існують Велицька сільська ОТГ з центром у с.Велицьк (Ковельський район), Вишнівська сільська – у с. Вишнів (Любомльський район), Голобська селищна – у смт. Голоби (Ковельський район), Дубівська сільська – у с. Дубове (Ковельський район), Заболотівська селищна – у смт. Заболоття (Ратнівський район), Заборолівська сільська – у с. Забороль (Луцький район), Забродівська сільська – у смт. Заброди (Ратнівський район), Зимнівська сільська – у с.Зимне (Володимир-Волинський район), Княгининівська сільська – с. Княгининок (Луцький район), Колодяженська – с. Колодяжне (Ковельський район), Литовезька сільська – с.Литовеж (Іваничівський район), Люблинецька селищна – смт. Люблинець (Ковельський район), Павлівська сільська – с. Павлівка (Іваничівський район), Поворська сільська – с.Поворськ (Ковельський район), Поромівська сільська – с. Поромів (Іваничівський район), Прилісненська сільська – с. Прилісне (Маневицький район), Самарівська сільська – у с.Самари (Ратнівський район), Смолигівська сільська – с. Смолигів, Устилузька міська – м.Устилуг (Володимир-Волинський район) та Шацька селищна – у смт. Шацьк (Шацький район).

У Володимир-Волинському районі Волинської області сформовано Устилузьку міську та Зимнівську сільську об'єднані територіальні громади [5].

Устилузька міська ОТГ утворена 14 серпня 2015 року шляхом об'єднання Устилузької міської та Зорянської, Лудинської, Микитичівської, П'ятиднівської, Рогожанської, Стенжаричівської, Хотячівської сільських рад Володимир-Волинського району. Адмініс-

тративний центр – місто Устилуг. До складу громади входить 1 місто і 25 сільських населених пунктів. Площа ОТГ – 413,7 км², населення (станом на 2016 р.) – 7778 осіб, з яких 71,8% становлять сільські жителі. Густота населення – 18,61 осіб/км². Устилузька ОТГ має стратегічне географічне положення поблизу українсько-польського кордону, де функціонує пункт перетину кордону «Устилуг – Зосін».

Зимнівська сільська ОТГ з адміністративним центром у с. Зимне об'єднує 17 сіл Бубнівської, Зимнівської, Льотничівської та Селецької сільських рад і має площу 175 км². Усі 5460 осіб населення є сільськими жителями. Густота населення становить 31,22 осіб/км² [4].

Громади мають значні туристично-рекреаційні ресурси та відповідну інфраструктуру для організації туристичної діяльності.

Кліматичні умови і ресурси сприятливі для здійснення рекреації і туризму протягом року, проте період літньої рекреації дещо менший, ніж на решті території України. Рекреаційне значення мають водні ресурси, зокрема р. Західний Буг та р. Луга, озеро Шистів, а також окремі ставки. Привабливим в інвестиційному плані є довгострокова оренда водних плес з метою вирощування риби, раків та організації відпочинку.

Об'єднані громади розташовані в межах Устилузького та Микуличівського лісництв Державного підприємства «Володимир-Волинське лісомисливське господарство» [2, 9]. Лісові рекреаційні ресурси представлені переважно хвойними породами з домішкою дуба, які, є найбільш цінними в рекреаційному відношенні. Потенціал фауністичних ресурсів ОТГ визначається наявністю цінних видів лікувальних трав та дикорослих ягід.

За даними Управління екології та охорони навколишнього природного середовища Волинської ОДА в Устилузькій громаді функціонують 7 об'єктів природо-заповідного фонду місцевого значення. Серед них 2 пам'ятки природи (зоологічна та ботанічна) та 5 заказників (2 загальнозоологічних, ландшафтний, лісовий та гідрологічний). У Зимнівській – відповідно 6 об'єктів природо-заповідного фонду місцевого значення: 1 зоологічна пам'ятка природи та 5 заказників (3 лісових та 2 гідрологічних) [2-3]. Мережу ПЗФ досліджуваних ОТГ складають: гідрологічний заказник «Луга» (2039,1 га), загальнозоологічні заказники «Устилузький» (293,4 га) та «Ішівський» (152,0 га), лісові заказники «Стенжаричівський» (35,0 га), «Липовий гай» (24,8 га),

«Новосілки» (385,0 га) та «Нехворощі» (551,6 га), ландшафтний заказник «Березовий гай» (36,7 га), а також зоологічні пам'ятки природи «Озеро Невидимка» (2,2 га) і «Урочище Биискупичі» (3,4 га), ботанічна пам'ятка природи «Дерево бук, віком 150 років» (0,01 га) [3].

За даними Управління культури Волинської ОДА історико-культурні туристичні ресурси Устилузької ОТГ представлені 17 пам'ятками історії і культури, 3 пам'ятками архітектури та містобудування (будинками І.Ф. Стравінського та сім'ї Носенків у м.Устилуг; дерев'яною Миколаївською церквою (1601 р.) в с. Лудин), а також однією пам'яткою археології (городище IX-XII ст. в м.Устилуг) та 3 пам'ятниками монументального мистецтва [2-3, 7]. Функціонує Устилузький народний музей Ігоря Стравінського, відкритий 29 вересня 2013 р. в садибі композитора. Відомим у світі серед шанувальників творчості композитора є Міжнародний музичний фестиваль «Стравінський і Україна», який щороку відбувається в садибі-музеї і збирає поціновувачів музичного мистецтва з усього світу.

Історико-культурні ресурси Зимнівської ОТГ налічують 6 пам'яток історії і культури, 11 пам'яток архітектури та містобудування, а також 2 пам'ятки археології (городище VI-VII ст. та курган XIII ст. у с. Зимне). Дерев'яна храмова архітектура представлена Хрестовоздвиженською церквою (1904 р.) у с. Чесний Хрест [3, 7].

Візитною карткою обох ОТГ є писанкарство, яке репрезентоване у селах Пархоменкове, Зимне та Селець [3].

Туристичну інфраструктуру досліджуваного району розглянемо як систему елементів (підсистем): заклади розміщення, заклади харчування, заклади дозвілля та побутового обслуговування, транспортна інфраструктура, зв'язок та інформаційне забезпечення [10].

Громади розміщені в межах Західного туристсько-інфраструктурного району, де виділяють Зимнівський туристсько-інформаційний пункт [6].

Коефіцієнт забезпеченості засобами тимчасового розміщення територіальних громад є досить низьким у порівнянні із середнім показником по області і становить 0,002 од./км². За даними Департаменту економічного розвитку Волинської ОДА інфраструктура Устилузької ОТГ представлена такими засобами тимчасового розміщення: готелем «АВС-Інтер» (м.Устилуг), Зимнівської ОТГ: розміщення: агросадибою в с. Зимне. Натомість санаторії, санаторії-профілакторії та пансіонати відсутні

[4].

Для покращення даної підсистеми туристичної інфраструктури варто збільшити кількість закладів готельного господарства із невеликою кількістю номерів і мінімальним набором послуг, що будуть більш доступними для соціального сегменту туристів, особливо іноземних. Одним з дієвих заходів може стати створення додаткових засобів розміщення (особливо поблизу шляхів сполучення і в прикордонній зоні), на зразок кемпінгів, молодіжних таборів, туристичних сіл, що працюють сезонно.

Коефіцієнт забезпеченості закладами харчування становить близько 0,03 од./км² в обох громадах. Ресторанне господарство Устилузької ОТГ представлене 12 одиницями, з яких: 1 ресторан, 7 кафе, 2 бари та 2 їдальні. В Зимнівській ОТГ налічується 2 кафе та 3 бари.

Для об'єднаних громад характерна тенденція до скорочення мережі підприємств ресторанного господарства через низьку їх конкурентоспроможність в сільській місцевості, застарілість матеріально-технічної бази. Для оптимізації підсистеми «заклади харчування» варто слідувати загальнообласній тенденції до ребрендингу нерентабельних закладів ресторанного господарства (їдальні, буфетів, закусокних) в альтернативні заклади (паби, фаст-фуди, піцерії, нічні клуби тощо).

Заклади розваг представлені 26 будинками культури, 15 клубами, 15 бібліотеками та Устилузьким народним музеєм І.Ф. Стравінського [4]. Перспективним з точки зору розвитку туристично-розважальної інфраструктури є створення у м. Устилуг розважального закладу на базі «Дому Белянкіна» (будинку члена родини Стравінського).

Дана підсистема інфраструктури є найслабшою ланкою. У цьому контексті важливим є збереження традицій національних видів і форм дозвілєвої діяльності, введення нових інноваційних для сільської місцевості форм, що дозволять адаптуватися до нових умов соціального середовища.

Коефіцієнт забезпеченості торгівельними закладами становить в середньому 0,08-0,09 од./км² в обох громадах. При цьому обслуговування здійснює 35 торгівельних підприємств в Устилузькій ОТГ та 17 торгівельних підприємств у Зимнівській ОТГ. Надання побутових послуг забезпечує 13 підприємств. Сфера побуту представлена перукарнями, комбінатами побутового обслуговування, ательє з пошиття одягу, фотоательє, майстернями по ремонту взуття тощо. Коефіцієнт забезпеченості закладами побутового обслуговування

становить 0,02 од./км².

Банківське обслуговування здійснюється лише в Устилузькій громаді на 3 відділеннях та філіях банків, 5 банкоматами (в м. Устилуг). Мережа фінансових установ представлена такими суб'єктами підприємницької діяльності: ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль». Страхові компанії представлені філією у м. Устилуг [6].

Транспортна мережа має розгалужену сітку автодоріг та залізниці. За даними Служби автомобільних доріг у Волинській області по території ОТГ проходять дороги державного значення: Устилуг – Луцьк – Рівне, загальною протяжністю 129,2 км; регіонального значення: Ковель – Володимир-Волинський – Червоноград – Жовква – 87,3 км; Піща – Шацьк – Любомль – Володимир-Волинський – Павлівка – Горохів – Берестечко – Козин, довжиною 174,9 км і до с. Зимного – 1,4 км. В межах громад діють 4 автозаправні та 2 станції технічного обслуговування автомобілів. Залізничний транспорт представлений залізничною віткою сполученням Київ – Луцьк – Володимир-Волинський – Грубешів (Республіка Польща). Залізничні станції є у селах Амбуків та Бубнів.

Зв'язок забезпечується за допомогою 10 поштових відділень УДППЗ «Укрпошта» по п'ять у кожній громаді, «Нової Пошти» в м. Устилуг. Телефонний зв'язок існує завдяки сервісному центру ПАТ «Укртелеком» та операторам мобільного зв'язку компаній ПрАТ «МТС Україна» і ЛФ ПрАТ «Київстар», що розташовані в м. Володимир-Волинський.

Важливою проблемою у підсистемі «транспортна інфраструктура та зв'язок» є невідповідність транспортно-експлуатаційних характеристик автомобільних доріг загального користування сучасним вимогам щодо рівності та твердості, неузгодження їх розвитку з темпами автомобілізації області, що позначається на зниженні пропускної спроможності основних автошляхів.

Основними проблемами у громадах є відсутність інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення найбільш привабливих для відвідування туристами об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду; низький розвиток сільсько-зеленого туризму; недостатнє забезпечення поширення інформації про туристично-рекреаційні можливості, відсутність достатньої кількості засобів розміщення, мала конкурентоспроможність об'єктів ресторанного господарства і сфери розваг, погане функціонування

мережі Інтернет у сільській місцевості.

З метою залучення коштів іноземних та вітчизняних інвесторів для подальшого розвитку матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури, задоволення потреб галузі у висококваліфікованих кадрах, нарощування обсягів наданих туристичних послуг, ефективної рекламно-інформаційної діяльності районною радою була розроблена Стратегія розвитку Устилузької громади на 2017-2025 рр. [8]. Серед першочергових заходів оптимізації туристичної інфраструктури виділено:

1) створення належних місць зупинок для туристів (у т.ч. для осіб з обмеженими можливостями), облаштування рекреаційних зон, об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду;

2) проведення щороку прес-турів для представників засобів масової інформації, друкованих, теле-, радіокомпаній та Інтернет ресурсів, туристичних компаній;

3) покращення сервісних умов закладів громадського харчування;

4) створення віртуальних 3D-турів об'єктами туристичного показу;

5) встановлення інформаційних таблиць-вказівників із короткими довідками про туристичні об'єкти та QR кодами;

6) збільшення обсягів залучення інвестицій у розвиток інфраструктури галузі, пошук альтернативних (в т.ч. іноземних джерел фінансування);

7) збільшення кількості об'єктів сервісної транспортної інфраструктури, що відповідають європейським стандартам; побудова нових та реконструкція вже існуючих об'єктів транспортної інфраструктури;

8) створення туристичних інформаційних центрів на базі музейних закладів та на територіях об'єктів природно заповідного фонду;

9) облаштування мережі екологічних туристичних маршрутів у межах об'єктів ПЗФ, шляхом їх візуалізації та маркування;

10) забезпечення галузі кваліфікованими спеціалістами туристичного менеджменту, екскурсійної діяльності та готельного господарства.

На нашу думку, окрім зазначених у Стратегії заходів, необхідно також розширити наявну туристичну інфраструктуру велосипедними доріжками та маршрутами для верхової їзди. Дуже важливим елементом є їх детальна візуалізація та розбудова необхідної супутньої інфраструктури для цих форм активного туризму.

Важлива також підтримка мешканців (ментальна та організаційно-проектна) у сфері

відкриття агротуристичних господарств, які розширили б пропозицію закладів розміщення і розваг, пов'язаних з культивуванням місцевих звичаїв і традицій. Як чинник оптимізації та розбудови туристичної інфраструктури досліджуваних територіальних громад варто запропонувати створення «тематичних сіл», що успішно реалізовується у сусідній Польщі.

Висновки. Істотним імпульсом для розвитку досліджуваних територіальних громад є стратегічне партнерство з польською гміною Людвін Люблінського воєводства для реалізації спільних ініціатив та проектів у сфері

розвитку туризму. Важливе значення має прикордонне положення, спільне історичне минуле громад, схожі риси природних умов та особливостей господарювання.

У рамках інтенсифікації співпраці територіальних громад необхідно виробити спільні туристичні пропозиції, які будуть гармонійно поєднуватись і доповнюватись пропозиціями партнерської громади, розробити циклічні заходи, що визначають і репрезентують місцеву ідентичність та популяризують туристичні переваги громад по обидва боки кордону.

Література:

1. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2003 р. № 157-VIII // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 13. – 91 с.
2. Волинь туристична : путівник. – К. : ТОВ «Світ Успіху», 2008. – 364 с.
3. Волинь туристам : [карта до Євро-2012] : авт. колектив : Ф. В. Зузук, З. К. Карпюк, О. В. Антипок, О. Л. Димшиць, Л. К. Колошко, Р. С. Качаровський ; Лабораторія краєзнавчих атласів Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2012. – 1 к. (Зарк.).
4. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
5. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/region/item>.
6. Олійник Я.Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області : монографія / Я.Б. Олійник, І.В. Єрко. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с.
7. Просторово-територіальні особливості розміщення природних та історико-культурних об'єктів вздовж основних елементів транспортної інфраструктури Волині / З. К. Карпюк, Р. С. Качаровський, О. В. Антипок, Л. К. Колошко // International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE». – № 1(5). – Vol. 5. – January 2016. – P. 80–88. – [Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference «Scientific and Practical Results in 2015. Prospects for Their Development (December 23–24, 2015, Abu-Dhabi, UAE)»].
8. Стратегія розвитку Устилузької міської ОТГ Володимир-Волинського району Волинської області на 2017-2025 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ustyluzka.gromada.org.ua>.
9. Черчик Л.М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Частина 1 / Л.М. Черчик, О.В. Міщенко, І.В. Єрко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.
10. Чир Н.В. Туристична інфраструктура як складова туристично-рекреаційного потенціалу Старовижівського району Волинської області / Н.В.Чир, Р.Є. Качаровський // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації» : зб. наук. пр. – Кіровоград, 2016. – С. 339-347.

References:

1. Zakon Ukrayiny «Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad» vid 05.02.2003 r. # 157-VIII // Vidomosti Verkhovnoyi rady Ukrayiny. – 2003. – # 13. – 91 s.
2. Volyn' turystychna : putivnyk. – K. : TOV «Svit Uspikhu», 2008. – 364 s.
3. Volyn' turystam : [karta do Yevro-2012] : avt. kolektyv : F. V. Zuzuk, Z. K. Karpyuk, O. V. Antypok, O. L. Dymshyts', L. K. Koloshko, R. S. Kacharovs'kyu ; Laboratoriya kraysnavchyykh atlasiv Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. – Luts'k : Red.-vyd. vid. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 2012. – 1 k. (Zark.).
4. Holovne upravlinnya statystyky u Volyns'kiy oblasti [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
5. Detsentralizatsiya vlady [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://decentralization.gov.ua/region/item>.
6. Oliynyk Ya.B. Suspil'no-geografichne doslidzhennya turystychnoyi infrastruktury Volyns'koyi oblasti : monohrafiya / Ya.B. Oliynyk, I.V. Yerko. – Luts'k : PrAT «Volyns'ka oblasna drukarnya», 2014. – 164 s.
7. Prostorovo-terytorial'ni osoblyvosti rozmishchennya pryrodnykh ta istoryko-kul'turnykh ob'yektiv vzdovzh osnovnykh elementiv transportnoyi infrastruktury Volyni / Z. K. Karpyuk, R. Ye. Kacharovs'kyu, O. V. Antypuk, L. K. Koloshko // International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE». – # 1(5). – Vol. 5. – January 2016. – P. 80–88. – [Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference «Scientific and Practical Results in 2015. Prospects for Their Development (December 23–24, 2015, Abu-Dhabi, UAE)»].
8. Stratehiyi rozvytku Ustyluz'koyi mis'koyi OTH Volodymyr-Volyns'koho rayonu Volyns'koyi oblasti na 2017-2025 rr. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ustyluzka.gromada.org.ua>.
9. Cherchik L.M. Turystychno-rekreatsiynyy kompleks Volyns'koyi oblasti: peredumovy rozvytku : monohrafiya. Chastyna 1 / L.M. Cherchik, O.V. Mishchenko, I.V. Yerko. – Luts'k : Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky, 2014. – 128 s.
10. Chyr N.V. Turystychna infrastruktura yak skladova turystychno-rekreatsiynoho potentsialu Starovyzhivs'koho rayonu Volyns'koyi oblasti / N.V.Chyr, R.Ye. Kacharovs'kyu // Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Teoretychni i prykladni napryamky rozvytku turyzmu ta rekreatsiyi» : zb. nauk. pr. – Kirovohrad, 2016. – S. 339-347.

Аннотация:

Чир Н.В., Качаровский Р.Е. ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ОТДЕЛЬНЫХ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВАХ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проведена комплексная оценка современного состояния и перспектив развития туристской инфраструктуры отдельных объединенных территориальных сообществ Волынской области (на примере Устилугской и Зимнивской ОТГ Владимир-Волынского района) по отдельным подсистемам: заведения размещения, питания, заведения досуга и бытового обслуживания, транспортная инфраструктура, связь и информационное обеспечение. Определены основные проблемы структурных элементов туристической инфраструктуры и предложены возможные пути их решения.

Территориальные сообщества имеют значительные туристско-рекреационные ресурсы для организации туристической деятельности. Наиболее слабым элементом туристического потенциала территории является инфраструктура туризма. Результаты исследования дали возможность констатировать, что коэффициент обеспеченности средствами временного размещения территориальных сообществ является достаточно низким по сравнению со средним показателем по области и составляет 0,002 ед./км². Коэффициент обеспеченности учреждениями питания является несколько выше и составляет около 0,03 ед./км². Подсистема «заведения развлечений» является самым слабым звеном туристической инфраструктуры исследуемых территорий. Отмечаем положительный момент приграничного положения территории и достаточно высокий уровень развития транспортной инфраструктуры.

Основными проблемами в объединенных территориальных сообществах является отсутствие инфраструктурного обустройства и информационного обеспечения наиболее привлекательных для посещения туристами объектов культурного наследия и природно-заповедного фонда; низкая степень развития сельского зеленого туризма; недостаток информации о туристско-рекреационных возможностях территории, отсутствие необходимого количества средств размещения, низкая конкурентоспособность объектов ресторанного хозяйства и сферы развлечений, плохое функционирование сети Интернет в сельской местности.

Как фактор оптимизации и развития туристической инфраструктуры исследуемых территориальных сообществ следует предложить создание «тематических деревень», успешный опыт функционирования которых успешно реализуется в соседней Польше.

Ключевые слова: туризм, туристическая инфраструктура, объединенное территориальное сообщество, Устилугская ОТГ, Зимненская ОТГ.

Abstract:

Chyr N., Kacharovskiy R. THE ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND THE PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES OF VOLHYN REGION.

The integrated assessment of the current state and the prospects of development of the tourist infrastructure in the united territorial communities of Volhyn region (on the example of Ustylug UTC and Zimnenska UTC) has conducted. This assessment has implemented of individual subsystems: accommodation establishments, food establishments, leisure facilities, consumer services establishments, transport infrastructure, communication and information services. The main problems of the constituents of the tourist infrastructure have been determined. Possible ways of the solution of these problems are suggested.

The united territorial communities have a significant tourist and recreational resources for the organization of tourist activities. The weakest element of the tourist potential of the territory is the tourist infrastructure. The results of the research give an opportunity to state that the coefficient of provision of the accommodation establishments is rather low compared with the average of the region and become 0,002 un./km². The coefficient of provision of the food establishments is higher and become about 0,03 un./km². The subsystem "leisure facilities" is the weakest link in the tourist infrastructure on the explored territories. We also mark a positive aspect of the cross-border position of the territory and the sufficiently high level of development the transport infrastructure.

The main problems of the united territorial communities are: lack of the infrastructural arrangement and information support of the most attractive objects of cultural heritage and the nature reserved fund, which are the most popular among the tourists; the low degree of the rural green tourism development; lack of information about the tourist-recreational opportunities of the territory, the absence of the required number of placements, low competitiveness facilities of the restaurant business and the entertainment industry, bad function of the Internet in rural areas.

As a factor of optimization and development of the tourist infrastructure on the researched united territorial communities should be proposed the creation of the "thematic villages". The experience of there creation was being successfully implemented in the neighboring Poland.

Key words: tourism, tourist infrastructure, united territorial community, Ustylug UTC, Zimnenska UTC.

Надійшла 09.11.2017р.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ НИЖНЬОЇ СІЛЕЗІЇ

У даній праці проаналізовані просторові аспекти розвитку туристичної інфраструктури в містах Нижньої Сілезії. Проаналізовано тенденції розвитку мережі готельних і гастрономічних підприємств. Звернено увагу на властивості транспортної і допоміжної інфраструктури, до яких були направлені значні інвестиції впродовж останніх років. Охарактеризовано актуальні проблеми розвитку туристичної інфраструктури на території нижньосілезького воєводства. Запропоновані перспективні напрями розвитку туристичної інфраструктури в Нижній Сілезії.

Ключові слова: готельні та гастрономічні об'єкти, інфраструктура, Нижня Сілезія, туристична інфраструктура, транспортна мережа, туристичні атракції.

Вступ. В останні роки у Польщі в контексті процесів європейської інтеграції і економічного зростання відбувається активний розвиток туристичної галузі. Нижня Сілезія є одним з найважливіших туристичних регіонів країни. Цьому сприяє присутність значної кількості природних і культурних об'єктів. На території нижньосілезького воєводства є майже цілий комплекс необхідних розваг для розвитку туризму: мальовничі гори, курорти різноманітного профілю, найбільша в країні кількість замків і фортець, три об'єкти із списку світової спадщини UNESCO, багато пам'яток історії і техніки та багато інших цікавих об'єктів. Близьке розташування Нижньої Сілезії до багатьох європейських країн сприяють зростанню туристичного руху і створенню необхідної інфраструктури. В останні роки зростає кількість готелів, пансіонатів, гастрономічних закладів й інших допоміжних об'єктів (лижні траси, басейни, прокат спорядження). Значного успіху в Нижній Сілезії досяг розвиток системи центрів туристичної інформації, мережа яких також суттєво збільшилася. Після вступу Польщі до Європейського союзу швидко зросли інвестиції у транспортну інфраструктуру. На території воєводства збудовані сучасні автостради, а розбудований аеропорт у Вроцлаві перетворюється на пересадковий хаб європейського значення. Власне вивчення просторових властивостей розвитку туристичної інфраструктури в Нижній Сілезії важливе для подальших географо-туристичних досліджень у регіонах Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження туристичної інфраструктури міст Нижньої Сілезії були праці відомих польських науковців в галузі географії туризму: К. Відавського [19, 20], Є. Вижиковського [9], А. Ковальчика [4, 5], З. Кручека [6], В. Курека [8], Т. Лієвського, Б. Мікуловського [9], А. Шромека [16] та інших. Використовувалися також окремі статті і аналітичні дослідження Польської Туристичної Організації, воєводських установ Нижньої

Сілезії, групи Biostat. При визначенні підходів до поняття туристичної інфраструктури використані праці українських дослідників – М. Бутирської, О. Любіцевої, Т. Сокол [3], а також результати власних наукових досліджень.

У польських науковців трохи інші підходи до визначення поняття туристичної інфраструктури і її місця в діяльності людини. Більшість вчених вважають цей різновид інфраструктури частиною туристичного господарства. До подібного висновку підходимо за визначенням терміну "туристичне господарство" в розумінні Є. Важинської і А. Яцковського. У праці "Основи географії туризму" вони застосовують замість з поняття "туристичного господарства" термін "туристична інфраструктура", яку визначають як "комплекс об'єктів і засобів, що являють облаштування визначеного простору, шляху або місцевості, потреб туристичного руху для задоволення його потреб [18, с. 30]. За підходом О. Рогалевського [12, с. 12] основними елементами бази матеріального туризму є згідно черговості:

- комунікаційна система;
- система харчування;
- система розміщення;
- допоміжна система.

Ці чотири елементи відповідають головним типам потреб, що виявляються через туристів: прибуття до мети поїздки і вирушення по ній, потребах харчування, розміщення та інших [5].

Об'єктами цього дослідження є туристична інфраструктура міст Нижньої Сілезії. Однак на території регіону розташовано понад 80 міст. Тому в цій праці охоплені тільки найбільші осередки розвитку туризму, які мають відповідні умови для цього.

Виклад основного матеріалу. Нижньосілезьке воєводство розташоване в південно-західній частині Польщі. Із заходу межує з Федеративною Республікою Німеччина, а з півдня – із Чеською Республікою. Загальна площа воєводства становить 19 947,8 км² (6,4%

площі Польщі), а населення проживає 2970,1 тис. мешканців (7,1% населення країни). Нижня Сілезія характеризується високою щільністю населення – 149 осіб/км². Нижньосілезьке воєводство сформувалося у сучасному вигляді на підставі закону від 24 липня 1998 року про адміністративний поділ Польщі з об'єднанням еленегурського, легніцького, валбжихського і вроцлавського воєводств. Центром є місто Вроцлав [15].

Коротко проаналізуємо головні групи центрів розвитку туристичної інфраструктури на території Нижньої Сілезії. До першої групи належить лише одне місто – головне ядро розвитку туризму в регіоні Вроцлав (рис. 1). Він є характерним великим туристичним центром на території Польщі. Місто є центром розвитку різних видів туризму: пізнавального, культурного, сентиментального, ділового і відпочинкового. Зростанню числа подорожуючих до Вроцлава сприяє також швидкий розвиток туристичної інфраструктури. Згідно офіційних даних в місті функціонують більше 70 готелів, а також понад 300 інших нічліжних об'єктів. Біля них функціонує кількох сотень підприємств харчування, туристичні фірми, інформаційні центри і розвинена транспортна система. До другої групи міст за розвитком туристичної інфраструктури на Нижній Сілезії відносимо три міські поселення, які були колись центрами воєводств. Такими є міста Валбжих, Єленя Гура і Легніца (рис. 1). Кожне з них має кілька домінуючих туристичних об'єктів (наприклад, замок Ксьонж у Валбжиху чи історичний центр в Легніці). Ці міста утворюють особливий підтип туристичних осередків, які мають історично сформований тип інфраструктури. Окрім значної кількості цікавих туристичних об'єктів, функціонують в них також багато готелів, гастрономічних пунктів, відпочинкових закладів і система міської комунікації. Наступну групу за властивостями розвитку туристичної інфраструктури створюють міста-курорти. Власне на території Нижньої Сілезії розміщені 11 здравниць державного значення. В межах нижньосілезького воєводства сконцентровано чверть курортного потенціалу Польщі. Частина курортів розташовані у межах більших міст – Щавно-Здруй у Валбжиху чи Цеплице-Здруй в Єлені Гурі. Однак нами досліджені окремі міста-курорти, які мають значний потенціал в розвитку туристичної інфраструктури, – Кудова-Здруй, Душнікі-Здруй, Длугополе-Здруй. Останню, четверту групу центрів за розвитком туристичної інфраструктури в Нижній Сілезії утворюють невеликі міста з перевагою пізнавального

туризму. Характерною ознакою цих містечок є присутність значного і привабливого туристичного об'єкту, який притягує потік подорожуючих. До таких міст належать Свідниця (головний туристичний об'єкт – євангельський Костел Миру), Клодзко (головний об'єкт – Фортеця Клодзька), Тшебниця (центр паломницького туризму – санктuarioї святої Ядвіги), Болеславець (відома кераміка болеславецька), Міліч (Міліцькі стави – об'єкти водного і відпочинкового туризму). У цих місцевостях відносно слабкий розвиток туристичної інфраструктури, в яких бракує якісних об'єктів для розміщення туристів. Однак ці міста відіграють значну роль в створенні комплексного продукту туристичної Нижньої Сілезії. Розглянемо особливості територіальної організації основних компонентів туристичної інфраструктури в Нижньосілезькому воєводстві.

Готельна база є однією з найважливішим передумов для діяльності туризму в містах. Власне підприємства розміщення є основою для розвитку системи туристичної інфраструктури. Зростання туристичного руху на території Нижньої Сілезії зумовило збільшення кількості готельних об'єктів і їх ємкості. На території нижньосілезького воєводства наприкінці 2015 р. функціонувало 867 туристичних (в порівнянні з липнем 2014 р. менше про 36, тобто про 4,0%) засобів розміщення. Туристичну базу творили 374 готельні об'єкти (у тому 232 готелі, 5 мотелів і 56 пансіонатів), а також 493 інших нічлігів (у тому 127 гостинних/приватних квартир, 77 осередків відпочинку і 35 санаторіїв). У загальному числі туристичних нічліжних закладів 94,0% становили цілорічні об'єкти.

Як можна побачити з картосхеми найбільша кількість готельних об'єктів сконцентрована у Вроцлаві, де їх діяло в 2016 році 77 одиниць (рис. 1). У цьому місті також згідно даних міської влади діють понад 350 інших некласифікованих закладів розміщення для туристів (хостели, гостинні апартаменти, тощо). Досить високий рівень розвитку готельної справи мають також Єленя Гура і Свідниця – там таких об'єктів більше десяти. Це визначено наявністю значних туристичних об'єктів, які притягують до цих міст значну кількість подорожуючих. Цікаво, що Валбжих і Легніца як колишні воєводські центри не виділяються великою кількістю закладів розміщення, оскільки туристи не мають значної потреби для ночівель в таких містах (табл. 1). У решти туристичних центрів в Нижній Сілезії кількість готельних об'єктів не перевищує більше десятка. Їх кількість в цих містах коливається

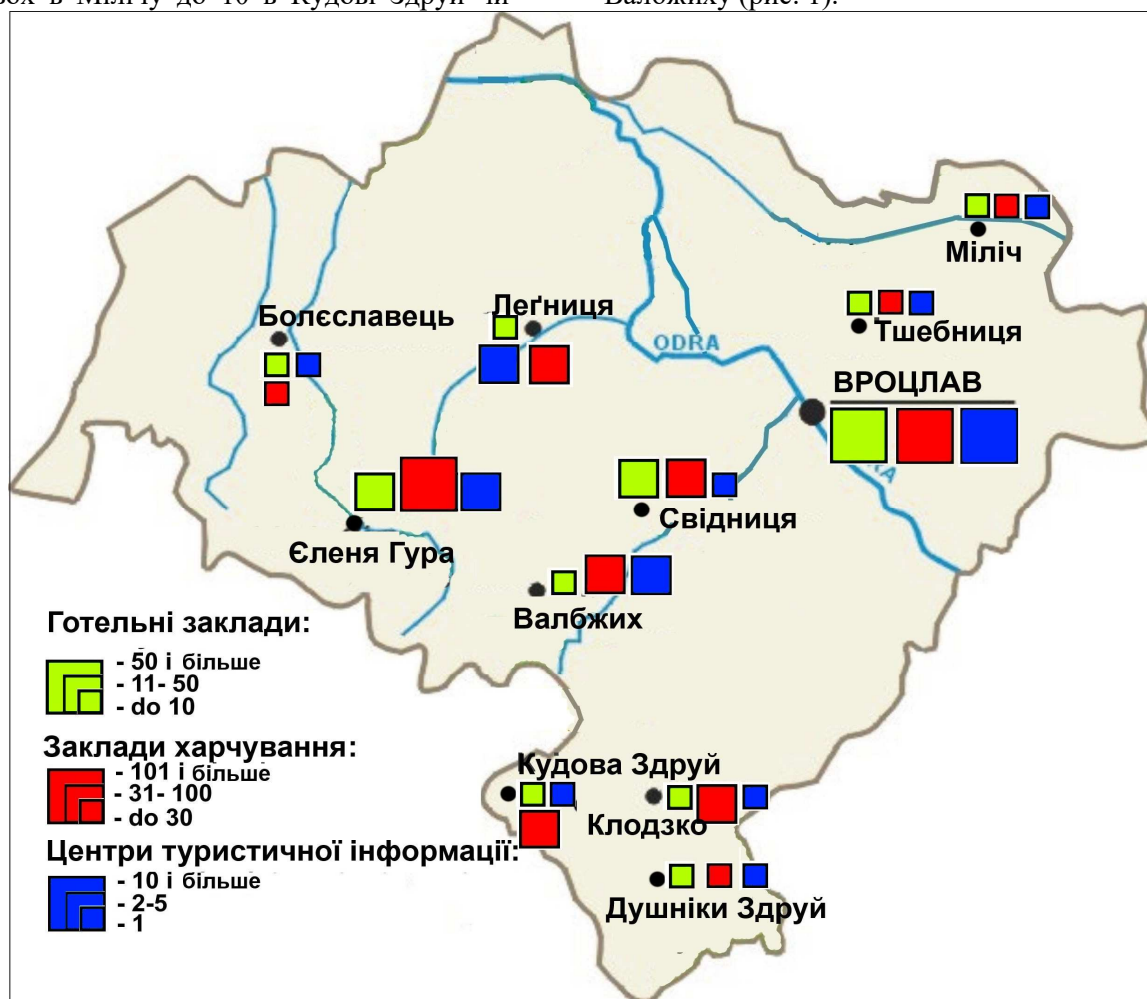

Рис.1. Об'єкти туристичної інфраструктури міст Нижньої Сілезії

У 2014 р. у воєводстві туристичними нічлігами скористалося понад 2,4 млн туристів. Більшість з них користувалася готелями або іншими готельними об'єктами. Серед

туристів переважали особи з Німеччини. Серед закладів розміщення, розташованих на Нижній Сілезії, найбільший відсоток весь час складають готелі та інші готельні об'єкти.

Таблиця 1

Туристичні заклади розміщення і їх використання серед найбільших міст Нижньої Сілезії

Міста	Об'єкти	Кількість ліжок	Кількість осіб, що переночували	Виділені ночівлі	Ступінь використання ліжок у %
Сленя Гура	30	2265	71090	296851	39,5
Легниця	9	1094	54045	93937	23,7
Валбжих	9	846	65940	103022	32,6
Вроцлав	77	11007	1039959	1745937	45,9

Джерело: <http://wroclaw.stat.gov.pl/download/gfx/wroclaw/pl/defaultaktualnosci/745/1/4/1/turystyka2015.pdf>

У курортних містах функціонують також інші заклади розміщення для туристів – санаторії і пансіонати. У таких об'єктах крім головної послуги розміщення і харчування ще передбачені оздоровчі процедури і SPA. Частина клієнтів таких підприємств може проводити лікування. В Нижній Сілезії такі підприємства розташовані переважно у наступних курортах: Душніки Здруй, Длугополе Здруй, Кудова Здруй, Лондек Здруй, Поляниця Здруй, Свірадов Здруй, Щавно Здруй. Най-

більше санаторіїв функціонують в місті Лондек Здруй – 7 підприємств. Окремі санаторії також діють в інших містах: Тшебниця, Валбжиху, Вроцлаві.

На привабливість туристичних об'єктів значною мірою впливає сфера харчування. Згідно статистичних даних станом на кінець 2015 року на території Нижньосілезького воєводства існувало 1582 гастрономічних підприємств. При цьому кожного року їх кількість зростає, бо в 2010 році таких об'єктів

було 1219. Однак відсутня інформація щодо кількості різних видів підприємств харчування (ресторани, кав'ярні, бари й інші). Дані про кількість підприємств сфери харчування зібрані на Інтернет-сторінках міських установ і онлайн-інформаторів. Згідно цієї інформації найбільше гастрономічних об'єктів функціонують у Вроцлаві (643), дещо менше число – в

колишніх воєводських центрах: Єлені Гури (122), Валбжиху (71), Легніці (близько 30), а також в повітовій Свідниці (71). У решти досліджуваних міст кількість підприємств харчування коливається від 30 до 50. Найменша кількість підприємств харчування функціонує в малих туристичних центрах Тшебниця та Міліч (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість гастрономічних об'єктів у вибраних містах Нижньої Сілезії

Міста	Ресторани	Бари і кафе	Піцерії і заклади швидкого харчування	Всього
Вроцлав	188	354	101	643
Валбжих	22	30	19	71
Легніца	15	8	7	30
Єленя Гура	42	58	12	122
Свідниця	20	38	13	71
Клодзко	11	12	7	30
Кудова Здруй	22	17	4	43
Душнікі Здруй	13	17	1	31
Длугополе Здруй	2	3	0	5
Болеславець	5	5	4	14
Тшебниця	5	17	3	25
Міліч	2	4	1	7

Джерела: власне опрацювання на основі <http://wroclaw.stat.gov.pl>, <http://turystyka.klodzko.pl/restauracje>, <http://urzad.um.walbrzych.pl/pl/page/gastronomia>, <http://www.ks-j.pl>, <http://bip.jeleniagora.pl>, <http://turystyka.trzebnica.pl>

Серед гастрономічних об'єктів в Нижній Сілезії переважають ресторани і бари, менше – кав'ярні, піцерії і паби. За останнє десятиріччя завдяки зарубіжним інвестиціям збільшилася кількість закладів швидкого харчування (“fast food”). Зростає популярність ресторанів різних національних кухонь.

Транспорт є одним з найважливіших компонентів, який сприяє розвитку туристичної галузі. Власне туризм на просторах Нижньої Сілезії розвивається завдяки сформованій транспортній системі. На території Нижньосілезького воєводства розвинені всі види транспорту, крім морського. Тут функціонує густа мережа доріг (у тому числі автобанів і швидкісних доріг), залізничних колій, а також аеропорти, річкові пристані, велосипедні шляхи, міський транспорт. Нижче охарактеризовані особливості розвитку інфраструктури кожного з видів транспорту, а також його впливу на функціонування туризму на території Нижньої Сілезії.

Система залізничного транспорту Нижньосілезького воєводства має досить давню історію, що дозволило сформувати значну мережу залізниць. Цікавим фактом є те, що історія залізничної комунікації на територіях сучасної Польщі розпочалася з Нижньої Сілезії, де в 1842 році була введена в дію лінія Вроцлав – Олава. До початку ХХ ст. сформувалася мережа залізниць в гірській частині

теперішнього воєводства, що сприяло транспортуванню вантажів гірничої промисловості і зростання числа мандрівників. Найбільшого свого розвитку залізничний транспорт на території Нижньої Сілезії досягнув до початку II світової війни. Після переходу нижньосілезьких земель до Польщі щільність і довжина залізничних колій зменшилася, особливо після 1990 року. Починаючи з 1950-х років більшість залізниць в нижньосілезькому воєводстві була електрифікована, а в 2000-х роках було введено швидкісне регіональне і міжвоєводське (зі швидкістю до 160 км/год) сполучення.

На сьогодні найважливішими залізничними лініями на території Нижньої Сілезії є Ополе - Вроцлав - Легніца - Дрезден (Німеччина) (частина європейського транспортного коридору № 3), Вроцлав - Валбжих - Єленя Гура - Згоржелець, Вроцлав - Клодзко - Міжлісся - Пардубіце (Чехія), Вроцлав - Равіч - Познань, Легніца - Клодзко, Вроцлав - Олесниця – Лодзь та інші. На лініях Вроцлав - Валбжих - Єленя Гура, Вроцлав - Ополе, Вроцлав - Равіч – Познань введено швидкісне залізничне сполучення. Загальна довжина залізниць у Нижньосілезькому воєводстві станом на початок 2016 року складала 1727 км [16]. Головними перевізниками пасажирів в Нижній Сілезії виступають державні і місцеві компанії PKP Intercity, Przewozy Regionalne і Koleje Dolnośląskie. PKP Intercity виконують переважно

швидкісні перевозки між найбільшими містами Польщі. Іноземні оператори обслуговують переважно міжнародні перевезення – до Німеччини (Deutsche Bahn) і Чехії (Ceske Drahi). Найбільші туристичні центри Нижньої Сілезії притягають значну кількість туристів з допомогою залізничного транспорту. Залізниця має важливе значення в гірській частині воєводства, де обмежена доступність до швидкісних доріг. На територію нижньосілезького воєводства функціонують також історичні залізниці, діяльність яких направлена перш за все на туристів.

Найбільше значення в туристичних перевезеннях у Польщі має автомобільний транспорт. Його розповсюдженню сприяє висока щільність дорожньої мережі в країні, а також значне число наявних в домашніх господарствах автомобілів. У останні роки значного розвитку набули також міжміські автобусні перевезення, частину яких виконують компанії low-cost.

На території Нижньої Сілезії система автомобільних доріг була сформувалася ще в середині ХХ століття. Наприкінці 1930-х років був побудований бетонний автобан Берлін-Вроцлав-Битом, з якого сформувалася сучасна автострада А4. Автотранспорт на Нижній Сілезії суттєво розвинувся після вступу Польщі до ЄС в 2004 році. Була модернізована і розбудована головна воєводська магістраль А4, побудовано трасу S8, а також проведена реконструкція інших доріг. Головною автомагістраллю Нижньої Сілезії А4 проходить через цілу південну частину Польщі, пов'язуючи її з дорогами Німеччини і України. Цей автобан є частиною міжнародного транспортного коридору № 3, який пов'язує Європу з Азією. Другою важливою швидкісною дорогою на території воєводства є недавно побудована S8, яка поєднує Вроцлав з Варшавою. У перспективі ця дорога буде подовжена на південь регіону з можливим виходом до кордону з Чехією. Важливе значення мають інші дороги державного і воєводського значення: Вроцлав - Валбжих - Мірошув, Вроцлав - Клодзко - Нахуд (Чехія), Вроцлав - Олава - Бжег, Вроцлав - Міліч - Познань, Вроцлав - Любін - Зелена Гура, Вроцлав - Єленя Гура - Згоржелець. Загалом на території воєводства довжина доріг з твердим покриттям сягає майже 19400 км [13]. Водночас існує проблема транспортної доступності до деяких туристичних місцевостей Нижньої Сілезії. Наприклад, Кудова Здруй чи Карпач слабко пов'язані з автобанами і головними дорогами, що подовжує час доїзду до них. Це негативно позначається на потен-

ційних туристичних потоках, оскільки більшість туристів по території Польщі подорожують власними автомобілями або автобусами.

В обслуговуванні туристичних потоків найбільше значення по довжині перевезень має авіаційний транспорт. У Нижньосілезькому воєводстві цей вид транспорту репрезентується через два аеропорти у Вроцлаві (міжнародний) і Єлені Гурі. Однак лише вроцлавське летовище має значення на міжнародному ринку пасажирських перевезень. За 2015 р. аеропорт обслужив 24510 польотів, з яких 4506 в пасажирському русі. Обслужено 1130 тисяч прибулих і 1139 тисяч відправлених пасажирів, з яких 81% в міжнародному сполученні [21]. У 2017 році з аеропорту у Вроцлаві здійснювалися авіарейси до 47 аеропортів в країнах ЄС, Ізраїлі та Україні.

На території нижньосілезького воєводства функціонує також водний річковий транспорт. Діє водний шлях по ріці Одра, однак не на цілій її довжині. На сьогодні активно функціонує Вроцлавський Водний Вузол, який утворюють декілька судноплавних шляхів. Їх формує русло вроцлавської Одри також її відгалуження, канали та притоки.

Допоміжна система (інфраструктура) об'єднує сукупність ресурсів, установ і підприємств, які сприяють розвитку туризму на певній території. До неї належать туристичні засоби (місця для купання, лижні витяги, фунікулери, спортивні споруди, туристичні шляхи) і паратуристичні (магазини, перукарські салони, торгові центри й інші об'єкти сфери послуг). Розглянемо розміщення деяких з них на території Нижньосілезького воєводства. В гірських територіях Нижньої Сілезії діє підготовлена інфраструктура для лижників – тут розташовано багато витягів і лижних трас. Такі осередки розташовані в 20 місцевостях регіону. Найбільш популярними серед них є Шклярська Поремба, Карпач у підніжжях Судетів.

Ще одним важливим компонентом інфраструктури туризму в містах Нижньої Сілезії є система центрів туристичної інформації. Такі пункти є часто місцями надання різної інформації і послуг для туристів. Основу системи туристичної інформації в Польщі утворюють центри і пункти інтегрованої мережі. До неї також входять регіональні і місцеві туристичні сервіси, система розмітки маршрутів інформаційними знаками. В Нижній Сілезії станом на початок 2016 року функціонувало 58 пунктів туристичної інформації. Вони сконцентровані переважно в популярних містах і туристичних місцях. Більшість з цих інформаційних центрів

організовані за підтримки місцевої влади, однак функціонують також створені приватним бізнесом з комерційною метою.

Розвиток туристичної інфраструктури на території Нижньої Сілезії породжує цілий ряд проблем, які потребують швидкого вирішення. Польськими експертами у Стратегії розвитку нижньосілезького воєводства до 2020 року виокремлені наступні проблеми розвитку туристичної галузі :

- недостатній рівень інвестицій рекреаційної галузі та туристичної інфраструктури;
- брак інтегрованої системи та поганий стан туристичних шляхів;
- недостатня кількість комерційних туристичних продуктів;
- низька конкурентність регіону, як привабливого туристичного місця в Європі;
- природні загрози, в тому числі повені та часті буревії;
- недостатня підтримка туристичних заходів [14].

Серед інших проблем виділяються недостатня промоція туристичних центрів на території воєводства, нерівномірність розвитку і завантаження інфраструктури, проблеми екологічного забруднення, тощо.

Наприклад, в місті Клодзко слабо розвивається мережа готелю і гастрономічних закладів. Здавалося б, що більшість чинників сприяють розвитку цих галузей: місто розташоване на перехресті залізничних колій і автомобільних шляхів, має відомі пам'ятки історії і архітектури (наприклад, унікальна фортеця), статус повітового центру. Однак відчувається слабкий рівень промоції міста, створення його своєрідної туристичної марки і підтримки рекреаційної галузі. Водночас відчувається сильний вплив розташованих поблизу від нього здравниць: Кудови Здруй, Поляниці Здруй, Душнікі Здруй. Вони розташовані неподалік цього міста в Клодзькій улоговині. У цих курортах локалізовано багато нічліжних і гастрономічних об'єктів, які фактично конкурують між собою. Якщо ще побудувати додаткові схожі об'єкти в Клодзку, то вони матимуть дуже слабкі шанси для виживання в конкурентоспроможному полі готелів і ресторанів в сусідніх курортах.

Схожі проблеми готельно-ресторанною галуззю мають Тшебниця та інші міста, які розташовані недалеко від Вроцлава. Хоч ці поселення концентрують добрі ресурси для розвитку туризму і притягають тисячі подорожуючих. Однак поблизу розташований Вроцлав з гігантським числом готельних і ресторанних підприємств. Більшість туристів до Тшеб-

ниці, Міліча чи Олесниці приїжджають з Вроцлава на один день і переважно не потребують нічлігу. Це спричинило відповідно слабкий розвиток готельних, а також гастрономічних закладів в тих та інших приміських поселеннях. Трохи кращі шанси має Тшебниця, де розташований санктуарій святої Ядвіги, який притягає тут багато паломників. Поки що на загальний туристичний процес вони суттєво не впливають.

Ще однією проблемою є надмірна концентрація туристичних потоків у Вроцлаві порівняно з іншими великими містами на Нижній Сілезії. Це можна виявити завдяки статистичним даним щодо числа використання закладів розміщення в містах воєводства. У 2015 році Вроцлав сконцентрував майже половину нічлігів, а зарубіжних туристів більше 60 %. Найближчі його статистичні сусіди Валбжих і Єленья Гура відстають з показниками до 15-16 разів меншими [17]! Така ситуація не сприяє постійному і рівномірному розвитку туризму в Нижній Сілезії. Значна концентрація туристичних потоків у Вроцлаві зосереджена при популярних закладах (музеї, костели, відпочинкові центри), що також сприяє зростанню суспільних конфліктів. Водночас сусідні і ближні міста з не менш цікавими туристичними об'єктами не мають можливості щодо розвитку інфраструктури і зростання доходів.

Перспективи туристичної галузі Нижньої Сілезії окреслені у різних стратегічних документах, які визначають розвиток воєводства на наступні роки. Зокрема, у Стратегії розвитку Нижньосілезького воєводства до 2020 року передбачені така система дій щодо туризму:

- просування регіону як привабливого місця для розвитку туризму, реклама його туристичних продуктів;
- відбудова і реновація курортної інфраструктури;
- розбудова цілісної для всього регіону системи туристичної інформації;
- розширення мережі діючих туристичних шляхів;
- підтримка необхідних інвестицій для розвитку допоміжної інфраструктури (лижні витяги, водні спуски, тощо);
- підвищення туристичної і рекреаційної привабливості рік, перш за все Одри [15].

Висновки. Загалом можемо зазначити, що міста Нижньої Сілезії завдяки багатому рекреаційно-ресурсному потенціалу та вигідному географічному положенню мають розвинуту систему туристичної інфраструктури. Серед її компонентів активно розвиваються готельна і гастрономічна сфери, особливо у Вроцлаві та

найбільших туристичних центрах. Значний потенціал у розвитку туристичної інфраструктури мають також міста-курорти, що розташовані у передгір'ях Судетів. Дещо обмежує розвиток туристичної галузі міст невисока густота транспортних шляхів, однак в останні роки розширюються і модернізуються мережі автострад і залізниць. З найважливіших проблем розвитку туристичної інфраструктури міст Нижньої Сілезії можна відокремити недостатній розвиток і рекламу туристичних марок

окремих міст, надмірну концентрацію туристичного руху у Вроцлаві, переважання транспортної мережі і слабку доступність окремих центрів. З перспективних напрямів розвитку туристичної інфраструктури у воеводстві варто виокремити вирівнювання її розвитку між містами, зростання мережі туристичних шляхів, вирішення транспортних проблем через розвиток доріг і комунікаційної системи, застосування зелених технологій і поліпшення транскордонних зв'язків.

Література/References:

1. Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, PART, 2009. URL: http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Turystyka/Dokumenty/Rozwoj/aktualizacja_programu_rozwoju.pdf (25.04.2017)
2. Badanie ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku w ujęciu powiatowym i subregionalnym wg Aktualizacji Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego. URL: http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Turystyka/Dokumenty/Badanie_ruchu_turystycznego_na_Dolnym_Slasku_w_2015_r.pdf (02.04.2017)
3. Butyrs'ka I. V. Infrastrukturne zabezpechennya rehional'noho rozvytku: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya: monohrafiya. – Chernivtsi : Knyhy – KhKhI, 2006. — 238 s. Kowalczyk A. Geografia Turyzmu. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – 288 s.
4. Kowalczyk A., Derek M. Zagospodarowanie turystyczne. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. – 433 s.
5. Kruczek Z. Polska – geografia atrakcji turystycznych. – Kraków: Wydawnictwo „Proksenia”, 2007. – 296 s.
6. Kruczek Z., Walas B. Promocja i informacja turystyczna. – Kraków: Proksenia, 2004. – 236 s.
7. Kurek W. Turystyka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 430 s.
8. Lijewski T., Mikulowski B., Wyrzykowski J. Geografia turystyki Polski, – Wydanie piąte zmienione. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2008. – 384 s.
9. Polski system informacji turystycznej. URL: <https://www.pot.gov.pl/dzialania/l/polski-system-informacji-turystycznej> (18.05.2017)
10. Program rozwoju turystyki dla województwa Dolnośląskiego. URL: http://www.ern.cz/koreg/files/PR_CR_Dolnoslezskeho.pdf (09.05.2017)
11. Rogalewski O. Zagospodarowanie turystyczne. – Warszawa: WSiP, 1979. – 159 s.
12. Rocznik Statystyczny Województwa Dolnośląskiego 2016. URL: http://wroclaw.stat.gov.pl/download/gfx/wroclaw/pl/defaultaktualnosci/752/2/19/1/rocznik_woj2016.pdf (18.05.2017)
13. Strategia rozwoju Dolnośląskiego klastra turystyki do roku 2020. URL: <http://www.turystykadolnyslask.pl/upload/upload/Strategia%20Dolno%20C5%9B%20C4%85ski%20Klaster%20Turystyki.pdf> (18.05.2017)
14. Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020. URL: http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwoj_regionalny/SRWD/SRWD_2020-final.pdf (18.05.2017)
15. Szromek A., 2012, Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza, Proksenia, Kraków.
16. Turystyka w województwie dolnośląskim w 2015 r. URL: <http://wroclaw.stat.gov.pl/download/gfx/wroclaw/pl/defaultaktualnosci/745/1/4/1/turystyka2015.pdf> (19.05.2017)
17. Warszńska J., Jackowski A. Podstawy geografii turystyki. – Warszawa: PWN, 1978. – 333 s.
18. Widawski K., Ranszek W. Rozwój i oferta usług turystyki uzdrowskiej po polskiej i czeskiej stronie Sudetów// „Prace Geograficzne”, Wrocław, 2011. – S. 125, 147-160.
19. Widawski K. i in. Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty // Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Tom. II, Wrocław, 2011. – 211 s.
20. Wrocław w liczbach 2015. URL: http://wroclaw.stat.gov.pl/download/gfx/wroclaw/pl/defaultaktualnosci/758/1/3/1/wroclaw_w_liczbach_2015.pdf (18.05.2017)
21. Wyrzykowski J. i in. Turystyka na Dolnym Śląsku. Stan i perspektywy rozwoju (red. J. Wyrzykowski), Wrocław: Wyd. AWF we Wrocławiu, 2009.

Аннотация:

Иван Рудакевич. СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ГОРОДОВ НИЖНЕЙ СИЛЕЗИИ.

В данной работе проанализированы пространственные аспекты развития туристической инфраструктуры в городах Нижней Силезии. Представлены различные научные подходы к понятию туристической инфраструктуры, а также проведен ее анализ компонентов. Охарактеризованы туристические аттракции Нижней Силезии как факторы развития туризма на его территории. Особое внимание посвящено природным объектам, а между прочим рельефу, лечебным водам, сети заповедников. Нижнесилезское воеводство имеет также богатый исторический и культурный потенциал для развития туризма. Проанализированы пространственные аспекты развития сети гостиничных и гастрономических предприятий. Обращено внимание на свойства транспортной инфраструктуры, в которую были направлены значительные инвестиции в течение последних лет. Обсуждены пространственные свойства развития вспомогательной инфраструктуры (лыжные подъемники, центры туристической информации, туристические маршруты) на Нижней Силезии.

Охарактеризованы актуальные проблемы развития туристической инфраструктуры на территории Нижнесилезского воеводства, а в частности: неравномерное развитие туристических центров, слабая реклама, транспортные и экологические проблемы. Проанализированы проблемы развития сферы туризма в отдельных городах нижней Силезии. В работе предложены перспективные направления развития туристической инфраструктуры в Нижней Силезии, а особенно: улучшения туристических марок, строительство транспортной инфраструктуры и сети туристических путей, решение экологических проблем.

Ключевые слова: гостиничные и гастрономические объекты, инфраструктура, Нижняя Силезия, туристическая инфраструктура, транспортная сеть, туристические аттракции.

Abstract:

Ivan Rudakevych. MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE CITIES OF LOWER SILESIA.

In the given work the spatial aspects of the development of tourist infrastructure in the cities of Lower Silesia are considered. Scientific approaches to the concept of tourist infrastructure are analyzed, as well as the analysis of components is conducted. The tourist values of Lower Silesia as a factor of tourism development on its territory are described. Considerable attention has been given to its natural objects: relief, superficial and therapeutic waters, a network of national parks. Lower Silesian Voivodeship also has rich historical and cultural potential for development of tourism. The main types of centers of development of tourism infrastructure among the cities of Lower Silesia are described. The spatial aspects of the development of network of hotel and gastronomic enterprises are analyzed. During the last years, considerable investments are directed towards the property of a transport infrastructure. The region has traditionally developed a network of railways and highways. Lower Silesia is also considering the spatial characteristics of the development of accompanying infrastructures (ski lifts, tourist information centers, tourist routes). Current problems of development of tourist infrastructure in the territory of Lower Silesia are dedicated. The problems of development of tourism sphere in selected cities of Lower Silesia are analyzed. These include uneven development of tourist centers, poor promotion, transportation and ecological problems. Perspective directions of development of tourist infrastructure in Lower Silesia consist of improvement of tourist brands, development of transport infrastructure and networks of tourist routes, decisions with ecological problems.

Key words: accommodation and gastronomy, infrastructure, Lower Silesia, tourist attractions, tourist infrastructure, transport network.

Надійшла 12.10.2017р.

УДК 910.4:796.5](477.87)=161.2(045]

Лариса МЕДВІДЬ, Надія КАМПОВ, Сергій МАХЛИНЕЦЬ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГІРСЬКОЛИЖНОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

В статті досліджено особливості територіальної організації гірськолижного туризму та виділено регіони Закарпатської області, які є найбільш привабливими для його розвитку. Визначено показники, за якими розрізняються гірськолижні курорти, та особливості формування і розвитку їх інфраструктури. Відзначено, що розвиток гірськолижного туризму в регіоні неможливий без належної інвестиційної підтримки, зокрема, розробки інвестиційних проектів розбудови інфраструктури гірськолижних комплексів найбільш популярних територій.

Ключові слова: гірськолижний туризм, гірськолижний курорт, гірськолижний регіон, гірськолижна інфраструктура, гірськолижні комплекси.

Постановка проблеми. Гірськолижний туризм є видом активного туризму, який спрямований на гармонійний розвиток людини та зміцнення її здоров'я. Динамічні темпи зростання гірськолижного відпочинку та формування системи сучасних гірськолижних курортів призвели до створення цілої системи індустрії гірськолижного туризму, яка включає елементи таких видів туризму як лікувально-оздоровчого, рекреаційного та екологічного. Для окремих регіонів України, зокрема для Закарпатської області, гірськолижний туризм може стати напрямком сталого розвитку, який позитивно впливає на економіку, розширює сферу зайнятості місцевих жителів, формує позитивний імідж території, в тому числі як території «зимової рекреації».

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження туристичних об'єктів у межах рекреаційних територій проводяться в різних наукових галузях з охопленням широкого спектру проблем і стосуються економічної, суспільно-політичної, екологічної, географічної та інших сфер. Питання розміщення рекреаційних об'єктів, в тому числі гірськолижних, з врахуванням географічної складової розглядали в своїй роботі українські та зарубіжні науковці – О.Бейдик, Т. Божук, В.Гетьман, М.Рутинський, І.Смаль, М.Бірсан, С.Дороцькі, П.Розняк, В.Константин та ін.; економічної складової – Т.Ткаченко, Н.Коновалова, О.Левицький, М.Пітюлич, М.Фальк, Р.Манінг та ін.; екологічної складової – М.Голубця, М.Запотічного, В.Кияка, В.Кравцова, С.Стойки, К.Райса,

К.Ріксена та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання формування гірськолижних курортів, їх розташування, особливостей функціонування та інфраструктурне забезпечення розглядалися в різних площинах. Однак, попри високий інтерес фахівців до проблем розвитку гірськолижного туризму в регіоні, сьогодні не вирішеними залишаються питання територіальної організації гірськолижного туризму. Тому існує потреба в подальших теоретично-методичних та практичних дослідженнях у цьому напрямку.

Мета статті. Проаналізувати територіальну організацію гірськолижного туризму, проблеми та подальші перспективи його розвитку в Закарпатській області.

Виклад основного матеріалу. Закарпатська область є однією з найбільш привабливих та популярних туристично-рекреаційних територій України. З врахуванням фізико-географічних, кліматичних, природно-ресурсних та соціально-економічних умов та з огляду на складне історичне минуле, багатовікове співіснування багатьох народів і релігій область відноситься до територій, сприятливих для розвитку туристично-рекреаційної галузі. Мальовничі гірські ландшафти, які займають 80% території області, створюють додаткові умови для організації природничих видів туризму. В цілому, економіка Закарпатської області зорієнтована на розвиток сфери послуг, частка якої в структурі економіки становить 50-60%.

Закарпаття, як і всі гірські території, на відміну від височин та низовин характеризуються багатьма особливими ознаками, які визначають форми економічного розвитку регіону, спеціалізацію господарства тощо.

Гірські території є особливими територіями з певними обмеженнями, які обумовлені географічною ізоляцією, складністю рельєфу, кліматичних умов, вразливістю екосистем, малодоступністю та розпорошеністю населення. Належність тієї чи іншої території до гірських визначається Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (від 15.02.1995 р. № 56/95-ВР) критеріями віднесення населених пунктів до категорії гірських є. Серед чинників виділяються саме суворі кліматичні умови: холодна і довга зима (середня тривалість – не менше 115 днів, середньодобова температура повітря у січні не перевищує мінус 4 градуси за Цельсієм), прохолодне коротке літо (середня тривалість – не більше двох місяців, середньодобова температура у липні не перевищує 20-23 градусів за

Цельсієм), велика кількість опадів (середньорічна сума опадів у рідкому і твердому стані – не менше 600 міліметрів), мають місце селеві явища, повені, вітровали, снігові намети, сейсмічність землі [6].

Саме рельєф та клімат є тими елементами, які детермінують та ускладнюють господарську діяльність на гірських територіях.

При цьому гірські хребти, їх географічне положення, висота, крутизна і експозиція схилів впливають на кількість опадів, їх розподіл та характер випадання.

Важливим напрямком розвитку гірських територій є гірськолижний туризм, адже зблизько 70 об'єктів гірськолижного спорту та туризму Карпат 40 знаходяться в Закарпатській області. Загальна площа гірських спусків регіону становить понад 10000 км² і є найбільшою серед областей Карпат. Гірськолижні комплекси розрізняються за такими показниками, як місткість, принцип розміщення в ландшафті, принципи містобудівного розміщення та типом композиційно-планувальної структури.

Типовими районами Закарпатської області, які найбільш привабливі для розвитку гірськолижного туризму, є Рахівський (Драгобрат, Рахів, Ясіня, Лезещина, Кобилецька Поляна, Богдан, Чорна Тиса), Міжгірський (Синевирська Поляна, Пилипець, Ізки, Міжгір'я, Подобовець, Синевир), Воловецький (Жденієво, Верхній Студений-Бескід, Біласовиця), Великоберезнянський (Ужок-Волосянка, Вишка-Красія, Ломшори), Свалявський (Солочин, Поляна), Тячівський (Усть-Чорна, Калина-Великий), Перечинський (Воєводино, Новоселиця), Хустський (Велятино, Шаян), Іршавський (Осій), Мукачівський (Синяк) [3].

Гірськолижні курорти Закарпатської області за висотою, яка впливає на стійкість снігового покриву, можна поділити на три групи: 1) високогірні (з висотою верхньої станції підйомника 1500–2000 м н.р.м. та ємністю туристів більше 1000 осіб/день) – Драгобрат, Кострино («Красія») та Подобовець; 2) середньогірні (з висотою верхньої станції підйомника 1000–1500 м н.р.м. та ємність туристів до 500 осіб/день) – Пилипець, Ізки, Жденієво; 3) низькогірні (з абсолютною висотою верхньої станції підйомника нижче 1000 м н.р.м. ємністю туристів до 300 осіб/день) – Синяк, Шаян, Поляна.

В області можна виділити багато гірсько-рекреаційних осередків розвитку гірськолижного туризму, які поєднують в собі бальнеологічні курорти та гірськолижні зони. Наприклад, «Поляна», «Квітка Полонини», «Шаян»,

«Синяк» тощо (рис. 1).

Рис. 1. Головні гірськолижні курорти Закарпатської області (інтерактивна карта) [1].

Зимовий відпочинок у Закарпатській області приваблює шанувальників гірськолижного спорту. Організація масового відпочинку гірськолижників, забезпечення при цьому необхідного комфорту призвели до створення в регіоні цілої індустрії зимового відпочинку з сучасними гірськолижними центрами, які включають готельні комплекси, систему канатно-крісельних і бугельних доріг – підйомників, траси спусків різної протяжності й складності, навчальні схили, служби облаштування та підготовки трас і контрольно-рятувальні служби, спортивні організації й споруди, магазини, пункти прокату спортінвентарю, «гірськолижні школи».

Більшість гірськолижних комплексів регіону орієнтована на цілорічне туристичне обслуговування та розміщена вздовж основних транспортних шляхів: автомагістралі міжнародного значення Київ – Чоп, національного значення Мукачево – Рахів–Рогатин–Львів та залізничної гілки Львів – Мукачево, або в структурі населеного пункту чи прилягаючої території до нього, що дозволяє комплексно розвивати та використовувати їх інфраструктуру. Лише окремі гірськолижні комплекси, зокрема Драгобрат, розміщуються автономно, тобто орієнтуються виключно на обслуговування гірськолижників. Це створює ряд проблем, зокрема з доставкою туристів до місця катання.

Кожна група курортів має свою специфіку, особливості територіального розташування, однак при цьому всім властиві диспропорції, які нівелюються соціально-економічним потенціалом: незадовільним станом автодорожних комунікацій, фізичною та морально

застарілою матеріально-технологічною базою, нерозвиненим середовищем правового та економічного регулювання процесів інвестиційного забезпечення, слабким розвитком допоміжних інфраструктурних складових рекреаційної сфери, малоефективними організаційно-економічними методиками управління господарськими процесами.

Висота снігового покриву на гірських схилах та його сезонна стійкість залежить не тільки від висоти місцевості над рівнем моря, але й від розташування району катання та експозиції схилів. На стан снігового покриву впливають і кліматичні особливості території (наприклад, температура повітря, напрям вітру та його силу тощо). Для усунення негативного впливу вітру на сніговий покрив лижних трас їх прокладають на заліснених схилах, на яких краще зберігається сніговий покрив, і забезпечується більш комфортне відчуття при катанні. Однак, у цьому випадку потрібні додаткові витрати на розчищення траси від дерев.

Найбільш високогірний гірськолижний курорт не тільки Закарпаття, але й України є Драгобрат, який розташований на висоті 1300 – 1700 м н. р. м. з перепадами висот близько 500 м, крутістю схилів 30°–45°. Курорт знаходиться на території Карпатського біосферного заповідника в межах гірського масиву Свидовець, що належить до Полонинсько-Чорногірської геоморфологічної області та лежить у межах Рахівського адміністративно-територіального району. Підковоподібна форма гірського масиву Свидовець створює ідеальні умови для формування стійкого снігового покриву починаючи з листопада. В окремі

роки сніговий покрив на курорті зберігається до кінця травня, [4] що дозволяє екстремалам здійснювати «пізнє/літнє» катання на лижах. Верхня частина схилу є безлісою та сформована субальпійськими та альпійськими луками. З вершини гори в безхмарну погоду відкривається панорама гір Петросу, Говерли та Близниці.

Гірськолижний комплекс розташований на східних схилах гори Стіг, має дві окремі гірськолижні зони, розділені тальвегом, який покритий лісом – «Драгобрат-1» та «Драгобрат-2». Переважна більшість трас курорту розрахована на прихильників «цивілізованого катання», а це понад десять трас різного рівня складності довжиною від 1200 м до 2000 м та навчальний схил довжиною 300 м. Загальна протяжність обладнаних трас становить понад 10 км., найдовший спуск має перепад висот 400 м. і тягнеться 1,3 км. Пропускна спроможність курорту є великою і становить близько 3700 осіб на день. Траси курорту обслуговуються підйомниками (деякі працюють на кілька спусків).

Більшість схилів гірськолижного курорту має природний сніговий покрив, які, за потреби, обробляється ратраками та використовуються лижниками-початківцями (прості пологі схили). На курорті є можливості для катання досвідчених лижників (круті бугристі ділянки, різноманітні ярки і кулуари) та можливості для катання на сноубордах по цілинному снігу [2]. Поєднання ввігнутих схилів і горизонтальних поверхонь масиву Свидовець дає можливість виділити гірськолижні траси на схилі гори Стіг за рівнем складності: низького рівня складності (одна синя), середнього рівня складності (п'ять червоних) та високого рівня складності (три чорні траси).

Одночасно гірськолижний курорт Драгобрат є відмінним місцем для любителів екстремального спуску – фрірайдерів. «Дикі» траси для фрірайдерів починаються з вершини г.Близниці. Приблизна довжина вільного спуску – 3 км.

Разом з тим гірськолижний курорт Драгобрат має ряд проблем. Зокрема, відсутність єдиного плану розбудови курорту. Гірськолижні зони курорту планувально об'єднані єдиною зоною щільної забудови, яка сформувалася стихійно, але повністю підпорядкована складному рельєфу курорту. Ця особливість вважається головною перевагою курорту, водночас вона є і недоліком – місце розташування високо в горах у віддаленому місці, з одного боку, забезпечує найдовший лижний сезон (до середини травня), з іншого – робить його важкодоступним для туристів.

Важливим центром гірськолижного туризму регіону є гірськолижний комплекс «Красія», розташований у Великоберезнянському районі біля підніжжя гори Красія (1037м) між селами Вишка та Костринська Розтока. Гірськолижні траси курорту займають північний схил гори Красія з найдовшою гірськолижною трасою в Україні та характеризуються зручністю й універсальністю і підходять як для початківців, так і для професіоналів. Лижний сезон на курорті триває 60-70 днів (грудень-квітень) [5]. У малосніжний період частина трас засніжується штучно. На курорті працюють шість підйомників: один крісельний, два бугельних та один мультиліфт. Витяги обслуговують гірськолижні траси синього та червоного рівнів складності. Всі схили рівномірно пологі, ширина спускових коридорів – від 30 до 60 м. Траси організовані таким чином, що з вершини можна спуститися до початку будь-якого з витягів. Курорт має добре розвинену інфраструктуру, яка спроможна обслужити за день понад 2500 відвідувачів: величезна кількість готелів, прокатний пункт з широким асортиментом гірськолижного спорядження, ресторани та розважальні заклади робить його привабливим для українських та іноземних туристів.

Важливою групою гірськолижних курортів Закарпатської області є комплекси, розташовані на Полонинському хребті в межах схилів Полонини Боржава. Гірськолижний масив є розгалуженим гірським хребтом з хвилястими лініями вершин, що створює гірськолижні зони різної складності із влаштуванням трас. Вдале розташування вершин Полонин створює унікальний місцевий мікроклімат, який забезпечує велику кількість опадів взимку й стійкий сніговий покрив з грудня до кінця березня. У межах Боржавського масиву сформувалися гірськолижні комплекси: Подобовець, Пилипець, Ізки.

Село Подобовець Міжгірського району знаходиться на висоті 780 м н.р.м. на північному схилі Полонини Боржава, яка є частиною Полонинського хребта. Біля підніжжя гори Високий Верх знаходиться курорт Подобовець. Траси курорту різної складності (з перепадами висот більше, ніж 360 м), крутістю схилів більше 45° та загальною протяжністю 2500 м. Це складні, переважно спортивні, траси для любителів екстремального відпочинку з випуклими схилами. В якості «родзинки» можна розглядати придатність Подобовця до фрірайду, сноу-бордизму. Курорт забезпечує прийом понад 1200 гірськолижників у день. Тут працюють чотири витяги завдовжки 1230

м.: із верхньої станції витягу можна піднятися на г. Високий Верх (1598 м), короткий бугельний витяг знаходиться на висоті 350 м. довжиною 700 м., невеликий дитячий підйомник. Одна із трас курорту освітлюється вночі, створюючи можливість для «нічного» катання. Лижний сезон тут триває з грудня до березня [8].

На межі Міжгірського та Воловецького районів на висоті 700–750 м знаходиться гірськолижний курорт Пилипець. Гірськолижні траси курорту розміщуються на прилеглих до села Пилипець північних схилах г.Гемба (1497 м) та г. ЖидМагура (1517 м) з перепадом висот більше, ніж 400 м, які оточують Полонину Боржава. Загалом Полонинський хребет має асиметричну форму – північно-західні схили є більш пологими й довгими у порівнянні з північно-східними. Така особливість рельєфу схилу дозволила облаштувати на Пилипці три види складності трас – червоні, сині та чорні. Гірськолижний комплекс Пилипець має три бугельних витяги, що обслуговують чотири траси, спроможні приймати близько 4000 відвідувачів щоденно.

Новим гірськолижним комплексом, що розташований неподалік від популярних курортів Подобовець і Пилипець, є екокурорт Ізки. Пологі широкі гірськолижні траси комплексу знаходяться на схилах г.Магура на висоті 600 м н.р.м., з перепадом висот 250 м. З неї можна на лижах переїхати до гірськолижного курорту Боржавські полонини (с. Пилипець). За рахунок рельєфу прокладені траси легкої й середньої складності – зелені та сині, довжиною від 1000 м до 1800 м та перепадом висот 250 м. Два витяги курорту – двомісний крісельний (980м) та бугельний (950 м) обслуговують до 1000 відпочиваючих у день.

Гірськолижний курорт Верхній Студений, відомий як селище Бескид, є частиною курортної зони Закарпатської області, яка знаходиться у межах Боржавських гірських долин на незначній відстані від відомих гірськолижних курортів Подобовець та Пилипець. Курорт розташований на висоті 710 м. н.р.м. та використовує для гірськолижного спуску північні схили гори Бескид, стійкий сніговий покрив на якій встановлюється з початку грудня і тримається до початку квітня. Курорт з розвинутою інфраструктурою має чотири траси загальною довжиною понад 1000 м з перепадом висот 160-200 м, які підходять як для початківців так і для любителів. Гірськолижні спуски обслуговуються трьома бугельними витягами та одним канатним. У межах комплексу працює прокат гірськолижного спорядження.

Жденієво – новий гірськолижний курорт у західній частині Українських Карпат, знаходиться біля підніжжя головного Бескидського хребта на висоті 542 м (неподалік гори Пікуй (1405 м)). На схилах курорту облаштована траса довжиною 800 м з перепадом висот 200 м, працює бугельний витяг, є прокат гірськолижного спорядження, працює лижна школа. Поблизу Жденієва можна знайти чисельні траси і витяги для катання аматорів-сноубордистів.

Міжгір'я – гірськолижний центр, розміщений на північно-західному схилі г. Маковиця (696 м н.р.м.) та знаходиться в оточенні полонин Боржава і Красна. Поруч розташовані гори Кам'янка, Кук і Стримба. На території гірськолижного комплексу є три відмінно обладнані траси довжиною 2500 м, які спроможні обслужити понад 600 відвідувачів на день. Піднятися на схили можна на 3-х крісельних і 2-х бугельних витягах. На схилах Маковиці працюють прокатні пункти, лижна школа для дітей та дорослих.

Кожен із гірськолижних туристичних центрів Закарпатської області відзначається особливостями інфраструктури. Одним із значимих показників щодо розвитку гірськолижних місцевостей і курортів є рівень транспортного забезпечення. Воно характеризує можливості використання залізничного чи автомобільного сполучення, трансферу до курорту та можливості під'їзду відпочиваючих безпосередньо до витягів, наявність автостоянки поблизу витягів із достатньою кількістю місць для паркування автотранспортних засобів. Практично кожен із гірськолижних центрів регіону потребує модернізації транспортної інфраструктури, поліпшення стану доріг як при під'їзді до самого курорту, так і при русі внутрішньою дорожньою мережею, якою безпосередньо доставляють лижників до гірськолижних баз.

На рішення користувачів відвідати той чи інший курорт впливає стан трас. Тому важливим елементом інфраструктури гірськолижних курортів, від якого залежать можливості використання схилів для катання, є також стан гірськолижних трас, технічний стан обладнання (витягів та канатно-крісельних доріг), штучне засніження схилів, їх освітлення тощо. Незадовільний, а подекуди й небезпечний стан гірськолижних трас, неутрамбовані спеціальною технікою (ратраками) схили роблять неможливим безпечне катання.

На стан снігового покриття значний вплив мають погодні умови. Значні погодні аномалії – теплі, малосніжні зими, призводять до необхідності застосовувати установки штучного засніження трас – «снігові гармати», обладнані

внутрішнім фреоновим охолоджувачем, що дає змогу створити штучний сніговий покрив, навіть при плюсовій температурі. Використання «снігових гармат» на гірськолижних курортах створює можливості раніше розпочинати та пізніше закінчувати сезон катання.

На розвиток гірськолижного туризму в регіоні впливають і умови придбання квитків (на місці – в касі чи автоматі, попереднього продажу – замовлення, бронювання), уніфікація квитка (можливість використання одного квитка на всіх витягах). Швидкість обслуговування рекреантів є основним показником, який визначає рівень розвитку інфраструктури гірськолижних комплексів.

Особливої уваги на гірськолижних курортах заслуговує такий елемент інфраструктурного забезпечення, як освітлення гірськолижних трас у вечірній час. Використання прожекторів для освітлення основних ділянок схилів гір дає можливість активного відпочинку у темний час доби. Це позитивно впливає на збільшення кількості відпочиваючих часу експлуатації гірськолижного устаткування.

Заклади розміщення посідають важливе місце у функціонуванні гірськолижних курортів і характеризуються кількістю, місткістю і тривалістю експлуатації, ціною політикою, часом роботи, асортиментом страв (у т.ч. і місцевої кухні), швидкістю обслуговування відвідувачів, наявністю умов для відпочинку з дітьми, можливістю зберігання лижного інвентарю та спорядження. Привабливість гірськолижного курорту визначається також наявністю пунктів прокату гірськолижного спорядження та функціонуванням різновікових лижних шкіл.

Невід'ємною складовою інфраструктури для гірських туристичних центрів є наявність контрольно-рятувальної служби, закладів з надання послуг страхування, медичного і технічного обслуговування.

Заклади дозвілля та розваг мають важливе значення для відпочиваючих, вони визначаються видовим різноманіттям, кількістю, місткістю, часом роботи, атрактивністю, репертуаром, наявністю відповідних програм для дітей.

Зважаючи на те, що створення гірськолижних баз та їх матеріальне забезпечення потребує значних фінансових витрат розвиток гірськолижного туризму в регіоні не можливий без належної інвестиційної підтримки. Зокрема, реалізуються і розробляються інвестиційні проекти розбудови інфраструктури гірськолижних комплексів найбільш популярних територій області: території в районі с. Синяк,

с. Ясіня – Полонина Драгобрат, с. Кваси – г. Близниця, Полонини Руни, гірськолижних курортів Полонини Боржава.

Реалізація інвестиційних проектів туристично-рекреаційного сектору, безумовно, матиме значний соціально-економічний вплив на розвиток Закарпатської області, а саме: створення якісного туристично-рекреаційного продукту, здатного максимально задовольнити потреби населення; створення нових робочих місць; збільшення туристичних потоків; розвиток супутньої інфраструктури та ін.

Грандіозним проектом розвитку гірськолижного туризму регіону може стати проект розвитку курорту «Свидовець», який буде продовженням гірськолижного комплексу «Буковель». Логістику майбутнього курорту має забезпечити лісова дорога довжиною 25 км, з якої 11,2 км треба прокласти. Дорога буде покрита гравієм з боковим водовідведенням. Проектом передбачається будівництво 60 готельних комплексів різного типу, 33 підвісних канатних доріг, облаштування 230 км лижних трас, 120 закладів харчування, магазинів, фітнес-центрів, медичних закладів, банківських відділень, багаторівневих парковок, заплановано будівництво приватного аеродрому із злітною смугою довжиною 1000 м для посадки невеликих літаків. Інфраструктура гірськолижного курорту зможе одночасно приймати 28 тис. відвідувачів, для обслуговування яких буде задіяно 5 тис. персоналу [7].

Проте, основною проблемою, яка уповільнює реалізацію інвестиційних проектів розвитку інфраструктури гірськолижних, спортивних і туристичних закладів регіону, стримує залучення як іноземних, так і вітчизняних інвестицій у туристичну галузь Закарпатської області, розбудову туристичної та спортивної інфраструктури є складна процедура виділення земельних ділянок під будівництво рекреаційних об'єктів, так як більшість із них належать до земель лісового фонду. Вирішення даного питання можливе шляхом внесення відповідних змін до підзаконних нормативно-правових актів України.

Висновки. Більшість гірськолижних курортів Закарпатської області має вигідне територіальне розташування, належну інфраструктуру. користуються популярністю серед туристів. Розташування зимових курортів на території регіону є нерівномірним. Значна кількість із них розміщена на Боржавській полонині, вдале розташування хребтів якої створює унікальний місцевий мікроклімат, який забезпечує велику кількість опадів взимку та стійкий сніговий покрив. Всі вони мають хороше транспортне

сполучення та розвинуту інфраструктуру – гірськолижні траси з витягами, обладнання для штучного засніження схилів, нічне освітлення. На території курортів працює багато пунктів прокату гірськолижного спорядження та аксесуарів, сервісних пунктів з підготовки та ремонту гірських лиж. На більшості гірськолижних курортів регіону зберігається баланс між розвитком інфраструктури проживання та відпочинку і самою гірськолижною інфраструктурою.

Подальші дослідження є перспективними у напрямку дослідження територіальної організації гірськолижного туризму. Здійснення аналізу стану гірськолижних територій, що сформувалися на території Закарпатської області, дозволять визначити і спрогнозувати стратегію їх розвитку для забезпечення зростаючих потреб активного зимового відпочинку.

Література:

1. Головні гірськолижні курорти Закарпатської області (інтерактивна карта) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/136250>
2. Гулич О.І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2004. – 56 с.
3. Закарпаття зимове: лижі, витяги, оздоровлення. Департамент економічного розвитку і торгівлі. – Ужгород, 2016.
4. Офіційний сайт курорту Драгобрат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drago-brat.com>
5. Офіційний сайт курорту Красія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krasiya.com.ua>.
6. Про статус гірських населених пунктів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України № 57/95 ВР від 15.02.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56/95>
7. Свидовець. Анатомія Карпат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.nv.ua/exec/carpathians3d/index.html>.
8. Туристичні об'єкти Закарпатської області: Збірник / Р.В. Корсак, М.В. Корсак, М.В. Гребенюк. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. – 416 с.

References:

1. Holovni hirs'kolyzhni kurorty Zakarpat's'koyi oblasti (interaktyvna karta) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/136250>
2. Hulych O.I. Rekreatsiynyy potentsial Ukrayins'kykh Karpat ta suchasnyy stan yoho osvoyennya / NAN Ukrayiny. Instytut rehional'nykh doslidzhen'. – L'viv, 2004. – 56 s.
3. Zakarpattya zymove: lyzhi, vytyahy, ozdorovlennya. Departament ekonomichnoho rozvytku i torhivli. – Uzhhorod, 2016.
4. Ofitsiynyy sayt kurortu Drago-brat. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.drago-brat.com>
5. Ofitsiynyy sayt kurortu Krasiya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://krasiya.com.ua>.
6. Pro status hirs'kykh naselenykh punktiv v Ukraini [Elektronnyy resurs]: Zakon Ukrayiny № 57/95 VR vid 15.02.1995 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56/95>
7. Svydovets'. Anatomiya Karpat. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://m.nv.ua/exec/carpathians3d/index.html>.
8. Turystychni ob'yekty Zakarpats'koyi oblasti: Zbirnyk / R.V. Korsak, M.V. Korsak, M.V. Hrebenyuk. – Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2017. – 416 s.

Аннотация:

Л.И.Медвидь, Н.С.Кампов, С.С.Махлинец. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОЛЫЖНОГО ТУРИЗМА.

В статье определено, что Закарпатская область с учетом физико-географических, климатических, природно-ресурсных и социально-экономических условий относится к территориям, благоприятных для развития туристско-рекреационной отрасли. Ее горные территории характеризуются определенными ограничениями, которые обусловлены географической изоляцией, сложностью рельефа, климатических условий, уязвимостью экосистем и малодоступностью, которые затрудняют хозяйственную деятельность, но используются для развития горнолыжного туризма. Выделены показатели, на основании которых горнолыжные комплексы региона различаются между собой.

Отмечено, что типичными районами Закарпатской области, наиболее привлекательными для развития горнолыжного туризма, является Раховский (Драгобрат, Рахов, Ясиня, Лезещина, Ясная Поляна, Богдан, Черная Тиса), Межгорский (Синевирская Поляна, Пилипец, Изки, Межгорье, Подобовец, Синевир), Воловецкий (Жденево, Верхний Студеный-Бескид, Беласовица), Великоберезнянский (Ужок-Волосянка, Вышка-Красия, Ломшоры), Свалявский (Солочин, Поляна), Тячевский (Усть-Черная, Калина-Великий), Перечинский (Воеводино, Новоселица), Хустский (Велятино, Шаян), Иршавский (Осий), Мукачевский (Синяк).

Установлено, что большинство горнолыжных комплексов региона ориентировано на круглогодичное туристическое обслуживание и размещены вдоль основных транспортных путей или в структуре населенного пункта или прилегают к нему, что позволяет комплексно развивать и использовать их инфраструктуру. Определено, что каждый из горнолыжных туристических центров Закарпатской области характеризуется особенностями инфраструктуры, которая включает гостиничные комплексы, систему подъемников, трассы спусков различной протяженности и сложности, учебные склоны, службы устройства и подготовки трасс и контрольно-спасательные службы, спортивные организации и сооружения, магазины, пункты проката спортивного инвентаря, «горнолыжные школы».

Отмечено, что развитие туризма в регионе невозможно без надлежащей инвестиционной поддержки. В частности, разработаны инвестиционные проекты развития инфраструктуры горнолыжных комплексов наиболее популярных территорий области: с. Синяк, с. Ясиня – Полонина Драгобрат, с. Квасы – г. Близница,

Полонины Руны, горнолыжных курортов Боржавских Полонин.

Ключевые слова: горнолыжный туризм, горнолыжный курорт, горнолыжный регион, горнолыжная инфраструктура, горнолыжные комплексы.

Abstract:

L.I. Medvid, N.S. Kampov, S.S. Makhlins. TERRITORIAL ORGANIZATION OF SKI TOURISM IN THE REGION.

In the article, it has been determined that the Transcarpathian region, taking into account physical-geographical, climatic, natural-resource and socio-economic conditions, belongs to the territories favorable for the development of the tourist-recreational industry. Its mountain territories are characterized by certain restrictions, which are caused by geographical isolation, the complexity of the relief, climatic conditions, a vulnerability of ecosystems and inaccessibility, complicate the economic activity, but are used for the development of ski tourism. Of the 70 ski-and-tourism and tourism objects of the Carpathians, 40 are located in the Transcarpathian region. The total area of the mountain ranges of the region is more than 10,000 km² and is the largest among the Carpathian regions.

Ski complexes in the region differ in such indicators as capacity, the principle of placement in the landscape, the principles of urban planning and the type composition and planning structure. In height, which affects the stability of snow cover, they can be divided into three groups: 1) high-altitude - Dragobrat, Kostrino (Krasia) and Podobovets; 2) the middle mountains - Pylypets, Izki, Zhdeniyevo; 3) low-altitude - Sinyak, Shayan, Polyana.

Typical areas of the Transcarpathian region that are most attractive for the development of ski tourism are Rakhiv (Dragobrat, Rakhiv, Yasinya, Leszechishna, Kobyletska Polyana, Bogdan, Chorna Tysa), Mizhgirsky (Synevirska Polyana, Pylypets, Izki, Mezghorja, Podobovets, Synevyr) Volovetsky (Zhdeniyevo, Upper Student-Beskid, Bilasovitsa), Velyky Berezhnyansky (Uzhok-Volosyanka, Vishka-Krasiya, Lomshory), Svalyavsky (Solochin, Polyana), Tyachiv (Ust-Chorna, Kalina-Veliky), Perechyn (Vojvodino, Novoselytsya), Khust (Velyatino, Shayan), Irshavsky (Axis), Mukachivsky (Snyiak).

Most of the skiing complexes in the region are oriented on year-round tourist services and are located along the main transport routes: the highways of international importance Kyiv-Chop, the national significance of Mukachevo-Rakhiv-Rogatin-Lviv and the railway branches of Lviv-Mukachevo, in the structure of the settlement or adjacent to it, that allows complex development and use of their infrastructure. Only some of the ski complexes, in particular, Dragobrat, are located autonomously, that is, they are exclusively oriented for the maintenance of skiers. This creates a number of problems, including the delivery of tourists to the place of skiing.

Each of the skiing tourist centers of the Transcarpathian region is characterized by the peculiarities of the infrastructure. One of the important indicators for the development of ski resorts and resorts is the level of transport. It describes the possibilities of using rail or motor transport, transfers to the resort and the possibility of a passenger's entrance directly to the ski lifts, the presence of a parking lot near the ski lifts with plenty of parking places for motor vehicles.

The organization of mass recreation of skiers, while providing the necessary comfort, contributes to the formation of modern ski centers, which include hotel complexes, a system of rope-chair and ski-lifts roads, slopes of various lengths and complexity, educational slopes, services of arrangement and preparation of trails and control and rescue services, sports organizations and buildings, shops, rental equipment for sporting equipment, "ski schools".

At the decision of users to visit this or that resort affects the state of the tracks. Therefore, an important element of the infrastructure of ski resorts, on which the possibility of using slopes for skiing depends on the state of the ski slopes, the technical condition of equipment (lifts and cable carriageways), artificial snow slopes, their illumination, etc. The condition of snow cover of ski slopes is determined both by weather conditions and the possibility of using artificial snow-plowing installations – "snow cannons", which give the opportunity to start earlier and then finish the ski season.

The development of skiing in the region is not possible without proper investment support. In particular, investment projects for infrastructure development of skiing complexes in the most popular territories of the region have been developed: p. Snyiak, p. Yasinya - Polonina Dragobrat, p. Kvasy - Blyznica, Poloniny Runi, ski resorts Borzhavsky Polonin, resort Petros.

The project of development of the resort "Svydovets", which will be a continuation of the ski resort "Bukovel", may become a grand project of the development of mountain-skiing tourism in the region. The logistics of the future resort should provide a 25 km long forest road. The project envisages the construction of 60 hotel complexes of different types, 33 pendant ropeways, the arrangement of 230 km of ski trails, 120 catering establishments, shops, fitness centers, medical institutions, bank branches, multi-level parking lots, the construction of a private aerodrome with a runway length of 1000 m is planned for landing small planes. The infrastructure of the ski resort will be able to simultaneously accommodate 28 thousand visitors, whose service will involve 5 thousand staff.

However, the main problem that slows down the implementation of investment projects for the development of the infrastructure of skiing, sporting and tourism establishments in the region is the complex procedure of allocation of land for the construction of recreational facilities, as most of them belong to the lands of the forest fund, which inhibits the attraction of foreign ones, and domestic investments in the tourism industry of the Transcarpathian region, the development of tourism and sports infrastructure. The solution of this issue is possible by introducing appropriate amendments to the sub-legal normative legal acts of Ukraine.

Key words: skiing tourism, skiing resort, skiing region, skiing infrastructure, skiing complexes.

Надійшла 23.11.2017р.

АНАЛІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДЕФІНІЦІЙ «РЕКРЕАЦІЯ» ТА «ТУРИЗМ»

Наведено та проаналізовано приклади трактування дефініцій «рекреація» та «туризм» в Росії, Україні та на Заході. Досліджено зміни понять в сучасній рекреаційній географії від початку розробок рекреаційних концепцій до сучасних днів. Налогошено на необхідності подальшої систематизації, уточненні й нормативному затвердженні термінологічного апарату рекреаційної географії і вирішення проблеми включення або відокремлення в окрему галузь поняття «туризм».

Ключові слова: рекреація, туризм, дозвілля, дефініція.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ-ХХІ століть у світовій економіці спостерігається тенденція переходу капіталу з сфери матеріального виробництва в сферу послуг, до якої належить і рекреаційна галузь.

У громадському відношенні рекреація сприяє оздоровленню і відновленню трудового потенціалу людських ресурсів, раціоналізації вільного часу населення, його фізичному та емоційному збагаченню, зміцненню соціальних зв'язків, вихованню культурної та релігійної толерантності.

При цьому слід зазначити, що досі не існує єдиного понятійного апарату, що стосується рекреаційної та туристичної галузей, не визначені подібності та відмінності в цих видах діяльності. Так, наприклад, відомо більше 14 визначень одного з основних понять даного напрямку - «рекреація».

Відсутність в СРСР ринкової економіки, слабкий розвиток менеджменту та маркетингу, планована рекреаційна діяльність призвели до того, що розробкою теоретичних і практичних основ рекреації займалися, в основному, географи. В останні десятиліття йде інтенсивна комерціалізація у сфері рекреаційної діяльності. Цей процес супроводжується впровадженням західних технологій і привнесенням в рекреаційну діяльність нової термінології, переважно англійської, яка часто суперечить сталій і добре розробленій термінології, прийнятій в ХХ столітті в СРСР, а потім в Україні та Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню сутності дефініцій в рекреаційній та туристичній діяльності присвячено багато наукових робіт російських і українських вчених. Але досі існує термінологічна проблема співвідношень дефініцій «туризм» і «рекреація», яку вже кілька десятиліть намагаються вирішити вчені, щоб розвести ці поняття.

Так, Мамутов В.К., Амоша О.І., Дементьев Т.М. пропонують розглядати рекреацію не тільки як діяльність індивіда, спрямовану на відновлення сил, але і з комерційної точки зору, як діяльність підприємств, спрямовану на отримання прибутку

від надання послуг у рекреаційній сфері [11].

У своїх роботах Гаман П.В., Кифяк В.Ф., Бевз Г.М., Герасим Г.С., Кашуба Я.М. дають визначення рекреації як соціально-економічного явища, стимулюючого розвиток економічної діяльності того регіону, в межах якого вона здійснюється [4, 8, 2].

Мармуль Л.О., Стафійчук І.В., вказуючи на складність надання всеосяжного і ідеально чіткого формулювання терміна, пропонують множинні визначення рекреації [12, 13].

Таким чином, необхідний аналіз і узагальнення різноманітних тлумачень понять в сфері рекреації.

Формулювання цілей статті. Мета цієї роботи полягає у аналізі розвитку понятійно-термінологічного апарату сучасної рекреаційної географії та туризму.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі термін «рекреація» вперше з'явився в США в кінці 90-х років XIX століття з введенням нормованого робочого дня, другого вихідного дня та літніх відпусток. Рекреація, відповідно, це відновлення, відпочинок, оздоровлення та простір, де здійснюються ці види діяльності [9].

У Радянському Союзі розробкою понятійного апарату і методологічних питань, що стосуються рекреації, вчені почали займатися у 60 - х роках минулого століття і для комплексної характеристики відпочинку і туризму був прийнятий термін «рекреація», який стали використовувати в цей час і інші фахівці.

У 70 - х роках ХХ ст. рекреаційні концепції вперше були сформульовані колективом відділів фізичної географії та економічної географії Інституту географії Академії наук СРСР. У їх роботі рекреаційна діяльність визначається як «діяльність людини у вільний час, що здійснюється з метою відновлення фізичних сил людини, а також для її всебічного розвитку і характеризується, в порівнянні з іншими напрямками діяльності, відносною різноманітністю поведінки людей і самоцінністю її процесу» [14, с.7].

Основою для проведення досліджень рекреації на території СРСР стало трактування терміна «рекреація» як відпочинок, відновлен-

ня сил людини, витрачених у процесі праці, запропонована Кривошеєвим В.М. і Лихановою Б.Н. і наведена в Радянській Енциклопедії. Судячи з енциклопедичної статті, можна з упевненістю стверджувати, що туризм в 60 - ті роки був окремим випадком рекреації [7].

Рекреацію можна сприймати двояко. З одного боку як заплановану бездіяльність, або заняття діяльністю, що не пов'язана з основною трудовою діяльністю (хобі). З іншого боку - як система ресурсів або сервісу. Тобто як будь-який тип або вид усвідомленого задоволення фізіологічних бажань і соціальних потреб особистості під час відпочинку.

Рекреаційна діяльність пов'язана з використанням ландшафтів і значних територій, тобто використовує природні ресурси як і сільське та лісове господарство, рибальство, промисловість й інші види суспільної виробничої діяльності.

З початку розвитку рекреаційної географії поняття «рекреація» і «відпочинок» розрізнялися. Відпочинок - це частина вільного часу, пов'язана з відновленням сил людини на території постійного проживання.

Рекреація - це частина вільного часу, пов'язана з відновленням сил людини на спеціалізованих територіях.

Поняття «рекреація» краще відповідає завданням емпіричних і прикладних досліджень, тоді як «відпочинок» зручніше використовувати в якості фундаментального поняття в одному ряду з категорією «праця».

Дефініція рекреації має широкі межі. Вона охоплює короткочасну рекреаційну активність (короткочасні перерви в роботі) і довготривалу рекреаційну діяльність в період щорічних відпусток і канікул, а також щотижневий відпочинок. У першому випадку рекреація не виходить за рамки повсякденності, виробничої діяльності людини, в другому - припускає тривалу зміну звичного способу життя. І перший, і другий види рекреації необхідні для нормального життя людини незалежно від її соціального статусу.

У подальшому, Бевз Г.М., Герасим Г.З., Кашуба Я.М. розглядаючи рекреацію як процес відпочинку у вільний від роботи час, вносять в поняття рекреації такі доповнення:

- рекреація включає в себе простір, на якому здійснюється;
- рекреація має як свідомий, так і спонтанний характер;
- рекреація - це часовий відрізок, в процесі якого людина відпочиває у вільний від роботи час.

На їхню думку «...системна інтеграція

компонентів процесу відновлення життєвих сил людини під час її відпочинку служить основним рекреаційним принципом» [2, с.24].

На думку Бережної І.В. рекреаційно-економічна діяльність - це господарська діяльність державних, громадських та інших організацій, приватних осіб, яка здійснюється з метою отримання прибутку, соціальної або екологічної ефективності в результаті надання рекреаційних послуг окремій людині, частини суспільства або суспільства в цілому [6, с. 291].

На думку російських авторів, рекреаційна географія, що відображає плановану рекреаційну діяльність, успішно справлялася зі своїм завданням в 60 – 80 рр. ХХ ст. з вивчення і прогнозування розвитку територіальних рекреаційних систем в умовах соціалізму. Але пізніше в процесах рекреації в країні, а, відповідно, і в рекреаційній географії не могло не статися глибоких змін, адекватних реаліям часу [5].

Все більше авторів у своїх роботах стали використовувати термін «туризм» замість «рекреації».

У роботі А.Ю. Александрової вказується на те, що «концептуальне визначення туризму було запропоновано швейцарськими вченими В. Хунцікера і К. Крапф, а потім розвинуте Міжнародною асоціацією наукових експертів в галузі туризму. Воно спирається на системний підхід і містить в собі розуміння туризму як сукупності відносин і явищ, які виникають під час переміщення та перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання та роботи» [10].

Одне з перших офіційних визначень туризму було прийнято ООН в 1954 р. Відповідно до нього туризм - це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання.

В Монте-Карло Академія туризму представила ширшу характеристику даного поняття: туризм - загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду людей з місця постійного проживання в оздоровчих цілях, для задоволення пізнавальних інтересів у вільний час або професійно-ділових цілей без занять оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.

У підручнику «Географія туризму» туризм визначається як галузева дисципліна соціально-економічної географії про просторові закономірності та особливості функціонування і розвитку територіальних систем організації (самоорганізації) туристської діяльності людей

[10]. Причому, оскільки автори підручника не бачать принципової різниці між рекреацією і туризмом, в науковій літературі почали застосовувати термін - «туристсько-рекреаційний». Професор Л.Ю. Мажар також приходиться до аналогічного висновку: незважаючи на численні спроби визначень дефініцій, суворо розвести поняття «рекреація» та «туризм» так і не вдалося. Всіх влаштував компромісний «туристсько-рекреаційний» варіант – стверджується нею [1].

Українські вчені також пропонують свою точку зору при розробці термінологічного апарату, апелюючи до етимологічного походження поняття рекреація. Оскільки надати всеосяжне і чітке формулювання терміна дуже складно, в роботах Л.О. Мармуль і І.В. Стафійчук пропонується множинні визначення рекреації об'єднати в три групи [12, 13]:

- розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних, емоційних);
- той сегмент індустрії дозвілля, що найбільш розвивається, пов'язаний з участю населення в активному відпочинку;
- будь-яка діяльність (або стан бездіяльності), спрямована на відновлення сил людини, яка може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

В українській нормативній літературі тлумачення терміна «рекреація» надано тільки в Наказі № 330 «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»: «Рекреація - відновлення за межами постійного місця проживання в певних, згідно із законодавством місцях, природно заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загально оздоровчого, культурно - пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення, аматорського і спортивного рибальства, полювання, тощо» [3]. Як йде з визначення, туризм, культурно-пізнавальний відпочинок (як подорожі з метою ознайомлення з новими територіями, пам'ятками та культурою), а також збиральництво, мисливство та рибальство, відносяться до рекреаційної діяльності.

Вивчення рекреації деякими українськими вченими проводиться окремо від туризму, причому туризм є формою рекреації спрямованою на задоволення рекреаційних потреб [12, 13].

Інше розуміння слова «рекреація» за кордоном. В англійській туристської літературі під рекреацією розуміється сукупність явищ і процесів, пов'язаних з відновленням сил

в процесі відпочинку і лікування. Тому англійське «Recreation and Tourism» треба сприймати скоріше як «Відпочинок і Туризм». Проте, в сучасній туристичній літературі, постійно зустрічається вислів «Рекреація і туризм». Більше того, стали виділяти «рекреаційний туризм», що в традиційному розумінні цих термінів є тавтологією. Почалося витіснення дуже добре розробленого і ясного за суттю терміна «рекреаційні ресурси». Замість «рекреаційних ресурсів» використовують термін «туристичні ресурси», сутність та теорія якого ще не розроблені, а саме визначення дуже розпливчато. Нерідко ці поняття розглядають як синоніми, тоді не зрозуміло, навіщо вводити новий термін замість усталеного і теоретично обґрунтованого. Зустрічається твердження, що рекреаційні ресурси - частина туристичних, що знову ж є термінологічною плутаниною, так як туризм є частиною рекреації, а не навпаки.

На Заході дослідження рекреації розвивалося незалежно від досліджень туризму. Туризм розглядався як комерційна економічна діяльність, заснована на приватному капіталі та управлінні, а рекреація і парки вивчалися як ресурс загальнодержавного використання і поширення. Тому дослідження рекреації фокусувалося на державному секторі. Вивчалися проблеми управління незайманою природою, неринкової оцінки та аналізі рекреаційного досвіду. Вивчення туризму носило більш прикладний характер, який зосереджувався на традиційному приватному секторі (наприклад, туристична індустрія). Досліджувалися моделі подорожей, туристичний попит, реклама і маркетинг.

Англійські географи С. Холл і С. Пейдж представили свою точку зору на співвідношення роботи, туризму, рекреації та дозвілля (рис.1).

Пунктирні лінії на малюнку показують, що кордони між розглянутими поняттями розмиті. Робота протиставляється дозвіллю, але виділяються дві сфери їх взаємопроникнення та інтеграції - діловий туризм та «серйозний» дозвілля (підвищення кваліфікації, громадська діяльність, творча та інтелектуальна діяльність і т. д.).

Туризм має економічну природу, а рекреація - соціальну. А питання їх об'ємного співвіднесення не зовсім коректний в силу того, що в туризм входять види діяльності, що знаходяться поза межами рекреації. У той же час, рекреація включає ряд занять, які не є туризмом по своїй суті.

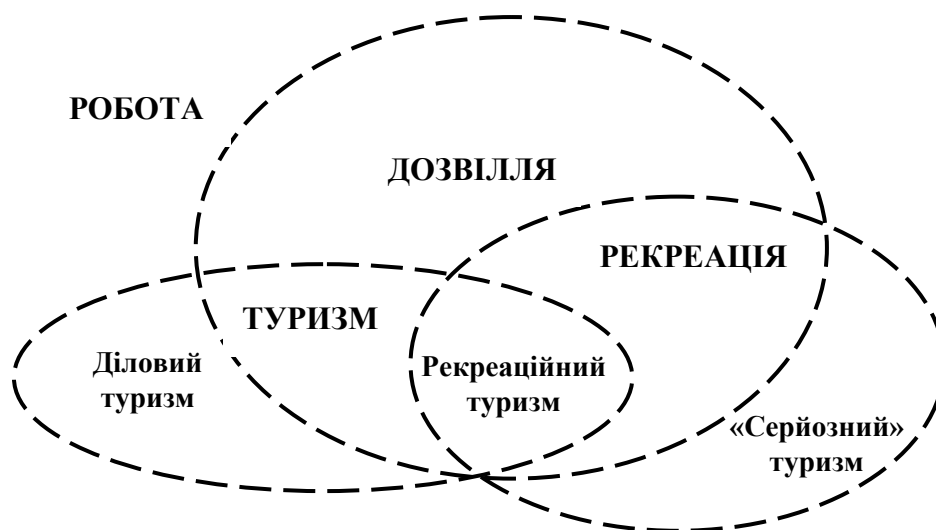

Рис. 1. Співвідношення понять «робота», «дозвілля», «рекреація» і «туризм»

Висновки. Таким чином, запозичення іноземної термінології без урахування сформованого понятійного апарату в рамках вітчизняної науки і практики, призводить, по-перше, до філологічних парадоксів, по-друге, заплутує виклад матеріалу через смислові протиріччя.

Ігнорування існування рекреаційної

географії приносить туризму тільки шкоду.

Необхідна подальша систематизація, уточнення й нормативне затвердження термінологічного апарату рекреаційної географії і вирішення проблеми включення або відокремлення в окрему галузь поняття «туризм».

Література:

1. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно - заповідного фонду України: Наказ № 330 22.06.2009 / Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 липня 2009 р. за № 679/16695.
2. Бевз Г. М. Організація рекреаційних заходів у системі соціальної роботи / Бевз Г. М., Герасим Г. З., Кашуба Я. М.: Навч. Пос. – Львів: ПАІС, 2006. – 132 с.
3. Бережна І.В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим).- НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2004.- 640 с.
4. Гаман П. І. Формування міського рекреаційно-курортного і туристичного господарства / П. І Гаман. - Управління сучасним містом. – 2004. – № 2. – 242 с.
5. Географія туризма: [Учебник / под ред. А.Ю. Александровой.] – М.: КНОРУС, 2008. – 592 с.
6. Долженко Г.П., Долженко Е.Г. Развитие научных исследований туристской деятельности в России (1930 – 2010 гг.): Электронное учебное пособие. Свидетельство о регистрации электронного ресурса № 15890. 2010. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gennadiy-dolzhenko.ru/a28.html>
7. Электронные словари русского издания. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/>.
8. Кифяк В.Ф. Сфера рекреції та туризму як складова регіональної економічної системи // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №1. – С. 116-119.
9. Кусков А. С. Рекреационная география /А. С.Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – Учебно - методическое пособие. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://revolution.allbest.ru/geography/00012713_0.html . А. С.
10. Мажар Л. Ю. Территориальные туристско - рекреационные системы: геосистемный подход к формированию и развитию: автореф. дисс. ... на соискание учен. степени доктора геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» Санкт - Петербург, 2009. – 31 с.
11. Мамутов В. К. Рекреация / В. К. Мамутов, О. І. Амоша, Т. М. Дементьева [и др.]. Социально-экономические и правовые аспекты. – Киев: НАН Украины. - К.: «Наукова думка», 1992. - 141 с.
12. Мармуль Л.О. Організаційно-економічні механізми функціонування туристично-рекреаційних підприємств / Л. О. Мармуль, О. А. Сарапіна: [монографія]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 182 с.
13. Стафійчук І. В. Рекреалогія / І. В. Стафійчук: навч.пос. – К.: Альтпрес. – 2006. – 264 с.
14. Теоретические основы рекреационной географии. М.: Наука, 1975. – 245 с.

References:

1. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro rekreatsiynu diyal'nist' u mezhakh terytoriy ta ob'yektiv pryrodno - zapovidnoho fondu Ukrayiny: Nakaz № 330 22.06.2009 / Zareyestrovano v Ministerstvi yustytysiyi Ukrayiny 22 lypnya 2009 r.za № 679/16695.
2. Bevz H. M. Orhanizatsiya rekreatsiynykh zakhodiv u systemi sotsial'noyi roboty / Bevz H. M., Herasym H. Z., Kashuba Ya. M.: Navch. Pos. – L'viv: PAIS, 2006. – 132 s.
3. Berezhna I.V. Natsional'ni priorytety ta rehional'ni determinanty sotsial'no-ekonomichnoho zrostannya (na materialakh AR Krym).- NAN Ukrayiny. Instytut rehional'nykh doslidzhen', 2004.- 640 s.
4. Hama P. I. Formuvannya mis'koho rekreatsiyno-kurortnoho i turystychnoho hospodarstva / P. I Hama. - Upravlinnya suchasnym mistom. – 2004. – № 2. – 242 s.
5. Geografija turizma: [Uchebnik / pod red. A.Ju. Aleksandrovoj.] – M.: KNORUS, 2008. – 592 s.

6. Dolzhenko G.P., Dolzhenko E.G. Razvitie nauchnyh issledovanij turistskoj dejatel'nosti v Rossii (1930 – 2010 gg.): Jelektronnoe uchebnoe posobie. Svidetel'stvo o registracii jelektronnogo resursa № 15890. 2010. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.gennadiy-dolzhenko.ru/a28.html>
7. Jelektronnye slovari russkogo izdaniya. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://slovari.yandex.ru/>.
8. Kyfjak V.F. Sfera rekreacii ta turizmu yak skladova rehional'noi ekonomichnoi systemy // Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2006. – №1. – S. 116-119.
9. Kuskov A. S. Rekreacionnaja geografija /A. S.Kuskov, V. L. Golubeva, T. N. Odincova. – Uchebno - metodicheskoe posobie. - [Jelektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: http://revolution.allbest.ru/geography/00012713_0.html . A. S.
10. Mazhar L. Ju. Territorial'nye turistsko - rekreacionnye sistemy: geosistemnyj podhod k formirovaniju i razvitiju: avtoref. diss. ... na soiskanie uchen. stepeni doktora geogr. nauk: spec. 25.00.24 «Jekonomicheskaja, social'naja i politicheskaja geografija» Sankt - Peterburg, 2009. – 31 s.
11. Mamutov V. K. Rekreacija / V. K. Mamutov, O. I. Amosha, T. M. Dement'eva [i dr.]. Social'no-jekonomicheskie i pravovye aspekty. – Kiev: NAN Ukrainy. - K.: «Naukova dumka», 1992. - 141 s.
12. Marmul' L.O. Orhanizatsiyno-ekonomichny mekhanizm funkcionuvannya turystychno-rekreacii pidpryemstv / L. O. Marmul', O. A. Sarapina: [monohrafiya]. – K.: NNTs IAE, 2006. – 182 s.
13. Stafijuchuk I. V. Rekreaciiya / I. V. Stafijuchuk: navch.pos. – K.: Al'tpres. – 2006. – 264 s.
14. Teoreticheskie osnovy rekreacionnoj geografii. M.: Nauka, 1975. – 245 s.

Аннотация:

С. В. Анисимов. АНАЛИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ДЕФИНИЦИЙ «РЕКРЕАЦИЯ» И «ТУРИЗМ».

Определению сущности дефиниций в рекреационной и туристической деятельности посвящено много научных работ, но до сих пор существует терминологическая проблема соотношения дефиниций «туризм» и «рекреация», которую уже несколько десятилетий пытаются решить ученые, чтобы развести эти понятия. Для комплексной характеристики отдыха и туризма был принят термин «рекреация», который стали использовать в это время и другие специалисты. «Рекреация» была определена как отдых, восстановление сил человека, израсходованных в процессе труда. С начала развития рекреационной географии понятие «рекреация» и «отдых» различались. Отдых - это часть свободного времени, связанная с восстановлением сил человека на территории постоянного проживания. Рекреация - это часть свободного времени, связанная с восстановлением сил человека на специализированных территориях. Понятие «рекреация» лучше отвечает задачам эмпирических и прикладных исследований, тогда как «отдых» удобнее использовать в качестве фундаментального понятия в одном ряду с категорией «труд».

Иное понимание слова «рекреация» за рубежом. В английской туристской литературе под рекреацией понимается совокупность явлений и процессов, связанных с восстановлением сил в процессе отдыха и лечения. На Западе исследования рекреации развивались независимо от исследований туризма. Туризм рассматривался как коммерческая экономическая деятельность, основанная на частном капитале и управлении, а рекреация и парки изучались как ресурс общегосударственного использования и распространения. Поэтому исследование рекреации сфокусировалось на государственном секторе. Изучались проблемы управления нетронутой природой, нерыночной оценки и анализе рекреационного опыта. Изучение туризма носило более прикладной характер, который сосредоточивался на традиционном частном секторе (например, туристическая индустрия). Исследовались модели путешествий, туристический спрос, реклама и маркетинг.

В последние десятилетия идет интенсивная коммерциализация в сфере рекреационной деятельности. Этот процесс сопровождается внедрением западных технологий и привнесением в рекреационную деятельность новой терминологии, преимущественно англоязычной.

Туризм имеет экономическую природу, а рекреация - социальную. А вопрос их объемного соотношения не совсем корректен в силу того, что в туризм входят виды деятельности, которые находятся вне зоны рекреации. В то же время, рекреация включает ряд занятий, которые не являются туризмом по своей сути. Заимствования иностранной терминологии без учета сложившегося понятийного аппарата в рамках отечественной науки и практики, приводит, во-первых, до филологических парадоксов, во-вторых, запутывает изложение материала через смысловые противоречия.

Необходима дальнейшая систематизация, уточнение и нормативное утверждение терминологического аппарата рекреационной географии, и решение проблемы включения или обособления в отдельную отрасль понятие «туризм».

Ключевые слова: рекреация, туризм, досуг, дефиниция.

Abstract:

Stanislav Anisimov. ANALYSIS THE HISTORY DEVELOPMENT OF DEFINITIONS «RECREATION" AND "TOURISM".

A lot of scientific papers are devoted to the determination of the essence of definitions in recreational and tourist activities, but there is still a terminological problem of the correlation between the definitions of “tourism” and “recreation”, which scientists have been trying to solve for several decades to separate these concepts. For the complex characteristics of recreation and tourism the term “recreation” was adopted, which began to be currently used by other specialists, too. “Recreation” was defined as rest, recovering of vital energy spent in the labour process. Since the beginning of extension of recreational geography, the concepts of “recreation” and “rest” have been separated. Rest is part of the free time associated with recovering of vital energy in the territory of permanent residence. Recreation is part of the free time associated with recovering of vital energy in specialized areas. The concept of “recreation” is better

suitable to the tasks of empirical and applied studies, while “rest” is more convenient to use as a fundamental concept in the same row with the category of “work”.

Understanding of the word “recreation” abroad is different. In English tourism literature, recreation refers to a set of phenomena and processes associated with recovering of vital energy in the process of rest and treatment. In the West, the study of recreation developed independently from the studies of tourism. Tourism was seen as a commercial economic activity based on private capital and management, while recreation and parks were studied as a resource of national use and distribution. Therefore, the study of recreation focused on the public sector. The problems of managing pristine nature, non-market evaluation and analysis of recreational experience were studied. The study of tourism was more applied in nature, focusing on the traditional private sector (for example, the tourism industry). The models of travels, tourism demand, advertising and marketing were explored.

In recent decades there has been intense commercialization in the field of recreational activities. This process is accompanied by the introduction of Western technologies and the introduction of new terminology in the recreational activities, mainly English.

Tourism is economic in nature, and recreation is social. And the question of their volumetric correlation is not entirely correct due to the fact that tourism includes activities outside the recreation. At the same time, recreation includes a number of activities that are not tourism by nature. Borrowing of foreign terminology without taking into account the established conceptual apparatus within the framework of domestic science and practice leads, firstly, to philological paradoxes, and secondly, confuses the presentation of the material because of semantic contradictions.

Further systematization, clarification and regulatory approval of the terminological apparatus of recreational geography and solving the problem of the inclusion or separation of the concept of “tourism” into a separate field are required.

Keywords: recreation, tourism, leisure, definition.

Надійшла 12.11.2017р.

УДК 379.85 (477.8)

Віталій КОЗОВИЙ

СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ОДИН З НАЙПЕРСПЕКТИВНІШИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

У статті йдеться про визначення поняття «сентиментального туризму» та його детальний аналіз. Піднімаються питання виселення українців, зв'язок із сентиментальним туризмом, що впливають на мотиви таких поїздок. Наводяться статистичні дані та кількість виселених осіб. Відносини двох держав, на різних етапах, – є важливим чинником та здійснює вагомий вплив на туризм в межах кордону «країн-сусідів».

Ключові слова: сентиментальний туризм, виселення, Польща, прикордоння.

Постановка проблеми. На території України важко виділити пріоритетний вид туризму, у кожному регіоні свій потенціал. У даній роботі, автор хоче проаналізувати «сентиментальний туризм» в межах кордону двох держав: України та Польщі та чому саме на вказаній території даний вид подорожі набуває більшої популярності не лише в українців, а й у поляків.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Польський вчений Тадеуж Бараник у статті «Symboliczne obrazy lat wojny. Narracje z pogranicza» (2010), описує про об'єкти, які збереглися на територіях Українсько-польського прикордоння. Пронь Тетяна у статті «Масове переселення українців з Польщі в УРСР в 1944-1946 рр.: ключові концепти удокументованого та історіографічного нарративу» (2001) висвітлювала міждержавні переселення людей внаслідок зміни кордонів у післявоєнний період. Юрій Сорока у статті «Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 роки)» (2001) аналізував причини переселення та кількості

показники переселених осіб та сімей. Анна Роговська та Станіслав Стефен у статті «Польсько-український кордон в останньому столітті» (1997) торкалися питань відносин України та Польщі, згадували переселення українців. Галина Терещук (журналіст) у статті для Інтернет видання «Радіо свобода» «Депортовані з Польщі у 1940-х роках українці не отримали матеріальної компенсації» (2016) опитала кілька сімей переселених у післявоєнний період, які описували хід переселення, дати депортацій та місця, куди заселяли людей. Ковалів П. у роботі «Немає вільної Польщі без вільної України» (2012) описував події та конфлікти між двома державами у різний історичний час.

Мета. Розкрити значення «сентиментального туризму» та які фактори впливають на його розвиток у межах території кордону східної Польщі та західної України.

Завдання:

- Проаналізувати літературні джерела різних авторів, які вивчали схожу тематику;
- Дослідити наукові роботи та статті

польських вчених, котрі працювали в межах даного дослідження;

- Навести власну класифікацію поняття «сентиментального туризму»;

- Скласти схему, карту та таблицю на основі вибраного дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Сентиментальний туризм – подорож з метою пошуку своєї батьківщини та родичів. Більшість авторів, як українських, так і польських, акцентують саме на такому трактуванні. Автор також погоджується, але таке формулю-

вання досі залишається однотипним. Одна з найголовніших характеристик такого виду подорожі – це спорідненість з батьківщиною та сім'єю, а це одна з найголовніших людських потреб. Говорячи про українсько-польське прикордоння, варто акцентувати на відносинах між двома державами в цілому.

Наступна схема повинна у більшій мірі прояснити певні аспекти сентиментального туризму та доповнити вже існуюче визначення.

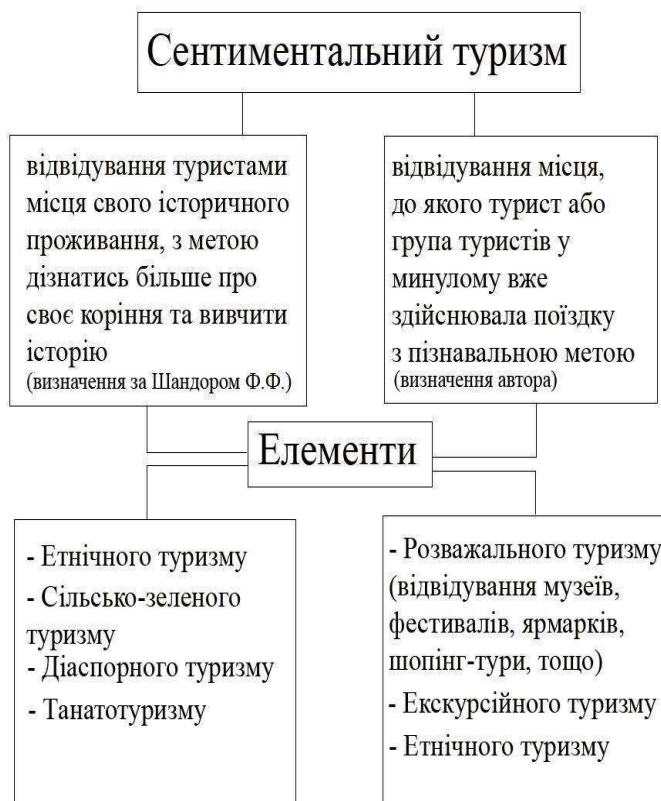

Рис. 1. Поняття сентиментального туризму

Сентиментальний туризм розвивається двома різними шляхами і з різною метою, але це один вид туризму. Визначення, яке запропонував Шандор Ф.Ф., [5] зумовлює туриста розвідати про своє минуле та знайти родичів. Такий вид подорожі включає або може включати складові елементи інших видів туризму: етнічного; сільсько-зеленого; діаспорного; танатотуризму (відвідування цвинтарів).

Події, які мотивують туристів до сентиментальних поїздок – це, як правило події минулого або певне відношення самих учасників (включаючи родинні зв'язки) до відвідуваних земель. Такі події, у даному контексті є різними: світові війни, розпад СРСР.

Визначення автора зумовлене тим, що західна Україна найближче пролягає з кордон Польщі і туристичні поїздки стали звичним явищем і це є свого роду туризмом «пізнаваль-

ним», але навіяним ностальгійними мотивами, наприклад, щорічно відвідувати певний фестиваль чи захід. Іншим словом, сентименти - це завжди почуття і певний емоційний стан людини і такий вид туризму не обов'язково пов'язаний лише з відвідуванням своєї батьківщини чи відвідування родичів.

Автор, коли перетинав західний кордон переживав відчуття однорідні, тобто: «покидаєш Україну – потрапляєш до України». Це і не є дивним, адже це території, на яких колись жили українці і поляки. Довжина кордону між Україною та Польщею – 535 км.

З польського боку Карпат лежать етнічні землі: Бойківщина, Лемківщина, частина Галичини. За офіційними даними вони входять до Підкарпатського воєводства, яке розташоване на півдні Польщі. У свій час, Сталінський режим правління не хотів зберегти Львів та

Перемишль у межах держави, тоді як частину Галичини не пошкодували віддати сусідам. Перемишль знаходиться в 10 км. від українського кордону.

Свого часу Володимир Великий приєднав

Рис. 2. Кордон між Польщею та Україною

У 1944 р. радянська сторона провела переговори на східному кордоні Польщі і у ході обговорення, з української сторони лінія проходила на схід від Перемишля, на захід зі сторони Рави Руською до річки Західний Буг. Така лінія мала назву «лінія Керзона». Домовленості були у кількох варіантах: лінія проходила на 80 км. на захід від Львова, залишивши Перемишль польській стороні; лінія, яка залишала Львів та нафтові промисловості, разом з Бориславом та Дрогобичем Польщі[7].

У сучасних умовах, українсько-польське прикордоння, особливо на умовній території між Львовом та Перемишлем, є іншим ніж те, яке існувало до Другої світової війни. Багато джерел вказують на те, що в останні роки там відбуваються і укорінюються процеси петрифікації старих структур (політичних, релігійних), які стосуються тотожності, повернення до історії невіршених суперечок про історичну пам'ять і оцінку подій минулого, особливо Другої світової війни та післявоєнного періоду[6].

Як згадано вище, Галичину розділили та частину віддали Польщі, разом з іншими

Перемишль до Русі. Протягом історії у місті було збудовано 28 українських церков[7]. На рис. 2 можна ознайомитись з розташуванням вказаних місць.

територіями, а після подій Другої світової війни, супроводжувались масові виселення людей з Польщі до України. Переглянувши матеріали та історичні факти, багато авторів акцентували на слові «переселення» (добровільне та примусове), однак, слово «виселення» буде більш доречним у цьому значенні.

За літературними джерелами, кількість виселених осіб (Ю. Сорока, 2001) складає 482.880 тис.; кількість сімей складало – 122.622 тис. Дані за О. Самборською (2001), кількість переселенців складає 530 тис., разом з сім'ями – 140 тис. Дані за О. Кокотайло (1996 р.) відрізняються від двох попередніх. Також наведені дані радянських та польських звітів на період виселення середини та кінця 40-х років ХХ ст. Кількість виселених людей, за різними авторами та ресурсами – відрізняються. Серед усіх виселених людей були й інші національності (білоруси, вірмени, росіяни тощо).

На прикладі Ярославського повіту, створено карту виселення осіб з Ярославщини та області на території України, куди заселяли, у зазначений період:

Виселення українців з етнічних земель за різними авторами (1944-1946 рр.)

Автор/рік	Виселено осіб/сімей
Юрій Сорока/ (2001)	482.880 тис./122.622 тис.[4]
Ольга Самборська/ (2001)	530 тис./140 тис.[3]
О. Кокотайло/ (1996)	460.500 тис./117.700 тис.[1]
За радянським звітом/ (40-х рр.)	440 тис осіб[2]
За польським звітом/ (40-х рр.)	465 тис. осіб[2]

Рис. 3. Картохема напрямку, в якому виселяли людей з території Польщі до України (1944-1946 рр.)

Складена картохема показує, що людей заселяли переважно у західні регіони України. На основі даних за Макаром Ю., створено

наступну таблицю для кращого розуміння ходу виселень людей, про що йшла мова вище[4].

Таблиця 2

Виселення етнічних українців з повітів Польщі до УРСР (1944-1946 рр.)[2]

Назва повіту	Перший етап кількість виселених (жовтень 1944 р. – лютий 1945 р.)	Другий етап кількість виселених (березень 1945 р. – серпень 1945 р.)	Третій етап кількість виселених (вересень 1945 р. – лютий 1946 р.)
1. Більський	7673 особи (1909 родин)	5592 особи (1398 родин)	1380 осіб
2. Володавський	близько 10 тис. осіб (3986 родин)	8378 осіб (2387 родин)	475 осіб (193 родини)
3. Заміський	5480 осіб (1543 родини)		
4. Холмський	2584 родини	14944 особи (4069 родин)	8785 осіб (родин 32385)
5. Красноставський	1174 особи (372 родини)	2707 осіб (874 родини)	
6. Грубешівський	8823 особи (2569 родин)	20382 особи (5929 родин)	3469 осіб (881 родина)
7. Томашівський	3841 родина	12889 осіб (3520 родин)	29 осіб (8 родин)
8. Білгорайський	1757 родин	3058 родин	
9. Любартівський	125 родин (360 осіб)	799 осіб (258 родин)	
10. Янівський	близько 1000 осіб (217 родин)		
11. Радзинський	274 особи (83 родини)		
12. Ярославський	близько 12 тис. осіб (3194 родини)		

Автор статті у рамках дослідження звернувся до архівних матеріалів та використав певні родинні документи того періоду. Родина проживала у Заміському повіті. На наступному рисунку з ними можна ознайомитись.

На рисунку 4 вказана оцінка майна, яким володіла родина, його вартість та страхівка. Варто зазначити, що при виселені у людей конфіскували майно, як поляки, так і росіяни.

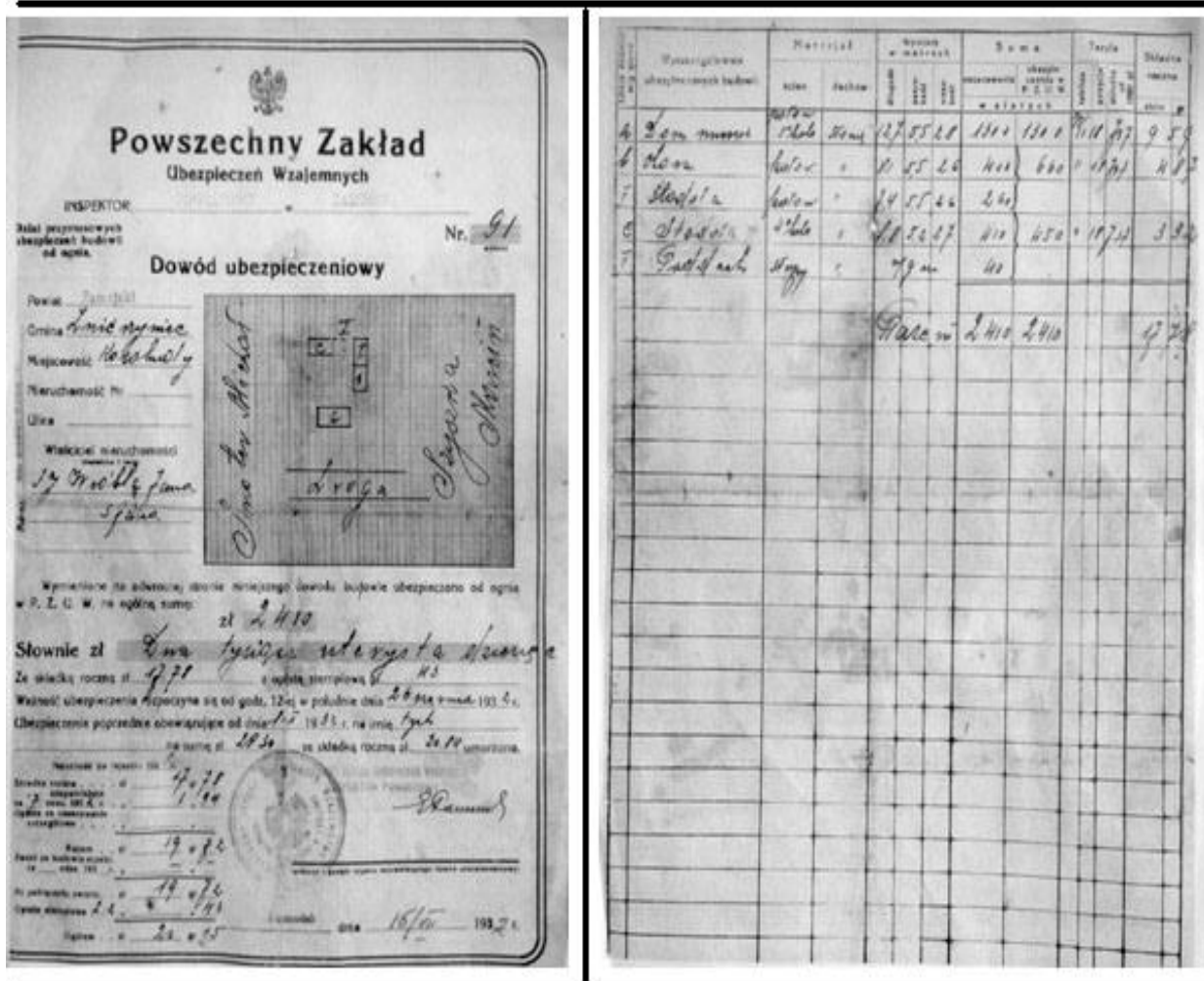

Рис. 4. Польський документ оцінки майна та страхівка (30-х рр. XX ст.)

У сучасних умовах доцільним буде сказати, що за час незалежності України чимало подій стануть хорошим прикладом для наслідування та основою сентиментальних поїздок. Зважаючи на останні події, які відбулись вже у незалежній Україні (події Помаранчевої революції, Євро 2012, Революція Гідності, пам'ять Небесної сотні) можна сказати, що теорія підтверджується. Революція Гідності (2013-2014 рр.), об'єднала людей зі всіх куточків країни та привернула увагу усього світу. Сьогодні ці події активно обговорюються, знято безліч фільмів, написані книги та статті. Такі ситуації є способом відійти від старих стереотипів, за якими Україна жила на протязі останніх десятиліть.

Також потрібно згадати про Декомунізацію в Україні, згідно якої ми розуміємо, що українці активно підтримують позицію захід-

ного розвитку. Всього ухвалили чотири закони про декомунізацію: Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті»; Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»; Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»; Закон України «Про засудження комуністичного на націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Дану позицію і світогляд підтримує більшість громадян, але переважно Західного регіону. Такі твердження є доволі суперечливими і безперечно думки українців розділяються, але сучасна молодь не розуміє навіщо на території України зберігаються пам'ятні об'єкти режиму, який сприяв вини-

щенню українців та української мови. Безперечно відносини України по обидва боки, (з Росією та Польщею) завжди були напруженими. Питання є дискусійним та у подальших дослідженнях буде детальніше вивчатись.

Варто зазначити, що питання переселення (виселення) українців, знов постали у 2014 р., після приходу в східні райони України російських найманців. Велика частина населення покинула свої домівки, щоб врятувати свої життя.

Учасників таких подорожей можна поділити таким чином:

- безпосередньо учасники певних подій у різний період (виселення, утворення нових держав тощо);

- діти та родичі людей, яких поєднує історичне минуле;

- люди, які прагнуть пізнати своє коріння та віднайти родичів.

З початком демократизації країн Центрально-Східної Європи й особливо з розпадом Радянського Союзу перед Польщею постали серйозні виклики, пов'язані з появою значної кількості незалежних держав, що були її сусідами. І гостро стояла проблема вироблення чітких засад східної політики і наскільки активно вона має проводитись[8].

Розвиток даного виду туризму неможливий без відповідних об'єктів (культурного, історичного характеру). Сукупність історичних та культурних об'єктів у Карпатському регіоні одна з найвищих в Україні. Вони представлені у вигляді архітектурних комплексів у містах: Мукачево; Чернівці; Ужгород; Самбір; Галич. Сакральні об'єкти (включно з багатьма дерев'яними церквами) у Тустані та Бубнище. Етнографічні центри у Косові, Косумачі, Рахові, Тухлі, Зарішеві. Усі ці об'єкти представляють неймовірну туристичну цінність. Найбільше іноземних туристів приїждять із сусідніх територій (Польща, Словаччина). Свого піку регіон досягає взимку, завдяки популярності гірськолижних курортів та схилів. Літня пора приваблює туристів бальнеологічними центрами у Трускавці, Моршині, Солотвино, Яремче, Косові. Згідно статистики, у 2004 р. 207,5 тис. внутрішніх та 523 тис. іноземних туристів відвідали Карпатський

регіон.

Сентиментальний туризм є провідним у Карпатському регіоні. Гуцульські місцевості, які займають площу Івано-Франківська, Чернівців, Закарпаття мають особливий потенціал для розвитку такого туризму. Етнографічні центри у Косові, Верховині, Путилі – приваблюють туристів для участі у різноманітних етнофестивалях, з елементами фольклору та традицій даного регіону. Львів, як і вся область переважає за кількістю історичних монументів. Нажаль, більшість таких об'єктів потребує реконструкції. Мова йдеться про історичні ансамблі міста, сакральні об'єкти[8].

Карпатський регіон – один з найпривабливіших та перспективніших місць для сентиментального туризму. Він включає огляд місць історичного та архітектурного значення (замки, палаци, релігійні об'єкти). Найпопулярнішими місцями є: Жовква; Дрогобич; Коломия; Мукачево; Хуст. Етнографічні екскурсії до Гуцульщини (Яремче, Верховина, Косів, Коломия, Вижитниця, Путила[8].

Утворення незалежності України було сильним поштовхом для активізації в ній польської спільноти та української в Польщі. Специфіка населення прикордоння полягала у тому, що з одного боку воно в силу історичних обставин (депортацій, переміщень кордонів) стало майже моноетнічним. Великою загрозою на прикордонні двох культур є ігноранція (применшення ролі чи зневага елементів чужої культури або їх тотальне привласнення)[6].

Висновки. Сентиментальний туризм належить до виду туризму, який продовжує розвиватись. Він включає у собі історичні, політичні, національні та інші сторони не лише туризму, а й суспільного життя.

Піднявши історію відносин України та Польщі стає зрозумілим, що вона не надто райдушна та об'єктивна. Негативних та суперечливих моментів було більше ніж достатньо. Однак, у період розвитку цивілізації та зміни шляхів розвитку держав (України та Польщі), діалог між двома сторонами став конструктивнішим, адже без впорядкованих відносин між високопосадовцями двох держав, неможливий гармонійний та продуктивний розвиток туризму по обидва боки.

Література:

1. Кокотайло О. Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя – Матеріали наукової конференції / О. Кокотайло. – Львів : Суспільно-культурне товариство «Холмщина». – 1996. С. 148–151.
2. Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження / Ю. Макар, М. Горний, В. Макар, А. Салюк. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 621–655.
3. Самборська О. Бойки. О. Самборська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bojky.wordpress.com>.
4. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 роки) / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2001. – Випуск 9. – С. 95–99.

5. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму : навчальний посібник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. — Київ : Знання, 2011. — 334 с.
6. Babinski G. Refleksje nad kierunkami przemian pograniczu polsko-ukrainskiego / Grzegorz Babinski // Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukraińskie sąsiedztwo. Seria: Studia Ethnologica / [redakcja Magdalena Zowczak]. — Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. — 744 s.
7. Rogowska A., Stepień S. Granica polsko-ukrainska w ostatnim polwieczu / Anna Rogowska, Stanislaw Stepień — [Електронний-ресурс] — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n20texts/pol/rog-st-pol.htm>.
8. Zin'ko Y. Implementation of elements of sustainable tourism in the Ukrainian Carpathians / Y. Zin'ko, M. Malska, M. Malskiy, N. Amtoniuk // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wrocław : Institute of Geography and Regional Development, 2008. — P. 232–247.

References:

1. Kokotaylo O. Ukrainians' world congress of Kholmshchyna and Pidlyashshya – materials of scientific conference / O. Kokotaylo. — Lviv : social and cultural society «Kholmshchyna». — 1996. P. 148–151.
2. Makar Y. From deportation to deportation. Social and politic life of ukrainians from Kholmshchyna and Pidlyashshya (1915-1947). Investigation. Memories. Documents. Vol. 1. Investigation / Y. Makar, M. Horny, V. Makar, A. Salyuk. — Chernivtsi : Bukrek, 2011. — P. 621–655.
3. Sambors'ka O. Boyky. O. Sambors'ka [Web-resource]: <http://www.bojky.wordpress.com>.
4. Soroka Y. Deportation of ukrainians from their ethnic lands and polishes from URSR (1944-1946) / Y. Soroka // Ethnic history of Europeans. — Kyiv, 2001. — Vol. 9. — P. 95–99.
5. Shandor F. F. Modern classification of tourism / F. F. Shandor, M. P. Klyap. — Kyiv: "Knowledge", 2011. — 334 P.
6. Babinski G. Refleksje nad kierunkami przemian pograniczu polsko-ukrainskiego / Grzegorz Babinski // Na pograniczu «nowej Europy». Polsko-ukraińskie sąsiedztwo. Seria: Studia Ethnologica / [redakcja Magdalena Zowczak]. — Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. — 744 P.
7. Rogowska A., Stepień S. Granica polsko-ukrainska w ostatnim polwieczu / Anna Rogowska, Stanislaw Stepień — [Web-resource]: <http://www.ji.lviv.ua/n20texts/pol/rog-st-pol.htm>.
8. Zin'ko Y. Implementation of elements of sustainable tourism in the Ukrainian Carpathians / Y. Zin'ko, M. Malska, M. Malskiy, N. Amtoniuk // Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe – Tourism in Geographical Environment (Volume 10) – Wrocław : Institute of Geography and Regional Development, 2008. — P. 232–247.

Аннотация:

Виталий Козовый. СЕНТИМЕНТАЛЬНЫЙ ТУРИЗМ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ И ОДИН ИЗ НАИБОЛЕЕ ПЕРСПЕКТИВНЫХ ВИДОВ ТУРИЗМА В ПРЕДЕЛАХ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЙ ГРАНИЦЫ

В статье идет речь об определении понятия «сентиментального туризма» и его детальный анализ. Затрагиваются вопросы выселения украинцев и прямая связь с данным видом туризма, которые влияют на мотивы таких поездок. Приводятся статистические данные и количество выселенных лиц. Поэтому, отношения двух государств, на разных этапах, являются важным фактором и осуществляет значительное влияние на туристические отношения в пределах границы «стран-соседей».

Ключевые слова: сентиментальный туризм, выселение, Польша, граница.

Abstract:

Vitalii Kozovyy. SENTIMENTAL TOURISM AS THE SOCIAL HAPPENING AND THE MOST PERSPECTIVE KINDS OF TOURISM WITHIN UKRAINIAN-POLISH BORDERLAND.

The article explains what “sentimental tourism” is and its detailed analysis. The question touched upon deportation of Ukrainian people and the straight connection with this type of tourism which can influence on its motivation. Statistics and facts of deportation are included. Therefore, the relation between Ukraine and Poland is the most vital element in such case, within particular investigation to rearrange touristic potential within Ukrainian-Polish borderland. In order to reach the aim of this investigation some task has been given: 1. to analyze literary sources of various authors and scientists who studied the same subjects; 2. to study different articles of polish scientists who have been working within current or similar investigation; 3. to give my own classification of concept of “sentimental tourism”; 4. to draw a diagram, a map and a table based on the selected research. Sentimental tourism is that kind of tourism that continues to evolve. It includes historical, political, national and other aspects not only of tourism but social life also.

Sentimental tourism is one of the types of tourism that continues to evolve. It includes historical, political, national and other aspects of not only tourism, but also social life.

Having raised the history of relations between Ukraine and Poland, it becomes clear that it is not too rosy and objective. Negative and controversial moments were more than enough. However, in the period of the development of civilization and the changing paths of development of the states (Ukraine and Poland), the dialogue between the two sides became more constructive, because without a well-organized relationship between the high officials of the two states, harmonious and productive development of tourism on both sides is impossible.

Key words: sentimental tourism, deportation, Poland, borderland

Надійшла .29.10.2017р.

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 574:911.2

Любомир ЦАРИК, Ірина ПОЗНЯК, Володимир ЦАРИК

ЕКОЛОГІЧНА НЕБЕЗПЕКА ЗАРЕГУЛЬОВАНИХ ВОДОЙМ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО СТАВУ)

Розглянуті чинники небезпеки зарегульованої водойми Тернопільського ставу, спричиненої необлікованими обсягами і хімічними станами стічних дощових вод урбанізованих територій, а також обсягами стоків каналізованої лівої притоки Серету річки Рудки. Ці стоки потрапляють у став, який є складовою частиною регіонального ландшафтного парку «Загребелля». На матеріалах проведених експериментальних досліджень показана геохімічна загроза для екосистеми водойми, здоров'я рекреантів.

Ключові слова: зарегульована водойма, антропогенні навантаження, екологічна безпека

Постановка проблеми. Екологічна безпека є складовою національної безпеки. Екологічна безпека – це система різнопланових заходів, спрямованих на підтримання динамічної рівноваги між природною і антропогенною складовими екосистем. Антропогенні навантаження на природні системи мають бути нормованими і виваженими, щоби не допустити їх деградації. Стійкість геосистем і екологічна збалансованість є головним критерієм їх екобезпечного функціонування.

Екологічну небезпеку впливу людського суспільства на біосферу близько століття тому геніально доводив видатний вітчизняний вчений академік В.І.Вернадський, який писав: «людство стало планетарною силою, здатною зруйнувати середовище свого проживання або зробити його непридатним для власного життя».

Зарегульована річка – це явище традиційне, повсюдне і поліфункціональне. Зарегульованість до недавнього часу розглядалась як господарськи доцільна і суспільно значима процедура. Зниження небезпеки повеневих і паводкових ризиків, регулювання річкового стоку впродовж року, збільшення запасів водних ресурсів, рибних ресурсів, рекреаційних ресурсів тощо. Негативні наслідки зарегульованості значно поступались суспільно корисним змінам. Все це відбувалось до моменту, поки не були привнесені в геосистеми техногенні зміни, які стали для них чужеродними. Так, штучно створені зарегульовані водойми в умовах масштабних забруднень річок перетворюються в акумулятори забруднень, геохімічні аномалії, сміттєзвалища під водою.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи екологічної безпеки територій і акваторій на глобальному і регіональному рівнях висвітлені у праці М.Ю. Краснянського (2013) [4], загальні принципи функціонування прісноводних екосистем внутрішніх водойм, еколого-географічна, геохімічна та біоекологічна

характеристика Тернопільського ставу розкриті у колективній монографії під загальним керівництвом проф. В.В.Грубінка (2013) [3], екологічні наслідки зарегулювання водостоку були предметом обговорення на науковій конференції у м. Тернополі (2017 р.) [2]. Мета даної публікації полягає у висвітленні нових даних щодо забруднення Тернопільського ставу, отриманих, в тому числі, експериментальним шляхом, в результаті проведених досліджень та оцінка їх впливу на гідроекологічний та геохімічний стани водойми.

Виклад основного матеріалу. Тернопільський став площею 300 га і об'ємом води у 10750 тис. м³ знаходиться в межах міста Тернополя з населенням у 217 тис. осіб, а відтак тут повинен бути забезпечений 2-4 разовий періодичний обмін води у літньо-осінній період. За розрахунками фахівців такий обмін води відбувається у середньостатистичні за кількістю опадів роки. Однак два останні роки (2015, 2016) характеризувались аномальними кліматичними показниками: високими температурами літньо-осіннього періоду і малою кількістю опадів. За таких умов необхідного обміну води у ставу досягти важко, а тому важливо враховувати додаткові обмеження, пов'язані з необлікованими скидами забруднених вод, дотримання санітарних вимог в межах водоохоронних зон тощо.

Тернопільський став (водосховище) з моменту 70-х років минулого століття стає накопичувачем забруднювачів, концентрація яких непомірно зростала. Станом на 2017 рік концентрація забруднювачів у рази перевищує гранично допустимі норми, які стають небезпечними як для екосистеми ставу, так і рекреантів регіонального ландшафтного парку «Загребелля». У завислому і водорозчинному стані у став щорічно потрапляють тисячі тон змитого з полів дрібнозему разом з мінеральними добривами і отрутохімікатами, які щорічно вносимо в ґрунти. У воду потрапляють стоки комунальних і промислових під-

приємств, дощові стоки з урбанізованих територій. Сповільнена течія ставу сприяє осадонакопиченню. Осідаючи більш-менш рівномірно у котловині ставу придонні відклади створюють спрощені одноманітні умови для придонних організмів. Значна кількість органічних решток для свого розкладання забирає з води кисень, вміст якого і без того понизився за рахунок сповільненої течії води. Обезкиснена вода виступає обмежуючим фактором повноцінного функціонування гідробіоценозу. Одночасно накопичення у котловині ставу поживних речовин спричиняє активний розвиток синьо-зелених водоростей, біомаса яких є загрозовою для толерантного співіснування інших видів рослин. В умовах існуючої ситуації особливу небезпеку складають необліковані стоки дощової каналізації та каналізованих приток Серету в межах урбанізованих територій, води яких потрапляють без очистки в акваторію ставу [6].

Небезпечним джерелом поступлення забруднюючих речовин у Тернопільський став є ліва притока Серету в межах міста р. Рудка. Спостереження за стоком води і забруднюючими воду речовинами, які попадають з лівого берега у Тернопільське водосховище проводились з 01.09.08 по 20.12.08 р. на двох водото-

ках: у с.Біла біля недіючих очисних споруд ВАТ ТКЗ і на р.Рудка у м.Тернополі. Крім природного стоку р.Рудка в її русло попадають поверхневі води з вулиць Бродівської, Вояків дивізії «Галичина», Збаразької, Богдана Хмельницького, Чехова і інш., які формуються під час випадання зливових дощів.

Внаслідок економічної кризи, що привела до зменшення виробничої діяльності промислових підприємств і об'єктів житлово-комунальної сфери, а також внаслідок зменшення впливу кліматичних особливостей (мінімальна за період спостережень кількість опадів) різко впала кількість стоків.

За період моніторингу з 01.09.08 р. по 20.12.08 р. в Тернопільський став попало близько 76,82 т різних забруднюючих речовин (табл.1).

Збільшилась кількість забруднюючих речовин, вміст яких перевищує гранично допустиму концентрацію (ГДК). Сюди відносяться ХСК, БСК₅, амоній-іон, нітрит-іон, завислі речовини і СПАР.

Незважаючи на діючий екологічний контроль зупинити попадання різних забруднюючих стоків в Тернопільське водосховище не вдається.

Таблиця 1.

Загальна кількість води і стоків, що попали в Тернопільський став з 01.09 по 20.12.2008 р.

Показники і одиниці вимірювання	с.Біла, колектор ВАТ ТКЗ				Закритий колектор по вул.Крушельницької			загальна кількість речовин, т
	об'єм стоку води, тис.м ³	концентрація речовин		загальна кількість речовин, т	об'єм стоку води, тис.м ³	концентрація речовин		
		максимальна	середня			максимальна	середня	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ХСК, мгО/дм ³	36,62	108	92	3,37	52,72	132	120	6,326
БСК ₅ , МГО/дм ³	36,62	26,2	19,9	0,729	52,72	60,1	25,3	1,334
Амоній-іон, мг/дм ³	36,62	6,63	3,91	0,143	52,72	17	5,85	0,308
Нітрит-іон, мг/дм ³	36,62	0,53	0,38	0,014	52,72	0,74	0,43	0,023
Нітрат-іон, мг/дм ³	36,62	8,2	2,22	0,081	52,72	12,2	6,74	0,355
Фосфати, мг/дм ³	36,62	4,52	2,08	0,076	52,72	7,6	3,03	0,160
Хлориди, мг/дм ³	36,62	53,3	46,3	1,696	52,72	89,3	57,1	3,010
Сухий залишок, мг/дм ³	36,62	801	570	20,873	52,72	878	618	32,581
Завислі речовини, мг/дм ³	36,62	63	40,5	1,483	52,72	76,5	56,0	2,952
СПАР, мг/дм ³	36,62	2,8	1,67	0,061	52,72	5,4	1,69	0,089
Нафтопродукти, мг/дм ³	36,62	12,5	5,46	0,200	52,72	36,4	17,3	0,912
Марганець, мг/дм ³	36,62	0,056	0,028	0,001	52,72	0,15	0,094	0,004
Мідь, мг/дм ³	36,62	0,006	0,002	0,0007	52,72	0,009	0,004	0,0002
Нікель, мг/дм ³	36,62	-	-	-	52,72	-	-	-
Залізо, мг/дм ³	36,62	0,88	0,49	0,018	52,72	0,48	0,38	0,020
Цинк, мг/дм ³	36,62	0,007	0,004	0,0001	52,72	0,015	0,010	0,0005
Разом	-	-	-	28,74	-	-	-	48,08

Очисні споруди ВАТ ТКЗ в с.Біла не діють. Забруднюючі речовини разом з дощовими стоками води попадають безпосередньо в став.

Така ж картина і на р.Рудка, яка в пригирловій частині (вул.Крушельницької, Білецька і парк Т.Шевченка) каналізована і закрита. Крім різних стоків, які попадають у став, картина ускладнюється тим, що внаслідок підпору з його боку стоки осідають в колекторі, що приводить до звуження поперечного перерізу колектора і, як наслідок, підтоплення підвалів будинків на прилеглий території, спостерігається застій води і інші негативні явища.

Таблиця дає інформацію про репрезентативні компоненти складу стоків, які найповніше відображають якість води. Одним з важливих показників - активна реакція стічних вод (рН).

Оптимальним середовищем для біохімічних процесів є стічні води, що мають рН=6,5-8,5. Однак нітритні бактерії життєздатні при рН=4,8-8,8, а нітратні - при рН=6,5-9,3. Показники рН в пунктах моніторингу знаходяться в межах норми і змінюються від 5,5 (один випадок) до 7,75 одиниць рН.

Ступінь забруднення води, що попадає в став, органічними речовинами у розчині, а також у вигляді завислих домішок і колоїдів може бути визначений за кількістю кисню, спожитого на біохімічне окислення цих речовин в процесі життєдіяльності аеробних бактерій. Ця величина носить назву біологічного споживання кисню (БСК) і чисельно виражається кількістю кисню в мг/дм³ чи г/м³.

Біологічне споживання кисню часто визначають за 5 днів (БСК₅), про що вказується в показниках. Періодично визначають БСК і за більш довший період, наприклад, за 20 днів – БСК₂₀. Щоб отримати повне (БСКповн.) застосовують коефіцієнт 1,5, що перемножується на БСКз БСКповн. = 1,5хБСКз.

Для більш повної оцінки кількості органічних речовин у стічній воді, особливо, якщо вона представляє собою суміш побутових і виробничих стоків, крім БСК ще визначають хімічне споживання кисню (ХСК). В наших пунктах спостережень значення БСКз і ХСК перевищують гранично-допустимі концентрації в десятки разів.

Таблиця 2

Загальна кількість води і забруднюючих речовин, що попали в Тернопільський став за період моніторингу

Показники і одиниці вимірювання	Створ 1, колектор в с.Біла				Створ 3, р.Рудка, закритий колектор			
	об'єм стоку води, тис.м ³	концентрація речовин		загальна кількість речовин, т	об'єм стоку води, тис.м ³	концентрація речовин		загальна кількість речовин, т
		максим.	середня			максим.	середня	
ХСК, мг О/дм ³	126,187	67,2	43,8	5,527	141,825	463,6	211,8	30,038
БСКз, мг О/дм ³	126,187	20,5	12,1	-	141,825	181,5	94,3	-
БСК повн., мг О/дм ³	126,187	30,7	18,2	2,297	141,825	272,2	141,4	20,054
Амоній-іон, мг/дм ³	126,187	2,92	1,26	0,159	141,825	9,9	7,29	1,034
Нітрит-іон, мг/дм ³	126,187	0,7	0,35	0,044	141,825	0,43	0,24	0,034
Нітрат-іон, мг/дм ³	126,187	16,6	9,68	1,221	141,825	14,2	8,42	1,194
Фосфат-іон, мг/дм ³	126,187	1,38	0,78	0,098	141,825	9,3	4,9	0,695
Хлориди, мг/дм ³	126,187	43,8	31,28	3,947	141,825	96,7	88,2	12,509
Сухий залишок, мг/дм ³	126,187	797	581,6	73,390	141,825	1144	926,4	131,387
Завислі речовини, мг/дм ³	126,187	46	20,4	2,574	141,825	107	56,4	7,999
АСПАР, мг/дм ³	126,187	0,37	0,25	0,032	141,825	0,8	0,57	0,081
Нафтопродукти, мг/дм ³	126,187	46	19	2,397	141,825	236,5	85,5	12,126
Марганець, мг/дм ³	126,187	0,12	0,06	0,008	141,825	0,09	0,05	0,007
Мідь, мг/дм ³	126,187	0,16	0,03	0,004	141,825	0,13	0,02	0,003
Нікель, мг/дм ³	126,187	0,20	0,05	0,006	141,825	0,035	0,02	0,003
Сульфат-іон, мг/дм ³	126,187	37,8	32,2	4,063	141,825	65,3	59,3	8,410
Залізо, мг/дм ³	126,187	0,12	0,06	0,008	141,825	0,24	0,13	0,018
Цинк, мг/дм ³	126,187	0,15	0,04	0,005	141,825	0,47	0,14	0,020
РАЗОМ				95,78				225,612

При ГДК ХСК 15-30 мг О/дм³ значення цього показника в створі 2 в пробі № 62 досягло 1018,4 мг О/дм³ при середньому значенні 243 мг О/дм³. Значення БСК 5 також

перевищує ГДК в десятки разів.

В створі 3 при ГДК 2-4 мг О/дм³ в пробі № 62 показник БСКз-сягав 181,5 мг О/дм³.

Не кращі показники і в інших пробах,

хоча в деяких випадках БСКз не перевищує ГДК (1,58 мг О/дм³ в створі проба № 53).

Значне перевищення ГДК також по амоній-іону, завислих речовинах, марганцю. По цинку і СПАР також спостерігається в деяких пробах перевищення ГДК.

Значення такого показника як запах змінюється від 0 без/з до 5 бал/фекалії при нормі не більше 1 бал.

Забарвлення води змінюється від прозорого до чорного, в залежності від кількості домішок.

Решта показників знаходяться в межах гранично-допустимих концентрацій (ГДК). Крім того, відмічені і самовільні скиди різних стоків з індивідуальних господарств і колективних водокористувачів, які мають випадковий характер.

Все це створює складну картину при визначенні кількісного і якісного складу стоків і в значній мірі ускладнює їх облік.

Тому три місяці спостережень - термін замалий для узагальнення усіх характеристик. Особливо слід відмітити, що за період моніторингу не пройшло жодного паводку і цей період слід вважати маловодним.

Враховуючи набутий досвід організації і проведення спостережень та відбору проб води, думається, що було б доцільно продовжити ці роботи хоча б на протязі одного року, ущільнивши терміни спостережень з двох разів на добу (8 і 20 год.) до трьох (8, 14 і 20 год.).

На сьогоднішній день встановлено, що

протягом трьох місяців проведених спостережень в Тернопільське водосховище із колектора ВАТ ТКЗ в с.Біла і закритого колектора на р.Рудка в м.Тернополі попала значна кількість забруднюючих речовин і елементів, числове значення яких приводиться в таблиці 3.

Показники приводяться по двох пунктах спостережень (1 і 3 створи), оскільки створ 2 входить в 3 створ.

В таблиці приводяться результати розрахунків стоку забруднюючих речовин, які попали в став. Цей результат отриманий як добуток об'єму стоку води за розрахунковий період на середню концентрацію цих речовин у воді.

Висновки. Оскільки пункти спостережень знаходились на дощових колекторах, де не повинно бути постійного стоку, крім періодів з опадами, коли формується поверхневий стік, робимо висновок, що постійний стік, який спостерігався на протязі трьох місяців, викликався різними скидами не встановленого характеру. Тому в загальну кількість забруднюючих речовин включені всі показники, навіть якщо їх вміст у воді знаходиться в межах допустимих норм (ГДК).

Рекомендуємо встановити пункти регулярних спостережень на вказаних колекторах для моніторингу стоків, спричинених викидами не встановленого характеру, що зменшить небезпеку забруднення ставу небезпечними речовинами. Окрім того, встановити ефективний моніторинг дотримання санітарних вимог в межах водоохоронних зон.

Література:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. [Монографія у 2-х т.] / М.Д. Гродзинський – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський Університет”: Т.1. – 2005. – 431 с. Т.2. – 2005. – 503 с.
2. Екологічні наслідки зарегульованого стоку / Редактор-упорядник В.В.Грубінко. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2017. – 68 с.
3. Екосистема зарегульованої водойми в умовах урбанавантаження (на прикладі Тернопільського водосховища) [В.В.Грубінко, Г.Б.Гуменюк, О.В.Волік, Й.М.Свинко, Ф.М.Г.Макарті]. – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – 202 с.
4. Краснянский М.Е. Основы экологической безопасности территорий и акваторий. Учебное пособие / М.Е. Краснянский. – Харьков: «БУРУН и К», 2013. 268 с.
5. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика / Л.П. Царик. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2006. – 256 с.
6. Царик П.Л. Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» у системі рекреаційного і заповідного природокористування. Монографія / П.Л.Царик, Л.П.Царик. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – 186 с.

References:

1. Hrodzyns'kyu M.D. Piznannya landshafu: mistse i prostir. [Monohrafiya u 2-kh t.] / M.D. Hrodzyns'kyu – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr „Kyyivs'kyu Universytet”: T.1. – 2005. – 431 s. T.2. – 2005. – 503 s.
2. Ekolohichni naslidky zarehul'ovanoho stoku / Redaktor-uporyadnyk V.V.Hrubinko. – Ternopil': Vydavnychyy viddil TNPU im. V.Hnatyuka, 2017. – 68 s.
3. Ekosystema zarehul'ovanoyi vodoymy v umovakh urbonavantazhennya (na prykladi Ternopil's'koho vodoshkovyshcha) [V.V.Hrubinko, H.B.Humenyuk, O.V.Volik, Y.M.Svynko, F.M.H.Makarti]. – Ternopil': TNPU im V.Hnatyuka, 2013. – 202 s.
4. Krasnyanskyu M.E. Osnovy ekolohyeheskoy bezopasnosty terrytoryy u akvatoryu. Uchebnoe posobyie / M.E. Krasnyanskyu. – Khar'kov: «BURUN y K», 2013. 268 s.
5. Tsaryk L.P. Ekoloho-heohrafichnyy analiz i otsynyuvannya terytoriyi: teoriya ta praktyka / L.P. Tsaryk. – Ternopil': „Navchal'na knyha – Bohdan”, 2006. – 256 s.
6. Tsaryk P.L. Rehional'nyy landshaftnyy park «Zahrebellya» u systemi rekreatsionoho i zapovidnoho pryrodokorystuvannya. Monohrafiya / P.L.Tsaryk, L.P.Tsaryk. – Ternopil':Redaktsiyno-vydavnychyy viddil TNPU im V.Hnatyuka, 2013. – 186 s.

Аннотация:

Царик Л., Позняк І., Царик В. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОПАСНОСТЬ ЗАРЕГУЛИРОВАННЫХ ВОДОЕМОВ (НА МАТЕРИАЛАХ ТЕРНОПОЛЬСКОГО СТАВУ).

Антропогенная или антропическая трансформация зарегулированных водоемов происходит в результате воздействия на них разных видов хозяйственной деятельности: выбросов в окружающую среду загрязнителей, смыва с пахотных и обрабатываемых сельхозугодий, мелиорации водно-болотных угодий. Она отражает характер изменений и преобразований системообразующих процессов (влагооборота, трансформации энергии, биогенного оборота и абиогенной миграции веществ), а также степени изменения гидрологического режима, особенностей накопления илстых отложений, процессов накопления и разложения органических веществ. Рассмотрена проблема антропогенной трансформированности эколого-географических процессов, возникших в пределах зарегулированного водоема.

Особую опасность для экологического состояния экосистемы представляют стоки канализованной левой притока Серету в пределах города – р. Рудка. Значения БПК_з и ХПК превышают предельно-допустимые концентрации в десятки раз. При ПДК ХПК 15-30 мг О/дм³ значение этого показателя в створе 2 в пробе № 62 достигло 1018,4 мг О/дм³ при среднем значении 243 мг О/дм³. Значение БСК₅ также превышает ПДК в десятки раз. В створе 3 при ПДК 2-4 мг О/дм³ в пробе № 62 показатель БПК_з-достигал 181,5 мг О/дм³. Не лучшие показатели и в других пробах, хотя в некоторых случаях БПК_з не превышает ПДК (1,58 мг О/дм³ в створе проба № 53). Значительное превышение ПДК наблюдается по аммоний-иону, взвешенных веществах, марганцу. По цинку и СПАВ в отдельных пробах тоже прослеживается превышение ПДК.

Существование неконтролируемых канализованных стоков в пределах водоохраных зон и прибрежных защитных полос является грубым нарушением действующего экологического законодательства.

Уровень экологического состояния экосистемы Тернопольского става считаем как предкризисный, поскольку результирующие изменения могут стать необратимыми и осложниться на перспективу в случае отсутствия регулярного мониторинга в условиях существующих тенденций изменения климата. Акватория водоема и водоохраные зоны должны стать объектом регулярных наблюдений в летне-осенний период максимальных рекреационных нагрузок.

Ключевые слова: зарегулированный водоем, антропогенные нагрузки, экологическая безопасность.

Abstract:

Tsaryk L., Poznyak I., Tsaryk V. ECOLOGICAL DANGER OF REGULATED WATER (ON THE MATERIALS OF TERNOPIL STAGE).

Anthropogenic or anthropic transformation of regulated water bodies occurs as a result of the impact on them of different types of economic activity: emissions of pollutants into the environment, flushing from arable and cultivated farmlands, reclamation of wetlands. It reflects the nature of the changes and transformations of system-forming processes (moisture circulation, energy transformation, nutrient turnover and abiogenic migration of substances), as well as the degree of change in the hydrological regime, the accumulation of silty sediments, the processes of accumulation and decomposition of organic substances. The problem of anthropogenic transformation of ecological and geographical processes that have arisen within the limits of a regulated reservoir is considered.

Especially dangerous for the ecological state of the ecosystem are the drains of the left sewage tributary to the Seret within the city - the river. Rudka. The values of BODs and COD exceed the maximum permissible concentrations by dozens of times. With the COD COD of 15-30 mg O / dm³, the value of this gain in range 2 in sample No. 62 reached 1018.4 mg O / dm³ with an average value of 243 mg O / dm³. The value of BSC 5 also exceeds the MPC in dozens of times. In range 3 with MPC of 2-4 mg O / dm³ in sample number 62, the BOD-B value reached 181.5 mg O / dm³. Not the best indices in other samples, although in some cases the BODs do not exceed the MPC (1.58 mg O / dm³ in sample No. 53). A significant excess of MPC is observed for ammonium ion, suspended substances, manganese. Zinc and IACS in some samples also show an excess of MPC.

The existence of uncontrolled canalized sewage within the water protection zones and coastal protective bands is a gross violation of the current environmental legislation.

The level of the ecological state of the Ternopilsky ecosystem is considered to be as precarious, as the resulting changes can become irreversible and become more difficult in the future if there is no regular monitoring in the current climate change trends. The water area of the reservoir and water protection zones should become the object of regular observations during the summer-autumn period of maximum recreational loads.

Key words: regulated water body, anthropogenic loads, ecological safety.

Надійшла 20.10.2017р.

THE POTENTIAL OF ATMOSPHERIC AIR AND WATER STABILITY UNDER ANTHROPOGENIC PRESSURE IN THE TERNOPII REGION

The criteria of evaluation of the potential of stability such environmental components as atmospheric air and water under anthropogenic influence are proposed. The analysis of the potential of cleansing and renewing of atmospheric air and waters in the Ternopil region was carried out as a fundamental for standardization of the intensity of economic pressure.

Keywords: potential of stability, anthropogenic pressure, atmospheric air, waters, environment.

The topicality of the investigation. The growth of technological influence on nature has provoked different ecological problems including environmental pollution and landscape degradation. The changing of different environmental components (air, water, soil, vegetation and others) because of economic activity provokes the destruction of the natural mechanism of its regeneration. The result of such transformations is the exhaustion of many kinds of natural resources that are the foundation of industrial and agricultural production and recreation development.

The definition of "environmental stability" can be interpreted as the abilities of landscapes and their components to become clean, to restore their structure and renew their function by the virtue of the natural mechanisms of regeneration.

According to the principles of sustainable development (Rio,1992), it is necessary to work out the main directions of regulation and harmonization of ecological, economic and social development of the Ternopil region. The evaluated potential of environmental stability can be used as fundamental for calculation of economic pressure intensity to secure environmental protection.

Analysis of the latest research and publications

The intensity of industrial influence on environmental conditions in Ternopil region was investigated by L.Tsaryk. Atmosphere's pollution in Ternopil region was analyzed by L.Yankovska and I.Barna. At first potential of environmental stability in Ternopil region was evaluated by L.Yankovska.

Presentation of the main material

The aim of the research is to evaluate and analyze the potential of atmospheric air and water stability in the Ternopil region.

Results of the research. Atmospheric air is one of the most polluted environmental components. There are natural atmosphere cleansing mechanisms such as:

- ✓ horizontal migration and dispersion of the pollutants thanks to wind circulation;
- ✓ vertical cleansing by the virtue of precipitation (especially heavy rain and

thunderstorms);

- ✓ pollutants decomposition due to ultraviolet radiation influence;

- ✓ assimilation of different pollutants by plants.

The negative factors that evoke the pollutants accumulation in the atmosphere are fogs, temperature inversions, calms.

The potential of atmospheric air stability - is its ability to transform and remove pollutants due to meteorological mechanisms.

The index of the meteorological potential of atmosphere stability (Impas) can be evaluated as a correlation between the quantity of windy and rainy days during the year and the days with exceedingly negative to the atmosphere cleansing factors (fog, calms, rainless days). It can be calculated by the formula (1) (a method by V.A. Baranovsky):

$$I_{mpas} = \frac{R + W}{F + L} \quad (1)$$

I mpas – meteorological potential of air s stability;

R – quantity of days with precipitation of more than 5 mm;

W – quantity of days with the wind power of more then 6 m/sec;

F – quantity of foggy days;

L – quantity of days with light winds or calms (0 – 2 m/sec).

If I mpas is less than 1 – there is a deficit of atmospheric ability to transform and remove pollutants.

The territorial aspect of meteorological potential of atmosphere stability was investigated using the method of line interpolation between the meteorological stations of the Ternopil region that are situated in Bila Krynytsya (Krements), Ternopil, Berezhany and Chortkiv.

So, the use of this method allows us to divide the territory of the investigated region into three parts that differ from the meteorological potential of atmospheric stability (Fig. 1): Northern part (I mpas = 2,3); Central part (I mpas = 1,4); Southern part (I mpas = 0,7).

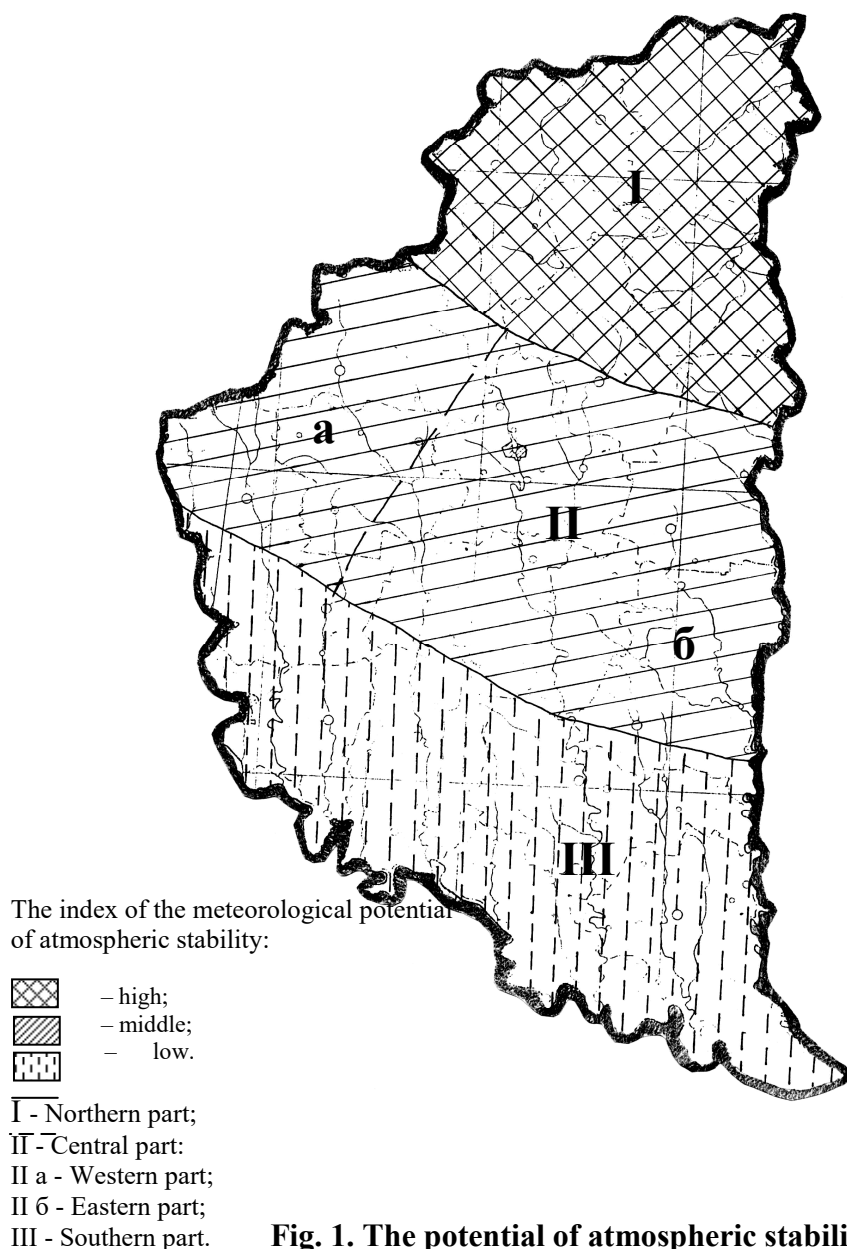

Fig. 1. The potential of atmospheric stability in the Ternopil region

The Northern part includes Kremetsk, Shumsk, Lanivetsk regions, and the northern parts of Zboriv and Zbarazh regions. It is characterized by the highest potential of atmosphere self-cleansing because of predomination of the horizontal migration of pollutants. Winds that reach more than 6 m/sec blow near 60 % days in a year. The average wind power is near 4 m/sec. (mostly rain). The amount of precipitation is 550 – 650 mm. Foggy days are observed only 5 % days in a year, light winds circulate near 40 % days. So the processes of atmosphere self-cleansing prevail over the accumulation of pollutants.

The lowest potential of atmospheric stability was found in the Southern part of the Ternopil region (including most of the territory of Monastyrsk, Buchatch, Zalischyky, Borschiv

regions, and the southern part of Berezhany and Chortkiv region). The prevailing wind power is 2,8 m/sec during the year (and only 2,0 m/sec in the summer). The intensive wind circulation is observed near 30 % days in a year. There are 12 % foggy days that favor the accumulation of pollutants. The frequency of rainfalls is 33 % of days in a year, that is the lowest index in the investigated region.

The Central part of the Ternopil region is characterized by the middle level of the potential of atmospheric stability. But meteorological indicators vary a lot from west to east. Thus, it was divided into the Western and Eastern parts. The Western part is characterized by the greatest quantity of rainfalls in the region (more than 650 mm) and their frequency is near 40 %. At that time the average wind power is 2,9 m/sec in the

Western part and the winds more than 6 m/sec blow only 42 % days in a year. Fog is observed only during 10 % of days in a year.

But the wind circulation is more intensive in the Eastern part (the winds more than 6 m/sec are observed 56 % days in a year), the prevailing wind power is 3,4 m/sec. But there are many foggy days in the Eastern part (20 %)m that makes a negative influence on the atmospheric stability.

So the evaluation of the meteorological potential of atmospheric stability in the Ternopil

region has allowed us to find out that the processes of atmospheric self-cleansing dominate over processes of pollutant accumulation all over the territory of the investigated region. Index of atmospheric stability decreases from the North to the South of the region.

The potential of water stability consists in the ability of water to remove, transform and neutralize pollutants that have got in the waters (rivers, lakes, ponds) with the sewage and due to different kinds of human activity.

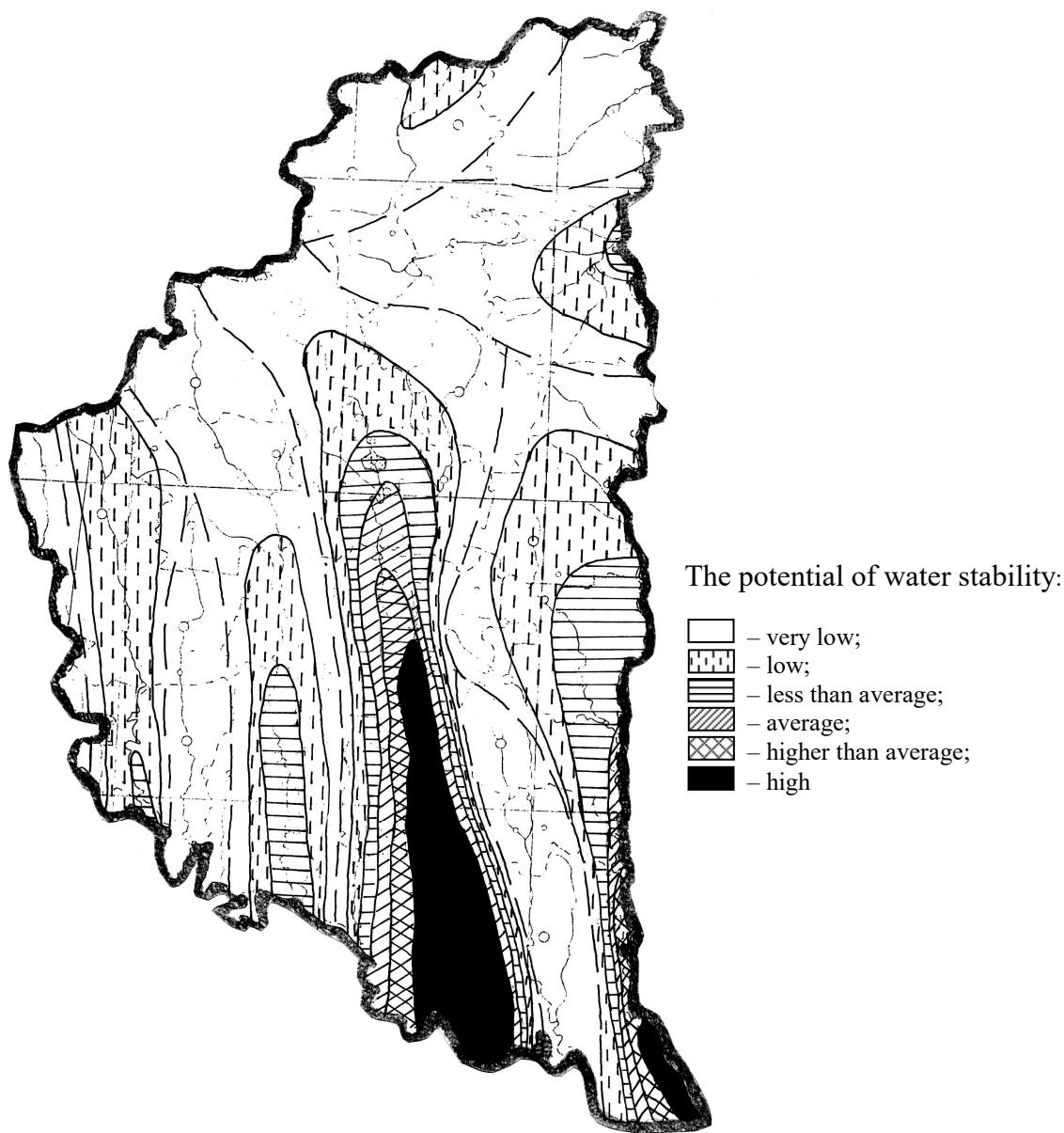

Fig 2. The potential of water stability in the Ternopil region

The criteria of evaluation of the potential of water stability are:

- hydrological characteristics such as the speed of the currents, volume of water flow, and others that determine the pollutants dissolution

- and the ability of water to take pollutants out of the lakes, rivers and others reservoir limits;

- the colour of water (means the humic and fulvic acid concentration) determines the biological mechanisms of water cleansing;

- water temperature that has an influence on the intensity of the mineral dissolution and transformation of the pollutants. The experimental investigations prove that the optimal temperature for water self-cleansing is 20 – 25 °C. If the temperature is lower than 16 °C the process of pollutants neutralization slows down;

- assimilation of the pollutants by water-plants and its transforming due to the processes of production and destruction in trophic chains.

The coefficient of the potential of water stability (C_{pws}) can be calculated by the next formula 2 (the method by V.A.Baranovsky):

$$C_{pws} = (A/365)*J*W \quad (2)$$

A – the numbers of days with the water temperature more than 16 °C;

J – index of water colour (c) (if c = 0 – 30° J = 1; c = 30 – 60° J = 0,9; c = 60 – 90° J = 0,8 ...);

W – the volume of water flow.

The territorial aspect of the potential of the water stability was investigated using the method of line interpolation between the hydrological posts within the drainage-basins.

The watersheds were regarded as zero lines.

We have proposed the next scale of the potential of water stability in accordance with C_{pws}:

0 – 0,1 – very low;

0,1 – 0,2 – low;

0,2 – 0,3 – less than average;

0,3 – 0,4 – average;

0,4 – 0,5 – higher than average;

more than 0,5 – high.

So very low potential of water stability is typical for small rivers (Fig. 2) because of low indexes of hydrological characteristics.

The water temperature is more optimal for rivers self-cleansing in the southern part of the Ternopil region (for Seret and Zbruch rivers).

The rivers of the northern part of Ternopil region (Vilia, Goryn, Ikva) have good self-cleansing hydrological characteristics. But the potential of water stability is lower there, because of water temperature that is colder than in the southern part.

The river Seret has the best ability for water stability thanks to hydrological characteristics, the water temperature and biological mechanisms of cleaning (Chart 1.)

Chart 1.

The indexes of water stability

№	hydrological post	the number of the days with water temperature >16°C	the water colour (concentration of fulvic and humic acids) °	the index of colour	biological components of water stability	the speed of the current	the coefficient of water stability
1	Berezhany	68	30-52	0,9	0,17	3,68	0,13
2	Zadariv	50	30-52	0,9	0,12	8,54	0,21
3	Pidhaytsi	40	35-52	0,9	0,10	1,05	0,02
4	Koropets	55	30-52	0,9	0,14	2,55	0,07
5	Kaplyntsy	86	30-35	0,9	0,21	1,98	0,08
6	Buchach	94	30-35	0,9	0,23	5,84	0,27
7	V.Berezovytsya	102	30-39	0,9	0,25	5,05	0,26
8	Chortkiv	98	30-35	0,9	0,24	13,07	0,64
9	Strilkivtsy	107	30-43	0,9	0,26	1,70	0,09
10	Volochysk	96	30-43	0,9	0,24	3,22	0,15
11	Zavallya	112	24-30	1	0,31	8,14	0,51
12	V.Mlynivtsy	53	25-30	1	0,15	3,83	0,12
13	Yampil	76	25-30	1	0,21	6,06	0,26
14	Kuniv	55	30-31	0,9	0,14	4,08	0,12

Conclusions: Therefore, the evaluation of the Ternopil region meteorological potential of atmosphere stability has allowed us to find out that the self-cleansing processes of the atmosphere dominate over processes accumulating pollution all over the territory of the investigated region. Index of atmosphere stability decreases from the North to the South of the region.

Mainly the potential of water stability is proportional to the river length. Thus, we need to protect small rivers most of all.

Література

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
2. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. – К.: Лікей, 1995. – 233с.
3. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188с.

4. Янковська Л.В. Потенціал стійкості ландшафтів Тернопільської області до антропогенного навантаження: Монографія. / Л.В. Янковська – Тернопіль: ТНПУ, 2017. – 100с.
5. І. М. Барна, Л. В. Янковська Стационарні джерела забруднення та їх вплив на формування екостану атмосферного повітря Тернопільського району (тези)// Стале природокористування: підходи, проблеми, перспективи: Матеріали наукової конференції, присвяченої 10^{ій} річниці кафедри геоекології (28-29.05.2010р). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 99 – 100.

References:

1. Baranovskiy V. A. (2001) Ekologichna heographiya i ekologichna kartographiya [Ecological geography and ecological cartography]. Kyiv: Fitosociocentr. (in Ukrainian)
2. Hrodzynskiy M. D. (1995) Stiykist heosystem do antropohennyh navantazhen [Stability of geosystems to antropogenic strains]. Kyiv: Likey. (in Ukrainian)
3. Tsaryk L. P., Cherniuk H. V. (2001) Pryrodni rekreatsinyi resursy : metody otsinky ta analizu (na prykladi Ternopilskoyi oblasti) [Natural recreational resources: methods of evaluation and analysis (by the example of the Ternopil region)]. Ternopil : Pidruchniky i posibniki. (in Ukrainian)
4. Yankovska L. V. (2017) Potensial stiykosti landshaphtiv Ternopilskoho rayonu do antropohennoho navantazhennya : Monographiya (tezy) [The potential of stability of landscapes of the Ternopil region to anthropogenic strain : Monograph (theses)]. Ternopil: Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. (in Ukrainian)
5. Barna I. M., Yankovska L. V. (2010) Statsionarny dzherela zabrudnennya ta yih vplyv na phormuvannya ekostanu atmosphernoho povityra Ternopilskoho rayonu (tezy) [Stationary sources of pollution and their impact on the formation of the ecological state of the atmospheric air of the Ternopil region (theses)]. Ternopil: Pidruchniky i posibniki. (in Ukrainian)

Анотація:

Л.В. Янковська, І.М. Барна. ПОТЕНЦІАЛ СТІЙКОСТІ АТМОСФЕРИ ТА ПОВЕРХНЕВИХ ВОД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ.

Для визначення потенціалу стійкості атмосфери Тернопільської області до забруднення було проаналізовано дані про середньорічну кількість опадів, повторюваність днів з опадами понад 5 мм, переважаючи швидкість вітру протягом року, в тому числі повторюваність днів зі штилями, сильним вітром, туманами.

Загалом над територією Тернопільської області переважають процеси самоочищення атмосфери. Чітко виділяється Північний район з найвищим в області потенціалом самоочищення атмосфери, що забезпечується тут здебільшого за рахунок горизонтального виносу забруднюючих речовин завдяки частій повторюваності вітрів із швидкістю понад 6 м/с. Досить часта повторюваність рясних опадів (35% днів у році) забезпечує також вертикальне самоочищення повітря. Найнижчий метеорологічний потенціал стійкості атмосфери у Південному районі, де спостерігається найнижча в області середня швидкість вітру, найчастіше повторюються безвітряна погода і тумани, що сприяють затриманню забруднюючих часток у приземному шарі атмосфери. Проте загалом тут також переважають процеси самоочищення атмосфери. Своєрідним у цьому відношенні є Центральний район, що характеризується середнім в області потенціалом самоочищення атмосфери. Проте, зважаючи на неоднорідність у його межах основних метеорологічних показників, даний район можна поділити на два підрайони: Західний та Східний. Так, у Західному підрайоні випадає найвища в області кількість опадів (понад 650 мм) і найчастішою є їх повторюваність. Натомість, у східній частині – інтенсивніший вітровий режим.

При визначенні стійкості поверхневих вод враховувались їх гідрологічні характеристики (у першу чергу, середня багаторічна витрата води), що визначають величину розчинення та швидкість виносу забруднюючих речовин, а також кольоровість (рівень концентрації гумінових і фульвокислот) та температурний режим води (кількість днів протягом року із середньодобовою температурою води понад 16 °С), від яких значною мірою залежить інтенсивність процесу мінералізації природних і антропогенних домішок у воді та рівень біологічного самоочищення водойми.

Отже, дуже низький потенціал самоочищення відмічений у верхів'ях рік області та у басейнах невеликих річок, що зумовлено, насамперед, низькими показниками витрати води у них. Найвищий потенціал стійкості характерний для р. Серет (південніше місця впадіння р. Гнізної) та нижньої течії р. Збруч. Отже, найуразливішими до антропогенного навантаження є малі річки області, на охорону і відтворення яких необхідно спрямовувати особливі зусилля.

Ключові слова: потенціал стійкості, антропогенне навантаження, атмосферне повітря, поверхневі води, навколишнє середовище.

Анотация:

Л.В. Янковская, И. Н. Барна. ПОТЕНЦИАЛ УСТОЙЧИВОСТИ АТМОСФЕРЫ И ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКИ.

Предложены критерии оценки потенциала устойчивости таких компонентов окружающей среды, как атмосферный воздух и поверхностные воды в условиях антропогенной нагрузки. Исполнен анализ потенциала самоочищения и самообновления атмосферного воздуха и поверхностных вод Тернопольской области в качестве фундаментального материала для нормирования антропогенных нагрузок.

Ключевые слова: потенциал устойчивости, антропогенная нагрузка, атмосферный воздух, поверхностные воды, окружающая среда.

Надійшла 30.10.2017р.

LANDSCAPE-ECOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE SERET RIVER WITHIN TEREBOVLIA AREA

The landscape-ecological situation in the valley of the river Seret within the limits of Terebovlia district is considered in the article. The hydrological characteristics, location, tributaries of the river Seret are investigated. The main classes of landscapes, which are represented in the river valley and along the adjacent territory are characterized; they are naturally and anthropogenically altered landscapes with characteristic soil erosion processes and other negative phenomena. The hydrological, hydrobiological, hydrochemical, sanitary-biological regime of the river and the main causes of excessive pollution of the valley of the river Seret and its channel are analyzed. An integrated and integrated assessment of water from the main pollutants (11) in the river Seret, within the limits of Terebovlia area at a distance of 88 km at five points of observation was carried out. The section of the channel with the highest level of water pollution in the river is determined and there are also identified the main reasons for such an ecological situation. The smallest index of pollution within the studied area of the river is also determined. In order to preserve the water object from further anthropogenic loading there have been proposed measures for the preservation and reproduction of natural classes of landscapes in the valley of the river Seret and the measures for cleaning the river bed from communal, industrial waste, household rubbish.

Keywords: river valley, ecological state, landscape-ecological research, integral and integrated assessment of water.

The problem statement. International and national principles for the preservation of landscape and biotic diversity focus attention on the hydrological objects, whose role in the functioning of natural geosystems is one of the determining factors. The ecological situation in the watersheds of the small and medium rivers of the Ternopil region is complicated. Many of them are in an abandoned state and, accordingly, there is a need in solutions to this problem. One of such rivers is the Seret river or rather its watershed. In order to solve this problem it is necessary to investigate the negative impacts on the watershed above the river and to propose measures for the normalization of its geocological state.

Researches and publications. The issue of the geocological state of small and medium rivers is most widely disclosed in the works of Kovalchuk I.P., Kukurudza S.I., Mariniak Ya.O., Merezhko O.I., Khilchevsky V.K., Khimko R. These problems within the limits of Ternopil region have been investigated by Kovalchuk I.P., Kukurudza S.I., Mariniak Ya.O., Vitenko I.M., Tsarik P.L. etc.

The purposes of the article. The article deals with the following main tasks: to determine the theoretical and methodological principles of the study of the Seret river watershed; to characterize the Seret river watershed, its physical and geographical features and geocological state; to analyse environmental activities, anthropogenic load of the Seret river watershed; to identify the main types of pollution, the physical and chemical state of water in different sections of the channel using different methods.

Research. The Seret River is formed from the confluence of several small rivers near the village of Ratish of Zborivsky district (the Praviy Seret, the Liviy Seret, the Vyatina and the

Grabarka). The upper reaches of the Seret river are located between the hills of Voronyaky, the middle current — within the Ternopil plateau and the lower reaches are in the Dniester canyon area. The main direction of the current is from north to south (partly to the southeast). The length of the Seret river is 248 km, and the runoff is 3900 km². The largest inflow is Gnizna (left) and other tributaries: right: the Grabarka, the Praviy Seret, the Smolanka, the Lopushanka, the Nesterivka, the Dolzhanka, the Bridok (the Ruda), the Nishla, the Gnila Rudka, the Pereyma, the Bila, the Cherkasska, the Tupa; left: the Guk, the Mlynka and the Khrumova. The riverbed is regulated by numerous ponds (Zalozetsky, Vertelkivsky), water reservoirs (Ternopil, Skorodinsk, Kasperivsk) and small operating hydroelectric power stations. On the banks of the Seret river in the Terebovlya district there are the following settlements: the borough of Terebovlia, urban type village Mykulyntsi, villages: Kryvky, Naluzhya, Varvaryntsi, Strusiv, Zelenche, Zubiv, Zastinochne, Gumnyska, Maliv, Semeniv, Zalavie, Pidgaichyky, Dovge, Dolina, Slobidka and Budaniv.

Within the limits of the Terebovlia district the valley of the Seret river (length of the river is 88 km) lies along a flat, slightly wavy plateau; the precipitous slopes are densely polished by the bright-beam network, which gives them a mountain view. River valleys are deep-cut, have a flat bottom, floodplain terrace of high level. On it there are tracts of levadas with lush, in the past, meadow vegetation, under which meadow and chernozem soils formed. They are everywhere cultivated and used for sowing grain and technical crops.

The characteristic slope of the valley, the floodplain and the riverbed shows that the main

modern processes are the flat flush, the formation of fossils and the swamping of the territory.

Flat wash is caused by significant ploughing of the territory and violation of the rules of soil cultivation. [5].

Flat-surface wash products are transferred along the slopes of the valleys, floodplain and river basin and they increase turbidity of the water, change the relief of the valley and riverbeds.

The ecological state of the Seret, namely its hydrological, hydrobiological, hydrochemical and sanitary-biological regimes, depends on human activity in the river valley. One of the causes of river pollution is surface erosion, as a result of which soil, humus, mineral and organic fertilizers, pesticides, and so on are washed away from natural areas explored by humans. It is estimated that 15-25% of the fertilizers and pesticides deposited on the field are washed off with the surface runoff from the arable land. [1].

Often the river valleys break into the water

level without the water protection zones. There are an excessive spoiling of the upper reaches of the river, a decrease in the natural regulation of the river runoff, the untreated effluent of the livestock complexes, industrial, housing and communal enterprises. Other, significant problems in the river basin there are the siltings of the channel and flooding of the territory, which occur because of intensive ploughing and hydraulic structures. This is the cause for floods. These problems are today relevant to the valley of the Seret river and its tributaries. [2]

According to the Water Code of Ukraine, water quality assessment is carried out on the basis of standards of environmental safety of water use and environmental quality standards for water bodies ... [8]. We assessed the quality of water on the basis of the environmental safety standards of water use. The current standards provide an opportunity to assess the quality of water used for communal, household, drinking and fishery needs (Table 1.).

Table 1.

Integrated assessment of water in the Seret river within the limits of Terebovlya district

Pollutant	Mykulyntsi	Varvaryntsi	Strusiv	Zelenche	Budaniv	Average indicator
Nitrates	1,051	1	0,75	0,60	0,73	0,82
Nitrite	0,4	0,23	0,07	0,11	0,16	0,19
Orthophosphates	0,18	0,14	0,12	0,14	0,24	0,16
Chlorides	0,85	0,80	0,029	0,52	0,74	2,9
Ammonia nitrogen	0,67	0,45	0,09	0,03	0,42	0,33
Cu	0,005	-	-	-	-	0,005
Zn	0,015	0,01	0,009	0,0095	0,01	0,0107
Mg	3,44	4,86	2,58	3,98	4,22	3,8
Na	1,91	1,098	0,37	1,99	0,31	1,13
Fe	0,03	0,03	0,93	0,06	0,06	0,22
Ca	59	72,3	63,1	59,2	59,4	62,6
Integral indicator	6,1	7,2	6,2	6,0	6,1	72,16

The state of individual factors of the natural environment and the direction of the processes taking place in it, determine the overall ecological situation in the studied section of the Seret river is currently unsatisfactory [5].

When investigating the ecological status of the Seret river within the Terebovlya district, the river valley was conditionally divided into three sections — the upper, i.e. the northern boundary of the Terebovlya district (along the river), the outskirts of the village Mykulyntsi to the settlement of Strusiv (southern boundary), the middle — from the lands of the settlement of Rizdvyane (northern boundary) to the lands of the settlement Zelenche (southern limit) and the lower — from the settlements of the village Zalavie

(northern boundary) to the southern border (the outskirts of Budaniv) Terebovlya district along the river.

According to the results of the integrated assessment of water in the Seret river within the limits of Terebovlya district, the highest level of pollution on the outskirts of the village of Varvaryntsi when the river flows through the village Mykulyntsi and is polluted by sewage, the indicator is 7.2. The water quality class is IV in this section of the river, the water quality category is 6, and according the degree of pollution it is dirty. Contaminated water in the river is due to nitrates, chlorides, pH, there are increased levels of Mg, Na, Ca. Trophicity is polytrophic, saprobity is á mesosaprobity. The integral

indicator of pollution is 6.1 on the Ternopil region boundaries. The smallest pollution index is 6.0. on the outskirts of the village Zelenche. In this area, the river bed runs through the unploughed river valley, along the shores there is the woodland ("Terebovlyansky Buchin"), meadows and pastures away from the settlements. Within this part of the river, the water quality class is III, the water quality category is 5, the degree of pollution — moderately polluted. Water in the river is contaminated due to nitrates, chlorides, pH and increased levels of Mg, Na, Ca. Trophicity — eutrophic, saprobity - á mezasaprobity. In the vicinity of the village of Strusiv, this indicator is 6.2; near the village Budaniv 6.1, that is almost identical, it is actually the average integral indicator. At these areas of the river, the water quality class is IV, the water quality category is 6, and the degree of contamination — dirty. Water in the river is contaminated due to chlorides, pH and increased levels of Mg, Na, Ca. Trophicity — polytrophic, saprobity — á mesosaprobity. Environmental problems associated with water pollution in the Seret river within the Terebovly district require an urgent solution.

Conclusions. The conducted study of the landscape and ecological status of the Seret river within the limits of Terebovly district gives an opportunity to draw the following conclusions:

1. In general, the quality of water in the Seret River within the Terebovly district is determined by the landscape features, the natural conditions of water intakes, the return water of the enterprises and the drain from the territories.

2. In order to preserve the water object from further, anthropogenic loading and pollution it is necessary to foresee:

- preservation and reproduction of natural classes of landscapes in the valley of the river Seret;
- rational land use near the river valley;
- clearing of coastal areas and the river bed from communal, industrial waste, household rubbish;
- the only program for the allocation of water protection zones along the river valley, especially in the upper and lower parts of the river valley within the limits of Terebovly district;
- certification of reservoirs and rivers;
- inventory of stakes according to the uniform scheme of their accounting and electronic database;
- introduction of a single electronic program for monitoring the quality of surface water.

Література:

1. Ковальчук І.П., Змив ґрунтів талими водами на стокових площадках і у водозбірних басейнах Західного Поділля / І.П. Ковальчук, Я.С. Кравчук. — Вісн. Львів. ун-ту. — Серія геогр. — Вип. 12. — Львів — 1980. — С. 84-92.
2. Ковальчук І.П. Эколого-геоморфологический анализ региона // Вест. Москв. ун-та. — Сер. 5. — Геогр. — 1992. — №3. — С. 10-16.
3. Ковальчук І.П. Изменение структуры речных систем и состояния малых рек под влиянием естественных и антропогенных факторов (на примере Западного региона Украины) // Вод. ресурсы. — Том 22. — 1995 — №3. — С. 315-323.
4. Кукурудза С.І. Визначення якості природних вод у контексті моніторингу геосистем / С.І. Кукурудза — Львів: Ред. видав. відділ Львів. держ. ун-ту, 1994. — 80 с.
5. Мариняк Я.О. Водогосподарський комплекс Тернопільської області (соціально-економічно-географічний аналіз): навч. посіб./ Я.О. Мариняк — Тернопіль: ТДПУ, 1997. — 64 с.
6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2013 році Тернопіль — 2014. — 222 с.
7. Хильчевский В.К., Чеботько К.А. Оценка эколого-гидрохимического состояния природных вод Украины / В.К. Хильчевский, К.А. Чеботько. — К.: Водн. ресурсы, №1, 2008. — с. 182-188.
8. Хімко Р. Методика оцінки стану річки за тестом. Інститут екології (ІНЕКО) Національного екологічного центру України./ Р. Хімко. — УкрНДІВЕП, 1999. — 260 с.
9. Царик Л.П., Вітенко І.М. Геоекологічна ситуація долини річки Гнізна. / Л.П. Царик, І.М. Вітенко // Наукові записки. Серія: Географія. — Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. № 1. — С. 192-198.

References:

1. Koval'chuk I.P., Zmyv gruntiv talymy vodamy na stokovykh ploshchadkakh i u vodozbirnykh baseynakh Zakhidnoho Podillya / I.P. Koval'chuk, Ya.S. Kravchuk. — Visn. L'viv. un-tu. — Seriya heohr. — Vyp. 12. — L'viv — 1980. — S. 84-92.
2. Koval'chuk Y.P. Ekoloho-heomorfolohycheskyu analiz rehyona // Vest. Moskv. un-ta. — Ser. 5. — Heohr. — 1992. — №3. — S. 10-16.
3. Koval'chuk Y.P. Yzmenenye struktury rechnykh system y sostoyannya malykh rek pod vlyyanyem estestvennykh y antropohennykh faktorov (na prymere Zapadnoho rehyona Ukrayny) // Vod. resursy. — Tom 22. — 1995 — #3. — S. 315-323.
4. Kukurudzha S.I. Vyznachennya yakosti pryrodnykh vod u konteksti monitorynhu heosystem / S.I. Kukurudzha — L'viv: Red. vydav. viddil L'viv. derzh. un-tu, 1994. — 80 s.
5. Marynyak Ya.O. Vodohospodars'kyu kompleks Ternopil's'koyi oblasti (sotsial'no-ekonomichno-heohrafichnyy analiz): navch. posib./ Ya.O. Marynyak — Ternopil': TDPU, 1997. — 64 s.
6. Rehional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha v Ternopil's'kiy oblasti u 2013 rotsi Ternopil' — 2014. — 222 s.

7. Khyh'chevskyy V.K., Chebot'ko K.A. Otsenka ekoloho-hydrokhymycheskoho sostoyanyya pryrodnykh vod Ukrainy / V.K. Khyh'chevskyy, K.A. Chebot'ko. — K.: Vodn. resursy, #1, 2008. — s. 182-188.
8. Khimko R. Metodyka otsinky stanu richky za testom. Instytut ekolohiyi (INEKO) Natsional'noho ekolohichnoho tsentru Ukrainy./ R. Khimko. — UkrNDIVER, 1999. — 260 s.
9. Tsaryk L.P., Vitenko I.M. Neoekolohichna sytuatsiya dolyny richky Hnizna. / L.P. Tsaryk, I.M. Vitenko // Naukovi zapysky. Seriya: Neohrafiya. — Ternopil': TNPU im. V. Hnatyuka, 2007. # 1. — S. 192-198.

Резюме:

Н. Стецько. ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІЧКИ СЕРЕТ В МЕЖАХ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ.

Розглянуто ландшафтно-екологічну ситуацію в долині річки Серет в межах Теробовлянського району. Досліджено гідрологічні характеристики, розташування, притоки річки Серет. Охарактеризовано основні класів ландшафтів, які представлені в долині річки та вздовж прилеглих до неї територій, це природні та антропогенно змінені ландшафти із характерними процесами ерозії ґрунтів т ін. негативними явищами. Проаналізовано гідрологічний, гідробіологічний, гідрохімічний та санітарно-біологічний режим річки, та основні причини надмірного забруднення долини річки Серет та її русла. Проведена інтегральна і комплексна оцінка води за основним забруднювачами (11) у річці Серет, в межах Теробовлянського району, на відтинку 88 км по п'ятьох точках спостереження. Визначено ділянку русла де найвищий рівень забруднення води річки, та основні причини такої екологічної ситуації. Визначено і найменший показник забруднення в межах досліджуваної ділянки річки. З метою збереження водного об'єкта від подальшого, антропогенного навантаження, запропоновано заходи по збереженню та відтворенню природних класів ландшафтів в долині річки Серет, та очищення русла річки від комунальних, промислових стоків, побутового сміття.

Ключові слова: долина річки, екологічний стан, ландшафтно-екологічні дослідження, інтегральна і комплексна оцінка води.

Аннотація:

Н. Стецько. ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ Р.СЕРЕТ В ГРАНИЦАХ ТЕРЕБОВЛЯНСКОГО РАЙОНА.

Рассмотрено ландшафтно экологическую ситуацию в долине реки Серет в пределах Теробовлянского района. Исследовано гидрологические характеристики, расположения, притоки реки Серет. Охарактеризованы основные классы ландшафтов, которые представлены в долине реки, а также в прилегающих к ней территориях, это естественные и антропогенные измененные ландшафты с характерными процессами эрозии почв та другими негативными явлениями. Проанализирован гидрологический, гидробиологический, гидрохимический, санитарно- биологический режим реки, основные причины избыточного загрязнения долины реки Серет и ее русла. Проведена интегральная и комплексная оценка воды по основным загрязнителям (11) в реке Серет, в пределах Теробовлянского района, на отрезке 88 км по пяти точках наблюдения. Определенно участок русла, где наивысший уровень загрязнения воды реки, и основные причины такой экологической ситуации. Определен и наименьший показатель загрязнения в пределах исследуемого участка реки. С целью сохранения водного объекта от последующих антропогенных загрязнений, предложены мероприятия по сохранению и воссоздания естественных классов ландшафтов в долине реки Серет, очистки русла реки от коммунальных, промышленных стоков, бытового мусора.

Ключевые слова: долина реки, экологическое состояние, ландшафтно-экологические исследования, интегральная и комплексная оценка воды.

Надійшла 20.10.2017р.

УДК 504.064

Людмила ГРИЦАК, Ірина БАРНА, Ірина КОДЛЮК, Ірина СЕЛЬСЬКА,
Юлія СПЛАВІНСЬКА, Христина СУКАР, Сергій. БАРНА

БІОІНДИКАЦІЙНІ МЕТОДИ ДЛЯ ПОТРЕБ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ЯКОСТІ ДОВКІЛЛЯ

Розглянуто підходи до реалізації системного аналізу якості навколишнього середовища з позиції біоіндикації. Проаналізовано досвід та досягнення вчених в галузі біоіндикації для потреб оцінки якості атмосферного повітря, ґрунтів та водойм. Встановлено особливості різних видів біогеохімічної індикації атмосферного повітря в залежності від типу техногенного забруднення. Запропоновано результати біоіндикаційного дослідження р. Ценівки для оцінки якості води.

Ключові слова: системний аналіз якості довкілля, біоіндикаційні методи дослідження, біоіндикація, рослини-біоіндикатори, біоіндикаційне діагностування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні все більшої актуальності набуває проблематика якісної експрес-оцінки

рівня забруднення компонентів довкілля. Оцінювати якість навколишнього середовища, ступінь її сприятливості для людства необхід-

но, передусім, з метою: визначення стану природних ресурсів; розробки стратегії раціонального використання регіону; визначення гранично допустимих навантажень для будь-якого регіону; вирішення питання про вплив певного підприємства; оцінки ефективності природоохоронних заходів; створення рекреаційних і заповідних територій. Жодне з цих питань не може бути об'єктивно вирішене лише на рівні розгляду формальних показників, а вимагає проведення спеціальної різнобічної оцінки якості середовища проживання, тобто необхідна інтегральна характеристика її стану. В цьому контексті доцільним є застосування системного аналізу якості середовища, який дозволяє відтворити цілісну картину досліджуваних явищ. Це виражається, перш за все, в розгляді об'єкта дослідження як системи, а її компонентів – через призму розуміння, що властивості системи як цілого складаються не з суми властивостей її компонентів, узятих порізно, а породжуються взаємодією компонентів (т. зв. емерджентність). До прикладу, земельні ресурси території необхідно розглядати спільно з водними ресурсами, оскільки від водного режиму ґрунтів безпосередньо залежить їх родючість. Водні ресурси не доцільно розглядати окремо від лісових ресурсів, оскільки ступінь заліснення території помітно впливає на гідрологічний режим.

У зв'язку з цим відбувається широке впровадження методів біоіндикації та інтенсивний розвиток їх методологічного забезпечення. Біоіндикація є досить ефективною при оцінці якості довкілля, оскільки живі системи дуже чутливі до змін зовнішнього середовища і мають властивість реагувати швидше, ніж ці зміни стануть очевидними. Перевагою біоіндикації є те, що організми-біоіндикатори підсумовують всі біологічно важливі відомості про навколишнє середовище і відображають його стан в цілому; усувають необхідність застосування дорогих методів дослідження; уможливають реєстрування залпових і короткочасних викидів токсикантів; вказують шляхи та місця скупчення в екосистемах різного роду забруднень; дозволяють судити про ступінь шкідливості речовин для живої природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біоіндикація є методом оцінки абіотичних і біотичних чинників середовища за реакцією живих організмів (або біологічних систем).

Історія біоіндикації сягає сивої давнини. Перші записи про рослини-індикатори є в працях Теофраста (IV-III ст. до н. е.). За видовою приналежністю рослин та їх зовнішнім

виглядом люди визначали родючість ґрунтів, знаходили воду, руди. Перші згадки з даної тематики знаходимо ще у античних вчених Катона і Плінія Старшого (234-149 рр. до н. е.), які звернули увагу на зв'язок зовнішнього вигляду рослин з умовами їх зростання.

Ідею біоіндикації за допомогою рослин сформулював ще в I ст. до н. е. Колумелла: «Хорошому господарю належить... за листям дерев, травою чи за досягними плодами судити про властивості ґрунту і знати, що може на ній добре рости» [3]. Цей напрямок, нині отримав назву ландшафтної біоіндикації і успішно використовується з практичною метою.

Основоположником біоіндикації, оцінки властивостей ґрунтів і підстилаючих гірських порід за особливостями розвитку рослин і складу рослинного покриву безперечно вважають О. П. Карпінського (1841). У своїх працях він вказав про можливість рослинної біоіндикації, у тому числі, для складання геологічних карт. Наприклад, ґрунтові мікроорганізми і індикаторні рослини служать при пошуках різних корисних копалин. Також в працях М. В. Ломоносова і О.М.Радищева («Опис моїх угідь») є згадки про рослини-індикатори особливостей ґрунтів, гірських порід, підземних вод [3].

За словами Кашина В., Іванова Г. (1980), «рослини є високоінформативним індикатором рівня доступних форм хімічних елементів у навколишньому середовищі і основним джерелом їх для людини і тварин. У зв'язку з цим вони становлять великий інтерес як ефективні об'єкти екологічного моніторингу забруднення довкілля» та визначення якості навколишнього середовища.

Найбільший внесок в розвиток біоіндикації вніс російський вчений-ґрунтознавець В.В. Докучаєв. Серед сучасників значний інтерес викликають праці Е. Якушиної (1990), яка встановила як за комплексом ґрунтових тварин можна визначити типи ґрунтів і їх зміни під впливом господарської діяльності людини.

У. Мэнинг и У.Федер (1985) визначають рослину-індикатор як «рослину, у якої ознаки пошкодження проявляються внаслідок впливу на неї фітотоксичної концентрації однієї забруднюючої речовини чи суміші таких речовин. Індикаторними можуть бути також ті рослини, які акумулюють в тканинах забруднюючі речовини чи продукти метаболізму, які формуються в результаті взаємодії рослини й забруднюючої речовини.

На сьогодні доцільно говорити не тільки про наявність або відсутність фактора, але і про ступінь його впливу на природний комп-

лекс. За допомогою біоіндикації встановлюють вміст у субстраті вітамінів, антибіотиків, гормонів та інших біологічно активних речовин, а також визначають інтенсивність різних хімічних (*pH*, вміст солей та ін.) і фізичних факторів (радіоактивність). За складом флори і фауни вод, чисельністю їх окремих представників судять про ступінь і характер забруднення, придатність вод для пиття і господарських цілей, а також про ефективність роботи очисних споруд.

Перші десятиліття ХХ ст. ознаменувалися широким використанням біоіндикаторів при вивченні сільськогосподарських угідь, клімату, мікроклімату, палеоклімату, гідрогеологічних умов, гірських порід і пошуку корисних копалин. Основоположними роботами слід вважати праці Ф.Клементса, Л. Г. Раменського, В. М. Сукачова, Б. В. Віноградова, П.В. Отоцького. Особливе значення мали роботи Л. Г. Раменського, Х. Елленберга, А. Крюденера, Н. Тюксена, в яких розробляли екологічні шкали для оцінки ґрунтів лугів, лісів, покладів. Екологічна шкала мала вигляд спеціальної таблиці, в якій для кожного виду вказані межі його поширення за факторами зволоження, багатства ґрунту, засолення, випаду і т.ін.

Продуктивним виявилось застосування біоіндикації при дослідженні ареалів ґрунтових вод. Засновниками цього методу з використанням аерознімків стали С.В.Вікторов (1980) і Е. А. Востокова (1962).

На сучасному етапі найбільш важливі завдання біоіндикації та біомоніторингу полягають у розробці теоретичних основ і методології аналізу реакції біологічних систем на багатфакторні впливи з урахуванням диференційних відмінностей патогенних агентів, факторів ризику, патотропних ситуацій і патологічних явищ в залежності від екологічних умов і стану організмів, популяцій, ценозів і окремих екосистем. Тому біоіндикацію слід розглядати як процес отримання необхідної екологічної інформації. Важливість інформаційних аспектів біоіндикації впливає із практики природоохоронної діяльності (Котельников, Палагін, 1994).

Міжнародна система екологічного моніторингу, створена на основі рекомендацій I Міжнародної конференції ООН у Стокгольмі в 1972 р., як засіб оцінки якості навколишнього середовища та його змін (Ізраель, 1972; Бурдін, 1985; Криволюцкий, 1994), розглядає біорізноманіття як один з основних показників функціонування біоти, в тому числі і ґрунтової. Важливою складовою встановлення біоріз-

номаніття є біоіндикація (Самсонов та ін., 2005). Методи біоіндикації дозволяють отримати дані, що характеризують відповідь біоценозів на антропогенний вплив. Характерно, що реакція формується протягом досить тривалого проміжку часу, тому може включати накладання різних чинників, їх коливання та адаптаційні механізми виду-індикатора (Семенов, 1984). Біоіндикатори не можуть миттєво реагувати на зміну екологічних умов тому, що їх індикаторними властивостями є популяційні процеси та процеси угруповання в цілому.

Г. Штекер (Stecker, 1981) розглядав біоіндикацію як метод моніторингу навколишнього середовища, що є доволі чутливим показником антропогенних або модифікованих антропогенних впливів на довкілля, за допомогою вивчення змін кількісних та якісних ознак біологічних об'єктів і систем стосовно умов, які визначають. Такий підхід значною мірою звужує поняття біоіндикації, обмежуючи його лише оцінкою антропогенного впливу. Р. Шуберт (1988) характеризував біоіндикацію як метод оцінювання абіотичних і біотичних факторів місцезростань за біологічними системами. Таке широке визначення відображає суть біоіндикації А її значення важко переоцінити зважаючи на те, що біоіндикаційне діагностування стану навколишнього середовища має ряд переваг перед хімічними та фізико-хімічними методами дослідження, а саме:

- вирізняється високою чутливістю до надслабких антропогенних змін якості середовища;
- дозволяє своєчасно виявляти наслідки впливу техногенних факторів на якісні показники довкілля (наприклад, передбачити «цвітіння» води, запобігати токсикозам, пов'язаним з цим явищем та з впливом стічних вод);
- дає можливість оцінити рівень забруднення в умовах великого різноманіття ситуацій;
- забезпечує вчасне виявлення наслідків та надання характеристики антропогенних впливів на екосистему, які мали місце в минулому (або напередодні аналізу), та прогнозування їх післядії [12].

Широке коло наслідків, що впливають з хімічного забруднення елементів довкілля, призводять до того, що стандартні хімічні методи аналізу є недостатніми, щоб повністю оцінити вплив на навколишнє середовище. Обмеженість хімічних методів аналізу щодо якості педосфери, наприклад, полягає у не врахуванні синергізму забруднювачів, абсорбцію ґрунтовими колоїдами та взаємодію із

гуміновими кислотами. (Baker, 1970; Wang, 1990). Останні фактори є об'єктивною реальністю, відтак, потребують врахування, більше того, ґрунтового вивчення і точного визначення. У цьому контексті використання методів біоіндикації з використанням біоіндикаторів є доцільним і ефективним.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз якості довкілля доцільно, на нашу думку, реалізовувати використовуючи *біоіндикатори*, якими можуть бути біологічні об'єкти від клітин і біологічних макромолекул до екосистем і біосфери, що вказують на стан і якість навколишнього середовища. Зусиллями багатьох вчених встановлено *критерії вибору біоіндикатора, зокрема, швидкість відповіді; надійність (помилка < 20 %); моніторингові можливості (постійно присутній в природі об'єкт).*

Існують різні форми біоіндикації. Якщо дві однакові реакції викликаються різними антропогенними факторами, то говорять про форму *неспецифічної біоіндикації*. Якщо ж ті чи інші зміни, що відбуваються можна пов'язати тільки з одним фактором, мова йде про *специфічну біоіндикацію*.

Реалізація згаданих форм біоіндикації здійснюється двома видами методів: реєстральною біоіндикацією і біоіндикацією за акумуляцією. *Реєстральна біоіндикація* дозволяє робити висновок про вплив факторів середовища за станом особин виду або популяції, а *біоіндикація за акумуляцією* використовує властивість рослин і тварин накопичувати ті чи інші хімічні речовини. Відповідно до цих методів розрізняють *реєстральні і накопичувальні індикатори*. *Реєстральні індикатори* реагують на зміни стану навколишнього середовища зміною чисельності, пошкодженням тканин, соматичними проявами (в тому числі повторюваність), зміною швидкості росту та іншими добре помітними ознаками.

Накопичувальні індикатори концентрують забруднювальні речовини в своїх тканинах, певних органах і частинах тіла, які в подальшому використовуються для визначення ступеня забруднення навколишнього середовища за допомогою хімічного аналізу. Прикладом подібних індикаторів можуть служити хітинові покриви ракоподібних і личинок комах, що живуть у воді, мозок, нирки, селезінка, печінка ссавців, черепашки моллюсків, мохи [6].

Біоіндикаційні методи за понад столітню історію застосування довели свою ефективність **при дослідженні** всіх компонентів довкілля, зокрема, **якості ґрунтів**. Вже в кінці дев'ятнадцятого сторіччя вченими були дове-

дені такі властивості багатьох рослин, за якими легко можна визначити склад ґрунту, на якому вони виростають. Наприклад, в Австрії, таким чином, виявили поклади міді, в Америці – срібла. Деякі племена американських індіанців шукали і знаходили золото під квітами чорнобривців, які у величезній кількості дико ростуть у Південній Америці. Пустельна колючка чи верблюжа колючка, потрапляючи на місце багате сіркою, зацвітає білими квітами замість, звичних, рожевих. А якщо насіння цієї колючки вітром заносить на цинкові родовища, то листя її стають жовтуватими. Адоніси разом з ліліями вказують людині на вапнякові ґрунти. А якщо вам терміново знадобиться нікель і кобальт – шукайте луки, багаті на сон-траву.

Ще про присутність в надрах корисних копалин можна судити за кількома зміненими формами тієї або іншої рослини. Наприклад, полин, солянка і прутняк набувають карликових форм за надлишку в ґрунті бору. Видозмінені пелюстки маку польового явно вказують на великі поклади в цих місцях цинку і свинцю. Рослина солодка здатна вказувала людині не просто на воду, а ще й яка це вода – прісна чи солоня. Якщо солодка кольорова з яскраво забарвленими квітами – то вода поруч з нею прісна, питна. А от якщо її квіти мають матовий відтінок і на листі є білуватий наліт – вода солоня.

Біоіндикація стає в нагоді й вулканологам, які стверджують, що сама звичайна маленька примула здатна попередити про виверження величезних вулканів. Ті примули, які ростуть біля вулканічних гір, розцвітають тільки перед самим їх виверженням.

Для визначення родючості ґрунту агрономи теж користуються індикаційними властивостями рослин. Зарості кропиви, лободи та жовтецю вказують на достатній вміст у ґрунтах нітрогену, а відмінний ріст диких видів бобових рослин – кальцію.

У біоіндикації та екотоксикології ґрунтів у порівнянні з рослинами частіше оцінюють структуру, біорізноманіття та стан популяцій великих ґрунтових безхребетних (Гіляров, 1965; Edwards, Bohlen, 1995; Бутовський, 2001) на це є кілька причин. Мешканці ґрунтових порожнин і пор (панцирні кліщі, ногохвости) і мешканці плівок ґрунтової вологи (нематоди, найпростіші) виявляються більшою мірою залежними від впливу антропогенних чинників (Криволюцький, 1983; Норкін, 1994; Lokke, 1997; Кузнецова, 2002).

За допомогою рослин індикаторів можна визначати характер і стан ґрунту, на якому

вони ростуть. Властивості ґрунту, такі як вологемність, структура, щільність, вміст кисню, тощо, а також вміст поживних речовин, важких металів і солей визначає середовище існування рослин. На зміну цього середовища вони реагують збільшенням кількості або навпаки, відсутністю, пишним ростом або пригніченим розвитком. Умови існування можуть стимулювати рослини в їх конкурентній боротьбі за життєвий простір з іншими рослинами або заважати їм. Особливо чітко виражені індикаторні властивості у дикорослих трав'яних рослин, за якими можна визначити стан орної землі. Так, індикатором піщаного ґрунту є коров'як, глинистий і суглинний – жовтець повзучий, рутка, молочай; про сухість ґрунту свідчить поява ромашки і полину (ксерофіти), про вологість – м'ята польова, щавель, хвощ; індикаторами ущільнених ґрунтів є пирій і жовтець повзучий. Про застійну вологість ґрунтів можна судити за наявністю м'яти, мокрецю. Показник засоленості ґрунтів – наявність галофітів, наприклад лободи. Індикатори кислих ґрунтів – молінія, хвощ, щавель; вапнякових – гірчиця польова, молочай, сонцесвіт, люцерна, льонок, підбіл. Індикаторами підвищеного вмісту азоту в ґрунті є лобода, мокрець, кропива, чистотіл.

Повний аналіз ґрунту вимагає багато часу та праці. Однак багато особливостей ґрунту, в тому числі і родючість, можна визначити за рослинами-індикаторами, які ростуть на ньому. Так наприклад, про високу родючість свідчать такі рослини: малина, кропива, іван-чай, таволга, снить, чистотіл, копитняк, кислиця, валеріана. Індикатори помірної (середньої) родючості: медунка, дудник, грушанка, гравілат річковий, вівсяниця лугова, купальниця, вероніка довголиста. Про низьку родючість свідчать сфагнові (торф'яні) мохи, наземні лишайники, котяча лапка, брусниця, журавлина, ситник ниткоподібний, запашний колосок. Байдужі до ґрунтової родючості жовтець їдкий, пастуша сумка. Маловимоглива до ґрунтової родючості сосна звичайна.

Про високий вміст азоту свідчать рослини-нітрофіли – іван-чай, малина, кропива; на луках і ріллі – розростання пирію, споришу (горця пташиного).

Високу забезпеченість кальцієм показують кальцієфіли: багато бобових (наприклад, люцерна серповидна), модрина сибірська.

При нестачі кальцію панують кальцієфоби – рослини кислих ґрунтів: щучка (луговик дернистий), квас, сфагнум та ін. Ці рослини стійкі до шкідливої дії іонів заліза, марганцю, алюмінію [14].

Кислотність – одна з характерних властивостей ґрунту лісової зони. Підвищена кислотність негативно позначається на рості і розвитку ряду видів рослин. Це відбувається через появу в кислих ґрунтах шкідливих для рослин речовин, наприклад, розчинного алюмінію або надлишку марганцю. Вони порушують вуглеводний і білковий обмін в рослинах, затримують утворення генеративних органів і призводять до порушення насінневого розмноження, а іноді викликають загибель рослин. Підвищена кислотність ґрунтів пригнічує життєдіяльність ґрунтових бактерій, що беруть участь в розкладанні органіки і вивільненні поживних речовин, необхідних рослинам.

У процесі еволюції сформувалися три групи рослин: ацидофіли – рослини кислих ґрунтів, нейтрофіли – мешканці нейтральних ґрунтів, базифіли – ростуть на лужних ґрунтах. Знаючи рослини кожної групи, в польових умовах можна приблизно визначити кислотність ґрунту, а саме: вираженими ацидофілами є сфагнум, зелені мохи – гілокоміум, дікранум, плавун булавовидний, плавун річний, плавун сплюснутий, пухівка піхвова, підбіл багатолістий, котяча лапка, касандра, цетрарія, щучка дерниста, хвощ польовий, квас малий; помірними ацидофілами – чорниця, брусниця, багно, калюжниця болотна, сухоцвіт, жовтець отруйний, мучниця, білозір болотний, фіалка собача, сердечник луговий, кунічник наземний; слабкими ацидофілами – папороть чоловічий, медунка неясна, зеленчук, дзвіночок кропиволистий, дзвіночок широколистий, бор розлогий, осока волосиста, осока рання, малина, смородина чорна, вероніка довголиста, горінь змійний, орляк, кисличка заяча.

Нейтрофільні види представлені яглицею європейською, полуницею зеленою, лисохвостом луговим, конюшиною гірською, конюшиною лучною, мильнянкою лікарською, борщівником сибірським, цикорієм. Якщо на ґрунтах зростають мати-й-мачуха, люцерна серповидна, келерія, осока волохата, лядвенець рогатий, гусяча лапка, то вони є нейтрально-лужними. Базифіли бузина сибірська, в'яз шорсткий вказують на лужну реакцію ґрунту [14].

Загалом для розвитку методів біоіндикації стосовно ґрунту визначне значення мали роботи засновника вітчизняної ґрунтової зоології М.С.Гілярова та його учнів [2]. Їхні роботи дала потужний імпульс подібним дослідженням не тільки в нашій країні, а й за її межами.

Біоіндикаційні дослідження якості атмосферного повітря. Однією із глобальних проблем сучасності є проблема забрудненості довкілля, у тому числі атмосферного повітря.

Ця проблема з кожним роком загострюється, оскільки посилюється антропогенний вплив на навколишнє середовище, і тому потрібно здійснювати постійний моніторинг за станом повітря та давати йому екологічну оцінку. Ступінь чистоти повітря можна визначати багатьма методами, але більшість з них вимагають значних матеріальних і фінансових затрат. За таких умов доцільно використовувати методи біоіндикації, які мають інтегральний характер та є значно простішими і не потребують значних матеріальних витрат. Найбільш поширеним методом моніторингу стану повітряного середовища є аналіз морфометричних параметрів та показників флуктуаційної асиметрії листових пластинок, що змінюються під впливом на рослину поллютантів в період росту листка. Окрім того, для оцінки довгострокового забруднення атмосферного повітря як метод використовують ліхеноіндикацію.

Фітотоксична дія атмосферних забрудників виявляється шляхом спостереження за дикорослими і культурними рослинами, що ростуть в зоні забруднення. В ході спостережень, перш за все, необхідно виключити можливість пошкодження рослин біотичними або ж абіотичними факторами, не пов'язаними з забрудненням навколишнього середовища [10].

На сьогодні відомо декілька видів ефектів впливу забрудненого повітря на рослини, котрі можна умовно розділити на ефекти гострої дії високих концентрацій за короткий проміжок часу і хронічної дії низьких концентрацій цих речовин за тривалий період. Прикладами ефектів гострого впливу є чітко помітний хлороз або некроз тканин листя, опадання листя, плодів, пелюсток квіток; скручування листків, викривлення їх стебел. До ефектів хронічної дії відноситься сповільнення або зупинка нормального росту і розвитку рослин (що обумовлюють, зокрема, зменшення об'єму біомаси, зниження врожаю сільськогосподарських культур); хлороз і некроз верхівок листя; повільне в'янення рослини або її органів. Іноді прояви хронічної або гострої дії можуть бути специфічними для окремих забруднюючих речовин або їх поєднання [11].

Для оцінки повітряного середовища, або інтегральної оцінки якості середовища існування в біоіндикації в якості рослин-індикаторів використовують лишайники та різні судинні рослини (сосна, береза, тополя тощо). Дуже поширеним є застосування ліхеноіндикації внаслідок таких характеристик лишайників, як: швидка акумуляція токсичних речовин, що викликає виразні анатомо-морфологічні зміни

в талломах, які легко визначаються; широка розповсюдженість, причому кожен вид приурочений до певного місця зростання; дуже висока чутливість до забруднень.

За умов складного забруднення атмосфери, при спільному впливі вихлопних газів автотранспорту, поллютантів хімічного заводу, пилу золівідвалів, тощо важко зробити висновок про домінування окремого виду забруднювачів на основі ліхеноіндикації (Пляцук, 2015), тому доцільно використовувати деревні породи [11].

Визначення якості атмосферного повітря за рівнем асиметрії морфологічних структур деревних порід. Найбільш зручними для біоіндикації серед деревних порід є: *тополя бальзамічна (Populus balsamifera)*, *клен гостролистий (Acer platanoides)* і *ясенелистий (A. negundo)*, *береза бородавчаста (Betula pendula)*. Всі перераховані рослини мають чітко виражену двосторонню симетрію, що є головною вимогою методу, оскільки інтегральна експрес-оцінка якості середовища базується на виявленні порушень симетрії розвитку листової пластинки деревних і трав'янистих форм рослин під впливом антропогенних факторів.

Динамічна рівновага та стабільність біологічних систем тісно пов'язані з фітоіндикацією морфо-генетичних змін рослин у відповідь на антропогенні впливи. На рівні організмів та екосистем впливи стресорів відрізняють тільки завдяки появі зовнішніх симптомів ушкоджень (некрози, хлорози) після того, як порушена межа адаптаційної здатності і системи стають нестабільними. Для деяких стресових факторів вже випробувані та іноді спеціально підібрані різноманітні морфологічні індикатори, за допомогою яких можлива коротко, або довгострокова індикація як при низьких, так і при високих дозах їх впливів.

У біоіндикаційних дослідженнях доцільно використовувати систему морфологічних ознак для листя деревних культур згідно з методикою «Біотест». Вивчення рослинних угруповань виконується у відповідних тест-точках та згодом будуються відповідні біоіндикаційні ряди чутливості деревних культур. При цьому враховують, що рослини, які можна використати як індикаторні, повинні відповідати наступним вимогам: широка екологічна амплітуда; широкий ареал поширення; низька спонтанна частота прояву ознаки, що враховується.

Після відбору тест-об'єктів на експериментальних ділянках статистично оцінюють величину флуктуаційної асиметрії листової

пластинки за допомогою інтегрального показника – величини середньої відносної відмінності на ознаку (відношення різниці до суми промірів листа з лівого та правого боку, віднесені до кількості ознак:

$$I_a = I_0 \cdot \frac{(A-B)}{(A+B)}$$

де I_a – інтегральний показник асиметрії; I_0 – абсолютна величина; A, B – значення ознаки з лівої та правої сторони листової пластинки відповідно [13].

Згаданий біоіндикаційний метод був обраний для дослідження Д. Л. Пляцук в рамках здійснення біотестування рівня забрудненості атмосферного повітря міста Суми, де техногенний вплив, зокрема обумовлений забрудненням атмосфери, зумовлюється викидами забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел. За результатами досліджень встановлено, що при величині середнього інтегрального показника флюктуючої асиметрії для берези бородавчатої $0,054 \pm 0,003$ екологічний стан атмосферного повітря наближений до передкритичного рівня. Відтак, здійснення біоіндикації саме на деревній породі берези бородавчатої є раціональним та ефективним для комплексної оцінки стану забруднення атмосферного повітря урбанізованого середовища [11].

Ще одним біоіндикаторним видом, який вдало репрезентує екологічний стан атмосферного повітря є сосна звичайна. Про це доводять дослідники О. П. Бригас, І. В. Масберг, М. П. Кейван, О. В. Тертична, які проводили біоіндикаційну оцінку стану атмосферного повітря Західного Криму. Їхні дослідження сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.) здійснювались для визначення стану атмосферного повітря в зоні діяльності тваринницьких комплексів. Дослідження проводили на трьох дослідних ділянках – в околицях озер Донузлав, Сасик, Мойнакське. За тиждень до експерименту зрізали гілки найпоширенішої у цій місцевості умовно одновікової *P. sylvestris* на висоті 2 м із частини крони, поверненої до фактора впливу. Хвою розглядали за допомогою лупи. Досліджували хлорози, некрози кінчиків хвої і всієї поверхні, їх відсоток і особливості ураження. Вимірювали довжину хвої на пагоні попереднього року, а також її ширину (в середині хвої). Для біоіндикації були використані такі реакції *P. sylvestris*: специфічні зміни будови пагона, специфічні зміни анатомічної будови хвої. За результатами досліджень особливостей морфогенезу в умовах антропогенного забруднення у *P. sylvestris* виявлено чисельні ростові аномалії.

Групою дослідників було встановлено, що реакціями вегетативної сфери *P. sylvestris* на забруднення є порушення онтогенезу вегетативних пагонів (швидкості перебігу морфогенезу, періодичності утворення пагонів, зміни їх біологічної організації), а також анатомічної будови хвої [10].

Оцінюючи результати застосування біоіндикаційних методів з метою системного аналізу якості повітряного середовища у м. Тернополі та області, необхідно зауважити незначне поширення берези бородавчатої та сосни звичайної в околицях міста чи інших населених пунктів області. Відтак, у такій ситуації доцільним та обґрунтованим, на наш погляд, є використання методів ліхеноіндикації, особливо зважаючи на потенційні переваги останньої в умовах переважання впливу автотранспорту на якість повітря. Аналіз результатів сучасних досліджень у цій галузі засвідчує, що ліхеноіндикація вкрай ефективна для оцінки забруднення атмосфери від автомобільного транспорту.

Лишайники відносно невибагливі до субстрату, проте більшість видів має селективну здатність поселятись на певному субстраті (на вапняках, кварцах, корі дерев, або гниючій деревині, на якій нерухомо лежали предмети зі скла, шкіри, заліза та ін.)

Лишайники примітні невибагливістю до умов існування: вони переносять холод, спеку і майже повне висихання, але сильно потерпають від забруднення. Ростуть дуже повільно (часто менше міліметра за рік).

За типом слані лишайники ділять на *накипні* (коркові), *листуваті*, *кущисті*. *Накипні* – мають слань у вигляді тонкої (гладкої або зернистої, горбкуватої) скоринки і дуже щільно зростаються з субстратом (корою, каменем, ґрунтом), відокремити їх без пошкоджень субстрату не можна. *Листуваті* – мають вигляд дрібних лусочок або пластинок, прикріплюються пучками грибних гіф (ризодідами) і легко відокремлюються від субстрату. *Кущисті* (рунисті) лишайники мають вигляд тонких ниток або більш товстих розгалужених кущиків, що прикріплюються до субстрату своєю основою.

У лишайників, що ростуть на деревах, видовий склад розрізняють залежно від рН кори. Лишайники зникають, в першу чергу, з дерев, що мають кислу кору (береза, хвойні), потім з нейтральних (дуб, клен) і найпізніше – з дерев, які мають слаболужну кору (в'яз дрібнолистий, акація жовта).

Різні види лишайників володіють неоднаковою стійкістю до забруднень і тому можуть

служити добрими індикаторами ступеня забруднення повітря. Переконаливо доведено, що епіфітні лишайники (і мохоподібні) є більш чутливими індикаторами якості повітря, ніж епілітні, епігейні види. Серед епіфітних лишайників найбільш чутливими до зміни умов є куцисті лишайники, які мають найменший контакт з субстратом, низьку буферність середовища і здатні зреагувати на найбільш низькі концентрації шкідливих речовин.

Видовий склад лишайників в різних частинах міст внаслідок різного ступеня забруднення атмосферного повітря виявився різним, тому вчені стали в межах міст виділяти так звані «зони лишайників». Вперше вони були виділені при дослідженні повітря в Стокгольмі, де виділили лишайникову «пустелю» з майже зовсім відсутніми лишайниками; зону «змагання» представлену бідною флорою лишайників та видами зі зниженою життєздатністю; «нормальну» зону, де зустрічається багато видів лишайників. Згодом досвід шведських вчених використовували і в інших містах світу. Біогеохімічна індикація атмосферного забруднення в багатьох з них фіксувала розростання площі лишайникової «пустелі». У

своїй роботі Назарова К. В., Антонюк О. М. «Ліхеноіндикація стану атмосферного повітря в умовах міста Чернівці» зауважать подібні зміни в Мюнхені, де площа лишайникової «пустелі» з 8 км² в 1901 р. зросла до 58 км² в 1957 р.

Здійснити дослідження в галузі біогеохімічної індикації атмосферного забруднення можна отримуючись наступного алгоритму: 1. Поділити вибрану для дослідження територію на квадрати розміром 10 x 10 м. У кожному квадраті вибрати 10 старих, але здорових дерев, що ростуть окремо. 2. На кожному дереві підрахувати кількість видів лишайників. Не обов'язково знати точну назву видів, потрібно лише розрізнити їх за кольором і формою таллома. 3. Провести оцінку ступеня покриття стовбура дерева. Для цього на висоті 30 –150 см на найбільш зарослу лишайниками частину кори накласти рамку. Підрахувати, який відсоток загальної площі рамки займають лишайники. Крім дерев можна досліджувати обростання каменів, стін споруд тощо. Компаративний аналіз отриманих результатів здійснити враховуючи відомості табл.1.

Таблиця 1.

Зустріваність лишайників на досліджуваних ділянках

Зона	Ступінь забруднення повітря	Наявність (+) або відсутність (-) лишайників		
		куцистих	листуватих	накипних
1	Забруднення немає	+	+	+
2	Слабке забруднення	—	+	+
3	Середнє забруднення	—	—	+
4	Сильне забруднення («лишайникова пустеля»)	—	—	—

Багаторічні ліхеноіндикаційні дослідження дали змогу встановити певні закономірності, які зумовлені прямою залежністю між площею, вкритою лишайниками, їх життєздатністю й видовою різноманітністю та рівнем індустріалізованості міста, а відтак, забрудненості його повітряної оболонки. Причому, при підвищенні ступеня забрудненості повітря першими зникають куцисті лишайники, за ними – листуваті і згодом накипні.

Лишайники дуже чутливі до забруднення повітря, особливо сполуками сірки, тому ступінь їх розвитку може служити індикатором екологічного стану в містах. Зокрема, швидкість росту і колір лишайника вказують на присутність, або відсутність SO₂ та його приблизну концентрацію в повітряних масах. Цей метод використовують при моніторингу SO₂ в Англії, Ірландії, Канаді, Франції, Швеції та США [12].

Біоіндикаційні дослідження в рамках

системного аналізу якості гідросфери. Процедура біоіндикації для природних водних екосистем різних типів має свої особливості. Життя у водоймі залежить від комплексу факторів, серед яких виділяють абіотичні, біотичні та антропогенні. Абіотичні фактори віддзеркалюють фізичні та хімічні властивості води: концентрація кисню, розчиненого в ній, її прозорість та здатність пропускати сонячне світло для забезпечення фотосинтезу, температура, солоність та твердість, наявність доступної органічної речовини та біогенних елементів. Специфіку видового складу гідробіонтів водойми визначають також динаміка водних мас, швидкість течії, характер донних відкладів, тощо. Біотичні фактори формуються в результаті впливу водних організмів на середовище (наприклад, насичення киснем води внаслідок фотосинтезу водних рослин), або один на одного (симбіоз, паразитизм, хижацтво). Антропогенні чинники визнача-

ються характером впливу людини та її діяльності на водні екосистеми [13].

Під час обстеження водойм з метою визначення якості води за біоіндикаторами (представленими макрофітами) особливу увагу доцільно приділяти домінуючим видам рослин та їх угрупованням, оскільки саме вони віддзеркалюють загальну картину екологічного стану водойми. Індикатором екологічного стану водойми може бути не лише видовий склад макрофітів у водоймі, але й чисельність видів, особливості просторового розподілу водної рослинності та деякі інші показники [9]. Вибір видів-біоіндикаторів серед гідробіонтів, які населяють водойму, передбачає володіння ними наступними ознаками: висока екологічна точність реакції біоіндикатора на зміну фактору середовища, який індукується; відносно висока чисельність виду-індикатора; широке розповсюдження у екосистемі; простота у визначенні таксономічної приналежності; наявність інформації про екологію виду [8].

З метою реалізації системного аналізу якості води у водоймі здійснюють біоіндикаційні дослідження за макробезхребетними, які живуть в товщі води і на дні, включаючи підводні споруди, виходячи з індексу запропонованого Вудівісом. З цією метою необхідно:

1. визначити, які індикаторні групи організмів мешкають у річці. Пошук починають із самих чутливих до забруднення личинок веснянок (Plecoptera), одноденок (Ephemeroptera), волохокрильців (Trichoptera), тобто, в такому ж самому порядку, як вони розміщені в табл. 2 «Індикаторні групи макробезхребетних».

Якщо у водоймі є личинки веснянок, то далі роботу треба вести за першим чи другим рядком таблиці робочої шкали для визначення біотичного індексу. Якщо знайдено кілька видів веснянок, то працюємо з першим рядком, якщо тільки один – то з другим рядком. Якщо веснянок не знайдено, то шукають личинки одноденок. Якщо вони є, то в залежності від кількості знайдених видів працюємо з третім рядком шкали (більше 1 виду) або з четвертим рядком (тільки 1 вид). Якщо одноденок не виявлено, то звертають увагу на наявність личинок волохокрильців і відповідно працюють з п'ятою стрічкою (більше 1 виду) або шостою стрічкою (1 вид) шкали. Якщо волохокрильців не виявлено, то шукають бокоплавів, віслучків, тубіфіциди, хірономіди і відповідно працюють з восьмою і т.д. шкалою.

2. Далі необхідно оцінити різноманітність бентосних організмів. Треба визначити кількість "груп" бентосних організмів у пробі (у групу входять всі види представлені в табл. "Індикаторні групи макробезхребетних"). Визначивши кількість "груп" у пробі знаходять відповідний стовпчик на робочій шкалі.

3. На перехресті рядків і стовпчиків на робочій шкалі отримують значення біотичного індексу. Відповідно до цього індексу визначають клас якості води: блакитний колір (індекси 9-10) – вода дуже чиста – I клас; зелений колір (індекси 7-8) – вода чиста – II клас; жовтий колір (індекси 5-6) – вода забруднена – III клас; помаранчевий колір (індекси 3-4) – вода брудна – IV клас; червоний колір (індекси 0-2) – вода дуже брудна – V клас.

Таблиця 2.

Індикаторні групи макробезхребетних

Наявність певних таксонів тварин у пробі	Кількість видів певного таксону у пробі	Загальна кількість умовних «груп» організмів ¹ у пробі				
		0-1	2-5	6-10	11-15	16 і більше
		Значення біотичного індексу				
Наявні личинки веснянок	Більше одного виду	—	7	8	9	10
	Лише один вид	—	6	7	8	9
Наявні личинки одноденок	Більше одного виду ²	—	6	7	8	9
	Лише один вид ²	—	5	6	7	8
Наявні личинки волохокрильців	Більше одного виду ³	—	5	6	7	8
	Лише один вид ³	4	4	5	6	7
Наявні бокоплави(або гамариди)	Усі вищезазначені види відсутні	3	4	5	6	7
Наявний водяний ослик	Усі вищезазначені види відсутні	2	3	4	5	6
Присутні тубіфіциди (трубочник) та/або личинки хірономід	Усі вищезазначені види відсутні	1	2	3	4	—
Усі вищезазначені групи відсутні	Можуть бути присутні види, невибагливі до вмісту кисню у воді	0	1	2	—	—

Примітки до таблиці 2: 1 – Умовні групи організмів, які підлягають підрахунку: 1) усі види плоских червів, 2) усі види п'явок, 3) усі види кліщів, 4) усі види молюсків, 5) усі види ракоподібних, 6) усі види личинок веснянок, 7) усі види личинок одноденок, 8) усі види личинок двокрилих, 9) усі види личинок жуків, 10) личинки

Baetis rhodani (одноденка), 11) личинки *Chironomus thummi* (хірономіда), 12) личинки волохокрильців, 13) личинки всіх інших хірономід, 14) личинки симулід, 15) усі види личинок сітчастокрилих;

2 – Виключаючи личинку одноденки *Baetis rhodani*;

3 – *Baetis rhodani* включена в цей розділ [1].

З усього бентосу найбільш часто використовуваних для оцінки якості прісної води є макрозообентос, оскільки є найбільш вивченим. Крім того, основними представниками цієї групи є личинки комах, які мають підвищену чутливість до токсичних впливів і інших змін середовища (наприклад евтрофікації). Макрозообентос є дуже зручним об'єктом для вивчення ще й тому, що для вилову макрозообентосу потрібно тільки саме найпростіше обладнання (звичайний сачок) і його представників можна зловити практично в будь-якій водоймі як з поточною, так і зі стоячою водою [5].

Метод Вудівіса є одним із простих і широкоживаних підходів у біоіндикації. Він був розроблений в 1964 р. британським гідробіологом Ф. Вудівісом для оцінки стану річки Трент. Метод дозволяє проводити біоіндикацію стану водойм за складом лише великих безхребетних тварин – тих, які мешкають переважно на дні, а також на водній рослинності, і добре помітні неозброєним оком. Для застосування цього методу необхідно і достатньо зібрати якісні проби макробезхребетних без обліку кількості тварин кожного виду на одиницю простору. Розрахунок індексу ґрунтується на двох параметрах: загальному різноманітті безхребетних та наявності організмів, що належать до індикаторних груп.

Огляд водойми здійснюють візуально, а

для дослідження занурених видів – використовують граблі, дістаючи рослини. Дані спостережень заносять у польовий щоденник. Розпочинаються вони описом водойми. Далі наводиться перелік видів макролітів, що трапилися, та загальний опис макрофітної рослинності. Після складання загального списку рослин, серед них виділяють види-індикатори та індикаторні групи залежно від методики, якою будуть користуватися у подальшій роботі [13]. Пошук розпочинають з найчутливіших до забруднення видів рослин – молодильника, хари, водяного моху фонтиналису чи дрібнолистих рдесників [9].

Ефективність подібних досліджень нами встановлена в процесі вивчення р. Ценівка. Узагальнені результати досліджень присутності видів рослин-біоіндикаторів у видовому складі р. Ценівка подано у табл. 3. Серед досліджених видів рослин-біоіндикаторів, що зустрічаються у р. Ценівка на такі види, як латаття (*Nymphaea alba*) та тілоріз (*Stratiotes aloides*) припадає по 15% відповідно. Відсутність у флористичному складі цієї екосистеми молодильнику озерного *Isoetes lacustris* вказує на забруднення води, оскільки цей вид проживає лише у чистій воді. Водночас, відсутність у видовому складі нитчастої водорості *Hair algae* є свідчення помірного забруднення води, оскільки цей вид зустрічається лише у дуже забрудненій воді [4].

Таблиця 3.

Види рослин-біоіндикаторів у р. Ценівка

Види-індикатори	Загальна кількість наявних видів		
	> 5	6-10	> 11
Молодильник озерний, фонтиналис, хара	—	—	—
Комплекс дрібнолистих рдесників (крім рдесника гребінчастого)	—	—	—
Комплекс широколистяних рдесників (рд. пронизанолистий, блискучий, кучерявий), глечики, елодея канадська, стрілолист	—	—	—
Латаття, водопериця, водяний жовтець, хресник гребінчастий	4	—	—
Тілоріз, пухирник, жабурник	—	4	—
Кушир, ряски ПП < 50%	—	—	—
Кушир, ряски ПП > 50%	—	—	—
Нитчасті водорості	—	—	—

Серед макрозообентосу у річці зустрічаються такі види тварин, як личинки одноденок *Ephemera vulgata*, личинки волохокрильців

Phryganea grandis, бокоплави *Gammarus lacustris*, тубіфіциди *Limnodrius hoffmeisteri* та велика кількість водяних осликів *Asellus*

aquaticus. Відсутніми були личинки веснянок *Isoperla grammatica*. Як видно з табл. 4 та рис .4.1. серед досліджених видів тварин найбільша частка припадала на такі види: личинки

одноденок *Ephemera vulgata* та личинки волохокрильців *Phryganea grandis*, та водяний ослик *Asellus aquaticus*. Відсутніми були личинки веснянок *Isoperla grammatica*.

Таблиця 4.

Види тварин - біоіндикаторів, що були виявлені у р. Ценівка

Наявність певних таксонів тварин у групі	Кількість видів певного таксону у пробі	Загальна кількість умовних груп організмів у пробі				
		0-1	2-5	6-10	11-15	16 і <
Наявні личинки веснянок	Більше одного виду	—	—	—	—	—
	Лише один вид	—	—	—	—	—
Наявні личинки одноденок	Більше одного виду	—	—	—	—	—
	Лише один вид	—	6	—	—	—
Наявні личинки волохокрильців	Більше одного виду	—	—	6	—	—
	Лише один вид	—	—	—	—	—
Наявні бокоплави	Усі вище зазначені види відсутні	—	4	—	—	—
Наявний водяний ослик	Усі вище зазначені види відсутні	—	—	4	5	—
Присутні тубіфіциди	Усі вище зазначені види відсутні	—	—	3	—	—
Усі вищезазвані групи відсутні	Можуть бути присутні види, невибагливі до вмісту кисню у воді	—	—	—	—	—

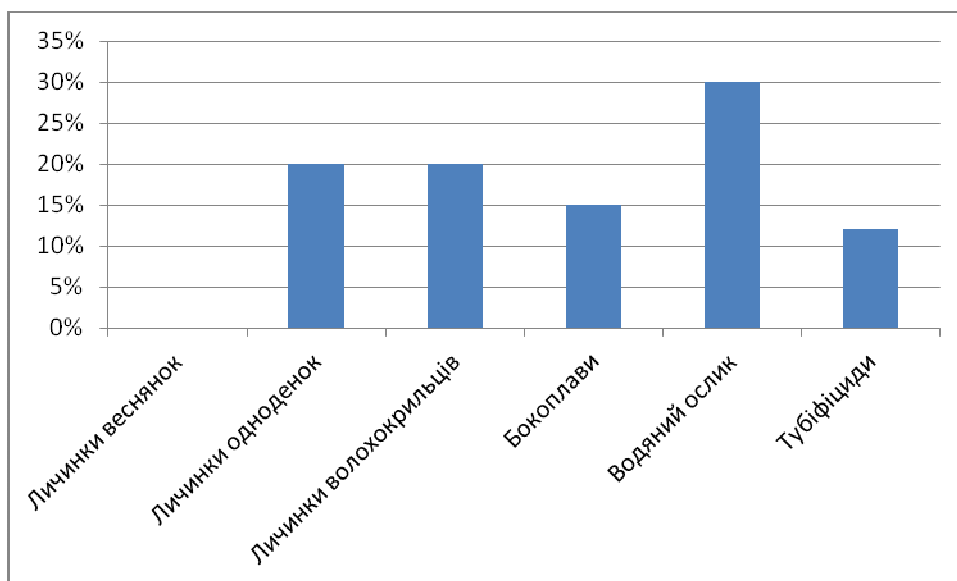

Рис.1. Частка різних видів макрозообентосу у р. Ценівка

Відсутність цих видів тварин, як й у випадку водних рослин свідчить про те, що вода в цій річці є сильно забрудненою.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Екологічні реалії сьогодення є множиною факторів, які продуковані різними за походженням джерелами забруднення. Їх функціонування характеризується сукупністю величин, змінних в часі та підпорядкованих геопросторовим особливостям території. Відтак, забезпечення декларованої державою безпечної для життя та здоров'я якості довкілля чи окремого його компоненту

вимагає врахування не лише якісних й кількісних показників емісій, але і системного аналізу. Реалізація цього завдання неможлива без використання методів біоіндикації з метою діагностики якості навколишнього середовища. Вивчення біоіндикаційних властивостей окремих видів дозволить встановити наявні зміни якості довкілля. Прогностична функція біоіндикаційних методів в цьому контексті є вкрай затребуваною завдяки уможливленню ефективних управлінських рішень і заходів щодо зниження величини техногенного навантаження.

Література:

1. Викторов С.В., Ремезова Г.Л. Индикационная геоботаника. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 167с.
2. Гіляров М.С. Зоологічний метод діагностики ґрунтів. – М.: Наука, 1966. – 255 с.
3. Карпинский А. Могут ли живые растения быть указателями горных пород и формаций, на которых они встречаются...? // Журн. садоводства. – 1841. – № 3. – С. 67-72.
4. Карпова Г., Зуб Л., Мельничук В., Проців Г. Оцінка екологічного стану водойм методами біоіндикації. Перші кроки до оцінки якості води. – Бережани, 2010. – 32 с.
5. Карпова Г., Зуб Л., Мельничук В., Проців Г. Таблиці для визначення якості води методом біоіндикації. – Бережани, 2010.
6. Клименко М. О. Моніторинг довкілля. – К.: Академія, 2006. – 360 с.
7. Луцкан Е.Г. Биоиндикационная оценка состояния окружающей среды города Алдана на основе анализа флуктуирующей асимметрии березы плосколистной // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2013. – № 8. – С. 139–141.
8. Мальцев В.І., Карпова Г.О., Зуб Л.М. Визначення якості води методами біоіндикації: науково-методичний посібник. – К.: Науковий центр екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАНУ, Недержавна наукова установа Інститут екології (ІНЕКО) Національного екологічного центру України, 2011. – 112 с.
9. Маслова О.В. Біоіндикація водного середовища за допомогою вищої водної рослинності // Вісник Запорізького національного університету. – № 1, 2011. – С. 111-117.
10. Пірогов М.В., Волгін С. О. Біоіндикаційні дослідження за епіфітною лехінофлорою шпилькових і листяних дерев на західній Україні. – Львів, 2006. – С.86-91.
11. Пляцук Д.Л. Проведення інтегральної експрес-оцінки якості атмосферного повітря в умовах зміни промислової інфраструктури регіону // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2015. –75.– С. 58-63.
12. Шуберт Р. Биоиндикация загрязнений наземных экосистем. – М.: Мир, 1988. – 348 с.
13. Экологический мониторинг. Методы биомониторинга / под ред. Д. Б. Гелашвили. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского университета, 1995.– 190 с.
14. Якушина Э.И. Древесные растения и городская среда. Древесные растения, рекомендуемые для озеленения Москвы – М: Наука, 1990. – С.25-41.

References:

1. Vyktorov S.V., Remezova H.L. Yndykatsyonnaya heobotanyka. – М.: Yzd-vo MНU, 1988. – 167s.
2. Hilyarov M.S. Zoolohichnyy metod diahnostryky gruntiv. – М.: Nauka, 1966. – 255 s.
3. Karpynskyy A. Mohut ly zhyvye rastenyuya byt' ukazatelyamy hornnykh porod y formatsyy, na kotorykh ony vstrechayut-sya...? // Zhurn. sadovodstva. – 1841. – # 3. – S. 67-72.
4. Karpova H., Zub L., Mel'nychuk V., Protsiv H. Otsinka ekolohichnoho stanu vodoym metodamy bioindykatsiyi. Pershi kroky do otsinky yakosti vody. – Berezhan, 2010. – 32 s.
5. Karpova H., Zub L., Mel'nychuk V., Protsiv H. Tablytsi dlya vyznachennya yakosti vody metodom bioindykatsiyi. - Berezhan, 2010.
6. Klymenko M. O. Monitorynh dovkillya. – К.: Akademiya, 2006. – 360 s.
7. Lutskan E.H. Buoindykatsyonnaya otsenka sostoyaniya okruzhayushchey sredy horoda Aldana na osnove analiza fluktuiryuyushchey asymmetry berezy ploskolystnoy // Mezhdunarodnyy zhurnal prykladnykh y fundamental'nykh yssledovanyy. – 2013. – # 8. – S. 139–141.
8. Mal'tsev V.I., Karpova H.O., Zub L.M. Vyznachennya yakosti vody metodamy bioindykatsiyi: naukovy-metodychnyy posibnyk. – К.: Naukovyy tsestr ekomonitorynhu ta bioriznomanittya mehapolisu NANU, Nderzhavna naukova ustanova Instytut ekolohikh (INEKO) Natsional'noho ekolohichnoho tsentru Ukrayiny, 2011. – 112 s.
9. Maslova O.V. Bioindykatsiya vodnoho seredovishcha za dopomohoy vyshchoyi vodnoyi roslynosti // Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. – # 1, 2011. – S. 111-117.
10. Pirohov M.V., Volhin S. O. Bioindykatsiyini doslidzhennya za epifitnoyu lekhinofloroyu shpyl'kovykh i lystyanykh derev na zakhidniy Ukrayini. – L'viv, 2006. – S.86-91.
11. Plyatsuk D.L. Provedennya intehral'noyi ekspres-otsinky yakosti atmosfernoho povitrya v umovakh zminy promyslovoyi infrastruktury rehionu // Vostochno-Evropeyskyy zhurnal peredovykh tekhnolohyy. – 2015. –75.– S. 58-63.
12. Shubert R. Buoindykatsyya zahryaznenyy nazemnykh ekosystem. – М.: Myr, 1988. – 348 s.
13. Ekolohichesky monitorynh. Metody byomonitorynha / pod red. D. B. Helashvily. – Nyzhnyy Novhorod: Yzd-vo Nyzhehorodskoho unyversyteta, 1995.– 190 с.
14. Yakushyna Э.У. Drevesnye rastenyuya y horodskaya sreda. Drevesnye rastenyuya, rekomenduemye dlya ozeleneniya Moskvy – М: Nauka, 1990. – S.25-41.

Аннотация:

Л. Грицак, И. Барна, И. Кодлюк, И. Сельская, Ю. Сплавинская, К. Сукар, С. Барна.
 БИОИНДИКАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ДЛЯ НУЖД СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА КАЧЕСТВА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.

Оценивать качество окружающей среды, степень ее благоприятности для человечества необходимо, прежде всего, с целью: определения состояния природных ресурсов, разработки стратегии рационального природопользования региона; определения предельно допустимых нагрузок для любого региона; решения вопроса о влиянии данного предприятия как совокупности источников загрязнения; оценки эффективности природоохранных мероприятий; создания рекреационных и заповедных территорий, обоснования их местоположения и площади. Каждый из этих вопросов не может быть объективно решен на уровне рассмотрения формальных показателей, а требует проведения специальной разносторонней оценки качества среды обитания, то есть необходима интегральная характеристика состояния. В этом контексте целесообразно применение системного анализа качества среды, который позволяет воссоздать целостную картину изучаемых явлений. Это выражается, прежде всего, в рассмотрении объекта исследования как системы, а ее компонентов с

точки зрення такого розуміння, що властивості системи як цілого складаються не з сумми властивостей її компонентів, взятих порознь, а породжуються взаємодією компонентів.

Розглянуті підходи до реалізації системного аналізу якості навколишнього середовища з позиції біоіндикації. Проаналізовано досвід і досягнення вчених в області біоіндикації для потреб оцінки якості атмосферного повітря, ґрунтів і водойм. Встановлено особливості різних видів біогеохімічної індикації атмосферного повітря в залежності від типу техногенного забруднення. Представлено результати біоіндикаційних досліджень річки Ценивки для оцінки якості середовища шляхом оцінки якості води в водоймі.

Ключові слова: системний аналіз якості навколишнього середовища, біоіндикаційні методи дослідження, біоіндикація, рослини-біоіндикатори, біоіндикаційне діагностування.

Abstract:

L. Hrytsak, I. Barna, I. Kodlyuk, I. Selska, Y. Splavynska, K. Sukar, S. Barna. BIOINDICATIVE METHODS FOR THE NEEDS OF SYSTEM ANALYSIS OF THE QUALITY OF THE ENVIRONMENT.

The main objectives of evaluating the quality of the environment and the degree of its favorability for mankind are such: to determine the state of natural resources; to develop a strategy for rational use of natural resources in the region; to determine the maximum acceptable loads for any region; to solve the issue of the impact of a certain enterprise as a set of sources of pollution; to assess the effectiveness of environmental protection measures; to create recreational and protected areas and to determine their location and area. Each of these issues cannot be objectively resolved at the level of consideration of formal indicators but requires a special, multifaceted assessment of the quality of habitat, namely an integral characterization of the condition is needed. In this situation, it is advisable to apply system analysis of the quality of the environment, which allows us to recreate a holistic picture of the phenomena that are studied. This is carried out, first of all, by considering the object of research a system. A system implies the presence of components. Within the confines of system analysis, a system is studied by examining its components as a whole. The implementation of bioindicative studies has its own characteristics, associated with quantitative and qualitative indicators of environmental impacts. but they are somewhat advantageous because they do not use the devices. Instead, they provide an integral characteristic of the quality of the environment. the success of bioindicative methods determine the need for their use. the main instruments of bioindication are plants that are sensitive to changes in the environment at the level of both the cells and the reactions of the organism as a whole. On the basis of this, there will be different types of bioindicative methods.

Approaches to the implementation of system analysis of environmental quality from the standpoint of bioindication are examined. The experience and achievements of scientists in the field of bioindication for the needs of assessment of the quality of atmospheric air, soil and water are analyzed. The features of various types of biogeochemical indications of atmospheric air depending on the type of technogenic pollution are determined. The results of bioindicative investigation of the Tsenivka River to assess the quality of the environment by the means of evaluation of the quality of water in the reservoir are displayed.

Key words: system analysis of the quality of the environment, bioindicative methods of research, bioindication, bioindicator plants, bioindicative diagnostics.

Надійшла 01.11.2017р.

УДК 355.1:504(477)

Наталія ЛІСОВА

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ НА ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ТЕРИТОРІЇ

У статті висвітлено екологічну небезпеку військових дій в Україні. Проаналізовано результати досліджень Міжнародної благодійної організації "Екологія – Право – Людина" та Східноукраїнського екологічного інституту. Охарактеризовано вплив війни на усі оболонки землі. Акцентується увага на затопленні шахт та виході шахтних вод на поверхню, руйнуванні очисних споруд, хімічному та радіаційному забрудненні водних ресурсів, забрудненні атмосферного повітря та ґрунтів, знищенні ландшафтів, рослинності, значних площ лісів.

Ключові слова: зона АТО, військові дії, пошкодження, руйнування, погіршення якості, пожежі, заповідні території.

Постановка проблеми. Військові дії, які розпочалися на Донбасі з травня 2014 року, посилюють екологічну небезпеку й без того депресивного регіону. Наразі тут спостерігаються руйнування очисних споруд, затоплення шахт, загроза розгерметизації газонафто-аміакопроводів, хімічне та радіаційне забруднення водних ресурсів, забруднення повітря та ґрунтів, знищення ландшафтів, рослинності, родючого шару ґрунтів, знищен-

ня значних площ лісових насаджень - усе, що може мати незворотні наслідки [6].

Не виключено, що війна на Сході України ведеться не тільки задля руйнування економічного, соціального і екологічного балансу, а й за природні ресурси. Так, за даними Німецького журналу "Політична екологія", нафта на нашій Планеті закінчиться до 2035 року, газ – до 2040 року, вугілля – через 100 років [9].

Війна спрямовується, перш за все, проти

біосфери – людини і природи, а тому є масштабним антиекологічним дійством. Природа під час військових операцій знищується або пошкоджується, погіршуються природні умови життя місцевого населення, втрачаються природні ресурси. Військові злочини проти людства тепер з'явилися на території східних областей України, а саме руйнування дамб, знищення лісів, земель, водних ресурсів, природно-заповідних територій, забруднення навколишнього середовища, яке в ряді місць ще довго буде непридатним для життя [7].

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження в даній сфері проводить Міжнародна благодійна організація "Екологія – Право – Людина", Східноукраїнський екологічний інститут. Даному питанню присвячені праці Міщенко Л.В., Ференець О.П., Кравченко О.В., Войціховської А.С., Личенко І.О., Тимочко Т.В. Дослідження та праці мають вагомe значення для розкриття проблеми впливу військових дій на довкілля на Сході України, екологічної безпеки окупованих територій, висвітлюють можливі шляхи подолання наслідків військової діяльності.

Постановка мети та завдань наукового дослідження. У процесі підготовки статті ставилася мета визначити вплив військових дій в Україні на екологічний стан держави. Завданнями було проаналізувати які оболонки землі зазнали деструкції; вказати приблизні масштаби пошкоджень; встановити основні екологічні наслідки дій в зоні АТО.

Виклад основного матеріалу. Під час війни в Україні дві третини вугільних шахт Донбасу затоплено внаслідок бойових дій. В результаті затоплення забруднюються підземні води і питна вода в усьому вугільному басейні. Російські війська та найманці на Донбасі цілеспрямовано руйнують інфраструктуру. Відомо про повне або часткове затоплення шахт «Бутовська» і «Ясинівка-Глибока» в Макіївці, Моспінської, «Трудовська» і «Жовтнева» в Донецьку, «Білоріченська» в Лутугинському районі Луганської області, яка вже не підлягає відновленню, шахти імені Мельникова в Лисичанську, «Комсомолец Донбасу» Кіровського району Донецької області, шахти імені Вахрушева в Ровеньках, шахти імені Коротченка в Селідово, зруйнованої шахти «Прогрес» у Торезі, «Червоний Партизан» в Свердловську, Іловайської шахти, Волинської із Розсипного. Повністю затоплені шахти «Луганська» та «Машинський блок», «Марія Глибока» в Первомайську і «Єнакіївської». Це може призвести до отруєння питної води та виникненню радіоактивно забрудненої води,

яка потрапить до Азовського моря ті Сіверського Донця. Шахтні води виштовхують метан, він нагромаджується в підвалах, на перших поверхах будинків [5].

Шахти Донбасу перейшли на кризовий режим роботи. Видобуток вугілля припинили, на копальнях відкачують воду та здійснюють інші технологічні процеси, намагаючись підтримати їхню життєдіяльність. Йдеться не лише про проблему видобутку вугілля, а й про труднощі із відкачкою води. Вода може затопити копальню за кілька діб. Небезпеку становить можливе порушення комунікацій при просіданні шахт й землі над ними.

Порушення електрокомунікацій та залізничних шляхів відбивається на роботі численних підприємств. На Донбасі зруйновано 50% високовольтних ліній електропередач, обстріляні ТЕЦ.

За час АТО від влучань артилерії загорілися та вибухнули екологічно небезпечні виробництва. Такі як цехи Авдіївського та Ясинівського коксохімічних заводів, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи, а також підприємства "Точмаш" і "Стирол".

У землях, в озерах, річках залишаються міни, снаряди та інші боєприпаси. Ще одна проблема для навколишнього середовища – великі неорганізовані поховання, які залишаються на місці битв. Необхідно буде рекультивувати воронки від вибухів снарядів, ракет і мін, залишки бетонно-земляних укріплень, окопів, землянок, бункерів, прибрати пошкоджену військову техніку, уламки снарядів, "градів" [7].

Міжнародна благодійна організація "Екологія – Право – Людина" (ЕПЛ) провела дослідження деяких територій зони АТО, встановила масштаби пошкоджень, а також відбрала проби води з р. Сіверський Донець та ґрунту на місцях згарищ та обстрілів для подальшого аналізу. За результатами досліджень води з р. Сіверський Донець у м. Чугуєв на території Харківської області та у м. Щастя Луганської області нижче скиду стічних вод з очисних споруд, виявлено більше як у два рази перевищення по мінералізації. Результати дослідження ґрунтів свідчать про значний вміст важких металів на місці розривів снарядів. Концентрація титану у пробі ґрунту на місці розриву снаряду на території степового заповідника "Крейдова флора" у 150 разів перевищує фонові концентрації цього металу. Концентрація ванадію у цій же пробі становить 100 мг/кг, для порівняння у чистій пробі ванадій взагалі відсутній. Перевищення по сульфа-

тах у 2,3 рази, рухомих формах важких металів: свинцю – 1,3 рази, кадмію – 1,5 рази. Виявлено перевищення по стронцію на місці розривів снарядів у с. Закітне, концентрація якого становить 150 мг/кг, на місці утворення воронки площею 12 м². У цій же пробі ґрунту перевищення по сульфатах сягає більш, як у 4 рази відносно фонових концентрацій, по кадмію – у 9 разів [4].

Високі концентрації більшості металів є токсичними, заподіюють шкоду, часом необоротну, що веде до функціональних порушень спочатку у довкіллі, а потім в організмі людини. Кадмій і його сполуки є надзвичайно токсичними, навіть, у незначних концентраціях, мають властивість нагромаджуватись в організмах і екосистемах.

Людям у зоні конфлікту на Донбасі загрожують хвороби органів дихання. Перевищення рівня допустимого вмісту діоксиду сірки в повітрі у вісім разів зафіксували дослідники організації "Екологія-Право-Людина" на Луганщині (рис.1). Вони оприлюднили результати дослідження, яке проводили у місті

Щастя влітку цього року. На зниження якості повітря в луганській області звернув увагу і Східноукраїнський екологічний інститут (рис. 2) [2].

Проблему становить вміст оксидів сірки, азоту і вуглецю. Частка цих газів у повітрі значно зростала відразу після обстрілу, а потім газ не розсіювався. Перевищення гранично допустимої концентрації діоксиду сірки було у п'ять разів після першого обстрілу, а в день другого обстрілу – у вісім разів. Тобто, спостерігається тенденція до зростання. Якщо концентрація цих газів у повітрі висока, випадають кислотні дощі, а при контакті з рідинами організму вони утворюють кислоти, що можуть пошкодити капіляри та епітелій в органах дихання і травлення. Двоокис азоту може викликати помутніння кристалика ока, а діоксид вуглецю – чадний газ – кисневе голодування організму. Людям, що перебувають на небезпечній території, варто користуватися респіраторами або вологими пов'язками на обличчі, аби кислоти утворювались на тканині [2, 6].

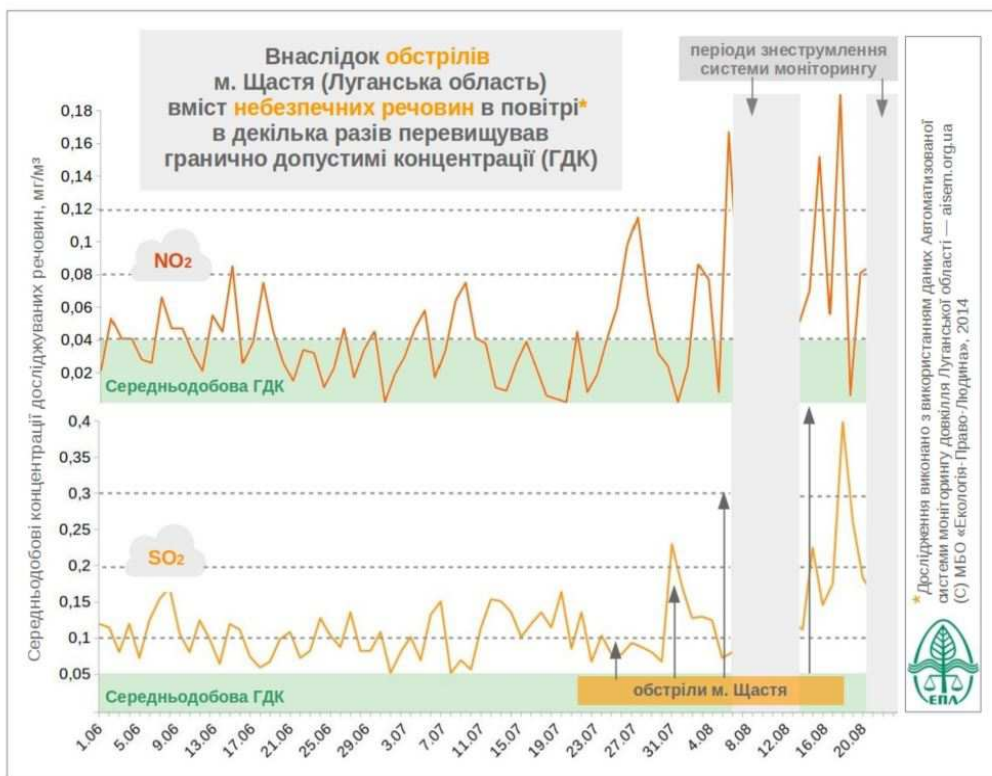

Рис. 1. Рівень перевищення рівня допустимого вмісту діоксиду сірки в повітрі на Луганщині (за даними організації "Екологія – Право – Людина" 2014р.)

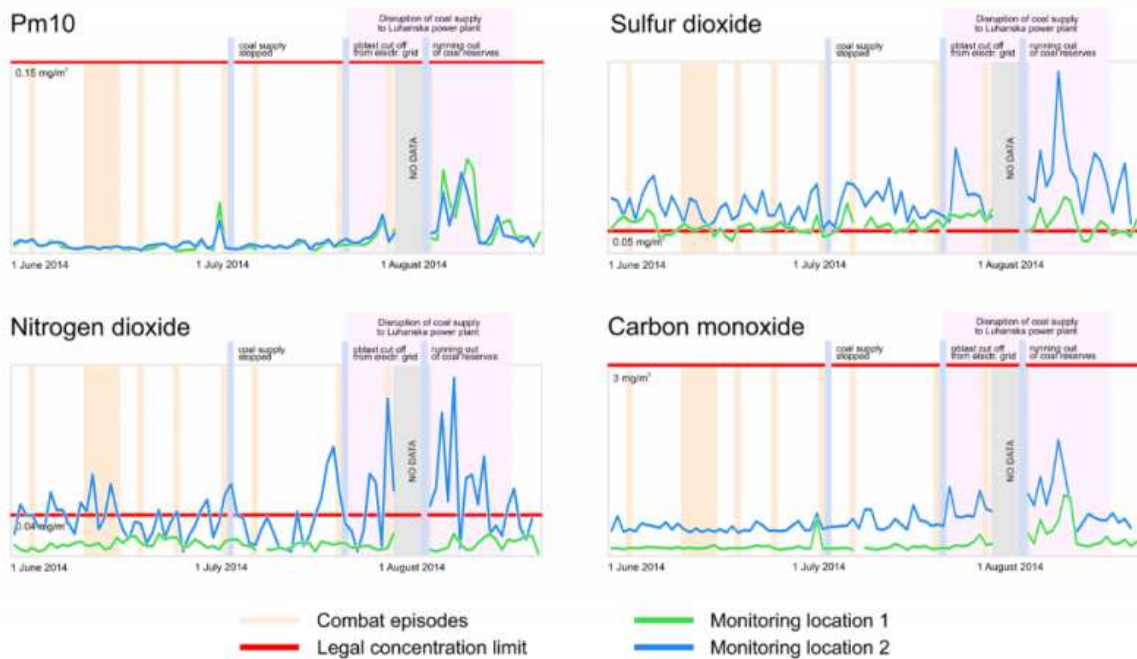

Рис. 2. Зниження якості повітря у Луганській області влітку 2014 року (складено Східноукраїнським екологічним інститутом)

З червня по вересень 2014 року, у зоні проведення антитерористичної операції відбулося близько трьох тисяч пожеж – це у 15 разів більше, ніж за аналогічній

період минулого року. Більшість загорянь відбулись на території лісів, лісосулт і степів. (рис.3) [4].

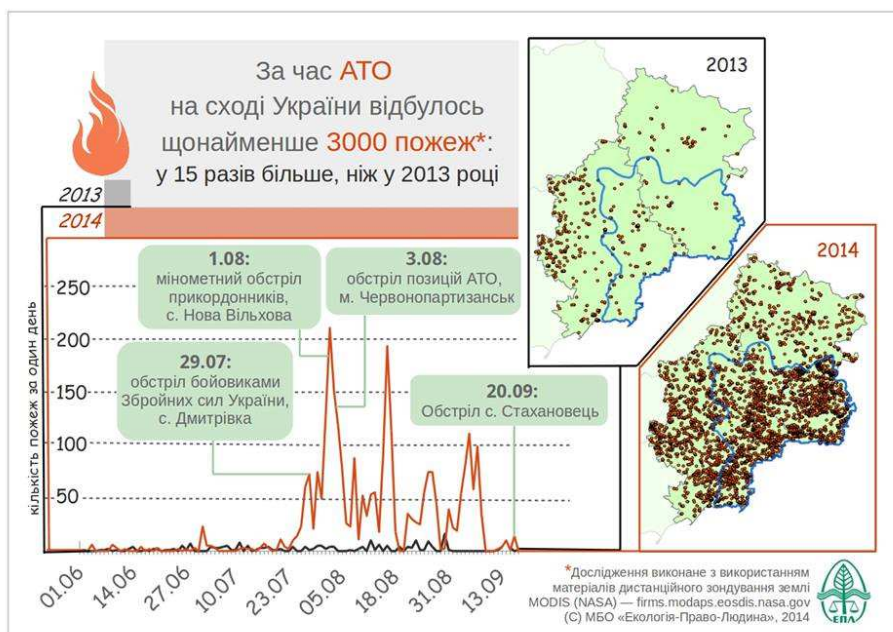

Рис.3. Рівень пожежної небезпеки з зони АТО (за даними організації "Екологія - Право – Людина", 2014 р.)

Більшість загорянь у східних областях України відбулись саме в зоні АТО. Значна кількість пожеж виникла у нечисленних лісових масивах регіону, найбільше - на околицях міст Щастя та Слав'яносербськ. Інтенсивність пожеж на територіях, Луганської і Донецької областей, що не входять в зону АТО, не відрізняється від середніх для даного регіону

показників. Це дозволяє зробити висновок про те, що екстраординарне збільшення кількості пожеж на сході України є прямим наслідком військової агресії проти України. Розташування загорянь на рисунку 3 дозволяє зробити висновок, що такі "піки" приурочені до днів активних бойових дій. Цьому сприяли наступні фактори: посушливий сезон, неможливість

гасіння пожеж, вибухи, умисні підпали, поливання лісів та лісосмуг машинним маслом та їх підпал для створення димової завіси.

Завдяки можливостям опрацювання космічних знімків, ЕПЛ з'ясували приблизну площу пожеж, що сумарно була охоплена вогнем у зоні АТО протягом червня-вересня 2014 року (рис.4). Загальна площа таких територій становить 297.006 гектарів, тобто 17% від усієї

площі лісів, степів і полів зони АТО. Зокрема, установлено, що вогнем пошкоджено 39.745,59 гектарів лісів, що становить 17,3% від площі лісів в межах зони АТО та 13,38% від загальної площі згарищ; 110.215,8 гектарів степів, або 23,7% від площі степів зони АТО і 37,1% згарищ; 147.044,56 га орних земель, що становить 14,08% орних земель і 49,5% згарищ [4].

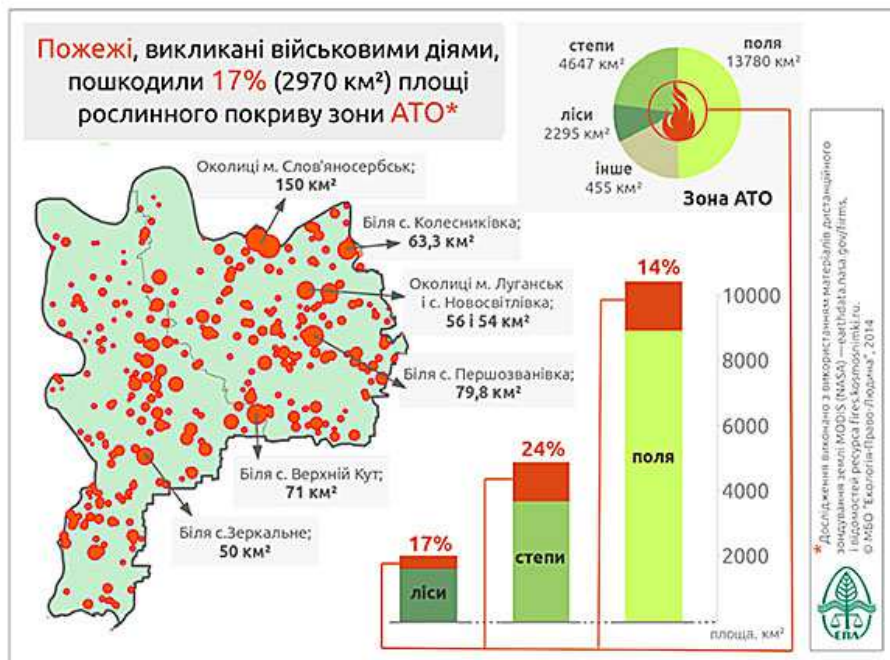

Рис.4. Площі територій що були охоплені вогнем в зоні АТО (за даними організації "Екологія - Право – Людина" 2014 р.)

Рис. 5. Космічні знімки зони АТО за різні періоди (за даними організації "Екологія - Право – Людина", 2014р.)

Особливої уваги заслуговують масштаби пошкодження лісів, які, на відміну від згоряння полів або степу, сприяють високим економічним збиткам (рис.5). На теперішній час, створення нових лісів у цій зоні АТО ускладнене. Більше половини молодих насаджень гине ще в перший рік свого життя. Втрата лісів внаслідок пожеж у межах зони АТО практично гарантовано свідчить про неможливість відновити їх в майбутньому.

Організація "Екологія – Право –Людина" працює над тим, щоб оцінити збитки, нанесені довкіллю внаслідок пожеж, спричинених військовими діями на сході України. Серед рослин, поширених на території зони АТО, до Червоної книги України занесені 124 види. До Європейського червоного списку занесені 36 видів рослин [4].

Експерти МБО "Екологія-Право-Людина" (ЕПЛ) дослідили, кількість заповідних територій постраждалих на сході України за час АТО. У Донецькій, Луганській та Харківській областях виявлено 33. Негативні наслідки війни впливають навіть на деякі заповідні території, розміщені далеко за межами зони АТО. В ЕПЛ зібрані інформацію про всі відомі наслідки війни для заповідних територій та розмістили їх на карті (рис. 6). Всі негативні впливи військових дій на заповідні території екологи розділили на сім основних груп:

1. Найбільш масштабним впливом є пожежі, які охопили, за даними ЕПЛ, 17% лісів та 24% степів в зоні АТО. Вогнем пошкоджені і низка об'єктів ПЗФ: заповідники "Провальський степ", "Трьохізбенський степ", регіональні ландшафтні парки "Донецький кряж" та "Зуївський", НПП "Святі гори", заказники "Альошкін бугор", "Балка Плоска", "Білоріченський", "Волнухинський", "Еремусовий схил", "Знам'янський яр", "Нагольний кряж", "Нагольчанський", "Новозванівський", "Обушок", "Піщаний", "Урочище Мурзине", "Балка Скелева".
2. Деякі об'єкти ПЗФ прямо пошкоджені обстрілами: НПП "Святі гори", відділення Українського степового заповідника "Кальміуське" та "Крейдяна флора", регіональні ландшафтні парки "Донецький кряж" та "Слав'янський курорт", заказники "Луганський", "Пристенське", "Крейдяне", "Білогорівський", "Перевальський".
3. На території низки заповідних територій збудовані окопи та інші фортифікації (в т.ч. у заповіднику "Крейдяна флора" та в РЛП "Краматорський", що сьогодні знаходяться на звільненій території). Крім того, фортифікації збудовані також і дале-

ко за межами зони АТО – на Харківщині, в національному природному парку "Дворічанський", що знаходиться на кордоні з Росією.

4. На території РЛП "Донецький кряж" є інформація про поховання загиблих під час боїв за Савур-Могили. Враховуючи складні ґрунтові умови та ландшафт, поховання є неглибокими, а продукти розкладання тіл з часом потраплять до місцевих річок.
5. За межами зони АТО, на території РЛП "Ізюмська лука" на Харківщині, а також на території заповідної зони НПП "Святі гори" невідомі особи здійснюють масові рубки лісу, пояснюючи це тим, що це деревина "для потреб АТО".
6. Користуючись відсутністю реального контролю, на території окремих заповідних об'єктів розпочалась самовільна діяльність. В тому числі така діяльність виявлена в межах РЛП "Краматорський" (самовільно розорано 100 га), а також в РЛП "Ізюмська лука" встановлені мисливські вишки і розпочате полювання.
7. Вкрай серйозні наслідки війна принесла заповідним територіям, що мали адміністрації. Так, в Луганському природному заповіднику зруйнована центральна адміністрація, в НПП "Меотида", заповідниках "Провальський степ" та "Хомутовський степ" — адміністрації захоплені бойовиками, в РЛП "Донецький кряж", "Зуївський" і "Клебан-Бик" вони перестали функціонувати. Втрачено персонал, напрацювання, документацію та архіви заповідних установ [3].

Відповідно до постанови кабміну від 24 липня 2013 року №541 затверджена такса для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд ЕПЛ оцінила лише деякі збитки, а саме – пошкодження дерев та рослин, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня припинення росту, знищення або пошкодження лісових культур, природного підросту та самосіву, сіянців і саджанців і які зростають на заповідних територіях національного парку "Святі гори" та регіонального ландшафтного парку "Донецький кряж". Приблизна сума збитків, нанесених лише названим заповідним територіям внаслідок згоряння лісів, становить 13.890.700.000 гривень [1].

22 січня 2015 року у Києві відбувся круглий стіл «Військові дії на сході України: ризики та наслідки для довкілля і здоров'я», ініційований ЕПЛ, що збрала зацікавлених представників держави та експертів, які досліджують

наслідки війни на сході України для довкілля та здоров'я населення. Під час круглого столу було озвучено перші підсумки дослідження екологічних наслідків військових дій на сході України, а саме:

- 1) затоплення шахт та вихід шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води;
- 2) руйнування очисних споруд;
- 3) хімічне та радіаційне забруднення водних ресурсів;

- 4) забруднення атмосферного повітря та ґрунтів;
- 5) розриви снарядів та розсіювання хімічних речовин;
- 6) руйнування міць зберігання небезпечних хімічних речовин, відходів, їхнє займання;
- 7) знищення ландшафтів, рослинності;
- 8) знищення значних площ лісів [8].

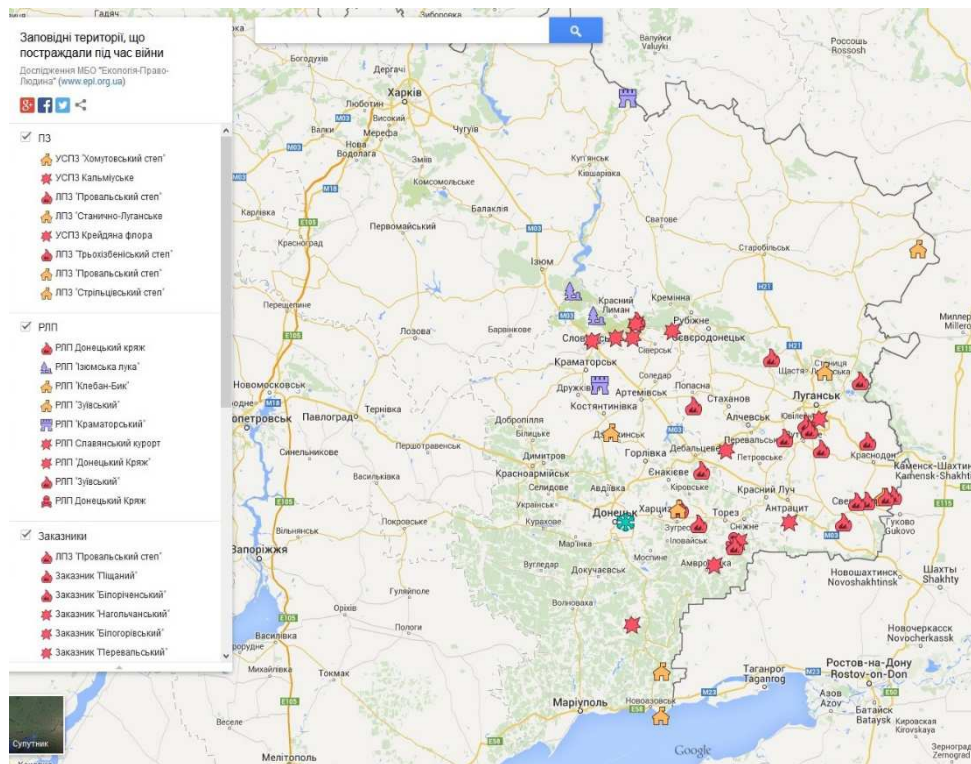

Рис. 6. Заповідні території, що постраждали під час війни в Україні (за даними організації "Екологія. Право. Людина", 2014р.)

Висновки. Отже, екологічні наслідки військових дій, як економічні, соціальні і людські втрати, є катастрофічними. Зважаючи на вище сказане, військові дії на сході України завдали шкоди усім без винятку об'єктам довкілля. Значною проблемою є ускладнення можливостей контролю стану навколишнього середовища на території Донецької та Луганської областей. Фактична відсутність контролюючих органів та постійні обстріли не дозволяють на

державному рівні об'єктивно оцінити шкоду, нанесену довкіллю за період збройних протистоянь. Перед нашою державою стоїть важливе завдання що до припинення ведення бойових дій та врегулювання конфлікту, а також подолання екологічних наслідків війни. Нова політика розвитку частково покладена в основу Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що схвалена указом Президента України від 12 січня 2015 року.

Література:

1. Активісти підрахували збитки від знищення екології на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/aktivisti_pidrahuvali_zbitki_vid_znishhennja_jekologiji_na_donbasi
2. Війна в Україні залишає довгий слід забруднень, хвороб та зруйнованої промисловості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.climateinfo.org.ua/content/viina-v-ukrajni-zalishae-dovgii-slid-zabrudnen-khvorob-ta-zruinovanoj-promislovosti>
3. Війна і довкілля: заповідники в зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lifepravda.com.ua/society/2015/03/7/190398/>
4. Воєнні дії на сході України — цивілізаційні виклики людству. / Львів: ЕПЛ, 2015. — 136 с.
5. Донбас на порозі екологічної катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/donbas-na-porozi-ekologichnoyi-katastrofi_n530959
6. Кравченко О. та ін. Дослідження впливу військових дій на довкілля на Сході України / О. Кравченко, О. Василюк, А. Войціховська, К. Норенко // Філософія. – 2015. – №2 (134), спецвипуск. – С. 118–123.
7. Лісова Н. О. Військова справа та природокористування / Н. О. Лісова // Природокористування. Навчальний посібник /

- Н. О. Лісова. – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2015. – Розд.9. – С. 221–242.
8. Півтора роки Україна ігнорує екологічні наслідки війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epl.org.ua/announces/pivtora-roky-ukraina-ihnoruie-ekolohichni-naslidky-viiny-2/>
9. Шевчук В. Я. Екологізація енергетики : навч. посіб. / В. Я. Шевчук та ін. – К.: Вища освіта, 2002. – 111 с.

References:

1. Akty`visty` pidrahuvaly` zby`tky` vid zny`shhennya ekologi` na Donbasi [Elektronny`j resurs]. – Rezhym` dostupu: [//humanrights.org.ua/material/aktivisti_pidrahuvali_zbitki_vid_znishhennja_jekeologiji_na_donbasi](http://humanrights.org.ua/material/aktivisti_pidrahuvali_zbitki_vid_znishhennja_jekeologiji_na_donbasi)
2. Vijn`a v Ukraini zaly`shaye dovgy`j slid zabrudnen`, xvorob ta zrujnovanoyi promy`slovosti [Elektronny`j resurs]. – Rezhym` dostupu: <http://www.climateinfo.org.ua/content/viina-v-ukrajni-zalishae-dovgii-slid-zabrudnen-khvorob-ta-zrujnovanoj-promislovosti>
3. Vijn`a i dovkillya: zapovidny`ky` v zoni ATO [Elektronny`j resurs]. – Rezhym` dostupu: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/03/7/190398/>
4. Voyenni diy`i na sxodi Ukrainy` — cy`vilizacijni vy`kly`ky` lyudstvu. / L`viv: EPL, 2015. — 136 s.
5. Donbas na poroz`i ekologichnoyi katastrofy` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym` dostupu: http://24tv.ua/donbas_na_poroz_i_ekologichnoyi_katastrofi_n530959
6. Kravchenko O. ta in. Doslidzhennya vply`vu vijs`kovo`x dij`i na dovkillya na Sxodi Ukrainy` / O. Kravchenko, O. Vasy`lyuk, A. Vojcixovs`ka, K. Norenko // Filosofiya. – 2015. – #2 (134), speczvy`pusk. – S. 118–123.
7. Lisova N. O. Vijs`kova sprava ta pry`rodokory`stuvannya / N. O. Lisova // Pry`rodokory`stuvannya. Navchal`ny`j posibny`k / N. O. Lisova. – Ternopil` : redakcijno-vy`davny`chy`j viddil TNPU, 2015. – Rozd.9. – S. 221–242.
8. Pivtora roky` Ukraini ignoruye ekologichni naslidky` vijny` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym` dostupu: <http://epl.org.ua/announces/pivtora-roky-ukraina-ihnoruie-ekolohichni-naslidky-viiny-2/>
9. Shevchuk V. Ya. Ekologizacija energety`ky` : navch. posib. / V. Ya. Shevchuk ta in. – K.: Vy`shha osvita, 2002. – 111 s.

Аннотация:

Лісова Н.О. ВЛИЯНИЕ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УКРАИНЕ НА ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ГОСУДАРСТВА.

Статья посвящена вопросу влияния военных действий в Украине на экологическое состояние государства. Война направляется, прежде всего, против биосферы - человека и природы, а потому есть масштабным антиэкологическим действием. Природа во время военных операций уничтожается или повреждается, ухудшаются или становятся невыносимыми природные условия жизни местного населения. В статье проанализированы результаты исследований Международной благотворительной организации «Экология - Право - Человек» и Восточноукраинского экологического института. Акцентировано внимание на затоплении шахт и выходе шахтных вод на поверхность, проникновении в подземные воды, разрушения очистных сооружений. В зоне АТО имеют место значительные загрязнения почв стронцием, титаном, ванадием и кадмием. Наблюдается снижение качества воздуха. Проанализированы содержание оксидов серы, азота и углерода. Доля этих газов в воздухе значительно возростала сразу после обстрелов, после газ не рассеивался. Если концентрация этих газов в воздухе высока, выпадают кислотные дожди, а при контакте с жидкостями организма они образуют кислоты, которые могут повредить капилляры и эпителий в органах дыхания и пищеварения.

Акцентируется внимание на повышении уровня пожарной опасности и увеличения площадей, охваченных огнем в зоне АТО. Значительное количество пожаров возникла в немногочисленных лесных массивах региона, больше всего - в окрестностях городов Счастье и Славяносербск. Указано на негативное влияние на заповедные территории, они повреждены огнем, обстрелами, застроенными окопами и другими фортификациями, наблюдается захоронения погибших, массовая рубка леса, отсутствие контроля.

Экологические последствия военных действий, как экономические, социальные и человеческие потери, являются катастрофическими. Военные действия на востоке Украины нанесли ущерб всем без исключения объектам окружающей среды.

Ключевые слова: зона АТО, военные действия, повреждения, разрушения, ухудшение качества, пожары, заповедные территории.

Abstract:

Lisova N.O. INFLUENCE OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE ON THE ECOLOGICAL STATE OF THE COUNTRY.

The article is devoted to the question of the impact of military actions in Ukraine on the ecological state of the country. First of all, the war is directed against the biosphere - man and nature, and therefore it is a large-scale anti-ecological action. The nature during military operations is destroyed or damaged, got worse or caused unbearable natural conditions of life of the local population, lost natural resources. In the article the results of the research of the International Charitable Organization "Ecology - Law - Man" and the East Ukrainian Ecological Institute are analyzed. The attention is accentuated on the flooding of mines and the exit of mine water on the surface, penetration into them underground water, destruction of treatment facilities. There are significant soil contaminations with strontium, titanium, vanadium and cadmium in the ATO zone. There is a decrease in air quality. The content of sulfur, nitrogen and carbon oxides is analyzed. The proportion of these gases in the air significantly increased immediately after firing, and then the gas did not dissipate. If the concentration of these gases in the air is high, the acid rain will fall. And when they have a contact with the body, the acids will form. That can damage the capillaries and the epithelium in the respiratory and etching organs.

The particular attention is drawn to the increase of the level of fire danger and the area covered by the fire in the ATO zone. A significant number of fires has arisen in a few forest regions, most of all were on the outskirts of the cities of Shchastia and Slavianozerbsk. It is indicated on the negative impact on the protected areas, they are damaged by the fire, shelling, built trenches and other fortifications, there is a burial of the dead, massive forest cut-down, lack of control.

The environmental consequences of hostilities, such as economic, social and human losses, are catastrophic. Military actions in the east of Ukraine have damaged all the objects of the environment without any exception.

Keywords: ATO zone, military actions, damage, destruction, deterioration of quality, fire, protected areas.

Надійшла 11.11.2017р.

УДК 911.9

Світлана НОВИЦЬКА

ОПТИМІЗАЦІЯ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА РОМАНІВКА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуто питання оптимізації ландшафтно-екологічної організації території (на матеріалах села Романівка Тернопільського району Тернопільської області). Проведено аналіз структури земельних угідь території села Романівка.

*Обраховано коефіцієнт антропогенної перетвореності ландшафтів, який, за наявної структури землекористування території села Романівка, становить **6,11** (середньо перетворені ландшафти). Після реалізації запропонованих заходів з оптимізації структури землекористування даний коефіцієнт становитиме **2,09** (слабо перетворені ландшафти).*

Ключові слова: ландшафт, оптимізація, ландшафтно-екологічна організація, територія, антропогенна перетвореність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі, коли на перший план виходять проблеми, пов'язані з негативними і небажаними наслідками антропогенної діяльності, особливу важливість набувають питання ландшафтно-екологічної оптимізації регіонального природокористування. Більша частина вирішення цих проблем полягає в перетворенні природно-антропогенних ландшафтів, які включають геосистеми з різним ступенем змінності (перетвореності) структури і функціональних взаємозв'язків, в керовані культурні ландшафти. [15].

Однією з особливостей оптимізації природокористування на сучасному етапі є можливість ефективного формування культурних ландшафтів. Особливо актуальним це є для території Тернопільського плато, яка має структуру землекористування далеко від оптимальної, за рахунок надзвичайно високої розораності території. Досить яскраво цей аспект проявляється у Тернопільському районі, зокрема в селі Романівка, на території якого сучасні проблеми в області екологічної оптимізації природокористування та територіальної охорони природи набувають особливої гостроти. Окрім того, децентралізація влади та делегування повноважень місцевим органам влади в останні роки актуалізує необхідність проведення наукової оцінки сучасного екологічного стану даних ландшафтів з метою отримання рекомендацій щодо їх сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує велика кількість праць зарубіжних та вітчизняних вчених щодо ландшафтно-екологічної оптимізації території. Зокрема, особливостям оптимізації ландшафтно-екологічної організації території присвячені праці таких вчених, як М.Д.Гродзинського (1993,2014), А.В.Холоденка (2007), І.П.Ковальчука (1997), Л.П.Царика (2016), А.А.Чибільова (1992) та інших.

Виклад основного матеріалу. Оптимізувати геосистему можна в різних напрямках: виробничо-економічному, природно-екологічному, соціально-гуманістичному. Тому першим етапом оптимізації геосистем є визначення ландшафтно-екологічних пріоритетів розвитку регіону [2].

Визнаючи природоохоронну функцію за пріоритетну для будь-якого регіону, при його ландшафтно-екологічній оптимізації першочерговим завданням є визначення оптимального співвідношення природних та господарських угідь.

Згідно з оцінками відомого американського еколога Ю. Одума ландшафтно-екологічна оптимізація території досягається при гармонійному поєднанні природних і антропогенних ландшафтів у співвідношенні 3:2 ландшафтно-структури. Таким чином, мінімум 40 % території регіону повинні бути зайняті природними ландшафтами. А згідно з Ю. Одумом, екосистемі необхідно 60% природних угідь для

підтримання динамічної рівноваги, виконання нею основних природостабілізуючих і регенеративних функцій, для забезпечення належних природних умов життєдіяльності населення, для створення умов відпочинку, оздоровлення та мандрівок населення [8].

Крім того для природних зон Н.Ф. Рей-

мерсом були розраховані оптимальні співвідношення інтенсивно експлуатованих і екстенсивно використовуваних територій, а також територій, що особливо охороняються (табл. 1). Дотримання цих співвідношень повинно забезпечити екологічну рівновагу.

Таблиця 1

Оптимальні співвідношення інтенсивно експлуатованих і екстенсивно використовуваних територій, а також територій, що особливо охороняються, які забезпечують екологічну рівновагу (у %)[11].

Екосистеми	Широколистяні ліси (Полісся)	Лісостеп	Степ
Перетворені екосистеми (рілля, населені пункти, дороги та ін.)	70-75	60-65	50-60
Природні та природно-антропогенні екосистеми (ліси, болота, луки та ін.)	25-30	35-40	0-50

Ю.А. Махортовим, на основі узагальнення досліджень з оптимізації, що проводились в Україні, було розроблено рекомендації щодо оптимізації структури земельних угідь для всіх природних зон України (табл. 2). Недоліком цих рекомендацій є те, що вони не охоплюють всіх категорій земель і стосуються оптимізації

лише користування сільськогосподарськими землями. Зважаючи на те, що кожен регіон та місцевість мають власні природні умови і особливості, надані рекомендації повинні коригуватись згідно з особливостями кожної території [1].

Таблиця 2

Проект оптимального співвідношення земельних угідь в агроландшафтах України (%) [1].

Природні зони і підзони	Рілля*	Природні кормові угіддя*	Ліси, всього**	В т.ч. полезахисні лісомуги***
Полісся	40-50	45-50	36-37	0,5-1,0
Лісостеп	45-55	40-45	17-18	2,0-2,5
Північний і центральний Степ	55-60	36-40	10-11	2,5-3,0
Південний Степ	60-65	30-36	8-9	6,0-7,0

* до площі сільгоспугідь;

** до всієї земельної території;

*** до площі ріллі.

Проведений аналіз структури земельних угідь території села Романівка показав значну її диференціацію і відхилення від науково обґрунтованих норм (табл. 3). Так, частка

земель під природною рослинністю становить лише 16,28%, тоді як під сільськогосподарськими угіддями – 76,18%, а під урбанізованими та промислово освоєними землями - 7,54%.

Таблиця 3

Структура землекористування території села Романівка

Територіальні елементи	Площа, га	Частка земель, %
Територія населеного пункту у встановлених межах	1243,9	100
у тому числі:		
Землі під забудовую	93,81	7,54
з них:		
- під житловою забудовою	22,2	23,66
- землі громадського призначення	2,1	2,24
- землі промисловості	1,37	1,46
- землі комерційного використання	37,5	39,98
- вулиці, набережні, площі	27,6	29,42
- під господарськими будівлями і дворами	0,74	0,78
- кладовище	2,3	2,46
Сільськогосподарські угіддя	947,69	76,18
з них:		
- рілля	762,99	80,51

- багаторічні насадження	79,4	8,38
- сіножаті та пасовища	105,3	11,11
Ліси та інші лісовкриті площі	112	9
Відкриті землі без рослинного покриття	18,3	1,47
Внутрішні води	67,6	5,45
Болота	4,5	0,36

Якщо брати до уваги наявну структуру розподілу земель, то зрозуміло, що здійснити оптимізацію земель у відповідності до запропонованої структури землекористування за Ю. Одумом буде доволі важко, або навіть неможливо. Тому мета даного дослідження – наблизити розподіл земель до оптимального згідно наведеної структури землекористування Н. Реймерса та Ю. Махортового.

Також, згідно з методикою оцінювання, запропованою Ю. Махортовим, є дисбаланс щодо розподілу сільськогосподарських земель, оскільки даній території притаманна висока

частка орних земель та відповідно низька частка пасовищ та сіножатей.

На основі визначених та науково обґрунтованих нормативів оптимального співвідношення ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ в агроландшафтах можна провести їх оптимізацію, тим самим реалізувавши природоохоронну та антропоекологічну функцію ландшафтно-екологічної оптимізації території. Відповідно до цих нормативів [9] оптимальною буде така структура сільськогосподарських угідь (рис. 1): рілля – 50,34 - 55,63%, багаторічні насадження – 1,12 - 1,24%, сіножаті та пасовища – 40,98 – 45,3%,

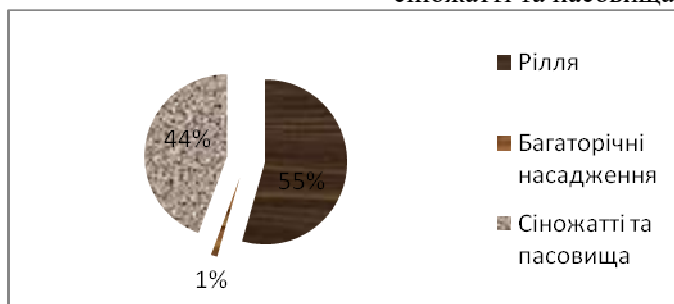

Рис. 1. Оптимальна структура с/г угідь села Романівка

Для території села Романівка характерна така структура сільськогосподарських ландшафтів (рис. 2): рілля - 80,51%, багаторічні

насадження – 8,38%, сіножаті та пасовища – 11,11%.

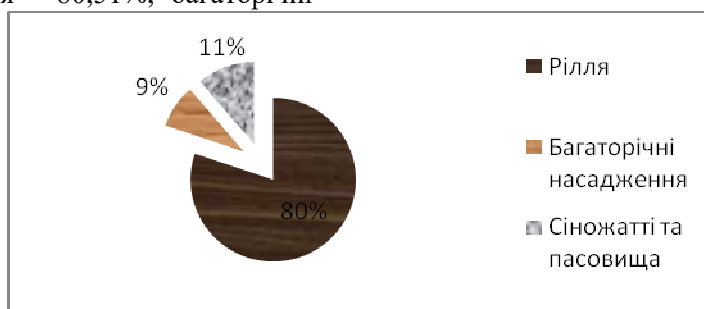

Рис. 2. Наявна структура с/г угідь в селі Романівка

Для оцінки антропогенної перетвореності природних комплексів даної території була використана методика, запропонована професором П.Г.Шищенко [17].

$$K_{ан} = \frac{\sum(r_i * p_i * g_i) * n}{100}$$

де $K_{ан}$ – коефіцієнт антропогенної перетвореності;

r – ранг антропогенної перетвореності;

i – й вид природокористування;

p – площа території з даним рангом перетвореності (у % до даної території);

g – індекс глибини перетвореності ландшафтів

індивідуальним природокористувачем;

n – кількість виділів в межах ландшафтного регіону.

Коефіцієнт антропогенної перетвореності ландшафтів при наявній структурі землекористування території села Романівка становить 6,11 – середньо перетворені ландшафти (за професором П. Г.Шищенко).

Коефіцієнт антропогенної перетвореності ландшафтів після оптимізації структури землекористування становитиме 2,09 – слабо перетворені ландшафти.

З наведених вище даних, можна зробити висновок про надмірно високу та екологічно небезпечну розораність земель села Романівки, саме тому її необхідно скоротити в середньому на 25%. Водночас, частина вилучених орних земель з крутизною схилу більше 7⁰ рекомендується під заліснення, а інша частина з крутизною схилів 3- 7⁰ - під залуження. Це допоможе оптимізувати структуру земель окремо сільськогосподарських угідь та загалом земельних угідь у селі Романівка.

Проведення таких оптимізаційних заходів сприятиме сукупному зменшенню ріллі на 250,6 га (20,15%), багаторічних насаджень – на 9,5 га (0,76%). Площа пасовищ та сіножатей, навпаки, збільшиться на 104,1 га (8,37%). Сільськогосподарська освоєність території села Романівка зменшиться на 157 га (з 76,18% до 63,56%). Також, потрібно збільшити площу лісових насаджень, яка становитиме 157 га (12,62%) (рис. 3, табл. 4).

Таблиця 4

Оптимізаційна модель структури землекористування села Романівка

Категорія земель	Існуюча структура		Оптимальна структура	
	Площа, га	Частка земель, %	Площа, га	Частка земель, %
Територія населеного пункту у встановлених межах	1243,9	100	1243,9	100
у тому числі:				
Землі під забудову	93,81	7,54	93,81	7,54
Сільськогосподарські угіддя	947,69	76,18	790,69	63,56
рілля	762,99	80,51	512,39	64,8
багаторічні насадження	79,4	8,38	68,9	8,72
сіножаті та пасовища	105,3	11,11	209,4	26,48
Ліси та інші лісовкриті площі	112	9	269	21,62
Відкриті землі без рослинного покриву	18,3	1,47	18,3	1,47
Внутрішні води	67,6	5,45	67,6	5,45
Болота	4,5	0,36	4,5	0,36

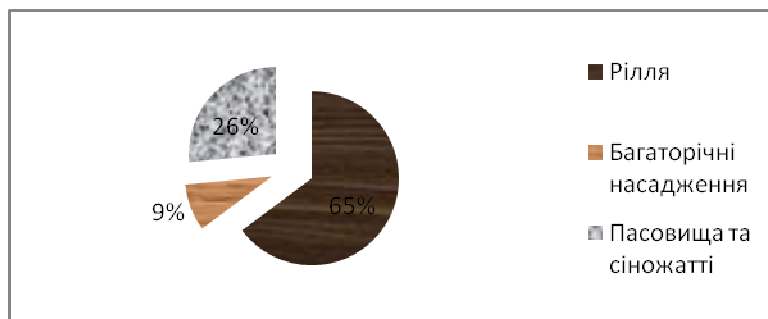

Рис. 3. Оптимізована структура землекористування території с. Романівка

Але перш, ніж відводити землі під сіножаті та пасовища потрібно оптимізувати використання вже існуючих земель даної категорії. Адже, за останні роки деякі території під пасовищами перетворилися на агрокультурні ландшафти, оскільки на даний час ці території не використовуються за цільовим призначенням. А натомість, в цілях випасання худоби використовують землі, які не відведені та не придатні для пасовищ і, на сьогоднішній день, використовуються в цілях рекреації (зокрема влітку тут проводяться змагання з футболу між ближніми селами). Саме тому, в першу чергу, потрібно перевести наявні акультурні ландшафти, так звані «бедленди», у категорію культурного, конструктивного ландшафту. А

це можливо лише за умови підтримання даної території в оптимальному стані для виконання покладеної на неї господарської функції. Для цього слід здійснювати випасання худоби у відведених для цього місцях.

Ще однією проблемою при оптимізації даної території є вирішення питання ліквідації наявного несанкціонованого сміттєзвалища, яке розташоване неподалік футбольного поля та власне рекреаційної зони (рис. 4).

Оскільки це сміттєзвалище розташоване біля футбольного поля (яке використовують і для випасання худоби і для проведення змагань з футболу) та польової дороги яка веде до ставу, то доцільно було б його розчистити та засадити деревами. А в перспективі створити

парк, який би примикав до рекреаційної зони.

Наступною екологічною проблемою, яку частково допоможе вирішити запропонована оптимізація землекористування, є обміління та заболочення річок Качава та Дзюрава на території села Романівка. На сьогоднішній день дані річки знаходяться в критичному ста-

ні, адже проведення в минулому осушувально-меліоративних робіт, а також неправильний агрогосподарський обробіток орних земель, що примикають до річок, сприяли їх заболоченню, замуленню, цвітінню та зменшенню рівня води.

Рис. 4. Несанкціоноване сміттєзвалище

Запропоноване виділення території під сіножаті та пасовища вздовж річки Качава дозволить зменшити її заболочення шляхом зменшення осипання ґрунту та водної ерозії з орних земель, адже пасовище в даному випадку стане своєрідним бар'єром. Заходи, які необхідно запровадити для оптимізації водокористування (окрім вище розглянутих): відвести водоохоронні зони, прочистити джерела, очистити русла річок а також впорядкувати рекреаційну зону поблизу ставу.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що існуюча на даний час ландшафтно-екологічна організація території села Романівка є далека від оптимальної. Проведений аналіз структури земельних угідь території села Романівка показав її диференціацію і відхилення від науково обґрунтованих норм за рахунок високої розораності території. Так, частка земель під природною рослинністю становить лише 16,28%, тоді як під сільськогосподарськими угіддями – 76,18%, а під урбанізованими та промислово освоєними землями - 7,54%.

Оцінка масштабів та глибини антропогенної трансформації ландшафтів дала змогу визначити пріоритетні заходи з охорони, підтрим-

ки та відтворення їх екологічної стійкості з метою формування культурних ландшафтів на локальному рівні. Серед основних напрямів оптимізації природокористування такі: оптимізація структури землекористування за рахунок виведення непродуктивної і малопродуктивної ріллі в категорію сінокосів або пасовищ, зменшення частки ріллі за рахунок відведення територій з крутизною схилів більше 7° під заліснення та залугування, відведення водоохоронних зон, розчищення джерел, впорядкування рекреаційної зони поблизу ставу.

Проведена оцінка коефіцієнта антропогенної перетвореності ландшафтів показала, що за наявної структури землекористування території села Романівка даний коефіцієнт становить 6,11 (середньо перетворені ландшафти), а після оптимізації структури землекористування він становитиме **2,09** (слабо перетворені ландшафти).

Тому запропонована оптимізація ландшафтно-екологічної організації території села Романівка є ефективною, і її дотримання допоможе зберегти природний потенціал та ландшафтну рівновагу даної території.

Література:

1. *Вороненко В.І.* Науково-методичні підходи до оптимізації та ефективного використання земельних ресурсів [Електронний ресурс] / *В.І. Вороненко* // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. аграрний ун-т: ТОВ "ДКС Центр", 2012]. – № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/> - Ефективна економіка.
2. *Гродзинський М.Д.* Основи ландшафтно-екології: Підручник / *М.Д.Гродзинський* - К.: Либідь, 1993. - 224 с.
3. Зміцнення обривистих схилів: які вибрати варіанти? [Електронний ресурс] // Будівництво та ремонт. – Режим доступу:

<http://vse-postroim.com/>

4. *Капелюш Н. В.* Ландшафтна екологія / *Н.В. Капелюш, Н.І. Костюченко* - Запоріжжя : ЗНУ, 2013. - 72 с.
5. Ландшафтна екологія : Навчально-методичний посібник/ Державний вищий навчальний заклад НЛТУ України; [уклад. *С.П.Мельничук*]. - Львів: ННЛТУ України, 2013. - 227 с.
6. *Лопух Г. М.* Тернопіль – місто для життя. //Міський екологічний бюлетень №5/ *Г. М. Лопух, Л. Г. Гринчишина, С. Я. Молодецька*. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2009. – 132 с.
7. *Мухин Ю.П.* Устойчивое развитие: экологическая оптимизация агро- и урболандшафтов: Учебное пособие / Под общ. ред. *Ю.П. Мухина*. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2002. - 122 с.
8. *Одум Ю.* Экология : в 2-х т. / *Ю. Одум* – М. : Мир, 1986. – Т. 1 – 328 с.; Т. 2 – 376 с.
9. *Погурельський С. П.* Формування оптимальних співвідношень земельних угідь як основа сталого природокористування [Електронний ресурс] / [Погурельський С. П., Мартин А. Г.] // Збірник наукових статей “III-го Всеукраїнського з’їзду екологів з міжнародною участю”. – Вінниця, 2011. – Том.2. – С.503–505. Режим доступу: <http://eco.com.ua/>. – Промислова екологія.
10. Природокористування. Навчальний посібник / [Царик Л. П., Барна І. М., Гінзула М. Я. та ін.]. – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2015. – 398 с.
11. *Реймерс Н.Ф.* Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / *Н. Ф. Реймерс* – М. : Журнал «Россия Молодая», 1994. – 367 с.
12. *Реймерс Н.Ф.* Природокористування: словник-довідник / *Н.Ф. Реймерс* - М.: Думка, 1990. - 637с.
13. Романівка (Тернопільський район) [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
14. *Сивий М. Я.* Природні умови та ресурси Тернопільщини/*М. Я. Сивий, Л. П. Царик* – Тернопіль: ЕЗОВ «Терно-граф», 2011. – 512 с.
15. *Холоденко А.В.* Ландшафтно-екологическая оптимизация природопользования в природных парках степной зоны (на примере Волгоградской области) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. геог. Наук: 09.11.07/ Воронежской государственной университет. – Електрон. дан. (1 файл). – Воронеж, 2007. – 22с. – Режим доступу : <http://www.aspirant.vsu.ru/>
16. *Чибилёв А.А.* Экологическая оптимизация степных ландшафтов / *А.А. Чибилёв* – Свердловск: Изд-во УрО РАН, 1992. – 172 с.
17. *Шищенко П.Г.* Прикладная физическая география / *П.Г. Шищенко*. – К: Вища школа, 1988. – 192 с.

References:

1. *Voronenko V.I.* Naukovo-metodychni pidkhydy do optymizatsiyi ta efektyvnoho vykorystannya zemel'nykh resursiv [Elektronnyy resurs] / *V.I. Voronenko* // *Efektivna ekonomika : elektronne naukove fakhove vydannya*. – Elektronni dani. – [Dnipropetrovsk : Dnipropetrov. derzh. ahrannyi un-t: TOV "DKS Tsentr", 2012]. – # 7. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/> - *Efektivna ekonomika*.
2. *Hrodzys'kyu M.D.* Osnovy landshaftnoyi ekolohiyi: Pidruchnyk / *M.D.Hrodzys'kyu* - K.: Lybid', 1993. - 224 s.
3. *Zmitsnennya obryvystykh skhylyv: yaki vybraty varianty?* [Elektronnyy resurs] // *Budivnytstvo ta remont*. – Rezhym dostupu: <http://vse-postroim.com/>
4. *Kapelyush N. V.* Landshaftna ekolohiya / *N.V. Kapelyush, N.I. Kostyuchenko* - Zaporizhzhya : ZNU , 2013 . - 72 s.
5. *Landshaftna ekolohiya : Navchal'no-metodychnyy posibnyk/ Derzhavnyy vyshchyy navchal'nyy zaklad NLTU Ukrayiny; [uklad. S.P.Mel'nychuk]*. – L'viv: NNLTU Ukrayiny, 2013. - 227 s.
6. *Lopukh H. M.* Ternopil' – misto dlya zhyttya. //Mis'kyu ekolohichnyy byuleten' #5/ *H. M. Lopukh, L. H. Hrynychshyna, S. Ya. Molodets'ka*. – Ternopil': Mal'va – OSO, 2009. – 132 s.
7. *Mukhyn Yu.P.* Ustoychivoye razvytye: ekolohicheskaya optymizatsyya ahro- y urbolandshaftov: Uchebnoe posobyie / Pod obshch. red. *Yu.P. Mukhyna*. - Volhohrad: Yzd-vo VolHU, 2002. - 122 s.
8. *Odum Yu.* Экология : в 2-х т. / *Ю. Одум* – М. : Мир, 1986. – Т. 1 – 328 с.; Т. 2 – 376 с.
9. *Pohurel's'kyu S. P.* Formuvannya optimal'nykh spivvidnoshen' zemel'nykh uhid' yak osnova staloho pryrodokorystuvannya [Elektronnyy resurs] / [Pohurel's'kyu S. P., Martyn A. H.] // Zbirnyk naukovykh statey “III-ho Vseukrayins'koho z'yizdu ekolohiv z mizhnarodnoyu uchastyu”. – Vinnytsya, 2011. – Tom.2. – S.503–505. Rezhym dostupu: <http://eco.com.ua/>. – Promyslova ekolohiya.
10. *Pryrodokorystuvannya. Navchal'nyy posibnyk* / [Tsaryk L. P., Barna I. M., Hinzula M. Ya. ta in.]. – Ternopil': redaktsiyno-vydavnychyy viddil TNPU, 2015. – 398 s.
11. *Reymers N.F.* Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) / *N. F. Reymers* – М. : Zhurnal «Rossiya Molodaya», 1994. – 367 s.
12. *Reymers N.F.* Pryrodokorystuvannya: slovnyk-dovidnyk / *N.F. Reymers* - М.: Dumka, 1990. - 637s.
13. *Romanivka (Ternopil's'kyu rayon)* [Elektronnyy resurs] // *Vikipediya – vil'na entsyklopediya*. - Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org>
14. *Syvyu M. Ya.* Pryrodni umovy ta resursy Ternopil'shchyny/*M. Ya. Syvyu, L. P. Tsaryk* – Ternopil': EZOV «Terno-hraf», 2011. – 512 s.
15. *Kholodenko A.V.* Landshaftno-ekolohicheskaya optymizatsyya pryrodopol'zovannya v pryrodnykh parkakh stepnoy zony (na prymere Volhohradskay oblasti) [Elektronnyy resurs] : avtoref. dys. ... kand. heoh. Nauk: 09.11.07/ Voronezhskoy hosudarstvennyy unyversytet. – Elektron. dan. (1 fayl). – Voronezh, 2007. – 22s. – Rezhym dostupu : <http://www.aspirant.vsu.ru/>
16. *Chybyl'ev A.A.* Экологическая оптимизация степных ландшафтов / *A.A. Chybyl'ev* – Sverdlovsk: Yzd-vo UrO RAN, 1992. – 172 s.
17. *Shyshchenko P.H.* Prykladnaya fizycheskaya heohrafiya / *P.H. Shyshchenko*. – K: Vyshcha shkola, 1988. – 192 s.

Аннотация:

Новицкая С.Р. ОПТИМИЗАЦИЯ ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИИ (НА МАТЕРИАЛАХ СЕЛА РОМАНОВКА ТЕРНОПОЛЬСКОГО РАЙОНА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ)
Рассмотрены вопросы оптимизации ландшафтно-экологической организации территории (на примере села

Романовка Тернопільського району Тернопільської області). Обоснованы ландшафтно-экологические приоритеты для данной территории, с учетом современной экологической ситуации в селе Романовка, его производственной специализации, особенностей природных условий, степени сохранности природных ландшафтов, общие тенденции и потребности социально-экономического развития. Проведен анализ структуры земельных угодий территории села Романовка, который показал ее дифференциацию и отклонения от научно обоснованных норм за счет высокой распаханности территории. Так, доля земель под естественной растительностью составляет лишь 16,28%, тогда как под сельскохозяйственными угодьями - 76,18%, а под урбанизованными и промышленно освоенными землями - 7,54%.

Оценка масштабов и глубины антропогенной трансформации ландшафтов позволила определить приоритетные мероприятия по охране, поддержке и воспроизведению их экологической устойчивости с целью формирования культурных ландшафтов на локальном уровне. Среди основных направлений оптимизации природопользования следующие: оптимизация структуры землепользования за счет вывода непродуктивной и малопродуктивной пашни в категорию сенокосов или пастбищ; уменьшение доли пашни за счет отвода территорий с крутизной склонов более 7° под залеснение.

Основываясь на определенных и научно обоснованных нормативах оптимального соотношения пашни, многолетних насаждений, сенокосов, пастбищ в агроландшафтах были предложены пути оптимизации их использования. Проведенная оценка коэффициента антропогенной трансформации ландшафтов показала, что при существующей структуре землепользования территории села Романовка данный коэффициент составляет 6,11 - средне трансформированные ландшафты. Коэффициент антропогенной трансформации ландшафтов после оптимизации структуры землепользования составит 2,09 - слабо преобразованные ландшафты.

Ключевые слова: ландшафт, оптимизация, ландшафтно-экологическая организация, территория, антропогенная трансформация.

Abstract:

Novitska S.R. OPTIMIZATION OF THE LANDSCAPE AND ENVIRONMENTAL ORGANIZATION OF THE TERRITORY (ON THE MATERIALS OF THE VILLAGE ROMANIVKA, TERNOPII REGION).

The questions of optimization of the landscape and ecological organization of the territory (on the materials of the village Romanivka, Ternopil region) are considered. The landscape and ecological priorities for the given territory are identified, taking into account the current ecological situation in the village of Romanivka, its production specialization, the uniqueness of natural conditions, the degree of preservation of natural landscapes, general trends and needs of socio-economic development. An analysis of the structure of the land in the territory of the village of Romanivka has been carried out, which showed its differentiation and deviation of its scientifically substantiated norms due to the high plowing of the territory. Thus, the share of lands under natural vegetation is only 16.28%, while for agricultural land - 76.18%, and under urban and industrialized lands - 7.54%

The estimation of scale and depth of anthropogenic transformation of landscapes has made it possible to determine the priority measures for the protection, support and reproduction of their environmental sustainability in order to create cultural landscapes at the local level. Among the main areas of optimization of nature use are: optimization of land use structure by eliminating unproductive and unproductive arable land in the category of hayfields or pasture; reduction of the share of arable land due to the arrangement of territories with steepness of slopes more than 7 degrees for the afforestation.

On the basis of definite and scientifically substantiated norms of optimal arable land, perennial plantations, hayfields, pastures in agrolandscapes, ways of optimizing their use were proposed. The estimation of the coefficient of anthropogenic transformation of landscapes has shown that in the existing structure of land use in the territory of the village of Romanivka this coefficient is 6.11 - medium-transformed landscapes.

The measures to be implemented for optimizing nature use are proposed: to arrange water protection zones, to clean sources, to clear the riverbeds, to plant trees on the territories with steepness of slopes more than 7 degrees, and to organize a recreational zone near the pond.

The coefficient of anthropogenic transformation of landscapes after optimization of the structure of land use will be 2.09 - weakly transformed landscapes.

Key words: landscape, optimization, landscape and ecological organization, territory, anthropogenic transformation.

Надійшла 12.11.2017р.

СЕЛИТЕБНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ЛАНДШАФТИ КАНЬЙОННОЇ ДОЛИНИ ДНІСТРА

У статті розглянута історія заселення каньйонної долини Дністра. Виділено основні зміни ландшафтів під впливом господарської діяльності у населених пунктах, що проявляється у змінах рельєфу, деградації ґрунтів і рослинного покриву, посиленні ерозійних процесів та ін. Проаналізовано ступінь селитебності каньйону Дністра загалом та за фізико-географічними районами. З'ясовано райони з найбільшим і найменшим селитебним навантаженням.

Ключові слова: селитебні ландшафти, селитебне навантаження, рельєф, рослинний покрив, каньйон, долина Дністра.

Постановка проблеми. На тлі рівнинної України помітно вирізняється унікальне природне утворення, де зустрічаються елементи природи, що подібні до гірських. Це – каньйонна долина Дністра, яка є найоригінальнішою не лише у межах України, але й Східної Європи. Ця територія складно розчленована, кліматично комфортна, багата на природні ресурси. Тому не дивно, що вона щільно заселена від найдавніших часів. Палеогеографічні дослідження свідчать, що надзвичайно сприятливі природні умови долини Дністра були визначальним чинником появи тут осередків заселення та розселення у Південно-Східній Європі, формування постійних поселенських систем у долині Дністра. Територія каньйонної долини Дністра здавна зазнає різного антропогенного впливу. Разом із появою осілого способу життя тут почали виникати первісні поселення, що призвело до суттєвого селитебного навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження селитебного навантаження розглянуті в роботах М. Гродзинського, Ф. Мількова, В. Гуцуляка, Б. Кочурова. У працях В. Барановського, В. Молочка, В. Стурмана, В. Шевченка детально розглянуто картографічне зображення селитебної діяльності та її вплив на природне середовище. Селитебні ландшафти детально розглядаються в численних працях науковців Вінницького державного педагогічного університету. Серед них «Природнича географія Поділля», «Сільські ландшафти Поділля», «Середнє Придністер'я», «Унікальні ландшафти Середнього Придністер'я» та інші.

Мета – прослідкувати інтенсивність та просторову відмінність у поширенні селитебного навантаження на ландшафти каньйонної долини Дністра.

Виклад основного матеріалу. Каньйонна долина Середнього Придністер'я – один із найдавніших регіонів заселення. Детальні дослідження історії утворення поселень, які проводили В. П. Круль і С. Я. Добровольська [5, 6], показали, що населені пункти утворювались

безперервно від раннього палеоліту і до ХХ ст. включно. Пізній палеоліт став одним з етапів найінтенсивнішого виникнення поселень. Перші зміни ландшафтів, які виникали при їх утворенні, були пов'язані із використанням природних печер як жител, перетворенням рослинного покриву та тваринного світу під впливом збиральництва та полювання, використанням гіпсу, вапняку. Активне утворення поселень у подальші часи спричинювало вирубку значних площ лісів, порушення ґрунтового і рослинного покривів під впливом орного землеробства [7, с. 36-40]. У результаті видобутку кременю у каньйонній долині Дністра залишилося багато штолень, найвідомішими з яких знаходяться біля сіл Ожеве, Волошкове, Кормань, Ломачинці, Комарів (Чернівецької обл.), Студениця, Слобідка-Малиновецька, Стара Ушиця, Бакота, Шустівці (Хмельницька обл.), Незвисько (Івано-Франківська обл.) та ін.

У ранньослов'янський та давньоруський періоди відбувалось інтенсивне будівництво городищ. Вони, зазвичай, розташовувалися на високих терасах Дністра. При цьому ландшафти зазнавали все більшої антропогенної трансформації: значні площі лісів вирубували для будівництва міст та потреб господарства; городища оточували валами та ровами; активно використовували скельні урочища каньйону [1, с. 35-60].

В епоху феодалізму (XIV-XVIII) сформувалась основна частина населених пунктів, переважно сільських. Процес інтенсивного заселення охопив всі придністерські ландшафтні райони. У цей час освоювали нові приводільні місцевості, збільшувались чисельність населення і площа міст, посилювався процес видобування корисних копалин. У великої кількості видобували вапняк, пісковик, граніт, глина, залізо. Антропогенні печери, гроти, штольні, які при цьому утворювались, люди використовували для житла, як схованки під час набігів ворогів, як монастирі та церкви. Це призводило до серйозних деформацій ландшафтів навколо міст [4, с. 156-197].

Аналіз літературних і картографічних джерел показав, що більшість поселень, які існують сьогодні, виникли у XV ст. [1, 2, 5, 6, 7].

У XIX ст. відбулись якісні зміни селитебного процесу: збільшилися міста та їхня людиність внаслідок інтенсивного розвитку промисловості, зросла кількість сільських населених пунктів з агровиробничою спеціалізацією, деякі села (Жванець, Студениця, Калнос) стали містечками із торгово-промисловими функціями.

Тривала історія заселення зумовила значні зміни природних умов досліджуваної території, адже саме у населених пунктах перетворення ландшафтів досягає максимального значення. На території каньйонної долини Дністра переважають сільські селитебні ландшафти. Для них характерний менший ніж у міських ландшафтах ступінь антропогенної перетвореності. Серед основних напрямів перетворення ландшафтів у поселеннях є, перш за все, інтенсивна зміна рослинного покриву. У межах сіл і міст великі масиви лісів вирубують, змінюється їх видовий склад, формується новий рослинний покрив у садах, парках та місцях відпочинку. У наш час невеликі ліси у населених пунктах найчастіше зростають у межах балок та на крутих схилах, тоді як решта території зайняті під житлову і господарську забудову, городні ділянки. Завдяки особливо тепловому та м'якому мікроклімату у каньйоні часто зустрічаються такі ландшафтно-інженерні системи як теплиці. Значні площі вони займають у селах Горошова (близько 80% городних діляно), Синьків (близько 70%), Шупарка (близько 50%) та інших. Також поширеними є сади для яких часто створюють нарізні тераси. Важливу роль у містах і містечках каньйонної долини Дністра з XVII-XVIII ст. починають відігравати садово-паркові комплекси [2, с. 28-30, 8, с. 251-259].

Інтенсивного впливу у всі часи і особливо сьогодні зазнає рельєф досліджуваної території. Для ефективнішого ведення господарства у каньйонній долині Дністра створюють численні нарізні тераси, а в окремих місцях, навпаки, насипи для вирівнювання території під забудову. Наприклад, у с. Синьків Тернопільської області для будівництва тепличного комплексу було вирівняно територію площею близько 30 га, місцями висота насипу сягає 10 м. Біля с. Миколаївка Тернопільської області крутий (35-40°) схил на площі близько 36 га порізаний терасами під садами. Також у каньйоні нараховується близько 128 розвіданих родовищ

корисних копалин, 45 з яких розробляються. Найчастіше вони знаходяться на схилах річкових долин. І так як видобуток тут ведеться відкритим способом, то значні площі схилів зносяться. Одночасно багато покинутих кар'єрів залишаються нерекультивованими.

Під впливом людської діяльності у межах поселень змінюються і поверхневі води. Зокрема, регулюються стоки річок та інших водотоків внаслідок перегородження їх дамбами і створення ставків. Їх можна побачити біля сіл Ольховець на р. Кармалитанка, Суржа на однойменній річці (Хмельницької області), Рукшин Чернівецької області на р. Потин та ін.

Інтенсивність людського впливу на ландшафти у межах населених пунктів можна охарактеризувати ступенем селитебності (поселенське навантаження). Фізико-географічні райони на території каньйонної долини Дністра відрізняються за цим показником (рис. 1).

Пересічна величина ступеня селитебності на досліджуваній території становить 15,6% (табл. 1). Вище значення спостерігається лише у Чортківсько-Кам'янець-Подільському ландшафтному районі (19%). Тут сконцентрована найбільша частка поселень (53,9%) і, відповідно, населення (53,1%). Це візуально підтверджується щільною смугою поселень вздовж річок Дністер, Серет, Жванчик, Смотрич, Тернава, Нічлава і Збруч. Більшість поселень тут приурочені до схилового та надзаплавнотерасового типів місцевості і розташовані безпосередньо біля рік на схилах. При цьому круті схили часто виступають стримуючим чинником розселення. Тому тут найпоширенішою є лінійний тип планувальної структури, коли будинки і господарські споруди простягаються уздовж русла річки або дороги, між лініями будинків знаходяться городні ділянки, сади.

Інші фізико-географічні райони мають менший показник селитебного навантаження. У Тлумацько-Городенківському фізико-географічному районі він становить 15 %. Для нього характерні невеликі за площею переважно сільські поселення. Середнім ступенем селитебності характеризуються більшість районів – Могилів-Подільсько-Ямпільський (14,3%), Нижньоушицький (14,3%), Ходорівсько-Бучацький (13,2%), Кельменецько-Сокирянський (11,7%).

Найнижчою селитебною перетвореністю характеризуються Збаразько-Смотрицький (9,2%) і Заставнівсько-Хотинський (9,8) райони.

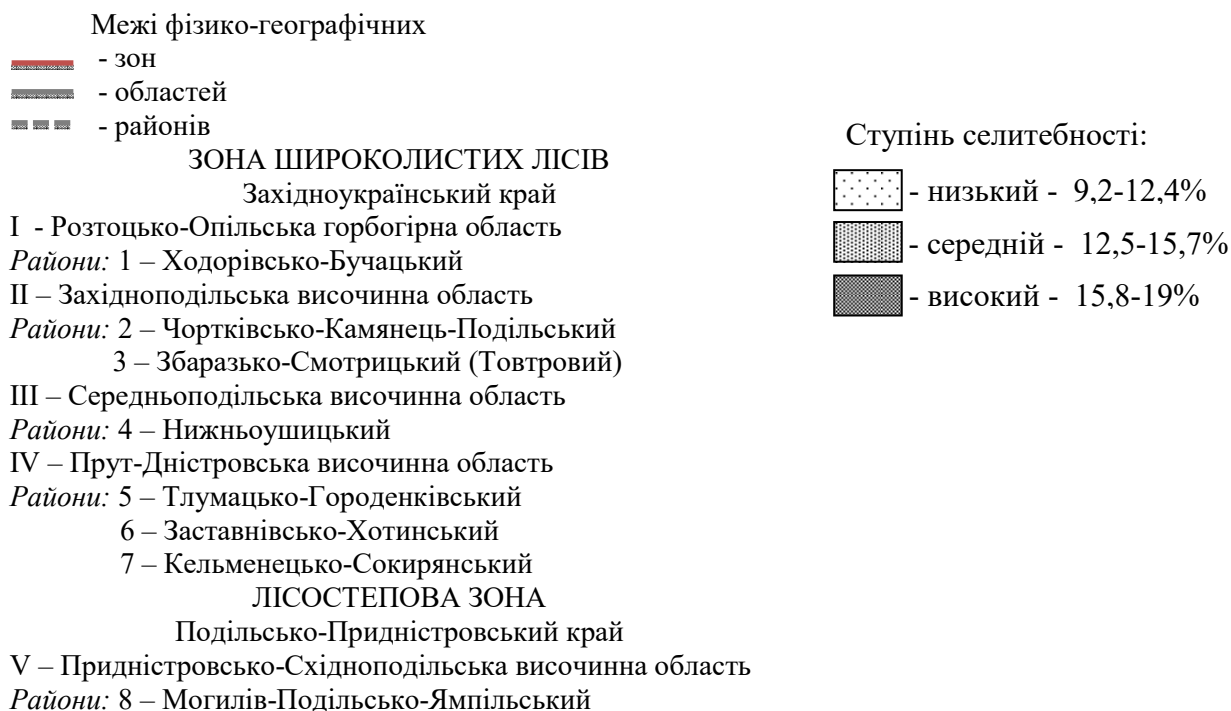
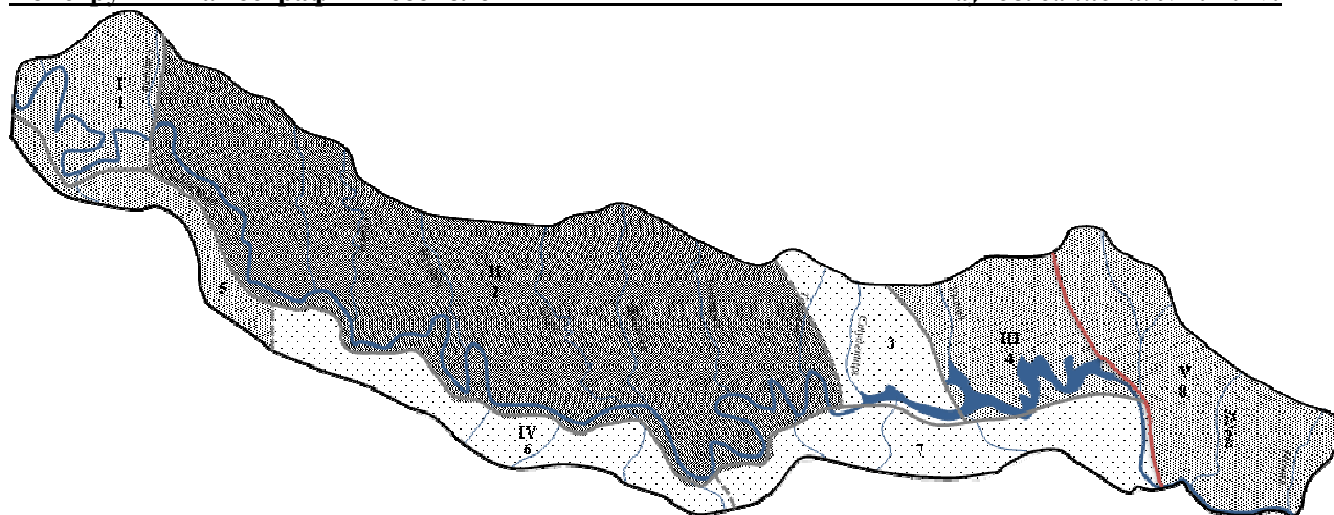

Рис. 1. Ступінь селитебності фізико-географічних районів каньйонної долини Дністра

Таблиця 1

Сучасна селитебність фізико-географічних районів каньйонної долини Дністра

Фізико-географічні райони	Площа фізико-географічного району (км ²)	Кількість населених пунктів		Загальна площа населених пунктів (км ²)	Ступінь селитебності (%)	Середня людність одного населеного пункту (осіб)
		міські	сільські			
I - Розтоцько-Опільська горбогірна область 1 – Ходорівсько-Бучацький район	389,47		32	51,72	13,2	944
II – Західноподільська височинна область						

2 – Чортківсько-Камянець-Подільський район	2897,39	3	205	553,09	19	788
3 – Збаразько-Смотрицький (Товтровий) район	221,89		15	20,57	9,2	657
III – Середньоподільська височинна область						
4 – Нижньоушицький район	321,13		19	45,95	14,3	550
IV – Прут-Дністровська височинна область						
5 – Тлумацько-Городенківський район	217,1		25	32,6	15	786
6 – Заставнівсько-Хотинський район	445,78		18	43,73	9,8	1237
7 – Кельменецько-Сокирянський район	773,97	1	18	91,17	11,7	1087
V – Придністровсько-Східноподільська височинна область						
8 – Могилів-Подільсько-Ямпільський район	889,54	2	42	127,27	14,3	712

Одночасно фізико-географічні райони, які мають відносно невеликий показник селитебності відзначаються найвищим показником середньої щільності одного населеного пункту: Заставнівсько-Хотинський район (1237 осіб), Кельменецько-Сокирянський район (1087 осіб).

Висновки. Каньйонна долина Дністра – це давно освоєний людиною регіон, у якому утворення поселень почалося ще у ранньому палеоліті і триває безперервно й сьогодні. Тому, поселенське навантаження один з важливих показників антропогенізації цієї території. Селитебне навантаження розподілене нерівномірно каньйоном Дністра. Найвище значення спостерігається у Чортківсько-Камянець-Подільському і Тлумацько-Городенківському фізико-географічних районах, а

найнижче – у Збаразько-Смотрицькому і Заставнівсько-Хотинському районах.

Максимальне навантаження на ландшафти створюють долинні та долинно-схилі типи поселень, що розміщені вздовж основних русел річок і мають максимальну щільність забудови. У свою чергу висока щільність забудови змінює співвідношення поверхневої і ґрунтової складових стоку, спричинює попадання у річковий стік побутових і господарських стічних вод, змінює швидкість стікання дощових і талих вод, активізує несприятливі ерозійні процеси, зумовлює деградацію ґрунтів і рослинного покриву, зміну рельєфу. Тому важливо враховувати поселенське навантаження при розрахунку масштабів антропогенної трансформації каньйонної долини Дністра.

Література:

1. Винокур І. С. Давні слов'яни на Дністрі [Текст] : іст.-краєзнавчі нариси / І. С. Винокур, Б. О. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1977. – 111 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина II. Регіональне антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2015. – 332 с.
3. Денисик Г.І. Унікальні ландшафти Середнього Придністер'я / Г.І. Денисик, Г.В. Мудрак [монографія]. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. – 262 с.
4. Добржанський О. В. Хотинщина: історичний нарис / О. В. Добржанський, Ю. І. Макар, О. М. Масан. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 416 с.
5. Добровольська С. Етапи утворення поселень у Дністровському каньйоні [Текст] / С. Добровольська // Історія української географії : всеукраїнський науково-теоретичний часопис / редкол.: О. І. Шаблій, О. В. Заставецька, І. Л. Дітчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 23. – С. 91–97.
6. Круль В.П., Добровольська С.Я., Гадельшин О.Р. Формування поселенської мережі Дністерського каньйону (часово-просторовий аналіз) // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: зб.наук.пр. – Чернівці: Чернів. Нац.ун-т, 2013. – Вип. 672-673: Географія. – С. 126-132.
7. Сохаський М. П. Історія заселення трипільськими племенами Середньодністровського Лівобережжя / М.П. Сохаський // Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. — К.: ІА НАН України, 2010. — Вип. 2. — С. 36-40.
8. Холявчук Д. І. Антропогенне перетворення ландшафтів долини Середнього Дністра як передумова розвитку рекреації / Д. І. Холявчук. // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – №21. – С. 251–259.
9. Холявчук Д.І. Ландшафтна неоднорідність долини Середнього Дністра / ДаріяХолявчук // Науковий вісник Чернівецького університету: зб.наук.пр. – Чернівці:Чернівецький ун-т, 2013. – Вип.672-673: Географія. – С.60-63.

References:

1. Vy`nokur I. S. Davni slov'yany` na Dnistri [Tekst] : ist.-krayeznavchi nary'sy` / I. S. Vy`nokur, B. O. Ty`moshuk. – Uzhgorod: Karpaty, 1977. – 111 s.

2. Deny'sy'k G.I. Antropogenne landshaftoznavstvo: navchal'ny'j posibny'k. Chasty'na II. Regional'ne antropogenne landshaftoznavstvo / G.I. Deny'sy'k. – Vinny'cy: Vinny'cz'ka oblasna drukarnya, 2015. – 332 s.
3. Deny'sy'k G.I. Unikal'ni landshafty' Seredn'ogo Pry'dnister'ya / G.I. Deny'sy'k, G.V. Mudrak [monografiya]. – Vinny'cy: Vinny'cz'ka oblasna drukarnya, 2014. – 262 s.
4. Dobrzhans'ky'j O. V. Xoty'nshhy'na: istory'chny'j nary's / O. V. Dobrzhans'ky'j, Yu. I. Makar, O. M. Masan. – Chernivci: Molody'j bukovy'nech', 2002. – 416 s.
5. Dobrovol's'ka S. Etapy' utvorennya poselen' u Dnistrovs'komu kan'joni [Tekst] / S. Dobrovol's'ka // Istoriya ukrayins'koyi geografii : vseukrayins'ky'j naukovy'chny'j chasop'ys' / redkol.: O. I. Shabl'ij, O. V. Zastavec'ka, I. L. Ditchuk. – Ternopil' : TNPU, 2011. – Vy'p. 23. – S. 91–97.
6. Krul' V.P., Dobrovol's'ka S.Ya., Gadel'shy'n O.R. Formuvannya poselens'koyi merezhi Dnistra's'kogo kan'jonu (chasovo-prostorovy'j analiz) // Naukovy'j visny'k Chernivecz'kogo un-tu: zb.nauk.pr. – Chernivci: Cherniv. Nacz.un-t, 2013. – Vy'p. 672-673: Geografiya. – S. 126-132.
7. Soxacz'ky'j M. P. Istoriya zaseleння try'pil's'ky'my' plemenamy' Seredn'odnistrovs'kogo Livoberezhzhy'a / M.P. Soxacz'ky'j // Arxeologiya i davnya istoriya Ukrainy: Zb. nauk. pr. — K.: IA NAN Ukrainy, 2010. — Vy'p. 2. — S. 36-40.
8. Holyavchuk D. I. Antropogenne peretvorennya landshaftiv doly'ny' Seredn'ogo Dnistra yak peredumova rozvy'tku rekreaciyi / D. I. Holyavchuk. // Naukovi zapy'sky' Vinny'cz'kogo peduniversity'tetu. Ser. Geografiya. – 2010. – #21. – S. 251–259.
9. Holyavchuk D.I. Landshaftna neodnorodnist' doly'ny' Seredn'ogo Dnistra / Dariya Holyavchuk // Naukovy'j visny'k Chernivecz'kogo university'tetu: zb.nauk.pr. – Chernivci: Chernivecz'ky'j un-t, 2013. – Vy'p. 672-673: Geografiya. – S. 60-63.

Аннотация:

Малиновская Г. А. СЕЛИТЕБНАЯ НАГРУЗКА НА ЛАНДШАФТЫ КАНЬЙОННОЙ ДОЛИНЫ ДНЕСТРА.

В статье рассмотрена история заселения каньонной долины Днестра. Выделены основные изменения ландшафтов под влиянием хозяйственной деятельности в населенных пунктах, что проявляется в изменениях рельефа, деградации почв и растительного покрова, усилении эрозионных процессов и др. Проанализирована степень селитебности каньона Днестра в целом и по физико-географическими районами. Выяснено районы с наибольшей и наименьшей селитебной нагрузкой. Средняя величина степени селитебности на исследуемой территории составляет 15,6%. Выше значения наблюдается только в Чертковско-Каменец-Подольском ландшафтном районе (19%). Здесь сконцентрирована наибольшая доля поселений (53,9%) и, соответственно, населения (53,1%). Это визуально подтверждается плотной полосой поселений вдоль рек Днестр, Серет, Жванчик, Смотрич, Тернава, Началова и Збруч. Другие районы имеют меньший показатель селитебной нагрузки. В Тлумачко-Городенкивскому физико-географическом районе он составляет 15%. Для него характерны небольшие по площади преимущественно сельские поселения. Средней степенью селитебности характеризуются большинство районов - Могилев-Подольско-Ямпольский (14,3%), Нижньоушицкий (14,3%), Ходоровский-Бучацкий (13,2%), Кельменецком-Сокирянского (11,7%). Низкой селитебной нагрузкой характеризуются Збаражско-Смотрицкий (9,2%) и Заставнивско-Хотинский (9,8) районы. Одновременно физико-географические районы, которые имеют относительно небольшой показатель селитебности отмечают высоким показателем среднего количества жителей одного населенного пункта: Заставнивско-Хотинский район (1237 человек), Кельменецко-Сокирянский район (1087 человек).

Ключевые слова: селитебные ландшафты, селитебные нагрузки, рельеф, растительный покров, каньон, долина Днестра.

Abstract:

Malinovska G. O. THE RESIDENTIAL LOAD ON THE LANDSCAPES OF THE CANYON VALLEY OF THE DNIESTER.

The article deals with the history of the settlement of the canyon valley of the Dniester River. The most intensive settlement occurred in the late Paleolithic. Changes in the landscapes that arose in the formation of settlements were associated with the use of natural caves as dwellings, the transformation of vegetation and fauna through intensive harvesting and hunting, the use of gypsum, limestone. Highlight changes in landscapes that occur under the influence of human activity. The change of relief, degradation of soils and vegetation, erosion processes, etc., is manifested in settlements. Many of the halls remain after flint mining in the canyon valley of the Dniester. Surface waters also changed under the influence of human activity within the settlements. Most of the settlements, mostly rural, were formed in the era of feudalism (XIV-XVIII). Significant changes occurred in the nature of the investigated territory. The transformation of landscapes reaches the maximum degree precisely in settlements. Rural peasant landscapes predominate throughout the canyon valley of the Dniester. They are characterized by a lower degree of anthropogenic transformation than in urban landscapes. The degree of restitution of the Dniester canyon as a whole and physical and geographical regions is analyzed. The average size of the degree of resilience is 15.6%. Areas with the largest and smallest settlement load are revealed. The valley types of settlements located along the main river channels and having the maximum density of the building create the greatest load on the landscapes. The value of the surface and ground components of the drain is changing due to the high density of the building. This causes the flow of domestic and household sewage into the river runoff, changes the velocity of drainage of rain and thawed waters, activates adverse erosion processes, causes degradation of soils and vegetation, and relief. Therefore, in calculating the scale of anthropogenic transformation of the canyon valley of the Dniester, it is important to take into account the settlement burden.

Key words: residential landscapes, settlement load, relief, vegetation, canyon, valley of Dniester

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 911.2 (477.84)

Мирослава ПИТУЛЯК, Микола ПИТУЛЯК

ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Охарактеризовано рекреаційно-оздоровчі ліси Тернопільської області, які є основою рекреаційного лісокористування. Проаналізовано рекреаційні характеристики рекреаційно-оздоровчих лісів: тип ландшафту, естетичну оцінку, стійкість до рекреаційних навантажень, рівень рекреаційної дигресії. З'ясовано територіальні відмінності щодо розміщення рекреаційно-оздоровчих лісів. Рекреаційно-оздоровчі ліси характеризуються високою естетичною оцінкою.

Важливе значення для рекреаційно-оздоровчої та рекреаційно-пізнавальної діяльності мають ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення.

Запропоновано заходи щодо оптимізації рекреаційного використання лісів Тернопільської області.

Ключові слова: рекреаційно-оздоровчі ліси, рекреаційне лісокористування, ліси природоохоронного призначення, рекреаційні характеристики.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В останні роки активізувалося використання лісових масивів для відпочинку та оздоровлення.

Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, торкнулася всіх галузей виробництва. Один із проявів її в лісовому господарстві – широке використання лісів у рекреаційних цілях. Таким чином, благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт у лісовому господарстві. Не рахуватися з цим неможливо. Ліс у місцях відпочинку, крім своїх основних функцій – давати високоякісну деревину, повинен ще й благотворно емоційно діяти на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. В основу емоційного відпочинку покладені так звані ландшафтні емоції. Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини [1]. Особливої актуальності набуває оздоровча та культурно-естетична функція лісів. Цю функцію виконують рекреаційно-оздоровчі ліси та ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення. Тому дослідження рекреаційного лісокористування в Тернопільській області є актуальним.

Термін рекреаційне лісокористування був введений у наукову літературу у 80-х роках ХХ століття. «Рекреаційне лісокористування – це сукупність явищ, які виникають у зв'язку із використанням лісу для відпочинку і туризму» [7]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню рекреаційного використання лісових ресурсів присвячені праці науковців різних галузей: лісівників, екологів, географів, біологів – Тарасова О.І., Генсірука С.А.,

Нижник М.С., Бойко І.Д., Фурдичко О.І. та ін.. Регіональні особливості рекреаційного лісокористування та його вплив на ліси висвітлені в працях Данілової О.М., Мельничука М.М., Павловської Т.С., Калущького І.Ф. та ін.. Питання рекреаційного лісокористування Тернопільської області потребують подальших досліджень.

Метою дослідження є аналіз рекреаційно-оздоровчих лісів Тернопільської області, які є основою рекреаційного лісокористування. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання: аналіз функціональної структури лісів Тернопільського ОУЛМГ, аналіз рекреаційно-оздоровчих лісів в розрізі лісових та лісомисливських господарств.

Виклад основного матеріалу. Площа земель лісогосподарського призначення області становить 201,7 тис. га, з них 188,2 тис. га земель, вкритих лісовою рослинністю.

У структурі лісового фонду області найбільшу площу займають експлуатаційні ліси – 64,4 тис. га (41,1%). Ці ліси одночасно виконують водоохоронну, кліматорегулюючу, ґрунтозахисну та інші екологічні функції. Розміщені такі ліси по території області нерівномірно. Найбільша площа таких лісів є в західній частині області на території Березанського лісомисливського господарства – 23,5 тис. га (79,5% від усіх лісів цього ЛМГ). Майже однакова частка лісів цієї категорії у Бучацькому та Кременецькому лісгоспах (відповідно – 43,2% та 43,7%). Значну площу займають експлуатаційні ліси у Чортківському лісовому господарстві – 13,7 тис. га.

Захисні ліси в області поширені на площі 19,6 тис. га (12,5% - від усіх лісів області).

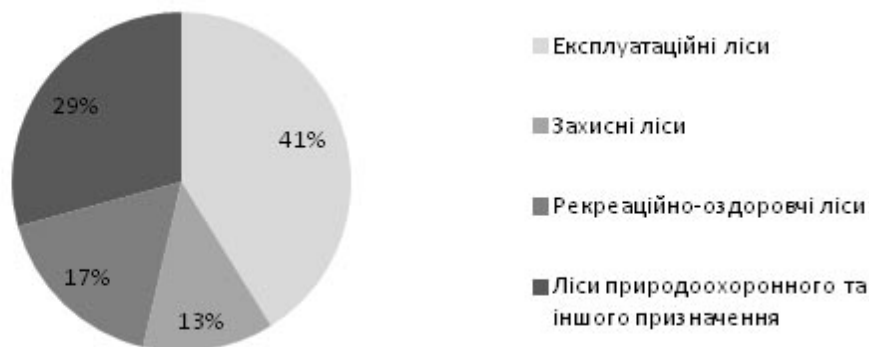

Рис.1. Функціональні типи лісів Тернопільської області

Найважливіше значення для рекреаційного лісокористування мають рекреаційно-оздоровчі ліси. У рекреаційно-оздоровчих лісах проводять зонування території і виділяють паркову, лісопаркову і лісову зони. Площа таких лісів в області 27 тис. га (17,2%). Найбільшу площу вони займають у центральній частині області: в Тернопільському лісовому господарстві – 12,4 тис. га та Чортківському лісовому господарстві – 7,9 тис. га.

Важливе значення для рекреаційно-оздоровчої та рекреаційно-пізнавальної діяльності мають ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення. Вони представлені лісовими насадженнями в національних природних парках, регіональних ландшафтних парках, пам'ятках природи, генетичних резерватах та ін.. Площа таких лісів в межах області 35,2 тис. га, в окремих лісгоспах вона найбільша (Кременецький лісгосп – 12,2 тис. га). Найменшу площу такі лісові масиви займають в центральній частині області, а саме в Тернопільському лісгоспі – 1,9 тис. га.

До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

В наші дні ліс розглядається не тільки як біологічна, біофізична, природна система, але і як система економічна. Сировинне значення лісів як еколого-економічної системи може бути поділене на чотири взаємопов'язані між собою і зовнішнім середовищем обов'язкові компоненти:

- ресурси деревини, до яких належить стовбурна деревина та інші потенційні про-

дукти деревного походження (гілки, деревна зелень, кора);

- ресурси не деревного рослинного походження, що включають в себе гриби, ягоди, плоди, лікарську і технічну сировину, кормові ресурси);

- ресурси тваринного походження – птахи, звірі, комахи;

- специфічні матеріальні ресурси не речовинного походження, під якими розуміють рекреаційну (оздоровчу) цінність лісів, їх ґрунтозахисну, водоохоронну, полезахисну роль

Рекреаційну цінність лісових ресурсів визначають такі характеристики: лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів, фітонцидність, естетичність, характер рельєфу, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, наявність елементів рекреаційної інфраструктури.

Ліси та лісові ресурси є складовою біотичних ресурсів, які активно використовуються для рекреаційно-туристичної діяльності на території Тернопільської області.

Лісові рекреаційні ресурси Тернопільщини характеризуються фітонцидністю та високими естетичними якостями. Естетична цінність лісів залежить від складу порід, віку, бонітету, повноти. Більшість вчених вважають, що найсприятливішими для рекреаційного лісокористування є сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси, а також змішані ліси з домішкою субтропічних видів. Ці ліси мають також пізнавальне значення.

Широколистяні ліси області представлені дубово-грабовими, грабово-буковими, рідше буковими, дубовими. На схилах скелястих долин у Придністер'ї зростають ліси субсередземноморського типу. У південній частині області на межиріччі Нічлави і Збруча, на території Бережанського горбогір'я значні

площі займають букові ліси. Окремі ділянки реліктових соснових лісів зустрічаються в північній частині області. У похідних деревостанах тут спостерігається значна частка хвойних порід дерев – 39,1%.

Лісостани Тернопільської області характеризуються домінуванням у своєму складі твердолистяних порід (82,5%), а саме дуба звичайного, бука лісового, граба звичайного, ясена звичайного. Сосна звичайна, ялина європейська, модрина займають незначні площі (2000-2500 га), що становить 7,6% у Чортківському ЛГ, 8% - у Буцацькому ЛГ, 9,7% у – Бережанському ЛМГ.

Поєднання листяних і хвойних порід в лісах сприяє підвищенню рекреаційного значення лісів. Хвойні, а саме сосну звичайну, ялину звичайну, а також твердолистяні – дуб черешчатий, клен гостролистий та інші відносять до провідних ландшафтотворчих порід. На підвищення продуктивності та естетичного вигляду лісів впливають інтродуценти – модрина європейська, модрина японська, горіх чорний, дуб червоний, дугласія, модрина сибірська, сосна Веймутова, сосна Банкса та інші. Переважна більшість деревних порід області за естетичними властивостями належить до першого класу з високими декоративними якостями: сосна, модрина, дуб, береза, клен тощо.

Загальна площа рекреаційно-оздоровчих лісів в області – 27 тис. га. Площа лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, частина яких використовується для рекреації становить 45,7 тис. га.

Найбільші площі таких лісів у південній частині області. Лісові масиви Тернопільського Придністер'я знаходяться на територіях Чортківського та Буцацького ЛГ. За даними останнього лісовпорядкування загальна площа лісів становить 62,1 тис. га, з яких 9395,4 (15,1%) це ліси рекреаційно-оздоровчого призначення, та 8877,9 га – ліси національних природних парків та регіональних парків, що становить 14,3% від загальної площі лісових масивів. Рекреаційно-оздоровчі ліси включають ліси в межах населених пунктів. Рекреаційні функції виконують також інші категорії лісів, зокрема природо-заповідних об'єктів та ліси наукового призначення, які включають генетичні резервати. Площа таких лісових масивів становить 6626,8 га у Чортківському та 2766 га у Буцацькому лісових господарствах. Серед природо-заповідних об'єктів найбільшим за площею тут є НПП «Дністровський каньйон». Значні масиви рекреаційних лісів є також у північній частині області

(Кременецький ЛГ – 6,1 тис. га).

Основними характеристиками лісів є такі показники: тип ландшафту, естетична оцінка, рекреаційна оцінка, рекреаційна дигресія, стійкість насаджень і наявність архітектурних форм. У лісах рекреаційно-оздоровчого призначення на території області переважаючим типом ландшафту є закритий. У рекреаційно-оздоровчих лісах Буцацького ЛГ цей тип ландшафту займає площу 386,4 га (88,6%), напіввідкритий і відкритий відповідно – 9,4 га (2,2%) і 40, га (9,2%). Ліси НПП на території цього лісгоспу характеризуються також домінуванням закритого типу ландшафту в зоні регульованої рекреації – 92,9%. Частка напіввідкритого і відкритого типів ландшафтів відповідно становить 4,0% і 3,1%. Закритий тип ландшафту домінує в лісах рекреаційного призначення на території НПП Чортківського (90,8%) та Кременецького ЛГ (90,7%). У Бережанському ЛМГ ліси рекреаційного призначення характеризуються також найвищою часткою закритих деревостанів горизонтальної зімкнутості (70,6%). Значну частку у цьому ЛМГ займає відкритий тип ландшафту (14,4%).

Зазначимо, що оптимальне співвідношення типів ландшафтів повинна бути відповідно: закритий – 70 – 80%, напіввідкритий – 15 – 20% і відкритий – 5 – 10%. Для досягнення оптимального співвідношення необхідно проводити рубки формування ландшафтів, санітарні рубки, а також збільшити площі декоративних культур.

Лісові насадження НПП на території Буцацького ЛГ мають високу та середню естетичну оцінку. Значну площу займають насадження другого класу естетичної оцінки. Переважають ліси з високою рекреаційною оцінкою (91,6%) та першою стадією (100%) рекреаційної дигресії, що свідчить про незначне рекреаційне навантаження на ці ліси. Тут домінують ліси з високим і середнім рівнем стійкості (39,1% і 33,4%). У рекреаційно-оздоровчих лісах Буцацького ЛГ значну площу займають ліси з дуже високою і середньою естетичною оцінкою (357,9 га – 82,8%) та рекреаційною оцінкою (382 га – 96,4%).

Естетична оцінка лісів рекреаційного призначення у Чортківському, Кременецькому ЛГ та Бережанському ЛМГ є досить високою. Частка лісів з високою естетичною оцінкою становить відповідно: у Чортківському ЛГ – 54 – 82,6% у лісах НПП та 77% у рекреаційно-оздоровчих лісах, у Кременецькому ЛГ – 75,2%, у Бережанському ЛМГ – 84,9%.

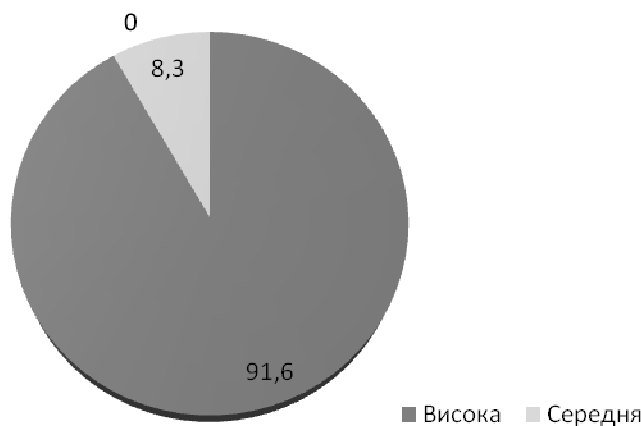

Рис. 2. Структура рекреаційно-оздоровчих лісів Буцацького ЛГ (в межах НПП) за рекреаційною оцінкою (%%). (0,1 – дуже висока, 91,6% - висока, 8,3 – середня)

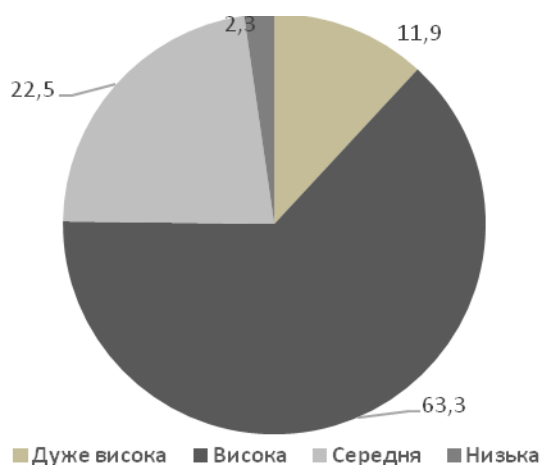

Рис. 3. Естетична оцінка лісів рекреаційно-оздоровчого призначення Кременецького ЛГ (%%)

11,9 – дуже висока (1 клас), 63,3 – висока (2 клас), 22,5 – середня (3-4 клас), 2,3 – низька (5 клас).

Висока естетичність лісів обумовлена наявністю як змішаних хвойно-листяних так і чистих хвойних (переважно у північній частині) і листяних деревостанів різного віку.

У рекреаційно-оздоровчих лісах області переважають середньовікові деревостани. Частка їх становить від 55,8% - у Чортківському ЛГ до 60-61% в інших лісових господарствах.

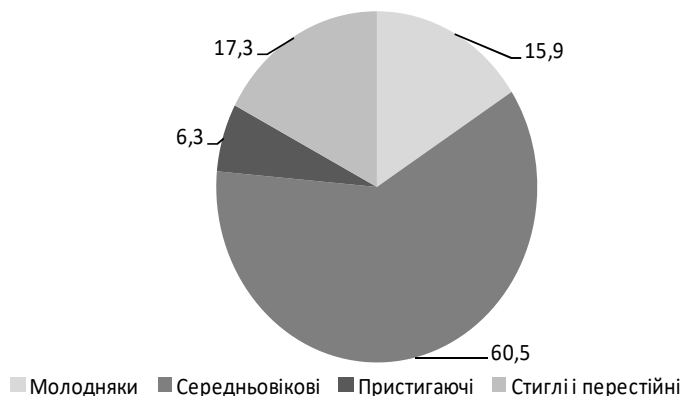

Рис. 4. Вікова структура рекреаційно-оздоровчих лісів у Буцацькому ЛГ (%%)

У лісах цього типу в цілому по області переважає перша стадія рекреаційної дигресії:

у Кременецькому ЛГ – 96,3%, Чортківському ЛГ – 64,5%, Бережанському ЛМГ – 84,5%.

На території НПП, що знаходиться в межах Чортківського ЛГ лісові масиви характеризуються третьою стадією рекреаційної дигресії. Частка рекреаційно-оздоровчих лісів з третьою стадією рекреаційної дигресії становить 23,8%. Це свідчить про значне рекреаційне навантаження і зниження стійкості лісових екосистем.

Рекреаційне навантаження залежить від стійкості лісових біоценозів. Стійкість лісостанів до рекреаційних навантажень полягає в їх здатності витримувати несприятливі умови, які виникають в процесі рекреації і більш менш нормально розвиватись. Науковці виділяють п'ять класів стійкості лісів до рекреаційного навантаження.

У рекреаційно-оздоровчих лісах області домінують лісові насадження другого класу стійкості, які характеризуються ущільненим ґрунтом на стежках і високою часткою непошкоджених дерев (51-70% у листяних лісах). Частка таких насаджень складає: 87,2% у Бережанському ЛМГ, 71,3% – у Кременецькому ЛГ, 88,2% - у Буцацькому ЛГ, 71,4% - у Чортківському ЛГ. Лісостани першого класу стійкості (найстійкіші) займають незначні площі – 7,3 га - у Буцацькому ЛГ, 0,7 га – Чортківському ЛГ, 9,7 га – у Бережанському ЛМГ. Максимальна площа рекреаційних лісів першого класу стійкості 170,9 га

у Кременецькому ЛГ. Значна частка лісів (40%) на території Чортківського ЛГ (в межах НПП) мають низьку життєстійкість насаджень (четвертий і п'ятий клас стійкості). Ці ліси потребують оптимізації лісогосподарських заходів.

Висновки. Рекреаційне лісокористування має важливе значення для мешканців краю, які в сучасних соціально-економічних умовах використовують для різних видів рекреаційної діяльності: відпочинку, лікування, збору грибів, ягід та ін.. Разом з тим надмірне антропогенне навантаження, особливо на приміські лісові масиви, лісопарки, дендропарки часто призводить до погіршення їх екологічного стану.

Система заходів з оптимізації рекреаційного лісокористування має враховувати з одного боку створення сприятливіших умов для відпочинку в лісі, а з іншого – забезпечення стійкості лісових насаджень.

З метою оптимізації рекреаційного лісокористування в області для відпочинку для оздоровлення доцільно залучати всі категорії лісів. Підвищити рекреаційний потенціал лісів можна шляхом покращення інфраструктури і благоустрою, створенням нових і облаштуванням існуючих туристичних маршрутів, створення мережі еколого-пізнавальних ландшафтних стежок.

Література:

1. Бобров Р.В. Благоустройство лесов. / Р.В.Бобров. – М.: Лесная пром-сть, 1077. – 192 с.
2. Питуляк М. Еколого-географічні особливості лісокористування в Тернопільській області. / Питуляк М., Питуляк М. // Історія української географії. – Тернопіль, 2014. – вип. 29-30. — С. 115-120.
3. Питуляк М. Особливості функціональної та вікової структури лісів Тернопільської області. /М. Питуляк, М.Питуляк // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 202-208.
4. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок Постанова КМ України від 16 травня 2007 р. N 733. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-п.
5. Регіональна програма «Ліси Тернопільщини» на 2016-2020 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ternopillis.gov.ua/>.
6. Сівак В.К. Територіальні особливості функціональної структури лісів Чернівецької області. / В.К Сівак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – вип.. 13. – с.202-210.
7. Тарасов А.И. Рекреационное использование. / А.И. Тарасов. – М.: Агропромиздат, 1986. – 177 с.
8. Тернопільське обласне управління лісомисливського господарства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ternopillis.gov.ua/>
9. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник./ Н.В. Фоменко — Київ.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

References:

1. Bobrov R.V. Blagoustrojstvo lesov. / R.V.Bobrov. – M.: Lesnaya prom-st, 1077. – 192 s.
2. Pytulyak M. Ekologo-geografichni osoblyvosti lisokorystuvannya v Ternopilskij oblasti. / Pytulyak M., Pytulyak M. // Istorija ukrajinskoyi geografiji. – Ternopil, 2014. – vyp. 29-30. — S. 115-120.
3. Pytulyak M. Osoblyvosti funkcionalnoyi ta vikovoyi struktury lisiv Ternopilskoyi oblasti. /M. Pytulyak, M.Pytulyak // Naukovi zapysky TNPU im. V. Gnatyuka. Ser. Geografiya. – Ternopil, 2007. – Vyp. 1. – S. 202-208.
4. Pro zatverdzhennya Poryadku podilu lisiv na kategoriyi ta vydilennya osoblyvo zaxysnyx lisovyx dilyanok Postanova KM Ukrainy vid 16 travnya 2007 r. N 733. – [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-p.
5. Regionalna programma «Lisy Ternopilshyny» na 2016-2020 roky [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: <http://ternopillis.gov.ua/>.
6. Sivak V.K. Terytorialni osoblyvosti funkcionalnoyi struktury lisiv Cherniveckoyi oblasti. / V.K Sivak // Naukovi zapysky Vinnyczkogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. M.Kocyubynskogo. Seriya: Geografiya. – Vinnyca, 2007. – vyp.. 13. – s.202-210.
7. Tarasov A.Y. Rekreacyonnoe yspolzovanye. / A.Y. Tarasov. – M.: Agropromyzdat, 1986. – 177 s.

8. Ternopil'ske oblasne upravlinnya lisomyslyv'skogo gospodarstva [Elektronnyj resurs] – Rezhyim dostupu: <http://ternopillia.gov.ua/>
9. Fomenko N.V. Rekreacijni resursy ta kurortologiya. Navchalnyj posibnyk./ N.V. Fomenko – Kyiv.: Centr navchalnoyi literatury, 2007. – 312 s.

Анотація:

М. Пытуляк, М. Пытуляк. ОСОБЕННОСТИ РЕКРЕАЦИОННОГО ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ В ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ.

Охарактеризованы рекреационно-оздоровительные леса Тернопольской области, которые являются основой рекреационного лесопользования. Подано функциональную структуру лесов области (леса эксплуатационные; рекреационно-оздоровительные леса; леса природоохранного, научного, историко-культурного назначения, защитные леса). Проанализированы рекреационные характеристики рекреационно-оздоровительных лесов: тип ландшафта, эстетическая оценка, устойчивость к рекреационным нагрузкам, уровень рекреационной дигрессии. Выяснено территориальные различия по размещению рекреационно-оздоровительных лесов: самая большая площадь рекреационных лесов в Тернопольском и Чертковском лесхозах - соответственно 12,4 тыс. га и 7,9 тыс. га.

Важное значение для рекреационно-оздоровительной и рекреационно-познавательной деятельности имеют леса природоохранного, научного, историко-культурного назначения. Они представлены лесными насаждениями в национальных природных парках, региональных ландшафтных парках, памятках природы, генетических резерватах и др.. Площадь таких лесов в пределах области 35,2 тыс. га, в отдельных лесхозах она наибольшая (Кременецкий лесхоз - 12,2 тыс. га). Наименьшую площадь такие лесные массивы занимают в центральной части области, а именно в Тернопольском лесхозе - 1,9 тыс. га.

Рекреационно-оздоровительные леса характеризуются высокой эстетической оценкой. Высокая эстетичность лесов обусловлена наличием как смешанных хвойно-лиственных, так и чистых хвойных (преимущественно в северной части области) и лиственных древостоев разного возраста. В рекреационно-оздоровительных лесах области преобладают средневековые древостои (около 60%), закрытый тип ландшафта. В лесах этого типа в целом по области преобладает первая стадия рекреационной дигрессии.

Предложены меры по оптимизации рекреационного использования лесов Тернопольской области.

Ключевые слова: рекреационно-оздоровительные леса, рекреационное лесопользование, леса природоохранного назначения, рекреационные свойства.

Abstract:

M. Pytuliak, M. Pytuliak. THE PECULIARITIES OF THE NATURE FOREST USE IN TERNOPIL REGION.

The recreation and health improving forests in Ternopil region, which compose the main part of recreational use, are characterized in the article. The functional structure of the forests of the region is described (exploitable forests, the recreation and health improving forests, the forests, which are nature oriented, forests of scientific, historic and culture purpose, protective forests). The recreational features such as landscape type, aesthetic valuation, recreational pressure endurance, recreational degression level are analyzed. The area distinctions of recreation and health improving forests in location terms are determined: the largest area of them is distinguished in Ternopil and Chortkiv regional forestries – 12.400 hectare and 7.900 hectare respectively.

The forests, which are nature oriented and those of scientific, historic and culture purpose are considered of great importance for recreation and health improving and educational activity. They are represented by forest ranges in national nature parks, regional landscape parks, national monuments, genetic nature preservations ect. The area of those forests within the region is 35.200 hectare; in some particular forestries it is the largest: 12.200 hectare (Kremenets forestry). The smallest area occupied with those woollands is in the central part of Ternopil region, to be exact -1.900 hectare Ternopil forestry.

The recreation and health improving forests are defined with a high aesthetic valuation. The high aesthetic level of the forests is due to the mixture of mixed coniferous-broad-leaved forest, purely conifer areas (in northern part mainly) and broadleaved forest stands of different age. The major part of recreation and health improving forests is filled with middle-aged forest stands (about 60%), encapsulated type of landscape. In this type of forests the first stage of digression is mainly observed.

The measures to optimize the recreational use of the forests in Ternopil region are suggested.

Key word: recreation and health improving forests, recreational forest use, nature-oriented forests, recreational features

Надійшла 22.10.2017р.

УДК 502/504 (477.84)

Ігор ЧЕБОЛДА, Іван КАПЛУН, Ігор КУЗИК

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЛЯ ІДЕАЛЬНОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ»

У статті предметом дослідження є аналіз результатів проведеного міжнародного проекту, щодо дослідження та висвітлення для громадськості м. Тернополя актуальних екологічних проблем Тернопільського регіону: стихійні сміттєзвалища, якість води, забруднення ґрунтів, річок та ґрунтових вод.

Основна мета проекту реалізовувалась шляхом наукового моніторингу, відбору та аналізу проб ґрунту і води вздовж відтинку р. Серет від с. Малашівці Зборівського району до с. Буцінів Тернопільського району.

Завдання полягало у дослідженні впливу Малашівського сміттєзвалища на якісний стан води у р. Серет та ґрунтовий покрив поблизу населених пунктів через які протікає річка. В основу спільного німецько-українського дослідження покладено ідею відбору та аналізу шести проб ґрунту та п'яти проб води. Аналіз проб ґрунту проводили на вміст важких металів (Cd, Pb) та забезпеченість ґрунту мікроелементами (B, Mg, Co, Cu, Zn). Аналіз проб води проводили за такими показниками: вміст нітратів, гептахлоранів, пестицидів та ДДТ. Одержані результати аналізів засвідчують відносно безпечний стан та підтверджують відсутність впливу Малашівського сміттєзвалища на ґрунтовий покрив навколишніх сіл та р. Серет.

Окрім лабораторних досліджень якості ґрунту та води Тернопільського регіону студентами ТНПУ ім. В. Гнатюка та студентами Брауншвайзького технічного університету було проведено опитування серед мешканців Тернопільської області з приводу того, як вони оцінюють екологічну ситуацію свого населеного пункту та області загалом.

Проект сприяв створенню тісної співпраці між активістами Чернівців, Тернополя та Брауншвайгу. Для факультетів, що спеціалізуються в екологічній тематиці були налагоджені відповідні зв'язки з Технічним університетом Брауншвайгу та Вільним університетом Берліна.

Ключові слова: екологічні проблеми, якість води, забруднення ґрунтів, забруднення річок, моніторинг, важкі метали, мікроелементи, нітрати, пестициди.

Постановка проблеми. Екологічні проблеми будь-якої держави носять транскордонний характер. Напружена ситуація із станом довкілля, яка склалася на території України змушує геополітичних партнерів нашої держави сприяти їй як найшвидшому покращенню. Попри негативний вплив військових дій на навколишнє середовище східної частини України, не залишається без уваги Західний регіон. Найбільш гострими в Західній Україні, на сьогоднішній день, залишаються проблеми: поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), екологічний стан водних об'єктів (річок, озер, ставків), раціональне лісо- та землекористування. Останні трагічні події на сміттєзвалищі поблизу м. Львова, екологічні катастрофи на річках Тернопільської області та масові вирубки лісів Карпатського регіону змушують науковців та практиків природоохоронної діяльності України і світу реалізувати рішучі практичні заходи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблем раціонального природокористування та запровадженню оптимальних шляхів вирішення екологічних проблем Західної України присвячені праці: Назарука М.М (2016 р.), Клименка М.О. (2015 р.), Царика Л.П., Грубінка В.В., Чеболди І.Ю., Янковської Л.В. Комплексне дослідження проблем оптимізації природокористування та прикладних екологічних проблем Тернопільської області висвітлено в колективних монографіях кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін ТНПУ ім. В. Гнатюка [2,3].

Виклад основного матеріалу. Проект «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні» реалізовувався в рамках Німецько-українських зустрічей молоді Брауншвайзьким технічним університетом (Німеччина), Тернопільським національним педагогічним університетом ім.

В. Гнатюка та Чернівецьким національним університетом ім. Ю. Федьковича (Україна). Фінансову та матеріальну підтримку проекту надали фонди громадських організацій Robert Bosch Stiftung та Erinnerung Verantwortung Zukunft (EVZ).

В рамках проекту реалізовано ідею дослідження та висвітлення для громадськості м. Тернополя актуальних екологічних проблем Тернопільського регіону: якість води, стихійні сміттєзвалища, забруднення річок та ґрунтових вод. Проект сприяв створенню тісної співпраці між активістами Чернівців, Тернополя та Брауншвайгу. Для факультетів, що спеціалізуються в екологічній тематиці були налагоджені відповідні зв'язки з Технічним університетом Брауншвайгу та Вільним університетом Берліна.

Основна мета проекту реалізовувалась шляхом наукового моніторингу, відбору та аналізу проб ґрунту і води вздовж відтинку р. Серет від с. Малашівці Зборівського району до с. Буцнів Тернопільського району. Завдання полягало у дослідженні впливу Малашівського сміттєзвалища на якісний стан води у р. Серет та ґрунтовий покрив поблизу сіл, через які протікає річка.

Малашівське сміттєзвалище знаходиться на відстані близько 20 км від обласного центру м. Тернопіль, функціонує з 1977 р. із загальним обсягом відходів 13 млн.м³ станом на 2014 рік. Сьогодні дане сміттєзвалище є офіційно закритим, але туди продовжують звозити ТПВ з м. Тернополя та його околиць, приблизно 1200 м³ щодоби. В основі сміттєзвалища лежить відпрацьований вапняковий кар'єр, жодних екологічних та санітарно-гігієнічних нормативів як до полігону ТПВ не витримано. Існують підозри, що інфільтрат просочується у підземні води забруднюючи основне джерело питної води сіл, які знаходяться поблизу сміттєзвалища. Окрім цього у 1980 р. неподалік

було побудовано основний водозабір для Тернополя, а сміттєзвалище потрапило в другий пояс зони санітарної охорони. Водозабір забезпечує 70% потреб у воді м. Тернополя, тобто це фактично всі мікрорайони, крім центру. Тому існують серйозні екологічні ризики забруднення підземних вод Івачівського водозабору м. Тернополя та води у криницях мешканців сусідніх сіл.

За даними управління КП «Тернопільводоканал» за останніх 30 років лабораторні дослідження та спостереження санітаційної жодного разу не реєстрували впливу Малашівського сміттєзвалища на якість питної води у Тернополі та навколишніх селах. Обґрунтовуючи це тим, що водозабір розташований на правому березі річки Серет, і вода забирається із свердловин глибиною 50-60 метрів, а Малашівське сміттєзвалище, хоча і знаходиться в охоронних зонах, але це аж третя зона і розташована вона на досить безпечній відстані. Підземні води сміттєзвалища знаходяться в одному напрямку, а забір води здійснюється з іншого, і тому наразі не відчувається вплив звалища.

Отож, враховуючи те, що вплив Малашівського сміттєзвалища на якість питної води у Тернополі та навколишніх селах частково досліджено та регулярно перевіряється відповідними профільними службами, ми вирішили дослідити вплив звалища на поверхневі води р. Серет. Адже річка із великим водосховищем протікає на відстані 3-5 км від сміттєзвалища та безпосередньо з'єднана із Тернопільським водосховищем, яке виконує важливу рекреаційну функцію у місті.

В основу спільного німецько-українського дослідження покладено ідею відбору та аналізу шести проб ґрунту та п'яти проб води (рис. 1.).

Аналіз проб ґрунту та води проводили у лабораторії Тернопільської філії державної установи "Інститут охорони ґрунтів", ТФДУ «Дерґрунтоохорона». Проби ґрунту відбирали у шести точках: 1) Північно-західна околиця Малашівського сміттєзвалища, 1,5 км на схід від с. Малашівці; 2) південно-західна околиця с. Малашівці, лівий берег Івачівського водосховища; 3) територія дамби Верхньоівачівського водосховища, правий берег; 4) гребний канал, околиця м. Тернополя; 5) лівий берег р. Серет, південна околиця м. Тернопіль, 100 м від об'їзної дороги; 6) північно-східна околиця с. Буцнів, лівий берег р. Серет. На всіх точках відбору проб, окрім першої, було здійснено відбір ґрунту і води, тобто прив'язка проб до місцевості однакова.

Аналіз проб ґрунту проводили на вміст важких металів (*Cd, Pb*) та забезпеченість ґрунту мікроелементами (*B, Mg, Co, Cu, Zn*). Результати виявились наступними: перевищення ГДК важких металів зафіксовано в місцях відбору проб №3 (*Cd*), №4 (*Pb*), №5 (*Cd, Pb*). При допустимій нормі ГДК для кадмію (*Cd*) – 0,7 мг/кг, в точці відбору проб №3, територія дамби Верхньоівачівського водосховища, результат аналізу засвідчив 0,8 мг/кг. В точці відбору проби ґрунту №4, гребний канал, при нормі ГДК для свинцю (*Pb*) – 6 мг/кг, результат аналізу показав вміст у 7,95 мг/кг. В точці відбору проб №5, лівий берег р. Серет, південна околиця м. Тернополя 100 м від об'їзної дороги, перевищення ГДК для важких металів зафіксоване найвище, відповідно результати аналізу свинцю (*Pb*) - 9,63 мг/кг, кадмію (*Cd*) – 0,92 мг/кг. Такі результати аналізу відображають не стільки міграцію важких металів від звалища, стільки розташування точок відбору проб поблизу автомобільних доріг, де з вихлопними газами на поверхню ґрунту осідають важкі метали. Так найбільше перевищення ГДК важких металів виявлено в пробах ґрунту №5, оскільки місце відбору проб знаходиться в безпосередній близькості до об'їзної дороги м. Тернополя із великим автотранспортним навантаженням.

Щодо забезпеченості проб ґрунту такими мікроелементами як бор (*B*), магній (*Mg*), кобальт (*Co*), мідь (*Cu*), цинк (*Zn*), то дуже висока концентрація кобальту та цинку спостерігається у точці відбору проби №1, в безпосередній близькості до сміттєзвалища. В пробі №2, №3, №4 та №6 зафіксована дуже висока концентрація магнію, кобальту та міді, в пробі №5 - магнію, кобальту, міді та бору. Практично в усіх пробах ґрунту спостерігається висока концентрація заданих мікроелементів, що у свою чергу може негативно відобразитися на рослинному покриві, а це пасовища, луки та сіножаті.

Таким чином, одержані результати аналізів проб ґрунту засвідчують відносно безпечний їх стан та підтверджують відсутність впливу Малашівського сміттєзвалища на ґрунтовий покрив навколишніх сіл. Попри це даний напрям дослідження потребує більш комплексного та поглибленого вивчення цього питання із застосуванням сучасних технологій визначення забруднюючих шкідливих речовин у ґрунтах нашої області.

Відбір проб води проводився безпосередньо студентами з Німеччини, за відповідно затвердженими методиками. Проби було відібрано у п'яти точках (№2,3,4,5,6) р. Серет.

Аналіз проводили за такими показниками: вміст нітратів, гептахлоранів, пестицидів та ДДТ. Три останніх показника в пробах води не

виявлено, тоді як вміст нітратів спостерігався високим у точках № 5 та №6, а найнижчим у точці №4 (табл.1).

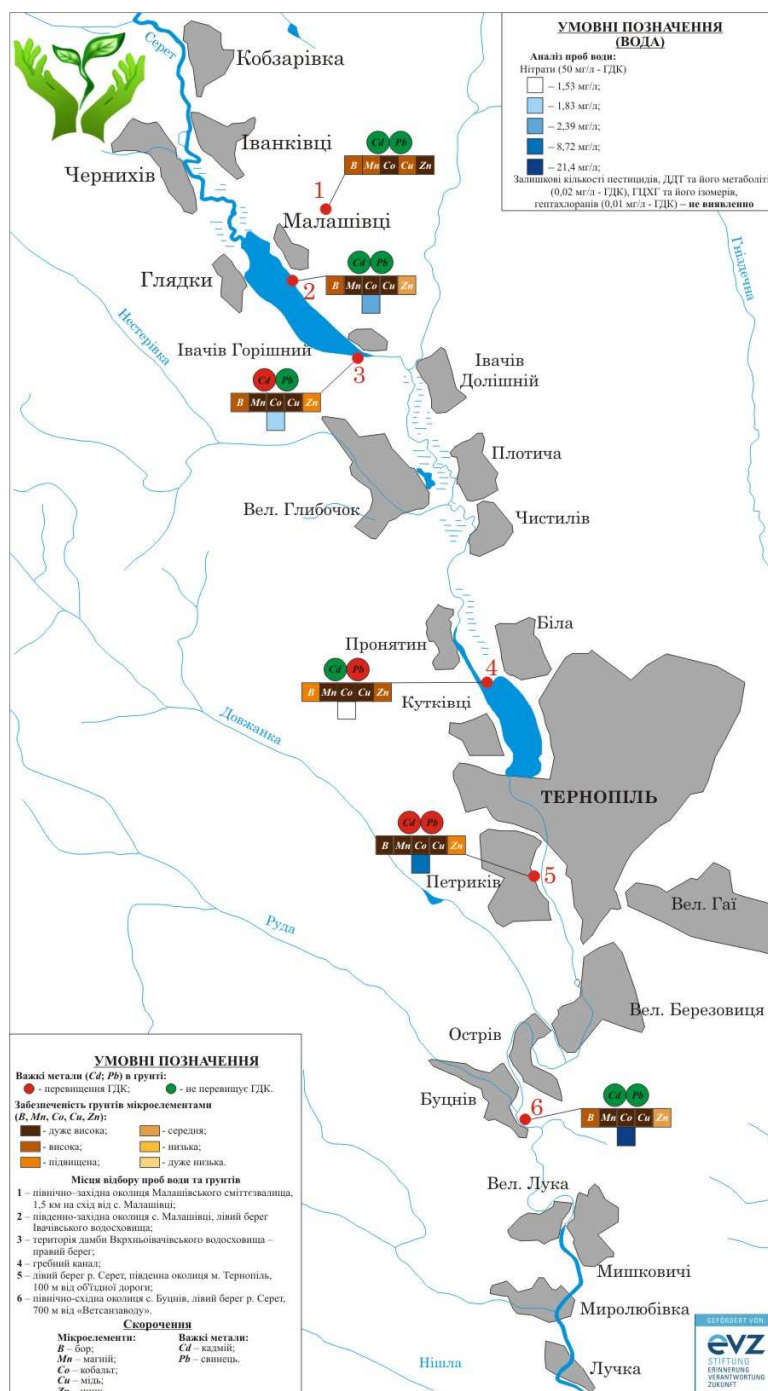

Рис. 1. Результати аналізу проб ґрунту та води вздовж відтинку р. Серет

Таблиця 1

Результати аналізу проб води відтинку р. Серет на вміст нітратів

Показник	ГДК	№ проби				
		2	3	4	5	6
Нітрати	50 мг/л	2,39 мг/л	1,83 мг/л	1,53 мг/л	8,72 мг/л	21,4 мг/л

Результати аналізу проб води засвідчують відсутність впливу Малашівського сміттєзвалища на якість води у р. Серет. Високий вміст нітратів у водах р. Серет зумовлений наявністю сільськогосподарських угідь вздовж

річки, переважно на схилі місцевостях, звідки стікають дощові води які вимивають із ґрунту мінеральні та органічні добрива, сполуки отрутохімікатів тощо.

Окрім лабораторних досліджень якості

грунту та води Тернопільського регіону студентами ТНПУ ім. В. Гнатюка та студентами Брауншвайзького технічного університету було проведено опитування серед мешканців

Тернопільської області з приводу того, як вони оцінюють екологічну ситуацію свого населеного пункту та області загалом (рис.2).

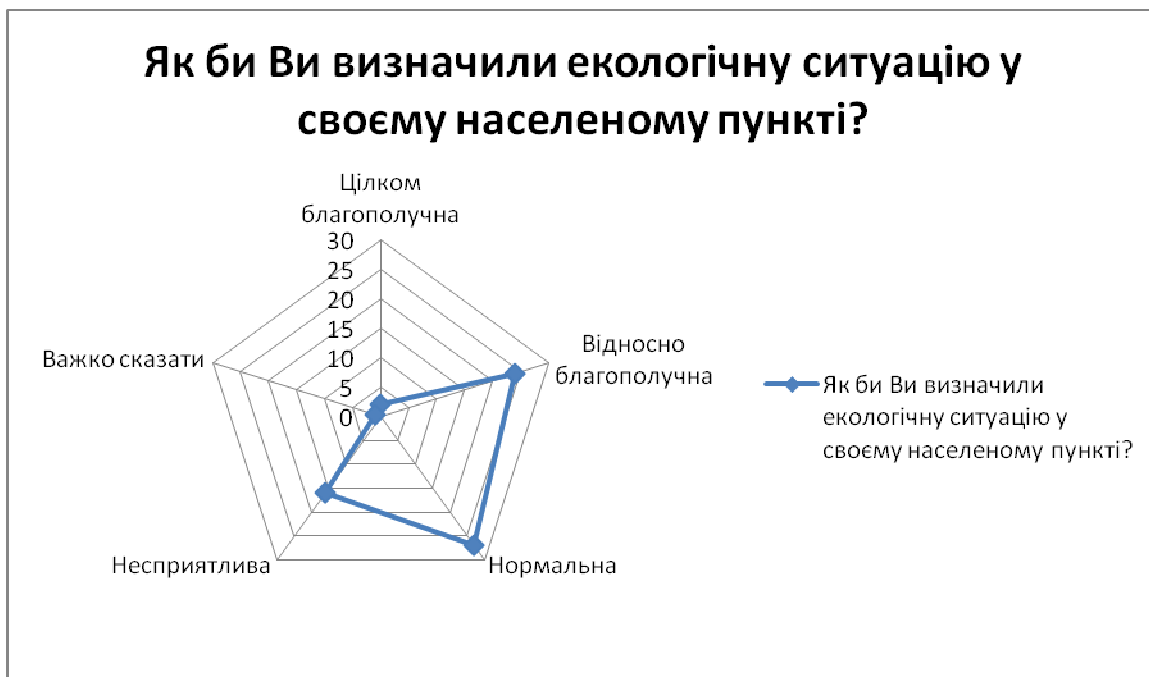

Рис. 2. Результати анкетування жителів м. Тернополя.

Участь в опитуванні взяло близько ста респондентів які дали відповіді на 13 запитань. Серед опитуваних більшу частину становили жінки, вік респондентів 16-60 років, за соціальним статусом – студенти, викладачі (вчителі), робітники, домогосподарки, безробітні та пенсіонери. Як видно з рисунку 2 більшість опитаних жителів вважає екологічну ситуацію свого населеного пункту нормальною або відносно благополучною. Серед інших запитань на які давали відповіді респонденти цікавими виявились відповіді з приводу того, що якість навколишнього природного середовища м. Тернополя робить істотний вплив на стан здоров'я мешканців міста (40 відповідей); найбільше мешканців Тернопільщини турбують незадовільна якість питної води (38) та проблема поводження з твердими побутовими відходами (37), зокрема 32 особи з опитаних вважають рівень забрудненості області ГПВ середнім, 14 – високим, а 17 – низьким. Також більшість мешканців м. Тернополя, погодились би сортувати відходи, якщо для цього будуть створенні відповідні умови. Щодо громадської активності жителів нашого краю, то більшість респондентів, за результатами опитування, вважають що найбільший вплив на формування екологічної ситуації у населеному пункті мають органи місцевого самоврядування, наукові установи та громадські організації, водночас більшість тернополян знає про існу-

вання природоохоронних організацій області, але не знає про результати їхньої діяльності. Відповідно до цього можна зробити висновок, що мешканці нашої області, не задоволенні екологічною ситуацією, готові прикласти зусиль для її покращення але з допомогою громадських організацій та місцевих органів влади.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити **висновки**, що Малашівське сміттєзвалище не здійснює безпосередній негативний вплив на екосистему р. Серет та її прибережну смугу. Хоча, слід зазначити, що відповідно до проведеного лабораторного аналізу проб ґрунту – спостерігається перевищення ГДК свинцю (*Pb*) та кадмію (*Cd*) в точках відбору проб №3, №4, №5. Щодо результатів аналізу проб води, то у точках №5 та №6 зафіксовано високий та дуже високий вміст нітратів, що пов'язано, в першу чергу наявністю сільськогосподарських угідь вздовж річки, переважно на схилі місцевостях. Таким чином, спільний українсько-німецький проект, дав можливість не тільки обмінятися практичним досвідом студентам тернопільського і брауншвайського ВНЗ, але і актуалізував проблему екологічного стану річок Тернопільської області та дав поштовх до подальшого поглибленішого вивчення даної проблематики.

Література:

1. Львів: природа навколо нас / М. М. Назарук, А. М. Галушка, Н. В. Партика, Ю. В. Зінько, Б. В. Сенчина; ред.: М. М. Назарук. - Львів: Коло, 2016. – 208 с.
2. Природокористування: навчальний посібник. / [Царик Л.П., Чеболда І.Ю., Каплун І.Г., Стецько Н.П. та ін.] – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2015 – 398 с.
3. Тернопільщина: цілі і потенціал сталого природокористування / [Царик Л.П., Стецько Н.П., Каплун І.Г., Гайда Ю.І., Новицька С.Р. та ін] – Тернопіль: СМП «Тайп», 2016. – 498 с.
4. Царик Л. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області) / Л. Царик. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.
5. Чеболда І.Ю. Географічні проблеми збалансованого розвитку території / І.Ю. Чеболда // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – Тернопіль : Видавн. відділ ТНПУ. –1998. — С. 111-114.
6. Янковська Л.В. Еколого-географічне районування Тернопільської області / Л.В. Янковська // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. – Т., 2003. – С. 156-162.

References:

1. L'viv: pryroda navkolo nas / M. M. Nazaruk, A. M. Galushka, N. V. Partyka, Ju. V. Zin'ko, B. V. Senchyna; red.: M. M. Nazaruk. - L'viv: Kolo, 2016. – 208 s.
2. Pryrodokorystuvannja: navchal'nyj posibnyk. / [Caryk L.P., Chebolda I.Ju., Kaplun I.G., Stec'ko N.P. ta in..] – Ternopil': redakcijno-vydavnychyj viddil TNPU, 2015 – 398 s.
3. Ternopil'shhyna: cili i potencial stalogo pryrodokorystuvannja / [Caryk L.P., Stec'ko N.P., Kaplun I.G., Gajda Ju.I., Novyc'ka S.R. ta in] – Ternopil': SMP «Tajp», 2016. – 498 s.
4. Caryk L. Ekologo-geografichnyj analiz i ocinjuvannja terytorii': teorija ta praktyka (na materialah Ternopil's'koi' oblasti) / L. Caryk. – Ternopil': Navchal'na knyga – Bogdan, 2006. – 256 s.
5. Chebolda I.Ju. Geografichni problemy zbalansovanogo rozvytku terytorii' / I.Ju. Chebolda // Naukovi zapysky TNPU im. V. Gnatjuka. Serija : Geografija. – Ternopil' : Vydavn. viddil TNPU. –1998. — S. 111-114.
6. Jankov's'ka L.V. Ekologo-geografichne rajonuvannja Ternopil's'koi' oblasti / L.V. Jankov's'ka // Naukovi zapysky TDPU. Serija: geografija. – T., 2003. – S. 156-162

Аннотация:

Ігорь Чеболда, Иван Каплун, Игорь Кузык. УКРАИНСКО-ГЕРМАНСКИЙ ПРОЕКТ «ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЛЯ ИДЕАЛЬНОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ».

В статье предметом исследования является анализ результатов проведённого международного проекта, по исследованию и освещению для общественности г. Тернополя актуальных экологических проблем Тернопольского региона: стихийные свалки, качество воды, загрязнение почв, рек и грунтовых вод.

Основная цель проекта реализовывалась путём научного мониторинга, отбора и анализа проб почвы и воды вдоль отрезка р. Серет с. Малашовцы Зборовского района в с. Буцнев Тернопольского района. Задача состояла в исследовании влияния Малашевской свалки на качественное состояние воды в р. Серет и почвенный покров вблизи населённых пунктов через которые протекает река. В основу совместного немецко-украинского исследования положена идея отбора и анализа шести проб почвы и пяти проб воды. Анализ проб почвы проводили на содержание тяжелых металлов (Cd, Pb) и обеспеченность почвы микроэлементами (B, Mg, Co, Cu, Zn). Анализ проб воды проводили по следующим показателям: содержание нитратов, гептахлоранов, пестицидов и ДДТ. Полученные результаты анализов свидетельствуют об относительно безопасном состоянии и подтверждают отсутствие влияния Малашевской свалки на почвенный покров окружающих сёл и р.Серет.

Кроме лабораторных исследований качества почвы и воды Тернопольского региона студентами ТНПУ им. В. Гнатюка и студентами Брауншвайского технического университета был проведен опрос среди жителей Тернопольской области по поводу того, как они оценивают экологическую ситуацию своего населённого пункта и области в целом.

Проект способствовал созданию тесного сотрудничества между активистами Черновцов, Тернополя и Брауншвайг. Для факультетов, специализирующихся в экологической тематике были налажены соответствующие связи с Техническим университетом Брауншвейг и Свободным университетом Берлина.

Ключевые слова: экологические проблемы, качество воды, загрязнение почв, загрязнение рек, мониторинг, тяжёлые металлы, микроэлементы, нитраты, пестициды.

Abstract:

Igor Chebolda, Ivan Kaplun, Igor Kuzyk. THE UKRAINIAN-GERMAN PROJECT “THE CIVIL ACTIVITY FOR HEALTHY ENVIRONMENT IN WESTERN UKRAINE”.

The subject of our study in the article is an analysis of the results of recently launched international project, the aim of which was to explore and present urgent environmental issues of Ternopil region to its citizens, such as: illegal dumping, water quality, soil contamination, river and subsoil water pollution.

The main purpose of the project was realized through scientific monitoring, sampling and analysis of soil and water along the Seret river starting from Malashivtsi village of Zboriv district to Butsniv village of Ternopil district. Our task was to research the impact of Malashiv dumping on water quality of Seret river and soil landscape near settlements through which flows the river. The idea of selection and analysis of six soil and five water samples serves as a basis for Ukrainian-German collaborative project. The task of soil samples analysis was to detect heavy metals (Cd, Pb) and trace minerals (B, Mg, Co, Cu, Zn). The water samples analysis consisted with such stages as: indication of nitrate content, heptachlorine, pesticide chemicals and DDT. The results of the analysis reflect relatively safety condition and deny the Malashiv dumping's effect on the soil landscape of surrounding villages and Seret river.

Students from Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University and Braunschweig University of Technology, in addition to laboratory study of soil and water quality of Ternopil region, have also conducted a survey among Ternopil citizens, asking them to evaluate the ecological situation of their own village, town, city and region.

The project contributed to close cooperation between activists from Chernivtsi, Ternopil and Braunschweig. The university faculties, that are focusing on environmental issues, have built up relationships with Braunschweig University of Technology and The Free University of Berlin.

Key words: environmental issues, water quality, soil contamination, river pollution, monitoring, heavy metals, trace minerals, nitrates, pesticide chemicals.

Надійшла 23.10.2017р.

ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ**ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА****Каплун Іван Григорович**

12 жовтня 2017 року виповнилось 50 років Каплуну Івану Григоровичу, асистенту кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка.

Народився 12 жовтня 1967 року в с. Дубівці Тернопільського району, Тернопільської області. У 1983 р. з відзнакою закінчив Дубівецьку восьмирічну школу, в 1985 – Доброводівську середню школу Збаразького району. В 1985 р. поступив на географічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. З жовтня 1985 р. по листопад 1987 р. проходив військову службу в лавах Збройних Сил. В 1992 р. закінчив навчання на географічному

факультеті ЛДУ ім. І.Франка за спеціальністю „Географ. Викладач”.

З 1992 р. по даний час працює на різних посадах в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (начальник наукового відділу, голова профкому студентів, керівник виробничої практики). З 1994 р. по 1997 р. навчався в стаціонарній аспірантурі при кафедрі фізичної географії за спеціальністю 11.00.01. „Фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів”.

Розробив та викладає наступні навчальні дисципліни: «Еколого-географічні основи природокористування», «Екологічне картографування», «Агроекологія», «Природоохоронне інспектування», «Геологічна екологія», «Природокористування: еколого-економічні аспекти» (для студентів-географів (у співавторстві)), «Основи екології» (для студентів факультету фізичного виховання), польова практика в заповідних об'єктах.

Під час проходження практики по маршруту, який добре розроблений і вже став традиційним, студенти-екологи 2-го курсу мають можливість ґрунтовно познайомитися з роботою заповідних об'єктів різних таксономічних рангів. Серед них: Карпатський біосферний заповідник, ПЗ «Горгани», НПП «Карпатський», «Синевир» та «Сколівські Бескиди» та інші об'єкти нижчих рангів. В процесі практики, крім навчання і формування умінь та навиків, важливе місце займає просвітницька та профорієнтаційна робота тощо.

Організовує роботу «Екологічної бригади», до складу якої входять активні студенти-екологи. Впродовж кількох років члени цієї бригади беруть

участь в різноманітних екологічних акціях, серед яких: висадження дерев, очищення від сміття заповідних урочищ і малих річок, організація збору використаних батарейок та ін.

Впродовж багатьох років є одним із організаторів посвяти першокурсників в екологи, що являє собою ціле символічне дійство яке складається з багатьох цікавих, пов'язаних між собою етапів.

Є членом редакційної колегії, співорганізатором та учасником щорічних навчально-методичних семінарів з питань оптимізації практичної підготовки студентів.

Займає активну позицію в плані міжнародної співпраці. Зокрема, в 2016 році пройшов стажування в м.Кошице (Словаччина), впродовж весни-літа 2017 року в складі інших викладачів та студентів кафедри приймав участь в спільному німецько-українському проекті «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні».

Багаторазовий учасник цілої низки тематичних теле- та радіопередач, регулярно організовує пізнавальні туристичні поїздки для викладачів та студентів університету по Україні та країнами Європи.

З 2008 р. по даний час - заступник декана географічного факультету з організації та проведення практик. На громадських засадах виконує обов'язки заступника голови профкому працівників університету. Є головою комісії з трудових спорів.

Наукові інтереси: екологічна картографія, еколого-географічні дослідження природокористування, ландшафтно-екологічні дослідження Подільських Товтр. Автор понад 40 наукових і науково-методичних праць. Член Українського географічного товариства, Тернопільського осередку НТШ, Національної спілки краєзнавців України.

Щиросердечно вітаємо ювіляра! Бажаємо доброго здоров'я, довголіття, творчого натхнення, нових ідей і здобутків, особистого і родинного благополуччя!

КОЛЕКТИВ ФАКУЛЬТЕТУ

ВТРАТИ

НА СПОМИН ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ЗАСТАВЕЦЬКОЇ

На початку 2017 навчального року перестало битися серце професора, завідувача кафедри географії України і туризму Ольги Володимирівни Заставецької. Її життєве кредо завжди асоціювалось з діяльністю та рухом вперед, впродовж свого життєвого відтинку часу вона зуміла залишити яскравий слід на небосхилі сучасної вітчизняної географії, сформувати хороший колектив кафедри, прилучитися до утворення географічного факультету в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка та закласти дорогу для десятків та сотень географів-науковців та географів-вчителів.

Ольга Володимирівна народилась 27 квітня 1953 р. у селі Купчинці Козівського району Тернопільської області. Закінчила у 1970 р. Купчинецьку середню школу з золотою медаллю, у 1975 р. – Львівський державний університет з відзнакою. Працювала вчителем географії (1975-1977 рр.) у Купчинецькій середній школі, а з 1977 р. до 1982 р. навчалась у аспірантурі в Київському педагогічному інституті. У 1982 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Географічні основи комплексного економічного і соціального

розвитку території, за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – акад. М.М. Паламарчук); у 1998 р. відбувся захист докторської дисертації «Науково-методичні основи дослідження обласного соціально-економічного комплексу».

З 1982 р. життя Ольги Володимирівни було пов'язано з Тернопільським державним педагогічним інститутом (тепер національним університетом) спочатку на посаді асистента, старшого викладача, а пізніше – доцента і професора, з 2000 р. – завідувача кафедри географії України і туризму.

Наукова діяльність проф. О. Заставецької відзначалась різновекторністю та активністю: член спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Львівському та Чернівецькому національних університетах; редактор Всеукраїнського періодичного часопису «Історія української географії», член редколегії наукового збірника «Наукові записки ТНПУ:Серія «Географія», «Тернопільського енциклопедичного словника», видання «Історія міст і сіл Тернопільської області», атласів із серії «Моя мала Батьківщина – Тернопільська область», «Моя мала Батьківщина – Хмельницька область» та ін. була дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, членом Вченої ради Українського географічного товариства, академіком Академії соціального управління; автор та співавтор підручників та посібників для школи на закладів вищої освіти.

Під керівництвом О. Заставецької виконано 15 дисертаційних робіт, вона є рецензентом багатьох монографій і навчальних посібників, опонентом дисертацій. Була керівником наукових робіт учнів МАН, наукових робіт студентів.

Наукова та громадська діяльність Ольги Володимирівни неодноразово була оцінена грамотами від Тернопільської обласної державної адміністрації, обласної ради, міської ради, Тернопільського обласного інформаційно-туристичного краєзнавчого центру, Наукового товариства імені Т. Шевченка та Українського географічного товариства, Міністерства освіти і науки України.

Вічна пам'ять та добрий спомин від колег та друзів

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ

Помер Ігор Дітчук. Один із найповажаніших мною Людей. Людина, в якій "не було зерна неправди за собою", яку любили студенти і колеги. Був чесним і рідкісно порядним. Моральний авторитет кафедри, факультету. Людина, без якої буде важко жити на цьому світі усім, хто його близько знав.

Ігор народився 19 грудня 1959 року в селищі Красне Буського району Львівської області. З 1966 по 1976 рр. навчався в Красненській СШ № 1. Після закінчення школи вступив до Львівського державного університету імені Івана Франка на географічний факультет, який закінчив у 1981 році за спеціальністю «географія». Працював інженером-картографом у лабораторії математико-картографічного моделювання соціо-екосистем при Інституті прикладних проблем механіки і математики АН України в м. Львів (1981 – 1983 рр.). Був відповідальним виконавцем соціально-економічної карти для атласу природних умов,

охорони природи і раціонального природокористування Львівської області. У 1983 році вступив до аспірантури з відривом від виробництва при Відділенні географії Інституту геофізики імені С.І. Субботіна АН УРСР в м. Київ, яку закінчив у 1986 році. Працював над темою «Особливості і проблеми розселення населення в Українських Карпатах». За активну участь в підготовці й проведенні VIII з'їзду Географічного товариства УРСР був нагороджений Грамотою Президії Географічного товариства Української РСР.

В листопаді 1986 року приїхав до Тернополя й почав працювати викладачем кафедри економічної і соціальної географії Тернопільського державного педагогічного інституту імені Ярослава Галана (нині – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка). У 1990 – 1996 рр. обирався заступником декана географічного факультету, з 2002 по 2015 рр. працював беззмінним головою Тернопільського відділу Українського географічного товариства. Брав активну участь у створенні й далі виконував обов'язки члена редколегії - відповідального секретаря Всеукраїнського науково-теоретичного часопису «Історія української географії» (м. Тернопіль), як член оргкомітету взяв активну участь у підготовці й проведенні XI з'їзду Українського географічного товариства.

Спільно з Тернопільським краєзнавчим музеєм щорічно проводив урочисту академію – нагородження символічною роботою за столом академіка С. Рудницького кращих студентів-географів факультету. Відповідав за організацію екскурсійно-туристичної програми в українсько-канадській літній мовній школі, що діє при ТНПУ для студентів Саскачеванського університету й університету Ватерлоо (Канада).

Ігор Львович відзначався активною громадянською позицією, був патріотом в кращому розумінні цього слова, в 1990 – 1994 рр. обирався депутатом Тернопільської міської Ради.

Наукові інтереси його торкалися питань розселення в гірських районах Українських Карпат, історичної географії України, суспільно-географічної глобалістики і краєзнавства, проблем навчальної географії. На початку 90-их років ним була підготовлена серія карт для шкільних краєзнавчих атласів низки областей Західної України. Ігор Львович був автором і

співавтором біля 100 друкованих робіт, у т.ч. навчальних підручників і посібників для середньої школи з грифом МОН України («Географія України», навч. посібник для 8 класу (2002, 2003 рр.); «Географія України», навч. посібник для 9 класу (2002, 2003 рр.); «Географія України. Економічна і соціальна географія», навч. посібник для 9 класу (2006, 2008); «Фізична географія України», підручник для 8 класу (2008, 2011); «Географія», навч. посібник для 8 класу (2016 р.); та інші; опублікував низку розвідок про фундатора української географії С. Рудницького, був одним з активних організаторів конференцій, присвячених вченому, відкриття меморіальної дошки в Тернополі на будинку, де мешкав учений; співавтор монографії «Географія Тернопільської області», для якої розробив дуже ґрунтовний і піонерний у всіх відношеннях розділ «Формування території, географічне положення та адміністративно-територіальний поділ області».

На географічному факультеті розробив і читав навчальні курси «Регіональна економічна і соціальна географія» (4 курс), «Географія світового господарства» (3 курс), «Міжнародні економічні відносини» (3 курс на спеціальності «туризм»), «Історична географія» (4 курс), «Політична географія» (магістратура). Був чудовим лектором. Згадую його відкриті лекції, які він читав без будь-яких шпаргалок, повністю володіючи захопленою увагою студентської аудиторії. Був улюбленцем студентів, вічно він сидів за ноутбуком з кимось із свої дипломників, щось пояснював, щось шукали разом. Теми робіт його дипломників завжди відзначались оригінальністю й креативністю, а самі роботи завжди діставали найвищі оцінки ДЕК.

Ігор Львович багато років очолював профспілкове бюро географічного факультету, у 2015 році був нагороджений грамотою Президії Ради Тернопільської обласної організації профспілки працівників освіти і науки України.

Навіть такий короткий виклад основних віх життєвого шляху Ігора Львовича вказує на те, що був він дуже різноплановою людиною – географом, картографом, громадським діячем, адміністратором і всюди його вирізняв надзвичайно відповідальний підхід до справи, якою займався, високий професіоналізм і принциповість. Остання риса часто дуже чітко проявлялась особливо в питаннях з вагомим громадянським резонансом чи державницьким спрямуванням. Тут він бував безкомпромісним. Пам'ятаю, десь у 2015 році ми вітали його з черговим днем народження. Він тоді відмовився від будь-яких урочистостей, а зібрані гроші від кафедри попросив віддати на потреби АТО.

Ігор Львович був доброзичливою й товариською людиною, любив життя у всіх його проявах й не втрачав доброго гумору в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, хоча не все добре складалось в його житті. На світлинах в колі колег чи студентів він завжди усміхнений, з теплим поглядом своїх щирих очей. Пам'ятаймо його таким.

Проф. М. Сивий

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ІЩУКА

16 листопада 2017 року на 79 році життя пішов з життя відомий український вчений, економіко-географ, академік Академії наук вищої освіти України, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Степан Іванович Іщук.

Народився Степан Іванович 14 грудня 1937 в селі Івча Літинського району Вінницької області. Закінчив у 1959 році географічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка, у 1968 році аспірантуру Сектору географії при Інституті геологічних наук АН УРСР (Київ). У 1959–1965 роках працює старшим лаборантом, завідувачем кабінету, асистентом кафедри політекономії Львівського державного університету. З 1968 року молодший науковий співробітник відділу теорії економіки районів і економічної географії Сектору географії Ради з вивчення продуктивних сил АН УРСР. З 1970 року старший викладач, з 1978

доцент, з 1997 професор кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського університету. Кандидатська дисертація *«Територіальна спеціалізація і виробничі зв'язки промисловості»* захищена у 1968 році; докторська дисертація *«Виробничі комплекси: територіальна і комплексно-пропорційна організація»* захищена у 1996 році.

У 1998 році був опублікований перший номер наукового часопису Тернопільського педагогічного університету, членом редакційної колегії якого став: С.І. Іщук – доктор географічних наук, професор. Разом із професором Я.І. Жупанським він приклав чимало зусиль становленню цього регіонального географічного часопису. Як автор наукових публікацій, як редактор статей з економічної і соціальної географії, він подавав приклад молодим науковцям кваліфікованого оволодіння азами географічної науки. Зустрічі маститого вченого зі студентством географічного факультету під час перебування на рідному Поділлі залишили добрі спогади про нього серед його слухачів.

Фахівець у галузі теорії суспільної географії, регіоналістики, територіальної організації виробництва і промислових комплексів. Вивчав умови і фактори формування і розвитку міжгалузевих промислових комплексів України, напрямки їх реструктуризації. Розробляв наукові основи нового напрямку в суспільній географії — суспільно-господарчої комплексології. Відповідальний редактор наукового збірника *«Економічна та соціальна географія»*, член експертної ради ВАК України з географічних наук.

Відмінник народної освіти України 1990 року. Лауреат нагороди Ярослава Мудрого Академії наук вищої школи. Присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» у 2009 році. Автор близько 250 наукових праць.

Світла пам'ять про Степана Івановича Іщука як знаного науковця, добру, толерантну і виважену людину назавжди залишиться серед його колег, друзів, земляків.

Редколегія часопису

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Анісімов Станіслав Валерійович** – аспірант науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», Харків, Україна.
2. **Барна Грина Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
3. **Барна Сергій Сергійович** – студент факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
4. **Беліков Владислав Олександрович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
5. **Бойко Зоя Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
6. **Влах Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
7. **Горішний Павло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
8. **Горожанкіна Наталія Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
9. **Грицак Людмила Русланівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін, докторант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
10. **Грицьку Вероніка Степанівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
11. **Грушка Віктор Володимирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
12. **Гулик Сергій Володимирович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
13. **Калинич Іван Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, декан географічного факультету Ужгородського національного університету.
14. **Кампов Надія Семенівна** – старший викладач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.
15. **Каплун Іван Григорович** – асистент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
16. **Карабінюк Микола Миколайович** – магістрант кафедри землевпорядкування та кадастру Ужгородського національного університету.
17. **Качайло Михайло Михайлович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
18. **Качаровський Роман Євгенович** – інженер II категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
19. **Кодлюк Ірина Миколаївна** – магістрант 2 року навчання спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
20. **Козвий Віталій Андрійович** – аспірант кафедри туризму, Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського.
21. **Костащук Іван Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
22. **Кузик Ігор Романович** – аспірант кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
23. **Лісова Наталія Олегівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
24. **Маліновська Галина Олександрівна** – аспірант кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
25. **Мариняк Ярослав Омелянович** - кандидат географічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
26. **Махлинець Сергій Степанович** – старший викладач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.
27. **Машіка Ганна Васиївна** – кандидат географічних наук доцент, завідувач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.
28. **Медвідь Лариса Іванівна** – старший викладач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.
29. **Новицька Світлана Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
30. **Остапчук Валентина Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
31. **Пандяк Ігор Григорович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.
32. **Пересоляк Владислав Юрійович** – кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри землевпорядкування та кадастру Ужгородського національного університету.

33. **Питуляк Микола Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
34. **Питуляк Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
35. **Позняк Ірина Богданівна** – аспірант кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ.
36. **Рудакевич Іван Романович** – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
37. **Сельська Ірина Іванівна** – магістрант 2 року навчання спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
38. **Славинська Юлія Тарасівна** – магістрант 2 року навчання спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
39. **Стецько Надія Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
40. **Сукар Христина Володимирівна** – магістрант 2 року навчання спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
41. **Таранова Наталя Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
42. **Царик Володимир Любомирович** – студент спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
43. **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
44. **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
45. **Чебода Ігор Юрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
46. **Чир Надія Вікторівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
47. **Янковська Любов Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. **Anisimov Stanislav** – Postgraduate student at the research institute "Ukrainian Research Institute of Environmental Problems", Kharkiv, Ukraine.
2. **Barna Iryna** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
4. **Barna Serhiy** – student of Faculty of Foreign Languages Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
5. **Yelikov Vladyslav** – Postgraduate student, Department of Economic and Social Geography, Kyiv National Taras Shevchenko University
6. **Boyko Zoya** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department physical and economical geography Dnipropetrovsk national university Oles Honchar.
7. **Vlakh Myroslava** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department economical and human geography Lviv National Ivan Franko University.
8. **Horishnyy Pavlo** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geomorphology and Paleogeography Lviv National Ivan Franko University.
9. **Horozhankina Nataliya** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical and economical geography Oles Honchar Dniprovsk National University.
10. **Hrytsak Lyudmyla** – PhD of Biological Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
11. **Hrytsku Veronika** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Economic Geography and Environmental Management Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University
12. **Hrushka Viktor** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical and economical geography Oles Honchar Dniprovsk National University.
13. **Hulyk Serhiy** – PhD of Geographical Sciences, Lecturer, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
14. **Kalynych Ivan** – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, Dean of the Geography faculty Uzhhorod national university.
15. **Kampov Nadiya** – Senior Lecturer of the Department of Tourism and Recreation Mukachevo State University
16. **Kaplun Ivan** – assistant of Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
17. **Karabinyuk Mykola** – undergraduate of land management and cadastre Uzhhorod national university.
18. **Kachaylo Mykhaylo** – Postgraduate student, Department economical and human geography Lviv National Ivan Franko University.
19. **Kacharovs'kyu Roman** – Engineer of the II category of the educational laboratory of local lore atlases, Department of physical Geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.

20. **Kodlyuk Iryna** – magister of Ecology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
21. **Kozovyy Vitaliy** – Postgraduate student, Department of Tourism Lviv Ivan Bobers'kij State University of Physical Culture.
22. **Kostashchuk Ivan** – PhD of Geographical Sciences Associate Professor, Department of Geography of Ukraine and Regional Studies, Chernivtsi National University named after Yuriy Fed'kovich.
23. **Kuzyk Ihor** – Postgraduate student Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
24. **Lisova Nataliya** – PhD of Biological Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
25. **Malinovs'ka Halyna** – Postgraduate student Department of Geography Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky.
26. **Marynyak Yaroslav** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
27. **Makhlynets' Serhiy** – Senior Lecturer of the Department of Tourism and Recreation Mukachevo State University
28. **Mashika Hanna** – PhD of Geographical Sciences Associate Professor, Head of the Department of Tourism and Recreation Mykachevo State University.
29. **Medvid' Larysa** – Senior Lecturer of the Department of Tourism and Recreation Mukachevo State University
30. **Novyts'ka Svitlana** – PhD of Geographical Sciences, Lecturer, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
31. **Ostapchuk Valentyna** – PhD of Geographical Sciences Associate Professor, Department of Geography Nizhyn Mikola Gogol State University.
32. **Pandyak Ihor** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of tourism Lviv National Ivan Franko University.
33. **Peresolyak Vladyslav** – PhD in public administration, Associate Professor, Head of land management and cadastre Uzhhorod national university.
34. **Pytulyak Mykola** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
35. **Pytulyak Myroslava** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
36. **Rudakevych Ivan** – PhD of Geographical Sciences, Lecturer, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
37. **Sel's'ka Iryna** – magister of Ecology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
38. **Splavins'ka Yuliya** – magister of Ecology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
39. **Stets'ko Nadiya** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
40. **Sukar Khrystyna** – magister of Ecology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
41. **Taranova Nataliya** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
42. **Tsaryk Lyubomyr** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head at the Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
43. **Tsaryk Petro** – PhD of Geographical Sciences, Associate professor, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
44. **Chebolda Ihor** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
45. **Chyr Nadiya** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography Uzhhorod national university.
46. **Yankovs'ka Lyubov** – PhD of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
47. **Poznyak Irina Bogdanivna** – Postgraduate student, Department of Geodesy and Cartography National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
48. **Tsaryk Volodymyr Lyubomyrovich** – student of Ecology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

ЗМІСТ

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Павло ГОРІШНИЙ. МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЛЬЄФУ БЕРЕЖАНСЬКОГО ОПІЛЛЯ	4
Микола КАРАБІНЮК, Іван КАЛИНИЧ, Владислав ПЕРЕСОЛЯК. МОРФОМЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ ЛАНДШАФТІВ ЧОРНОГОРА І СВИДОВЕЦЬ В МЕЖАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	10
Наталія ТАРАНОВА, Сергій ГУЛИК. ТОПОНІМИ ГОЛОГОРО-КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГРЯДИ ТА МАЛОГО ПОЛІССЯ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НАСЕЛЕННЯ	20

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Ганна МАШКА. ОЦІНКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ З ПОЗИЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ	27
Зоя БОЙКО. ТИПОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНИ ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧОГО ТРАНСПОРТУ ДО 2014 РОКУ	34
Михайло КАЧАЙЛО, Мирослава ВЛАХ. ЧИННИКИ І НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	40
Віктор ГРУШКА, Наталія ГОРОЖАНКІНА. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (ЗА ПЕРІОД 2012-2016 РР.)	45
Іван КОСТАЩУК. КОНФЕСІЙНИЙ ПРОСТІР ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ	51
Владислав БЄЛІКОВ. ТИПІЗАЦІЯ ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА СТІЙКІСТЮ ДО ВИКЛИКІВ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	60

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Ярослав МАРИНЯК. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ БІЗНЕСОМ В УКРАЇНІ	68
Вероніка ГРИЦКУ. ГЕОГРАФІЧНА СУТНІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РІВНІ	76
Ігор ПАНДЯК. МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ	81
Надія СТЕЦЬКО. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	86
Валентина ОСТАПЧУК. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРТИВНИХ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ В УКРАЇНІ	93
Петро ЦАРИК. ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "КАРМЕЛЮКОВЕ ПОДІЛЛЯ"	100
Надія ЧИР, Роман КАЧАРОВСЬКИЙ. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В ОКРЕМИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	107
Іван РУДАКЕВИЧ. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ НИЖНЬОЇ СІЛЕЗІЇ	113
Лариса МЕДВІДЬ, Надія КАМПОВ, Сергій МАХЛИНЕЦЬ. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІРСЬКОЛИЖНОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ	120
Станіслав АНІСІМОВ. АНАЛІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДЕФІНІЦІЙ «РЕКРЕАЦІЯ» ТА «ТУРИЗМ»	128
Віталій КОЗОВИЙ. СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ОДИН З НАЙПЕРСПЕКТИВНІШИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ	133

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

Любомир ЦАРИК, Ірина ПОЗНЯК, Володимир ЦАРИК. ЕКОЛОГІЧНА НЕБЕЗПЕКА ЗАРЕГУЛЬОВАНИХ ВОДОЙМ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО СТАВУ)	140
Любов ЯНКОВСЬКА, Ірина БАРНА. ПОТЕНЦІАЛ СТІЙКОСТІ АТМОСФЕРИ ТА ПОВЕРХНЕВИХ ВОД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ	145
Надія СТЕЦЬКО. ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІЧКИ СЕРЕТ В МЕЖАХ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ	150
Людмила ГРИЦАК, Ірина БАРНА, Ірина КОДЛЮК, Ірина СЕЛЬСЬКА, Юлія СПЛАВІНСЬКА, Христина СУКАР, Сергій БАРНА. БІОІНДИКАЦІЙНІ МЕТОДИ ДЛЯ ПОТРЕБ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ЯКОСТІ ДОВКІЛЛЯ	153
Наталія ЛІСОВА. ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ НА ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ТЕРИТОРІЇ	166
Світлана НОВИЦЬКА. ОПТИМІЗАЦІЯ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА РОМАНІВКА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	173
Галина МАЛІНОВСЬКА. СЕЛИТЕБНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ЛАНДШАФТИ КАНЬЙОННОЇ ДОЛИНИ ДНІСТРА	180

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

Мирослава ПИТУЛЯК, Микола ПИТУЛЯК. ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ	185
Ігор ЧЕБОЛДА, Іван КАПЛУН, Ігор КУЗИК. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЛЯ ІДЕАЛЬНОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ»	190
ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ	197
ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА	197
ВТРАТИ	199
НА СПОМИН ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ЗАСТАВЕЦЬКОЇ	199
ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ	200
ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА ЩУКА	202
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	203

CONTENT

PHYSICAL GEOGRAPHY

Pavlo HORISHNYY. MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF RELIEF OF BEREZHANSKE OPILLYA.	4
Mykola KARABINIUK, Ivan KALYNYCH, Vladyslav PERESOLYAK. MORPHOMETRIC PECULIARITIES OF LANDSCAPE CHORNOHORA AND SVYDOVETS RELIEFS WITHIN THE TRANSCARPATHIAN REGION	10
Natalia TARANOVA, Serhiy GULYK. PLACE NAMES, GOROGORO-KREMENEZKY RIDGES AND SMALL POLISSYA, WHICH ARE ASSOCIATED WITH THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE POPULATION	20

ECONOMIC AND HUMAN GEOGRAPHY

Hanna MASHIKA. ESTIMATION OF THE TERRITORIAL STRUCTURE OF THE CARPATHIAN REGION IN TERMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT, AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF ECONOMIC POTENTIAL	27
Zoe V. BOIKO. TYPOLOGY OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL UNITS OF UKRAINE ON THE LEVEL OF RAILWAY DEVELOPMENT UP TO 2014	34
Mykhaylo KACHAYLO, Miroslava VLAKH. FACTORS AND APPROACHES OF THE TRANSFORMATION OF THE DISTRIBUTION SYSTEM OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS (USING AN EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN REGION)	40
Victor GRUSHKA, Natalia GOROZHANKINA. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF PUBLISHING INDICATORS IN UKRAINE (FOR THE PERIOD 2012-2016)	45
Ivan KOSTASCHUK. CONFESSONAL SPACE OF TERNOPIL REGION: SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS	51
Vladislav BIELIKOV. TYPIFICATION OF THE NORTHERN REGIONS OF LUGANSK REGION IN TERMS OF RESISTANCE TO THE CHALLENGES OF SOCIO-DEMOGRAPHIC TRANSFORMATIONS	60

RECREATIONAL GEOGRAPHY AND TOURISM

Yaroslav MARYNIAK. CONCEPTIONS MODELS MANAGEMENT PECULIARITIES OF TOURIST BUSINESS IN UKRAINE	68
Veronika HRYTSKU. GEOGRAPHICAL ESSENCE OF TOURISM ACTIVITY AND FEATURES OF ITS TERRITORIAL ORGANIZATION AT THE REGIONAL CROSS-BORDER LEVEL	76
Ihor PANDYAK. LOCATION AND FEATURES OF THE HOST OF SPHERE TOURIST INDUSTRY	81
Nadiya STETSKO. THE STRATEGY FORMATION FOR DEVELOPMENT OF TOURISM IN TERNOPIL REGION	86
Valentina OSTAPCHUK. MODERN FEATURES OF SPORTING HIKING TRIPS IN UKRAINE	93
Petro TSARYK. EVALUATION OF RECREATIONAL EFFICIENCY OF LANDSCAPES OF THE NATIONAL NATURAL PARK "KARMELUKOVE PODILLIA".	100
Nadiya CHYR, Roman KACHAROVSKY. THE ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND THE PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES OF VOLHYN REGION	107
Ivan RUDAKEYCH. MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE CITIES OF LOWER SILESIA	113
Larysa MEDVID, Nadiya KAMPOV, Serhiy MAKHLINETS. TERRITORIAL ORGANIZATION OF SKI TOURISM IN THE REGION	120
Stanislav ANISIMOV. ANALYSIS THE HISTORY DEVELOPMENT OF DEFINITIONS «RECREATION" AND "TOURISM"	128
Vitalii KOZOVYY. SENTIMENTAL TOURISM AS THE SOCIAL HAPPENING AND THE MOST PERSPECTIVE KINDS OF TOURISM WITHIN UKRAINIAN-POLISH BORDERLAND	133

CONSTRUCTIVE GEOGRAPHY AND GEOECOLOGY

Liubomyr TSARYK, Iryna POZNYAK, Volodymyr TSARYK. ECOLOGICAL DANGER OF REGULATED WATER (ON THE MATERIALS OF TERNOPIL STAGE)	140
Lubov YANKOVSKA, Iryna BARNA. THE POTENTIAL OF ATMOSPHERIC AIR AND WATER STABILITY UNDER ANTHROPOGENIC PRESSURE IN THE TERNOPIL REGION	145
Nadia STETSKO. LANDSCAPE-ECOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE SERET RIVER WITHIN TEREBOVLIA AREA	150
Lydmila HRYTSAK, Iryna BARNA, Iryna KODLYUK, Iryna SELSKA, Yuliya SPLAVYNSKA, Kristina SUKAR, Serhiy BARNA. BIOINDICATIVE METHODS FOR THE NEEDS OF SYSTEM ANALYSIS OF THE QUALITY OF THE ENVIRONMENT	153
Natilia LISOVA. INFLUENCE OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE ON THE ECOLOGICAL STATE OF THE COUNTRY	166
Svitlana NOVITSKA. OPTIMIZATION OF THE LANDSCAPE AND ENVIRONMENTAL ORGANIZATION OF THE TERRITORY (ON THE MATERIALS OF THE VILLAGE ROMANIVKA, TERNOPIL REGION)	173
Galina MALINOVSKA. THE RESIDENTIAL LOAD ON THE LANDSCAPES OF THE CANYON VALLEY OF THE DNIESTER	180

RATIONAL NATURE MANAGEMENT AND CONSERVATION

Miroslava PYTULIAK, Mykola PYTULIAK. THE PECULIARITIES OF THE NATURE FOREST USE IN TERNOPIL REGION	185
Igor CHEBOLDA, Ivan KAPLUN, Igor KUZYK. THE UKRAINIAN-GERMAN PROJECT "THE CIVIL ACTIVITY FOR HEALTHY ENVIRONMENT IN WESTERN UKRAINE"	190

FIGURES, EVENTS, NOTICES

CONGRATULATIONS TO THE JUBILEE	197
---------------------------------------	-----

LOSSES

TO THE SPONGE OF PROFESSOR OLGA ZASTAVETSKA	199
MEMORY COLLEAGUES	200
MEMORIES OF PROFESSOR STEPAN ISHYK	202

INFORMATION ABOUT AUTHORS	197
----------------------------------	-----

Вимоги до матеріалів, які подаються до часопису!

Надіслані статті обов'язково повинні відповідати Постанові президії вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15.01.2003р. №7-05/1 і мати відповідні рубрики.

Для публікації матеріалів у нашому журналі необхідно представити до редакції:

- Статтю в редакторі WORD (шрифт Times New Roman, кегль 12, одинарний інтервал) на CD/DVD, електронною поштою (бажано *.doc і *.pdf версії, особливо у випадку використання у статті формул, схем та графіки), надруковану на папері формату А4, всі поля 20 мм; рисунки, діаграми вставити у текст і представити їх копії на диску (*.jpg *.cdr), **обсяг основного змісту статті (без резюме) не повинен бути меншим за 20000 символів** (0,5 д.а.);
- Рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук, завірену відповідним чином (для авторів без наукових ступенів та звань);
- Резюме українською (не менше 50 слів), англійською (300-500 слів) та російською мовами (50 слів), ключові слова до них, перекладені прізвища імена, по-батькові авторів, назви статей;
- УДК теми статті;
- Список використаної літератури обов'язково оформляти згідно нових вимог ВАКУ, також необхідно подати транслітерований латинкою список літератури (не перекладений), це можна зробити за допомогою сайту – <http://translit.kh.ua/> для Української мови та <http://translit.ru/> для російської;
- Відомості про авторів (прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, адреса, телефон, електронна пошта) українською та англійською мовами.

При відсутності однієї з вище перелічених вимог подані матеріали не прийматимуться до розгляду.

Контактні телефони (0352) 43-61-54 (деканат географічного факультету ТНПУ)
(096) 699-48-55 (096) 867-38-48 (відповідальний секретар) – Царик Петро Любомирович
(096) 500-44-27 (головний редактор) – Царик Любомир Петрович

E-mail: pitertsaryk@ukr.net, pitertsaryk@gmail.com

Здано до складання 01.12.2017. Підписано до друку 12.12.2017. Формат 60x84/18. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 20,9. Обліково-видавничих аркушів 21,0. Тираж: 110 примірників.

Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.

Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП".